

Vera quidem hæc. scriptis sed quam tamen exprimit ipse,
Multo ea Mureti verior effigies.

Bruſtolon inc.

MARCI ANTONII
MURETI
PRESBYTERI, J. C. ET CIVIS ROMANI
ORATIONES, ET EPISTOLÆ,
Quæ extant in Jacobi Thomasii editionibus,
NEC NON PRÆFATIONES
IN USUM
SCHOLARUM SELECTÆ.
TOMUS I.
ORATIONES EJUSDEM CONTINENS.
Accedit insuper novus in quemque Tomum Index, non mediocris diligentia contextus.

VENETIIS, MDCCLIX.
TYPIS JOSEPHI BORTOLI.
SUPERIORUM PERMISSU, AC PRIVILEGIO.

LECTORIBUS HUMANISSIMIS

J. B.

SALUTEM PLURIMAM.

Bi ineluctabilis neceſſitas (optime intelligi velim) nullum conſilium, nullave reprehendendi occaſio. Quid ergo? Proprio non conſulendum commodo; amicorumve non parendum placitis? Omnia-ne a nobis dicenda? Ingenue fateamur. M. ANTONII MURETI Operum nobis noſtra defecit editio: multæ ubique inſtantiæ: accedit utilitas: quid igitur? Animo hæſitavimus, ac ad trutinam re vocata, aliorum votis, noſtræque cedendum rei nobis conſultum. Numquid jurgiis impeti, atque laceſſiri nobis timendum? Minime vero. Obſtare quidem videbantur Cominiana editio: verum tum quod evenit nobiſmetipſis, tum Cominiana Præfatio ſcrupulum ſolvit, & nos ratio confirmavit. Dum enim noſtra adhuc ſtaret editio anni 1739. Cominiana lucem nata eſt anno 1740., numero-

ſior certe, perfectiorque, quam noſtra: quæ Cominiana, quia nec Veronenſi anni 1737. (ſuper noſtra, quæ quoque ſiluit omnino) nec noſtræ pepercit, non ex adverſo animo, ſed pro opportunitate, in exemplum a nobis eſt aſſumpta. Hinc ſi *duas annis paucis pœnæ conterraneas* (*a*) *editiones* habemus *Operum M. Antonii Mureti Rethoricorum; Veronenſem unam; quæ nunc vero prodit alteram*, nempe Patavinam; non eſt, cur de hac rurſus damus Veneta editione cauſemur; inquam rurſus damus Veneta editione cauſemur; inconſultoque male de hac re audiremus eo magis, quo has editiones ſibimet CONTINUO inſtantes Comininiana eruditiſſima fert Præfatio, temporumve ratio probat. Cæterum, ſi *hæc editionum continuo ſibimet inſtantium ſucceſſio*, & *alterius alteri quaſi lampada tradentium*, *decidua in poſteros* (*b*) *portio nonnulla ejus hoſpitalitatis*, *qua majores noſtros venientem ad ſe olim Virum effuſe proſequutos accepimus*, altera hac præſenti editione, quam ſibi jam antea, primumque vindicavit laudem, qui & Veneta Civitas in hac portione nonnulla ejus hoſpitalitatis, qua Majores ſui humaniſſime Virum exceperunt teſtanda ſibimet comparare non perſequetur? atque eo magis, quo ſicut prima ſuo recepit ſinu Muretum Veneta Civitas, dein Patavium, (*c*) non abſimiliter, ni fallor, & comitatis ſuæ prima Typis dedit indicia? Quin, *Italia ſui moris non erga Muretum oblita*, (*d*) *quem* & *recepit*, & *ſuum* co-

(a) *Præfat. Comin. pag.* 5.
(b) *Ibidem*.
[c) *Vitæ pag.* 3.
(d) *Præfat. pag.* 6.

comiter civem fecit , quum *notam inhospitalem esset perosa magis* , *quam vetustis Lucaniæ populis inimicum id vitium* , *&* *legibus coerceri solitum* ; apud Lauredanos , (e) Bembos , Contarenos, Sorianos , Manutios , cæterosque clarissimos viros , Venetiis exceptus , cum tanto in honore , & prætio fuerit , ut dulcis quædam inter eos contentio nasceretur , qui maxime amarent Muretum , aut admirarentur , inclita Veneta Urbs , ipsa & præstitæ suæ hospitalitatis non memor ejusdem signa & testimonia futuris generationibus tradere cessabit , futurorumque hominum memoriæ commendare ? Illa , inquam , Veneta Civitas , (f) in cujus , sicut & in Venetorum Reipublicæ laudes effusus ipse Muretus ? quibus & *Urbis Venetorum majestas* , *&* *amplitudo Reipublicæ* , *&* *Venetorum in hospites doctos bene promerita commendantur cultissimis* , *&* *eloquentissimis* verbis *memoriæ hominum sempiternæ* . *Commendantur autem ab Alumno Gratiarum unico* , *qui e Galliis esset in isthæc littora* , *ut novus quidam Arion* , *cum lyra* , *&* *omni Musarum instrumento pervectus* . Quinetiam , si quæ in Cominiana Præfatione (g) memorantur , eo pertinere dignoscuntur , *ut* *&* *majorum causa nobis carissimus debeat esse Muretus* , *veluti comitatis illorum prærogativa fidei nostræ commissus* , *ac de manu traditus in manum* ; *&* *suæmet virtutis ergo sit Appollinari laurea donandus Italiæ* , *ac* , *demum* , *utilitatis quoque gratia sæpe habendus in manibus* ; Majorum causa & sibi carissimum , & hanc

(e) *Vitæ pag.* 3.
(f) *Præfat. pag.* 44.
(g) *Ibid. pag.* 7.

hanc comitatem, cæteraque omnia testetur, communique bono & ipsa simul cum aliis hæc consulat Veneta editio; pro qua neque aliquid nobis laborandum. Meliora siquidem cum semper sectanda, Cominianam editionem sequuti, ut nostra se bene haberet, quid amplius nobis agendum, quam quod Rei Litterariæ Vir præstitit emeritissimus, Joseph Cominus, in cujus laudes nobis immorari supervacuum omnino, ejus per universam litterariam Rempublicam nomine reboante, atque etiam Præfatione testante. Hanc ad unguem usque ambabus manibus imitati, omni adhibita diligentia, si res nobis omnino non pro votis evenit, nihil addendum, nisi quod Cominiana ait Præfatio: *Verum ejusdem* (h) *est diligentiæ rem sedulo gerere, atque, illa sicubi non pro votis omnino successerit, fateri candide. Neque enim Hippocratis accuratio minus apparet, cum se in quodam ægroto falsum confitetur, quam ubi plurima, vel potius innumerabilia, suæ artis edit benefacta*. Sapientis viri est de thesauro cordis sui bona proferre, cæterisque sine invidia communicare: optimi facti exemplum, occasionemque nobis dedisse gaudeat Josephus Cominus; omnia enim in suam cedere laudem æque fatemur: jucundo nobis sint animo Eruditi Viri, & ad majora fidenter properabimus. Valete.

VITA

(h) *Præfat. pag. 72.*

VITA
MARCI ANTONII
MURETI
J. C. PRESBYTERI, ET CIVIS ROMANI

ex Scriptis ejus, & funebri Oratione
FRANCISCI BENCII (*a*)
Societatis JESU Sacerdotis, ab

ANDREA SCHOTTO

ejusdem Societatis JESU *Sacerdote collecta.*

Atus est MARCUS ANTONIUS MURETUS anno post CHRISTUM natum MDXXVI. mense Aprili (*b*) in Gallia Aquitanica in pago suburbano Lemovici, cui Mureto nomen, loco honestissimo, patre Jurisconsulto, genere perantiquo, & nobili: quippe quod & pagum illum antiquitus possiderit, (unde etiam familiæ nomen) & quadringentis ab hinc annis tulerit Stephanum, Grandimontensium ordinis antistitem, virum sanctissimum, atque hominem in corporis afflictatione singularem: cujus dies festus in Idus Februarias incurrit. Ab ipsa vero pueritia Muretus admirabili fuit ingenii magnitudine, vix ut ullam desideraverit disciplinam, & pœne puer discipulos prius habere cœperit, quam magistros. Nam ut primum imbutus est litteris, quibus informari ad humanitatem ætas puerilis solet, Lemovici in patria sua, deinde vero Aginni, (quæ urbs in Aquitania est pœne princeps) ea docere incœpit (*c*) cum esset adolescentulus aut

pœne

(a) *Numeratur ea in Orationibus Bencii XVII. p.* 219. *ed. Ingolstad. A.* 1595.
(b) *Pridie Idus April. ut habes lib. II. Epist.* 34.
(c) *De hoc videnda Censura Jos. Scaligeri, quam dedimus lit.* ar.

pœne puer, quæ nuncquidem, communi more atque usitato, ea ætate si quis disceret, in summa laude poneremus. Quippe ut ingenio doctrinam, sic etiam usu præcurrebat ætatem. Aginni vero eodem tempore usus est summo duce & adjutore studiorum Julio Cesare Scaligero, (*d*) viro in omni eruditionis atque humanitatis genere perfecto ac perpolito. Hunc ille ut parentem colebat, a quo etiam ut filius dirigebatur. Admirabatur enim vir omnino admirabilis excellentissimum ingenium adolescentis, eique volens ac lubens, rectam ac brevem, quæ ad rerum scientiam ferret, viam monstrabat, quo sua eum natura ducebat. In qua tamen bonitate naturæ, atque ingenii abundantia, tanta utebatur contentione animi atque industria, quanta utendum est homini, qui quo minus ingenio potest, subsidio sibi comparat diligentiam: ut & ingeniosos diligentia vinceret, & ingenio diligentes & totum illud sibi tempus perire crederet, in quo non aut doceret aliquid, aut disceret. Cum igitur aliquamdiu Aginni fuisset, ejusque doctrina atque ingenium omnium fama atque oratione celebraretur, ad doctrinarum domicilium, & orbis terræ Museum Lutetiam profectus est: ubi cum itidem explicaret divitias ingenii, nec latere posset in tanto orbis splendore tam illustre lumen, non magno negotio ad se omnium studia, atque ora convertit. Novus videbatur exortus Demosthenes Christianis Athenis: ita docente Mureto, & quidem adhuc peradolescente, concursus audiendi causa ex tota urbe fiebant; magna hominum frequentia Gymnasium celebrabatur; loci ipsi in Gymnasio occupabantur; aditus complebantur; ne pes quidem relinquebatur præ maxime audientium multitudine, ubi pedem doctor ipse ponere posset: ita per illorum humeros, quasi per undas gradiebatur ad suggestum. Nihil ferme aliud erat Lutetiæ magis eo tempore in hominum sermonibus quam Muretus: quem ipse etiam Rex aliquando & Regina, (ut quod fama, & auditione acceperant, ne ipsa experirentur) audire voluerunt. (*e*) Pictavienses, Burdigalenses, Auscitani, Tolosani) hic enim Juris civili docendi primum quidem facultatem, deinde etiam potestatem (*f*) acce-

(d) *Vid. Ibid. lit.* ap.
(e) (f) *Etiam in his duobus recurre ad censuram Scaligerianam, lit.* ay. *&* az.

accepit) juvenem tam excellentem, omnique laude cumulatum videntes, ejus voce ac doctrina fruebantur, & trajectis litteris, Mercurii filium alii, alii Mercurium audire se putabant. Consequens illud erat ut posteaquam omnem prope Galliam illuminarat, suam quoque lucem diffunderet in Italiam. Itaque Venetias, cum A.
annum ageret duodetrigesimum, venit. Statim præ- 1554
clara ejus eloquentia, ut Phidiæ statua, simul & perspecta & probata est. Hic apud Lauredanos, Bembos, Contarenos, Sorianos, Manutios, cæterosque clarissimos viros tanto in honore, & pretio fuit, ut dulcis quædam inter eos contentio nasceretur, qui maxime amarent Muretum, aut admirarentur. Paulo post concessit Patavium, ut in optimam & vetustissimam in Italia ingenuarum artium, & disciplinarum officinam. Neque hic diu
versatus est: anno enim ætatis circiter quarto & 1560
tricesimo, honestissimis conditionibus invitatus, ad summum illum doctorum Mecenatem Hippolytum Cardinalem Estensem se contulit: in cujus comitatu cum Galliam rediisset, mox etiam legatione obita Italiam
revertit. Romæ tandem anno MDLXIII. ipsius 1563
Cardinalis suasu atque eorum rogatu, quorum consilio res ibi litteraria regebatur, Aristotelis Ethicen docere publice cœpit, tanta hominum frequentia, ut Aristoteles quidem ipse Romæ docere, sed Romano ore, & lux quædam urbi Romæ reddita veteris eloquentiæ videretur. Unum vero & viginti annos Romæ docuit. Quid docuerit breviter perstringam. Docuit annos quatuor libros Aristotelis de moribus; totidem jus civile, nec vulgari sane via, spinosas illas Jurisconsultorum concertationes
cum sermonis nitore conjungens. Ad annum 1584
vero ætatis undesexagesimum, Gregorii XIII. auctoritate ac liberalitate permotus, in eorum librorum, qui non solum acuere, sed alere etiam ingenium solent, ut Platonis, Senecæ, Horatii, Taciti, Ciceronis explicatione annos reliquos consumpsit. Quo tempore a Stephano Bathorio Polonorum Rege in Poloniam amplissimis præmiis acerssitus est: moremque gessisset optimi Principis voluntati, nisi egisset idem Gregorius ne discederet, cum sua sponte, tum magistratuum admonitu, qui Mureto ipsi aliquot ante annis ultro Romanæ Civitatis jus detulissent.

Quo

Quo factum est, ut tantum ei stipendium decerneretur, quantum haud scio, an unquam antea nemini. Rem ut gesta est, ut ex ipsius ad Joan. Zamoscium regni Poloniæ Procancellarium epistola (g) discite. *Præter spem & opinionem meam accidit, ut cum me ad iter accingerem, atque istic animo, cogitationeque totus essem, subito ostenderet Gregorio Pont. Max. profectionem meam sibi non placere, meque per viros summa auctoritate præditos monendum curaret, ne ex Urbe discederem: sibi curæ fore, ut ne in Urbe deteriori conditione essem, quam quæ mihi in Polonia deferretur. Quin etiam ad quingentorum aureorum annuorum stipendium, quod mihi jampridem constitutum erat, statim ducentos adjici jussit, mandavitque Datario suo, primo quoque tempore quoquomodo efficeret, ut aliunde mihi trecenti aurei nummi quotannis penderentur. Ea re factum est, ut coactus sim deponere consilium quod cœperam: a quo, ne vivam, si me alia ulla res, quam Summi Pontificis voluntas, atque auctoritas abducere potuisset.* Hactenus ille. Nunc de iis, quæ scripsit dicamus. In quibus ejus spirat imago atque ingenium, suntque in manibus quædam, ut Variæ Lectiones, (ut inde potissimum incipiant) quibus nil uberius, nil elegantius fingi potest. Sunt & Orationes plurimæ Venetiis, & Romæ in consessu Purpuratorum habitæ. Poemata item, quæ Romæ cum esset composuit: nam quæ adolescenti annorum circiter viginti exciderunt, & juvenili quodam calore atque impetu in Gallia profudit, atque convenienti nomine Juvenilia appellavit, ea sæpe Francisco Bencio, cæterisque familiaribus dicebat, sibi adeo non placere, ut ne pro suis quidem agnosceret; tantum abest ut probaret(*h*). At seniles Mureti Versus pii sunt, eruditi, & jucundi, lusitque Græcis & Latinis versibus primæ ætatis Institutionem in gratiam M. A. Mureti fratris filii. Hymnos quoque sacros Ducis Mantuæ rogatu edidit: & Ferrariæ eruditas de jure civili disputationes in quatuor libri I. Pandectarum titulos: *de origine Juris: de legibus & Senatusconsulti: de Constitutionibus Principum: de officio ejus cui mandata est Jurisdictio*; Epistolarum item volumen ad familiares: neque enim alias, quas nimis officiosi amici cum nominis aliqua contumelia ediderant, pro suis agnovit.

(g) *Lib. II. Epist.* 81.
(h) *Conf. quæ circa lit.* dx.

vit. Commentarii item varii ſunt & Scholia in veteres Poetas Terentium, Horatium, Catullum, Tibullum, & Propertium. In M. Tullii item Catilinaria Commentarius exſtat peregregius; Caſtigationes item in Philippicas. Nihil unquam (mirum dictu!) bis ſcribebat, vix adeo bis legebat id ipſum quod ſcripſerat, raro interpolabat, non ſæpe mutabat aliquid aut emendabat, rarius demebat, delebatve: ita cum uno quaſi tenore fluerent omnia, nihil niſi aptum & accommodatum ad manum, mentemque veniebat, ut multo meliora fortuito illi exciderent, quam alii, qui eamdem aſſidue incudem tundunt, excudant labore. Ad ſummum ſingulis noctibus ſomno quinas horas, quaternas plerumque aut etiam ternas tribuebat. Reſtat, ut in aſpectum proferantur in Ariſtotelis Ethicen, Politicen, Rhetoricen, & Platonis de Republica ac de Legibus libros notata, quæque in Juris civilis Inſtitutiones commentabatur.

Duæ de multis in illo virtutes enituere, Benignitas, atque Religio. Illa enim gratus atque acceptus ſummis, mediis atque infimis vixit: cujus ædes portus quidam, oraculum ac perfugium omnium erant; exteri etiam ab extremis oris ejus viſendi, diſcendique gratia Romam confluebant, qui & ipſi profitebantur, majora ſe omnia re ipſa, quam fama comperiſſe. Docebat quæ poterat, id eſt, quæ diſcere velles omnia. Religione vero ac pietate in Deum ſingulari fuit: catholicam enim fidem non ſolum ſervavit, ſed & pro virili defendit, cum tamen non deeſſent in Gallia homines ſeditioſi, qui omnibus artibus ad ſuas eum parte traducere conarentur. Novem ipſos annos ſacerdos vixit, quo tempore tam ſancte ſacris operatus eſt, ut inter ſacrificandum & lacrymas effunderet frequenter, & eaſdem aliis excuteret. Sacras quoque quotidianas precationes diligenter obibat. Sæpe de morte ſenex, tanquam de migratione, cum familiaribus diſſerebat, ut ex pedibus æger jam jam ſibi eſſe migrandum domo, cujus fundamenta labarent, prædicaret. Mortuus eſt ornatus omni inſtru- 1585
mento, & viatico quod Chriſtiana Religio tribue- *prid.*
re homini atque impertiri ſolet, quem parat ad *Non.*
mortem. A Xyſto etiam V. Pontifice Max. priva- *Jun.*
tim veniam peccatis impetravit, & ad eorum ex-

piationem ejusdem etiam illam publicam adhibuit indulgentiam, qua qui rite uteretur, ei non liberationem solum culpæ, sed remissionem etiam pœnæ Christi Vicarius benignissime concedebat. Triduo ante mortem sacrosanctum Christi Corpus suscepturus, omnibus qui eo convenerant præsentibus, atque audientibus, supplex veniam a familiaribus petiit, lacrymantibus omnibus, qui aderant. Dum vox aderat mixtis suspiriis identidem iterabat, O JESU, o Deus; ut aliud nihil in mente habuisse constet. Elatus honorifice Nonis Juniis, anno hujus sæculi quinto & octogesimo, laudatusque est pro funere a Francisco Bencio Societatis JESU presbytero in æde sacra sanctæ Trinitatis, quæ est in colle Hortulorum sodalium Minimorum, (ubi ad aram maximam sepulcrum ejus spectatur) laudatus, inquam, coram Cardinalibus amplissimis Nicolao de Pelleve Senonensi, & Carolo a Lotharingia de Vaudemont, a grato sane discipulo erga optime de se meritum præceptorem. Qui & ipse discipulo Bencio multum se debere testatum reliquit, quod humana contemnere & ad divina pleno gradu properare se docuisset, facesque ac stimulos animo suo ad pietatem subdere nunquam destitisset: *Merito igitur te amo*, inquit, (*i*) *& ut patrem filius & ut filium pater; his enim nos, quæ maxima sunt, charitatis vinculis bonitas divina colligavit*. Poetæ in ejus laudem Epicedia varia conscripserunt: unum de multis Julii Roscii (*k*) hominis perfamiliaris, adscribere placuit.

Hic Marci caros cineres Roma inclyta servat,
Quos Patria optasset Gallia habere sinu.
Stat colle Hortorum tumulus: stat proximus astris,
Qua propius puro contigit ille animo.
Tu sacros latices lacrymans asperge, Viator,
Et dic: Heu lingua hic fulmina fracta jacent.

EPI-

(i) *Lib. II. Epist.* 98.
(k) *Eidem, cui Orationem funebrem, h. e. Bencio, eribunt Orationum Mureti editiones duæ, una Coloniensis Anni* 1601. *Vol. II. p.* 181. *altera Lugdunensis A.* 1613. *p.* 582.

EPITAPHIUM
UTRIUSQUE MURETI.

Romæ ad S. Trinitatis in colle Hortulorum.

M. ANTONIUS MURETUS LEMOVIX
AD DEI MISERICORDIAM OBTINENDAM,
PIORUM PRECIBUS ADJUVARI CUPIENS,
CORPUS SUUM POST MORTEM HOC LOCO
SEPELIRI JUSSIT.
ADTRIBUTIS MILLE SCUTATIS HUJUS
MONAST. SODALIBUS, IMPOSITOQUE ONERE
PERPETUI ANNIVERSARII.
NICOLAUS DE PELLEVE CARD. SENONEN.
TESTAM. EXECUT. PONI MAND.
VIXIT ANN. LIX. MEN. II. OBIIT PRID. NON.
JUN. MDLXXXV.

M. ANT. MURETO MAGNI HUJUS MURETI
FRATRIS FILIO AETATE QUIDEM, ET
NOMINIS CELEBRIT. MINORI, SPE AUTEM
ET EXPECTATIONE PROPE PARI
IMMATURA MORTE PRAEREPTO,
LUDOVICUS RUALDUS LEMOVIX, ET
M. ANT. LANFRANCUS VERON. EJUS
TESTAMENTO AD PIAS CAUSAS FACTO
SCRIPTI EXECUTORES POSS.
VIXIT ANN. XVI. MEN. V. OBIIT PRID. NON.
OCT. MDLXXXVI.

EPIGR.

EPICEDIO IN

MARCUM ANTONIUM MURETUM,

Virum suæ ætatis sine controversia eruditissimum, scriptum eo ipso die, quo elatus est Nonis scil. Junii Anno MDLXXXV. in summo animi dolore, & dictum in Schola Rhetorices auditoribus suis a

P. FRANCISCO BENCIO,

Soc. JESU, *inter quem &* MURETUM *multa exstiterunt mutuæ caritatis argumenta.*

NAm quid dissimulo? quid concita corda tumultu
Mendax fronte premo? lacrymas quid in ore natantes
Mergo? quid misero non rumpo pectora quæstu?
Flebimus. Est quædam mœrenti flere voluptas.
Quis scit, an & nostrum doleatis forte dolorem?
Heu dolor immensus, minor o quam causa dolendi,
Tuque dolore minor luctus, quid tenditis ultra?
Heu quid certatim conscinditis hoc miserum cor?
Cor lacerum, cor luctificis inamabile curis,
Cor siccum, cor luminibus cupientibus ullas
Ferre negat lacrymas, & iniqua mente resistit.
Nam cur largifluo non manant omnia fletu?
Cur tonat interius pectus modo? turbinis instar,
Quem clausere cavæ penitusque hausere cavernæ,
Nec, licet indignans, cœco de carceris antro
Evomit undisonas lacrymas, fractoque remugit
Murmure, & horrifico se rumpit ventus hiatu.
Muretus perit: heu periit Muretus, & omnes
Divitias linguæ secum abstulit! abstulit omnes
Delicias Musarum, & amicas mentibus artes
Ingenuis, quicquid Grajis, quicquidque Latinis
Condiderant veterum chartis monumenta virorum.
Nam seu Socratis sermonibus appulit aures,
Sive in Academi lucis, seu forte Lycei
Dulcibus alloquiis lata spatiatus in umbra est:
Proximus a primo semper fuit. Ilicet ille

Sicut

Sicut apis flores & rura halantia circum
Omnibus e pratis decerpsit singula libans,
Dulciaque e foliis expressit victor amaris
Mella, quibus prisco collectum nectar Hymetto
Mirata est nostra atque omnis mirabitur ætas.
Sive etiam sacri pandentem oracula juris,
Seu morum officia & vitæ laudanda docentem
Munera, & omnigenis dulces e fontibus haustus
Instillantem animis & grandia verba tonantem,
Fluminis in morem, vel cœlo fulminis acti:
Audiit ipsa sui pendens jam civis ab ore
Gallia, mox etiam Italia & Mavortia Roma
Æmula cognovit Marci, Marci aurea verba.
Is nostram super ætatem, propiorque vetustæ
Ire videbatur, veterumque retundere fastus.
Heu quoties illum plausus populique patrumque
Dicentem excepit, nimiumque libentibus hausit
Auribus! Ille quidem magnorum nomine Regum,
Pontifici Summo gratatus sæpe liquenti
Purius electro eloquium profudit ab ore,
Montanis nivibus niveoque simillimus amni.
Ille Pii dudum mœstissima funera Quinti,
Mox Caroli funesta tui, fera Gallia, Regis,
Atque Tolosani Foxi solemnia justa
Debita deflevit duri solamina casus.
Ille etiam immanes Turcas cum contudit armis
Classis Christicolum, & victrix dare terga coegit,
Altaque constravit trepidantibus æquora Pœnis,
Lætitia ingenti & magnis clamoribus implens
Hanc urbem; Romæque decus columenque Quiritum,
Extulit ad cœlum divina laude Columnam.
Quid cum etiam nuper, (vox o cygnea tenet jam
Nunc etiam mentem, & dulcis sonus occupat aures)
Ad Vaticanum, Patribus quos purpura velat,
Hortator fuit, ex alto velut æthere missus,
Pontificis formam evolvens & munera Summi,
Quem legere ipsi descripsit pœne legendum.
Nec modo, Roma, tibi Muretus cognitus ille,
Quem veteris specimen linguæ morumque tuorum
Admirata tuis adjungis civibus ultro,
Unde etiam attonsum fers tristi fronte capillum;

Senſit eum, caput Oceano qua flammivomus Sol
Exerit aut condit, tellus, quæcumque peruſta
Sole rubet, quæcumque gelu nivibuſque rigeſcit.
Certe illum & bello & paci nova gloria. Rector
Sarmatidum Stephanus, regnum quod protulit armis,
Augeat ut rerum doctrinarumque repertis,
Muneribus magnis excitum accerſiit olim:
Et traheret, ſi non Romani amittere cives
Hunc veriti, ſanctuſque Parens migrare parantem
Et monitu & precibus tenuiſſent. Heu mihi, dicam,
Dicam aliquid, dolor invito de pectore voces
Elicit, ipſe etiam hortando & fortaſſe monendo,
Pars non magna fui. Quid enim meus ille Magiſter,
Quid Pater ille meus? nam ſera ætate creatum
Me ſibi jactabant quondam: quid filius eheu
Filius? ut Patrem tu me, Murete, colebas,
Idque etiam præ te, ſemper deflende, ferebas:
Ipſe ego te contra dulci certamine Patrem
Dicebam, te quando hiemes certo ordine ſeptem
Audii inexpletum diſcens, & ſedulus aure
Dicta bibi, quæ poſt tenui mihi fluminis alveo
Effluerent, parvæ ut poſſent adoleſcere ſilvæ,
Muretumque omni Muretum fonte ſonarem.
Ipſe mihi ſenſus animi curaſque latentes
Conſilio & dicta & facta, heu dilecte, ſolebas
Credere, quæ ſtudio tegerem commiſſa fideli.
Sed quamvis perſæpe dares mihi commodus aures,
Et morem, ut fatear, gereres perſæpe monenti,
Non tamen omnino tu noſtra es dicta ſequutus.
Nam quoties! quoties! ignari neſcius oti
Pervigili ſtudio nocteſque dieſque trahebas.
Ipſe laboranti contra vigilique quietem
Præteritiſque memor ſuaſi, metuenſque futuri,
Nunc vero infelix vates, veriſſimus augur.
Quid quod & urgenti tandem vergente ſenecta,
Edere curares, quæ cunctis edita proſint,
Ex utriuſque opibus, poteras quæ plurima, linguæ,
Tu tua non faciens magni, quæ maximus orbis
Attonitus colit & poſcit, ſermone modeſto
Spem tamen haud omnem eripiens plerumque negabas.
Multa quidem ſunt a Mureto & magna, ſed ipſa
Cre-

Credite plura, adeo nec ſunt fortaſſe minora,
Quæ jamjam affecta aut potius confecta volebat
Promere, & ante diem, ni deeſſet vita, volebat.
Ante diem moritur, qui viveret utilis orbi,
Nec dum etiam bis tricenos expleverat annos.
Mitto ea, quæ calidæ abreptus fervore juventæ,
Quorum & pœnituit, fudit Juvenilia: namque
Vera loquor, velut immaturo tempore fœtus
(Nec ſatis ille pios dicebat) providus a ſe
Expulit, expungens quod præfert pagina nomen,
Certus enim & fluvio & rapidis committere flammis.
His miſſis, quantum, o puro ſermone Terenti,
Et quantum, o Tulli, quantum, o Venuſine Poeta,
Et Tacite, & Seneca, & ſinuoſa volumina Juris,
Spiſſum opus & propriis innectens vincula vinclis,
Quantum illi, doctæ, debes, doctiſſime gentis
Doctor Ariſtoteles? Latio ſermone loquentem
Quem fecit, noſtroque etiam nonnulla rogatu,
Ferme opus extremum. Sed quis numerare potis ſit
Omnia quæ pulchris apparent illita chartis?
Nam quid carminibus memorem laudeſque virorum:
Et ſanctorum, alta Cœli quo Chriſtus in aula
Exhilarat vultu? Tiburtinumque receſſum
Quem Pater Hippolytus priſcorum æquavit honori,
Magnaque quæ pueris, tantus vir, condita verſu
Argolico præcepta dabat verſuque Latino.
Sunt pueris præcepta, viri quæ implere docendo
Lætentur, metuant non diſcere. Magne Thuane,
Felix morte tua, cui tanti nominis auctor
Obtigit, ut grandi celebraret carmine vitam.
Tantum ille & verſu poterat! Tu Mantua teſtis;
Sanctorum ad laudes Mureti dulciter hymnos
Scilicet in templis ſacra inter munera cantas:
Lauretana domus teſtis, cui nobile carmen
Quod ſacratum olim vates pius edidit, audit
Orbis, & hæretica haud potuit contemnere peſtis.
Anne etiam memorem variarum illuſtria rerum
Doctorum contrita manu monumenta, lepore
Aſperſa egregio, qualem non Itala tellus,
Ni fallor, nec fallor enim, guſtaverat unquam?
Anne etiam ad caros olim quæ ſcripſit amicos?

Sed quid ego hæc memorem, noſtro quæ cognita ſeclo
Poſtera laudabunt, & noſcent ſæcula, dum ſe
In mare præcipiti devolvent flumina lapſu?
Dicam ea, quæ multis incognita, nec mihi ſoli
Cognita, cùm certos liceat producere teſtes.
Proh quantum amittis, Stagiræ civis, & omnis
Hiſtoriæ princeps, Plato quantum tu quoque, quantum
Thucydide, & Livi, & Xenophon, & grandis Homere!
Proh quantum legum rudis indigeſtaque moles!
O Tulli, o Criſpe, o Plini, o leniſſime Cæſar,
O qui multarum pandis miracula rerum,
Atque virum hiſtorias & vitas ſcribis, & omnes
Inſtruis officiis, Plutarche, & moribus ornas!
Denique quoſcumque eſt oculis dignatus & alto
Ingenio auctores, quantum amiſiſtis in uno!
Ille quidem maculas tergebat, & abdita ſenſa
Exponebat, uti foret ad conſulta vocatus,
Quilibet ut calamo mentem commiſit & arti.
Sed quid ego hæc miſer? infelix amittere majus
Quid potui? in me omnis cecidit collapſa ruina
Et prope ſum tantæ cumulatus pondere molis.
Illius haud fruar alloquio, lucemque morantem,
Et matutinas conſumens dulciter horas,
Atque inter riſus delibans ſeria dicta.
Hæc, Murete, unum Franciſcum incommoda tangunt
Bencium, & agnoſcit lacrymans lacrymabilis idem,
Quid merito doleat quantumque amiſerit eheu.
Nam tibi jam tandem requies conceſſa laborum.
Quippe ſacerdotem, ut ſpero, majora parantem
Ex animo, Chriſtus perpendens facta, ſacerdos
Maximus etherio in ſolio conſidere juſſit,
Redditus, & merito ſocium te adſcivit Olympo.
Roma ſacerdotem te nonum viderat annum,
Atque ſacerdotum tibi rector & arbitrer orbis
Poſcenti veniam Xyſtus conceſſit abunde,
Nec lacrymas tenuit, quin & miſeratus euntem eſt.
Nec minor ex iſto ſpes eſt, quod tu omnibus armis
Inſtructus, Cœli conſors Eccleſia quæ dat
Militibus, ceu victor abis: quod publica Xyſtus
Commoda quæ tribuit, proprios convertis in uſus:
Quod jamjam Chriſti ſatiandus corpore, coram

Omni-

Omnibus, ad ſacrum obſequium qui accedere, quique
Viſere te poterant, multum lacrymantibus ultro,
(Inſignis pietas nullum reticenda per ævum
Tam raro exemplo) famulos quos munere largo
Ditaſti, & partem haud meritos, veniam petis. Auctor
Conſilii Deus ipſe fuit; noctemque diemque
Quod vidi, hoc tantum conſumptum munere vocis:
O Deus, o Chriſte! Hunc anima fugiente vocabas,
Hunc agitans animo ſingultibus interruptis.
Et tamen hæc inter, memini, & memorare decorum eſt,
Omnia cum memorem fugiſſent avia mentem,
Ut tua luminibus fixiſti lumina noſtris,
Quem dudum oraras, ne ſummo in tempore deeſſem,
Me, me cognoſti & voluiſti dicere Patrem.
Deſeruit prior heu conantem ſyllaba linguam,
Atque Pa, Pa tantum profers & brachia pandis.
Heu dolor! hinc tandem luctatus tempore longo
Spiritus invito de corpore decedebat,
Et pulchrum vultu placido lætumque reliquit.
Hinc vero ad templum, trino quod Numini & uni
Addictum celebrant Galla de gente ſodales,
Quos coluit ſemper, doniſque ingentibus auctos,
Quos voluit moriens, dum plures ordine cœtus
Funereas de more faces longo agmine portant,
Alternantque preces, ſolemni funere fertur.
Filius hunc fratris, rerum & cognominis hæres,
Proſequitur longa procerum comitante caterva.
Jam, Murete, vale, vale, o Murete; ſequar te.
Duximus exequias, & vitam ducimus? eheu!
Te ſine vita gravis, ſine te ſine mente relinquor.
Egregii juvenes vos, o mea maxima cura,
O veſtri memores generis miſereſcite veſtri,
Cui ſuus abſceſſit, nec opina morte, magiſter.
O ego, ſi poſſem noſtros auferre dolores
Carminibus, nunquam facerent hæc carmina finem,
Sufficeretque dolor lacrymas, lacrymæque dolorem.
Et quantum eſt vitæ, quantum eſt in corpore robur,
Efficerem, ut Mureti orbis me noſſet amantem,
Atque animi audiret teſtantem vulnera fletu,
Sed dolor haud ponit vires, creſcitque medendo,
Crudeſcitque magis; nec deſit cauſa doloris.

Muretus periit, revocari funera longo
Haud possunt fletu, ac lacrymæ & testantur amorem
Et desiderium prærepti pignoris ingens.
Quod mihi si liceat superis extollere molem.
Atque tuis, Murete, æquam virtutibus, addam
Hæc etiam æternum ut scribantur verba sepulcro:
Muretus jaceo hic: precibus me attolle, viator.
Gallia me genuit, Veneti florente juventa
Excepere, virum venerata est Roma, senemque.
Corpus humi, ingenium in scriptis, mens sedit in astris.
Hocque ipso claudam lugubres omine cantus.

PHILIPPI PŒLARII

Brugensis Flandri J. C.

In Obitum eruditissimi Ornatissimi Viri

M. ANTONII MURETI,

Poetæ atque Oratoris optimi, elegantissimi omnium Philosophi, Juris interpretis prudentissimi, atque omnis antiquitatis bene periti, Civis Romani, Præceptoris ac Patroni optimi.

ROma diu felix, insuetos edere questus
Incipe; Roma novis mœrens ululatibus adde
Lamenta, adscriptum nam fata immitia Civem
Eripuere tibi, qualem vix prisca tulerunt
Sæcula, seu Decios numeres, clarosque Camillos,
Facundo doctos seu cum Cicerone Catones.
Roma, fleas, studiisque tuis qui favit, & auxit
Teque tuosque diu: ne possis barbara dici
Qui fecit vigili cura & conamine miro,
Deseruit terras; doctissimaque ora quierunt
Quæ Phœbi merito poterant oracula dici.
Heu quonam blando vultus condita decore
Majestas abiit? quonam facundia? quonam
Quæ ornatæ magnis fuerant virtutibus illæ,
Illæ, inquam, ingenii dotes? Prudentia quonam?
Muretum cur non servastis, dicite, Musæ?
Arpinis cujus lavisse liquoribus ora

Phœ-

Phœbum non puduit, ſophiæ cui tradidit artes,
Quemque manu apprehenſum bifidi per culmina montis
Muſæ duxiſtis, monſtrantes vertice ab uno
Immenſos Latii campos, felicia rura,
In quibus indomiti luſit præceptor amoris,
In quibus ipſa ſuum ſpatiari Mantua gaudet
Doctiloquum civem, gaudet Verona Catullum,
Verſibus ornarunt & quotquot Tyberis undas;
Monſtrantes alio puero de vertice largos
Grajorum campos, quos aurea copia veſtit
Frugibus & lætis, ubi vatum & fronde coronat
Tempora. Nam Andinum puer hic conſpexit Homerum,
Aſcræique ſenis decorataque frondibus ora,
Eſtque cothurnati hic miratus carmina vatis,
Thebanique lyram, lyricum non ultima Vatum
Pars fuit. Heu mœſtæ lugubria dicite Muſæ
Carmina; voſque novi lacrymis urgete ſepulchrum
Mureti Vates. Cur illi illuxit Apollo
Naſcenti? Argolici quem non facunda Periclis
Fulmina terrebant? Immites dicite Parcas,
Turba Oratorum: cujus pendebat ab ore
Purpureo ſummo faſces moderante ſenatus
Gregorio, Orator ſuperas conceſſit in auras.
Nondum prima genas flore exornabat opaco
Ætas, cum teneram majoribus applicat orſis
Mentem, ſanctarum ſinuoſa volumina Legum
Aggreditur, diſcitque reos ſervantia Jura.
In quibus ipſe brevi tantum profecit, ut illum
Admirarentur cani præcepta magiſtri
Tradentem cura vigili. Sed lubrica cuncta.
Cernit ut immani tua, clara Lutetia, tecta
Ardere heu belli ſtudio, nec Palladis artes
Florere ut ſolitæ fuerant, Phœbique remiſſum
Ardorem, & ſacras expulſas urbe ſorores,
Mavortiſque feri turbari Gallica ſævis
Rura armis, fictum ramum prætendere olivæ
Infeſtas furias, iterumque iterumque redire
Sacrilegi adverſus Muſas fera tempora belli,
Ornatura ducum Muſis inviſa triumphos,
Heu ſedes animoſa, tuas Pataræus Apollo,
Gallia, cum caſtis tua tecta ſororibus, una

Muretum abducens, liquit. Non ipsa relinqui
Digna erat, Anniis nam fecerat otia Musis,
Altrix præstantum semper facunda virorum
Gallia. Pegaseis possit locus esse puellis
Hic, ubi quæ ipse chori princeps dictavit Apollo,
Tisiphone ventis & nubibus irrita donat?
Ergo Muretus, fidi non infima nati
Absens absenti officia exhibiturus abivit.
Jam Rhodani celeres cursus superaverat, & te,
Magne Garumna; tuos fluctus post terga relinquens
Cum Phœbo, nec eum natalis linquere terræ
Dulce solum piguit. Venetum delatus in oras
Ad Phaetontei pervenit pinguia lassus
Rura Padi, laceris quærens grata otia Musis.
Eloquii hic igitur clari dare signa coactus.
(Scire etenim nostrum nihil est, nisi nos sciat alter
Scire) haud exiguas vires in carmine monstrat,
Seu canat aurata heroos testudine versus,
Seu moveat lyrici modulantia crusmata plectri.
Talem olim referunt miro modulamine dura
Saxa chely movisse & nigras carmine silvas
Ismarium Vatem & sævos traxisse leones.
Obstupuit præceps miratusque Adria pulchri
Oris & ipse decus, mixtum & gravitate pudorem.
Hunc etiam virides circum delphines in undis
Adnarunt, parva rate dum ferretur in Urbem,
Quæ caput antiquum mediis e fluctibus effert.
Hanc colere & vidit bene religionis honores
Florere, & divæ hic laqueataque surgere tecta
Astrææ, clari cui immensis sumptibus alta
Cives marmoreis statuerunt fulta columnis
Templa, deam sacris mactantes rite verendis.
Cujus consilia antiqui moderantur habenas
Imperii paribus, quibus est respublica curæ,
Auspiciis, regere atque suos defendere cives.
Hic igitur placuit Mureto figere sedes;
Eloquium cujus Veneti mirantur & ora.
Non aliter Graii celebrant Demosthenis ora,
Cujus Palladiæ tonitru decorantur Athenæ.
Exemplo Ausonias velox it fama per urbes,
Gallum hominem, Latias doctum Grajasque Camœnas
Erran-

Errantem Venetum vulgans in littore, castis
Nutritum a Musis, cui Pallas tradidit artes.
Nec mora, qua trifido dives Ferraria floret
Cincta Pado, pernix cunctis velocior Euris
Læta volat, pictis turrita palatia pennis
Intrat, Mureti cupido devincit amore
Estiadum mentes; inter quos maximus ille
Hippolytus, qui purpurei & fuit ipse senatus
Gloria, qui Phœbo claros extruxit & hortos
Musarumque choris, gelidi qua Tiburis unda
Labitur, exornant pomaria mille figuris.
Solus eo suetus miseris facere otia Musis
Tempore, Muretum accersit, quem munere largus
Donatum largo, grata requiescere in umbra,
Vatibus ut quondam Mæcenas fecit. At ille,
Hinc majora agitans, cœpit sub principe tanto
Divini ingenii maturos edere fœtus:
E quibus, ut duro fulvos ex ungue leones
Noscimus, est notus. Claram hinc accitus in Urbem
In septemgeminis consedit collibus. Uno,
Seu quæ in Cimmeriis tenebris natura latere
Abdita vult, tanto solers interprete gaudet.
Muretus celsi recolens spatia alta Lycei,
Seu docet instabilis vitæ præcepta regendæ,
Seu tradit claram clari Demosthenis artem,
Seu docet auxilium oppressis præbentia Jura;
Sic omnes alios liquit post terga magistros,
Unius ut docto solum penderet ab ore
Non modo quæ ingenio claret Romana Juventus,
Quæque suam quæritur sublatam Gallia prolem,
Purpureique Tagi & latices qui jactat Iberus,
Danubium & te, Rhene, bibens Germania dives.
A locuplete Tago Romam ut delatus Iberus,
Historici quo clara Titi olim cerneret ora:
Sic desiderio Mureti Gallus in Urbem
Venit, & ipsa suos natos Hispania misit,
Pannoniusque ferox, & flava Britannia prolem.
Venere audaces in mutua vulnera Belgæ,
Inter quos dulcis patriæ solabar in Urbe
Mureti auxilio castis gratissima Musis
Rura relicta. Nihil superest, nunc omnibus orbo

Ah

Ah ſine te, Murete, mihi nil Urbis in Urbe eſt!
Ah ſilet ipſa chelys, quam tu laudare ſolebas,
Nunc mea! nam lachrymans querulis ſi forte quid audet
Verſibus, ah ſolum tua triſtia fata recenſet!
Non tantum patriæ me turgida prælia curis
Exagitant, quantum me me tua funera turbant.
Perdita nec tantum jam nunc mea commoda torquent
Me, quantum ipſa ferunt hei publica damna doloris!
Pluſcula vixiſſes Antonii tempora, Summus
Ipſe tuæ Sixtus claros tribuiſſet honores
Virtuti, Sanctus quem Petri in Sede locavit
Spiritus, extrema ſacrum dum voce ſenatum
Exhortareris. Nimium ſed acerba negarunt
Numina, quin renovas violentos, ira, dolores?
At nihil hic triſtis luctus, nil proficit ira.
Nam nil perpetuum varia ſub lampade lunæ:
Haud ulli tetricæ didicerunt parcere Parcæ.
Quare age, Muſa, modus, & triſtia carmina ſiſte.
Ultima dic bona verba: nefas contundere planctu
Pectora; Roma, tibi non fas lugere Beatos.
Ille tuus Civis radiantibus additus Aſtris
Credita Muretus ſperataque gaudia carpit.

IN MURETI LAUDEM

CARMINA

JOANNIS MATTHÆI TOSCANI.

CERTAMEN, MURETE, *novum. Te Gallia civem*
Aſſerit hinc; illinc terra Latina ſuum.
Quem nunc implentem Romana palatia voce
Eloquii priſcum reſtituente decus
Attonitus ſtupuit, poſt ter ſibi ſacula quina,
Tybris, inauditos dum bibit aure ſonos.
Te mea Roma ſuis dum nuper civibus ultro
Annumerat, gaudens talia verba dedit:
Terra mihi tales Lemevix dum mittat alumnos,
Nil te, Arpine, moror, municipeſque tuos.

EJUSDEM.

(id quod docuit Orationum quatuor Mureti editio Ingolſtadiana A. 1585.)

RHetora te tantum ſi ſæcula priſca tuliſſent,
Jamjam immortalis lingua diſerta foret.
Sæcula ſi tantum noviſſent priſca Poetam,
Jamjam immortalis Muſa canora foret.
Rhetora ſed poſtquam ſimul hæc genuere Poetam
Sæcula, noſter eris Virgilius, Cicero.
Te tua poſteritas Ciceronem ſæpe vocabit,
Teque ut Virgilium mente, manuque teret.

PANTALEONIS THEVENINI

Commercienſis Lotharingi.

(quod eadem docuit editio.)

I.

DEliciæ, Veneres, gravitas ſimul ac majeſtas
Miſcentur ſcriptis, docte Murete, tuis.

II.

TAntus es Orator, tantuſque Poeta Murete,
Ut poſſis dici Tullius atque Maro.

III.

INvidit rebus Gallorum Roma ſecundis,
Fecit te civem, culte Murete, ſuum.

GUGLIELMI BLANCI

Albiensis Galli Jurisconsulti.

(e Museo Histor. Joannis Imperiali p. 122.)

Gallia me genuit, genitum me Roma recepit:
Illa sinu juvenem fovit, & ista senem.
Illa dedit vitam, vitam mihi sustulit ista:
Illa dedit cunas, ista dedit tumulum.
Utraque me genitum gaudet, collit utraque vivum,
Utraque defunctum flensque gemensque dolet.

INCERTI.

(e Volum. II. Orationum Mureti, edit. Mogunt. A. 1615.)

Dum ferit (heu) tragico Ciceronem Antonius ense,
Elinguata silent Curia, Rostra, Forum:
Te vero veniente redux Patriaque, Forique,
Rostrorumque decus, deliciumque redit.
Accisoque olim graditur jam Roma cothurno,
Seque illam veterem Roma novella canit.
Sic, Marce, es Marcus, Ciceroque es magne Murete,
Seu linguam accipiat Curia, sive manum.
Quid rear? anne tuo est Ciceronis lingua palato?
An tua jam dextra est quæ Ciceronis erat?

TESTES

ELOQUENTIÆ MURETI.

JAC. AUGUSTUS THUANUS

Historiarum sui temporis lib. LXXXII. ad anno MDLXXXV. tom. 4. pag. 319. edit. Lond. 1733.

Ante Sirletum ibidem (Romæ) M. Antonius Muretus Ratiasti Lemovicum apud nos natus, naturæ

turæ debitum persolvit pridie Nonas Junias, cum annum LIX. egressus esset, ingenio præstanti & ad omnia nato præditus, quod in politiori litteratura præcipue exercuit; utriusque linguæ peritia clarus, est Latine scribendi facultate insignis: ad quæ omnia acerrimum judicium attulit. Is primum litteras humaniores Lutetiæ professus; dein Burdigalæ, & Augustæ Ausciorum, Pictavii etiam & Tolosæ, juri civili operam dedit: atque inde, relicto summo sui apud suos desiderio, in Italiam concessit anno hujus sæculi LIV. & Venetiis ac Patavii sexennium commoratus, postremo Romam amplissimis conditionibus ab Hippolyto Atestino Cardinali invitatus, in illius, & post ejus mortem in Aloysii Atestini Cardinalis familia consenuit, majore semper ad eruditionis ac facundiæ præstantiam facta cum ætate accessione. Mortuum laudavit Franciscus Bencius, tanto præceptore dignissimus discipulus, coram celebri cœtu ad Sanctæ Trinitatis in colle Hortulorum congregato; ubi & Muretus testamento condito sepeliri voluit.

SCÆVOLA SAMMARTHANUS

Lib. III. Elog. p. 148.

QUis non miretur, hominem Gallum, & quidem in Lemovicibus natum, (*a*) suo ipsius ingenio, & absque ulla præceptoris opera eruditum, tantos in litteris fecisse progressus, ut præter exactam Græcæ linguæ scientiam, ipsis etiam Italis peculiarem illam Latini sermonis laudem unus eriperet? Neque vero id Muretus in Oratione soluta solum, sed in Versibus etiam assecutus est, in quibus tam erat Catullo similis quam ipse Catullus sibi.

JOAN-

(a) *Huc pertinet illud etiam ejusdem Sammarthani lib.* 1. *Epigr. p.* 248. *ad Lemovices*:
Qui rudis incultis Lemovix in montibus olim
Rapa modo ediderat, castaneasque nuces,
Hoc demum insolitos producens tempore fœtus,
Æmula Romanis edidit ingenia.
Te quoque quid memorem, fruitur quo Romula tellus,
O decus, o secli Varro Murete tui?

JOANNES IMPERIALIS

Muſ. Hiſt. p. 111.

M A. Muretus Latinæ orationis facundia tantam ſibi apud omnes gratia conciliarat, ut ejus ævi quaſi alter Tullius concordibus Italiæ vocibus acclamaretur. --- De ipſo tandem hoc jure optimo proditum quod in pangendis carminibus Tibullo conferendus, in proſa oratione recentiorum cuilibet præferendus, --- Gallica præconia inſigni, nec interitura, laude cumulavit.

JAN. NICIUS ERYTHRÆUS

Pinacoth. Part. I. p. 12.

SI Rhetoris ſunt partes, dicendi præcepta tenere, eiſque alios imbuere, quis Mureto ſit dignior hoc nomine? ----- Neque Poeticæ inanem operam dedit, ſed utilem atque præſtantem. Nam & elegos, & odas, & epigrammata, & hymnos, ad veterum Poetarum elegantiam ſcripſit. At mihi eloquentiæ in eo virtus, quæ merito omnium maxima habetur, cæteris ejus laudibus videtur anteſtare. Quid enim ejus Orationibus inveniri perfectius poteſt? qui flos, quod lumen, quis naturalis, non autem fucatus, in eis nitor deſideratur? quis humilia ſubtilius, ampla ſublimius, mediocria temperatius potuit dicere? quibus virtutibus perfecti Oratoris laus continetur. Quis noſtra ætate ſermonis genere uſus eſt adeo gravitatis, doctrinæ, prudentiæque referto, & in quo præterea omnes verborum, omnes ſententiarum illigentur lepores, præter hunc? quis magis Latine, pure, dilucide ſuaviterque locutus eſt unquam, &, quod refert, quis oris preſſu, & ſuavitate appellandarum litterarum ſe magis hujus civem urbis, non peregrinum, ſignificaret? ----- Quamobrem illud aſſecutus videtur, ut non hujus modo ſæculi, ſed multorum etiam ſuperiorum, Oratorum princeps habeatur.

JACOBUS ROSETTUS

Epistola ad Antonium Romitum Vincentinum: (quæ legitur in fine Coloniensis Mureti Orationum editionis An. 1601, ante Sigonianas.)

TRactant illæ (*Mureti Orationes*) res serias, tractant res graves, nec delectant modo, sed magis docent. Cum lepore elocutionis Romanæ, quo ipse nostro tempore præstitit, conjunxit pulchrarum rerum & honestarum explicationem, quæ non tantum cognitionem mentemque ornare, sed ad agendum etiam, & ad vitæ munera tam in privatis rebus quam in publicis conferre possunt.

M. ANTONIUS BONCIARIUS

Præf. in Epistolas suas p. 19.

DE illis institui dicere qui non ita pridem excesserunt e vita. De quibus unus (nisi me studium atque amor fallit) implesse omnia, vel prope omnia, visus est M. Ant. Muretus. Qui Latinis Græcisque litteris excultissimus cum soluta & vincta numeris oratione præstaret tam insigniter quam æqualiter; in una Orationes & Epistolas edidit, utrasque post Ciceronem elegantissimas, & doctorum judicio probatissimas: in altera omne genus Poeseos ita expressit, ut cum excelluerit in singulis, dubium tamen incertumque reliquerit, graviorne in heroicis, an festivior in lyricis, an acutior in satyricis videretur.

FRANCISCUS BENCIUS

Orat. XIII. p. 170.

MUretus, cujus de incredibili scientia, commemorabili ingenii magnitudine laudeque dicendi tum communis omnium opinio, tum constans illa mea ac debita ejus celebrandi consuetudo, tum denique ipsius celebritas nominis, atque scriptorum elegantia, quæ etsi carent spi-

ſpiritu illo & majeſtate dicentis, omnem tamen præ ſe florem ferant, & ſplendorem eloquentiæ, ne plura repetam, facit.

ANDREAS SCHOTTUS

Lib. IV. Tull. Quæſt. c. 1. p. 269.

SIc factum, ut M. Ant. Muretus, duos ipſos & viginti annos eloquentiam in Italia profeſſus ad ſummam bene dicendi laudem antiquorumque gloriam pervenerit.

HIEREMIAS DREXELIUS

P. I. Aurif. c. 6. (Tom. II. Oper. p. 1059.)

M. ANTONIUS MURETUS in Republica Chriſtiana Tullius.

JUSTUS LIPSIUS

Cent. I. Epiſt. 22. p. 25.

QUis non a Turnebo aliquo doctior redeat? prudentior a Sigonio? diſertior a Mureto? quorum ego non auditum ſolum magno emerim, ſed viſum.

IDEM LIPSIUS

Ad I. Annal. Taciti num. 28. p. 5.

M. ANTONIUS MURETUS, cujus ſcripta Venus inhabitat pariter cum Muſis.

IDEM

Ad II. Annal. Taciti n. 170. p. 66.

M. ANTONIUS MURETUS, cujus doctrina, judicium, facundia ſemper mihi magna.

LU-

LUDOVICUS CARRIO

d. Lect. Antiq. 17. p. 43.

M. ANTONIUS MURETUS, homo quot sunt hominum eloquentissimus & pollitissimus.

DANIEL HEINSIUS

De Tragœdiæ Constit. p. 156.

MURETUS, quo post litteras renatas nemo sine affectatione elegantius scripsit,

CASPAR BARTHIUS

Animadv. ad Papin. III. Theb. p. 857.

DOctissimo, elegantissimique eloquii superioris sæculi viro M. Antonio Mureto.

JOHANNES CASELIUS.

c. 8. de magistro dicendi p. 56.

ROmæ eodem tempore docuit M. Antonius Muretus, de cujus puro sermone, & priscæ notæ eloquentia multis verbis agere nec audeo, quod pro merito possum nec opus est quia per se nota res.

CHRISTOPHORUS COLERUS

Epist. de stud. Polit. p. 210. (edit. Buchn. cum Naudæi Bibliogr.)

MURETUS vel perorans, vel familiarius agens, coram Cicerone placeat.

DEDICATIO

VOLUMINIS I. ORATIONUM.

SCIPIONI GONZAGÆ

Marchioni, & S. R. I. Principi,

M. ANTONIUS MURETUS.

S. D.

OFfero tibi munus, Scipio Gonzaga, si aut ex sua, aut ex tua dignitate spectetur, perexiguum; si ex viribus meis mediocre; si ex animo, magnum. Orationes quædam sunt, variis a me temporibus habitæ: quas, cum partim dispersæ atque errantes vagarentur, partim apud me in adversariis neglectæ jacerent, nunc in unum corpus collectas ut edi ac divulgari paterer, amici quidam, multo mei, hac quidem in parte, quam par est, & quam ego ipse vellem, studiosiores impulerunt. Satis superque fuerat, earum partim in scholastico pulvere, atque in illis eruditorum hominum umbraculis, non tantum recto, ut dicitur, stetisse talo, sed plausum etiam & ἐπισημασίας tulisse: partim in illo consessu, quo nullum habet terrarum orbis augustiorem, & silentio auditas, & principum virorum testimonio commendatas fuisse. Superarat fortuna spes meas: quam sæpius sine causa experiri, negant esse sapientis. Neque nescius eram, morosiora ac difficiliora esse legentium, quam audientium, judicia: sæpeque accidere, ut, quæ audientes mirabamur, eadem legentes rideamus. Sed quid facerem? Cupienti mihi jam latere, amici obstiterunt: quibus parendum fuit: ne si in negando pertinax essem, superbiæ denique id potius, quam modestiæ, adscriberetur. Cum igitur inibi esset, ut ederentur, libenter arripui occasionem diu optatam inscribendi tibi, ut nunc fit, aliquid depromptum ex studiis meis, eademque opera testificandi & judicii de te, & mirifici cujusdam amoris erga te mei. Vere enim hoc dicam, Scipio; cum omnes qui te norunt, ita te ament, ut eorum nemo sit, qui se studio atque observantia tui cedere cuiquam putet; ego

ego tamen mihi videor diuturna & accurata notatione & obſervatione earum rerum, quæ te uſque eò omnibus amabilem reddunt, ſingulare quiddam præter cæteros πεπονθέναι. Quid eſt enim, quod ad conciliandas ac devinciendas hominum voluntates valeat, quin id in te omni ex parte perfectum reperiatur? Nihil hìc de ſumma atque antiquiſſima gentis veſtræ aut nobilitate, aut potentia dicam: nihil de toto illo genere bonorum, quod ita tuum eſt, ut & aliorum ſit. Alios & iſta amatores habent. Ego in te nihil amo, niſi teipſum. Itaque ut ille Rex potentiſſimus ex amicis ſuis alium dicebat eſſe φιλοβασιλέα, alium φιλαλέξανδρον: ita tu alios eſſe, qui & alia in te ament, me plane & ex animo φιλοσκιπίωνα eſſe tibi perſuadeas licet. Ac teipſum cum dico ne illam quidem dico & oris & totius corporis dignitatem, quæ tibi omnium elegantiorum hominum animos primo ſtatim adſpectu conciliat, conſtituens, quoad ejus fieri poteſt, ante eorum oculos & ingenium, & mores tuos. Quamvis enim vere dixit neſcio quis Poetarum, gratiorem in pulchro corpore eſſe virtutem: ea tamen eſt in te veriorum ac ſolidiorum bonorum copia, quæ te his ſecundæ, ut ita dixerim, notæ bonis cenſeri non ſinant. Ingenium excellens, & in quo, tanquam in pingui ac feraci ſolo, omnes te digna artes ita facile comprehendant, ut eas non ab aliis accipere, ſed ex te ipſo parere ac proferre videaris. Quo tu uſu ita ut decuit, a Græcæ Latinæque linguæ intelligentia, a Poetarum, Hiſtoricorum, Rhetorum cognitione ad Philoſophiam, & ad eam, quam tibi ab ineunte ætate propoſueras, quæque tibi nunc in amoribus ac deliciis eſt, Theologiam ea celeritate properaſti, ut, quæ honoris ac dignitatis præmia confecto ſtudiorum curriculo tribui ac decerni ſolent, ea tu nunc meritiſſimo conſecutus ſis, cum adhuc maturum videri poterat, de animo ad illas graviores diſciplinas adjiciendo cogitare. Atque ut iſtius generis ingenium nunquam ita eſſe otioſum poteſt, ut omnino nihil agat: quod tibi dabatur a ſeverioribus ſtudiis excepti ac ſubſecivi temporis, eo tu, quaſi ludibundus, eas artes, in quibus ingenui adoleſcentes exerceri olim Athenis ſolebant, ita omnes didiciſti, itaque te in eis exercuiſti, ut in earum qualibet cum ſummis artificibus comparari facile poſſis. Quid nunc ego mores illos tuos plane, ut Poetæ loquuntur, aureos laudem? Potuitne quiſquam

unquam bonus tecum biduum vivere, tuæque ſuavitatis partem aliquam guſtare, quin, ut ſibi totam ætatem tecum exigere liceret, optaverit? Ita tu, quod rariſſimi exempli eſt, ſummam integritatem vitæ cum ſumma comitate ac facilitate copulaſti. Sed nolo nunc plura de te; ne ipſi tibi moleſtus ſim. Equidem cum de ſcriptis meis non magnopere laborare ſoleam, tamen hunc librum præcipue cupio & celebrari nunc, & ad poſteros pervenire; ut exſtet aliquod teſtimonium judicii de ſingularibus tuis virtutibus mei. In quo, ne forte quis eorum qui te non norunt, (nam de iis quibus tu notus es, nihil tale metuo) aſſentationi & conſuetudini datum eſſe aliquid ſuſpicetur; Deum immortalem teſtor, nihil unquam a me verius, magiſque ex animi mei ſententia ſcriptum eſſe, quam ea quæ de tuis laudibus ſcripſi. A te peto ut me ames; quo me ipſi mihi efficias cariorem. Vale. Romæ. Kal. Maji. 1571.

DEDICATIO VOLUMINIS II. ORATIONUM.

FRANISCUS BENCIUS

Societatis JESU

SCIPIONI GONZAGÆ

Cardinali S. P. D.

QUod facturus fuerat M. Antonius Muretus in edendo poſteriore Volumine Orationum ſuarum, ſi adhuc viveret; quod poſt ejus obitum Fratris filius ſumma ſpe & animi & ingenii adoleſcens, niſi immatura morte præreptus fuiſſet; id mihi viri optimi tibique addictiſſimi M. Antonius Lanfrancus, & Ludovicus Rivaldus, ab hoc inſtituti hæredes ad pias cauſas, ut facerem, & valde quidem ex mea voluntate, perſuaſerunt. Tuæ enim Amplitudini deſtinatus liber exit in publicum, & velut poſthuma proles te tutorem requirit: hoc perfecto juſtius, quo viginti abhinc annis germanum ejus fratrem in tuum patrocinium accepiſti; hoc confidentius, quo a tua dignitate nunc ampliore majus ſperare ornamentum & præſidium meritiſſimo poteſt.

Ne-

Neque vero tam diu diſtuliſſemus exſpectatam a multis & expetitam editionem, niſi in conquirendis Orationibus, quæ partim in Mureti adverſariis erant diſperſæ, partim ab amicis fuerunt exprimendæ, (etſi non repertæ omnes, & harum aliquot imperfectæ) multum fuiſſet elaborandum. Hoc dum efficimus, quadriennium effluxit. Et ſequentur deinceps alia divini illius ingenii monumenta. Utinam autem qualis tua erit tutela commendati operis, talis mea eſſet commendantis facultas! Oſtenderem profecto, Mureti Orationes propter ſummam verborum elegantiam, & copiam rerum pulcherrimarum tibi, viro eruditiſſimo politiſſimoque proprie commendatas, te & propter incredibilem magnitudinem animi, gravitatem, fidem ſapienter delectum, qui earum commendationem ſuſciperes, fuiſſe. Sed Mureti eloquentia laudationem meam non deſiderat, & laus tua ita vere accurateque eſt a præſtantiſſimo Oratore Viroque ſapientiſſimo in Epiſtola ad prius Volumen expreſſa, ut ea adducti omnes, etiam qui non viderunt, ſingulares virtutes tuas admirari ac ſuſcipere cogantur: quamquam mihi ſunt & aliæ cauſæ, tum communes multæ cum meis ſodalibus, quorum omnium eximia eſt erga te obſervantia, tum propriæ aliquot meæ. Tot enim exſtiterunt tuæ erga me humanitatis argumenta, tamque illuſtria, ut magnopere lætatus ſim, exſtiſſe tempus, quo intelligerent omnes, & tu imprimis, Bencium Mureti diſcipulum hoc etiam a Magiſtro didiciſſe, ut in Scipione Gonzaga Cardinale amando & colendo nemini concedat. Utriuſque rei indicium erit novum hoc munus quod tibi, ut renovet memoriam mortui, & declaret voluntatem ſuperſtitis, ipſum vero ſub umbra tui præſidii nunquam intereat, offertur. Vale, e Collegio Romano.

Ex Epiſtola, ut videtur, Adami Sartorii, præpoſita Secundo Volumini Orationum Mureti, editarum Ingolſtadii, anno 1600. ad Marcum Velſerum.

DE ſcriptis vero illius (Mureti) quæ a multis abundante ingenio, & doctrina Viris mire ſunt magnificeque laudata, illud affirmabo dumtaxat, non legenda eſſe modo, & iterum, iterumque ſumma diligentia volvenda, ſed, quoad ejus fieri poteſt, etiam penitus ediſcenda, iis præſertim, qui in manſuetiorum Muſarum cultu; dicendique exercita-

tione versantur. Quid enim hi quærant, quod in eis non inveniant? eruditionem? reconditam habent, longeque supra vulgarem se efferentem opera Mureti: antiquitatis, priorisque ævi scientiam, atque notitiam? veterum memoriarum thesaurum illa, cornuque copiæ complectuntur: orationis sive solutæ, sive numeris illigatæ, omnis generis lumina & ornamenta? abundant his Mureti, quæ posteritati reliquit, volumina.

Nonnulla ex eadem Epistola quæ ostendunt, cuinam potissimum hæc Mureti monumenta collecta debeantur: quæ in suam etiam Præfationem Thomasius transtulit.

QUorum editio, & qui inde in amœniorum studiosos litterarum manabit fructus, tibi, Marce Velsere, Duumvir amplissime, debet magnam partem in acceptis referri: quippe qui tanti Viri reliquias partim a te studiose collectas, partim ab amicis acceptas, magnaque cura conservatas, non tuas esse solius voluisti; sed, quæ vis bonitatis est atque natura, communes omnium, qui earum desiderio tenerentur, & amore devincti.

Tum de Mimis P. Syri.

ET debentur tibi illæ, quas ad eumdem librum diximus factas accessiones: ut & Publi Syri Mimi emendanti, recogniti, aucti & locupletati, post omnium editiones, ut quam maxime & diligentissime, ope Codicis Frisingensis calamo exarati; qui beneficio tuo ad nos pervenit.

Ex alia Epistola præmissa Commentariis Mureti ad Aristotelis Nicomachia, hæc item affert, in sua Præfatione, M. Jacobus Thomasius, eodem spectantia.

HÆc ipsa elegantissima opuscula, quæ hìc typis excusa damus, perierant, nisi illa Andreas Schottus Societatis JESU, Mureti admirator, & sparsis Schediasmatis, quorum multa ipsius Mureti manu exarata erant, collegisset, thesaurique loco conservasset. ---- Quæ bono publico litterario hìc damus, si non emendatissime, ut voluimus, causa est, quod sparsa folia Sibyllæ fuerint, male habita,

bita, lacera, exosa, uno verbo, jam jam iteritura, nisi, de quo dixi, Schottus, & nobilis amplissimusque Dominus Marcus Velserus, Duumvir Augustanus, illa ab interitu vindicassent. Quibus tanto majores gratias habemus, quanto majore amore omnes docti omnia Mureti amplectuntur, maxime ea, quæ lucem nunquam usquam viderunt: inter quæ propediem etiam quæ supersunt, ---- dabo: ut sunt Commentarii in primum & secundum Rhetoricorum Aristotelis, in Ciceronis libros quinque de Finibus, in primum Tusculanarum, in Orationem pro Dejotaro, in Officia Ciceronis.

Atque in horum posteriorum Dedicatione vocantur ea.

POsthuma Mureti, quæ suppeditaverit Bibliotheca Velseri. Quorum pars nunc primum (*tunc cum illa scribebantur*) lucem aspicit, a mortis limine revocata; pars In Germania, nisi fallor, in luminis oras exit.

Loca quædam ex Præfatione

M. JACOBI THOMASII

ad res MURETI, *&* P. SYRI MIMOS *pertinentia*

IN arte profecto dicendi MURETUM, cujus maxime gratia carus ipse nobis est, eximium confitemur; non quod hic plane nihil habuerit nævi, (non enim ubique abstinet ab ethnicis jurandi formulis, ac nescio an non in Orationibus quandoque periodos plus æquo prolixiores accusare liceat) sed quod non reperias, temere quem illi, si virtutes eloquentiæ congregatas spectes, quæ sane sunt multæ, anteponas. Perspicuus ipsi sermo fluit & purus, & concinnis verborum sua vibusque numeris aptatus. Porro quam elegans ubique dictio est! quæ venustas in tropis! quæ in figuris deliciæ! quod robur in sententiis! Neque rerum ubertatem desideres, quoties ea, quod in Orationibus postulatur maxime, opus foret. Jam in Carmine pangendo quanta felicitas? Sive enim Elegiam scriberet, sive Epos, sive Oden, sive Epigramma, sive Scenæ aliquid accommodum, optimi cujusque

que in quolibet genere magistri (*d*) nativam indolem agnoscas. Accuratior tamen exprimendo Comicorum socco fuit habitus, quam Tragicorum cothurno. Itaque cum *versiculos* aliquos ab se conscriptos, *Trabeæ affinxisset* Comico veteri, tam gemellus ille suppositititius partus apparuit vero, ut acerrimo etiam talium censori Josepho Scaligero fraus illa fuerit persuasa (*e*). Sed vicissim evitare non potuit, quin ipsum, cum *Julium Cæsarem* efformaret *Tragœdiam*, docti Viri (*f*) pedem in socco habuisse, & ad comicam dictionem subsedisse censerent: quamquam hoc ætati, qua Tragœdiam illam juvenis admodum scripsit, (*g*) merito ignoscas. Sit hoc iterim positum, non ab uno eum scriptore, cujus vestigia sequeretur, pependisse. Nempe ut multorum in se virtutes ipse unus colligeret, quicumque prisci Latinæ facundiæ laude florerent, in his, quod haberet pretiosissimum quisque, id sibi putavit pro viribus imitandum. Nec enim uni Ciceroni, (ut de Orationis soluto genere loqui pergam) mancipare se, (quamquam huic quidem præcipue similis esse laboravit) sed ex aliorum quoque lectione proficere voluit, qui post Ciceronem ora in se atque studia hominum convertissent. Sane servile illorum, ridiculeque superstitiosum scribendi genus, qui cane pejus & angue fugiunt non omne modo vocabulum; sed omnem quoque loquendi formulam, cujus autorem laudare Tullium, aut illi forte quemdam æqualem, non possint, Mureto cum sapere cœpisset, neutiquam se approbavit. -------

Et persuadere tamen Gaspar Scioppius (*l*) audet nobis, *nihil minus de imitatione statuisse Muretum, quam quod verbis præ se ferre fuit solitus*, puta cum (*m*) *stultitiæ*,

(d) *Multum operæ se jam inde ab adolescentia posuisse in Tibulli ac Propertii virtutibus imitandis, fatetur ipse lib. III. epist.* 12.

(e) *Vide lib. I. Poem. n.* 60.

(f) *Heinsius de Const. Tragœd. p.* 235. *quem & vide p.* 206. *Voss. lib. II. Instit. Poet. c.* 14.

(g) *Vide locum Scaligeri infra lit.* at.

(l) *Judic. de stilo historico p.* 64.

(m) *Quod paulo ante præcedit apud Scioppium, & vix aliunde depromptum videtur, quam ex illo Mureti, e quo hactenus descripsimus, capite Variarum, licet ipse Scioppius nullum certum designat Mureti locum.*

vitia, temeritatis & arrogantiæ minime ferendæ eos condemnat quibus verba loquendique genera ab istius , (cujus Fabius fuit Quintilianus) *ætatis Auctoribus usurpata, quoniam apud Ciceronem & æquales ejus non exstent, ei qui diligenter Latine loqui velit aut scribere, imitanda non videntur.* Sed unde fidem, obsecro, Scioppius nobis facit, aliud ista scribendi Mureto in mente fuisse, quam quod profiteretur calamo? *Manifestum enim est*, inquit, *omnibus qui libros ejus legunt, nihil eum magis cavisse, quam ne Ciceronis & æqualium ejus imitatione, non modo quod ad contextum verborum sive compositionem, sed etiam, quod ad ipsa verba loquendique genera attinet, vel tantillum discederet. Fatentur etiam omnes, tam feliciter & ex sententia suum ei studium illud processisse, ut non modo posteriorum, sed ne illorum quidem ullus, qui Ciceronis ætati suppares ac finitimi fuerunt, puritate & elegantia eum vicerit. Sed verebatur scilicet, ne quid aliquando sibi excideret, quod Tulliana puritate minus dignum foret, ipseque nonnullam ex eo existimationis apud Italos jacturam faceret.* Cumque causam tale quid metuendi non unam fuisse Mureto, Transalpino videlicet homini, magna cum verborum profusione docere conatus fuisset Scioppius, sic denique sententiam suam concludit: (*n*) *Cum igitur haud fugeret Muretum, si quid excidisse sibi, quod in Tullio cæterisque primæ classis Auctoribus non exstaret, aut saltem limatissimo hominum Italorum judicio ab Auctorum illorum puritate desciscere videretur, magno se fore* (in) *periculo partam eloquentiæ laudem amittendi: hoc modo prudenter sibi cavere visus est, si quorum sententiam opera ipsa probabant, ab iis saltem verbo dissentiret: sic enim paratam sibi semper excusationem fore, se verbis, quæ minus locupletes Auctores habere videantur, non errore, sed judicio ac scientem uti. Grammaticus enim, ut ait Seneca, non erubescit, solœcismum si sciens faciat; erubescit si nesciens.* Hoc vero non est, quam vocare velis in dubium, firmo aliquo argumento probare, sed somnium aliquod suum narrare. Cui facile sit nobis, si somniando confici res debeat, simile, sed quod a vero fortasse propius absit, somnium opponere. Dicemus enim, doluisse Scioppio, cum videret, illam Tullianam servitutem, quam ipse tantopere exoscularetur, omnibusque pro facundiæ Latinæ apice persuasam cuperet, adeo contemptim haberi a Mureto, maximæ viro in eloquentia celebritatis: ergo, ut

(n) p. 75. 76.

ut in suas ipsum partes vel invitum raperet, conatum esse, & simulatorem fecisse sententiæ non suæ: sive quod ipse Scioppius hoc ita esse, mutata priore sententia, crederet, (quæ enim grata sunt nobis, haud difficulter ea nobis persuademus) sive quod hoc saltem ab aliis credi, (ut fuit homo callidus) opinioni suæ conducere arbitrarentur. Valeant somnia: rem ipsam videamus. Suspicabimur ergo, veritum esse Muretum, ne qua sibi vox imprudenti excideret non Ciceroniana? qui Ciceronem sic trivisset, ut in numerato haberet non observata modo, sed & prætererita Nizolio vocabula; qui non modo, quæ vox frustra in libris Tullii quæreretur exploratum haberet, sed, & cujus ego eadem foret, auctorem citare non unum posset: *Nam de illo* Cœlitus, inquit, (o) *me quoque olim reprehensum memini a quodam, qui nisi quod Ciceronis esset, nihil Latine dici putabat. Itaque irridebat me non modo cum citarem Servium, qui versum illum e primo Georgicon:*

Si te digna manet divini gloria ruris

ita exponit: Si tibi id concessum est *cœlitus*, ut gloriam ruris habeas: *sed etiam cum multo meliorem istis omnibus Ciceronis imitatorem Lactantium, cujus hæc sunt e libro V. Institutiones*: Nemini dubium potest esse, quin is doctor qui *cœlitus* mittitur, tam scientia sit rerum omnium, quam virtute perfectus. Cui ergo tam exquisita constitit talium quoque minutiarum ratio: eum nos ita meticulosum fuisse existimabimus? Age vero, demus Mureto (nihil enim humani ab se alienum putare debuit) metum illum, ne quid loquendo peccaret, quod auctoritate Tulliana defendere non posset: quęnam sic peccanti crux fuit proposita? Si Scioppium audimus, illa, ne Ciceroniani hominis existimationem perderet apud Italos. Quasi vero aut unquam laboraverit Muretus numeri inter illa Ciceronis mancipia, aut horum, sive Itali essent, sive Hispani, de se judicium fecerit magni: quos palam potius *inepte fastidiosos* appellantem, suaviter *deludentem*, *stultitia* arguentem paulo ante audivimus. Verum & hoc largiamur Scioppio, voluisse omnino Muretum & illis accenseri simiolis Tullianis, & apud hos hanc ipsam sibi laudem conservare: quid hanc ad rem excogitari potest ineptius, quam

(o) *Loco supra cit. XV. Var. Lect. 1. p. 389.*

quam contraria omnia non voce tantum, ſed exemplo profiteri, & factum hoc adverſus obloquentes defendere, idque non luſus gratia, (nullum enim in illa tota narratione joci veſtigium eſt) ſed ut rem maxime ſeriam. Solent tamen, inquit Scioppius, Grammatici a ſolœciſmo, ſi ſcientes faciant, non metuere laudis, quam affectant, imminutionem: quare Muretum quoque credibile eſt, ſi qua ſibi contaminata vox elapſa eſſet forte, id egiſſe, ut ſaltem, quod imprudens fecit, putaretur ſciens feciſſe, ne cogeretur erubeſcere. Inſcita comparatio! Grammaticus, ſi hallucinatus eſt, ut exiſtimationem ſuam tueatur, fatetur ſolœciſmum, non defendit ſerio; joco ſe ait feciſſe, aut ſtudio explorandi, num ſatis ſubactas aures attulerint Auditores. Nihil horum Muretus. Quoties ea locutus eſſet, quibus, quod ex Tullio hauſta non forent, alia tanquam lapidibus auriculas ſibi contundi quærerentur; non agnovit, ſe lapides pluiſſe, neque ludendi conſilio tentandive animo factum excuſavit, ſed morum reprehendentium ſe arguit, quibus lapides cenſerentur, qui floſculi eſſent, quibus præ Ciceronis inſano amore Tacitus, Curtius, Lactantius velut barbari ſorderent. Neceſſe eſt ergo fateamur, aut vere ſenſiſſe Muretum, quo præ ſe tulit, aut Simiæ Tullianæ gloriam abſurdiſſima ratione cuſtoditum iviſſe. Quam riddendi ſtuporis notam ſi recuſet Muretus, concludemus, eam Scioppio, cui tanta iſta defenſionis abſurditas prudens cautio eſt, jure meritiſſimo deberi. Nos vero ſomnium hominis omittamus tandem, & ad vigilias noſtras veniamus. -----

Id vero nequaquam reticendum hic nobis, non ſtudio labefactandi aliena, ſed amore verum eruendi compulſis, Benciana quædam refelli in Fabulæ Burdonianæ Confutatione a Joſepho Scagliero (*ao*). Occaſio hæc fuit: Caſpar Scioppius, ut Joſephum Scaligerum, Patri ſuo, cum Aginnum veniſſent, neminem fuiſſe, quo cum ſermonem de litteris ſereret, perhibentem, falſi convincere, ad Bencium provocaverat, qui Muretum ibi habuiſſe, miſiſſet in lit-

(ao) *Hic enim Confutationis illius, cui alias nominis alieni* I. R. Batavi, Juris Studioſi, (*videlicet ut* Janus Rutgerſius *intelligetur*) *notas perfixerat, verus auctor eſt: quem ſe ipſe Joſephus confitetur tum alibi, tum clariſſime Epiſt.* 433. *qua Grutero inſcripta eſt p.* 793.

litteras (*ap*). Hanc a se criminationem sic molitus Josephus (*aq*) (libet enim locum integrum describere:) *Quam vera autem de Mureto dixerit, idque Bencii testimonio confirmare conetur, eum tunc Aginni degisse, argumento fuerit annus is quo Oratio* (Julii Cæsaris Scaligeri patris) *in Erasmum, una cum ea Epistola,* (qua quæritur, in illa litterarum vastitate, neminem habere se qui cum caput conferat) *edita fuit. Qui quum esset* CHRISTI *MDXXXI. Muretus tunc erat tantum annorum quinque, & in Lemovicibus agebat. Bencius autem Vir doctus, & amœni ingenii, qui si viveret, neque Amphitheatro* (Sciopii) *Tartareo, neque ejus structoribus sociis suis favisset, multa per conjecturam de Mureto dixit, tam incredibilia, quam a vero remota. Cujusmodi illud,* Muretum adolescentulum Aginni docuisse (*ar*) *Res ita habet: M. Antonius Muretus, annos natus XVIII. Aginnum venit Julii salutandi causa: unde digressus, ad Auscio Novempopulaniæ sese contulit. Ubi in Collegio Archiepiscopali Ciceronem & Terentium docere cœpit, quo tempore* Eclogas in laudem Cardinalis Armeniaci (*as*), & Tragœdiam suam Julium Cæsarem (*at*) *in illa urbe edidit. Hinc profectus in oppidum Nitiobrigum, cui nomen Villanova, ditissimi Mercatoris de Brevant liberis præfectus, in schola publica illius oppidi auctores Latinos interpretabatur. Anno autem ætatis suæ XX. cum illis pueris, discipulis suis Aginnum secundo venit, Julium salutandi causa, semel antea visum, sed satis notum litterario commercio: eosque pueros cum Mureto Joseph.* (*au*) *memini domi vidisse se annos natum sex. Bis aut ter postea exceptus hospitio a Julio, idque diem unum aut biduum tantum, ingenii sui præstantiam, cujus specimen per litteras dumtaxat dederat, colloquio familiari comprobavit. Ex illo, quia eum nosse propius contigerat, Julius amare eum cœpit, & ejus dotes animi Senatoribus Burdegalensis curiæ*

per

(ap) *Quare in Vita Mureti lit.* d.

(aq) *Confut. Fab. Burdon. p.* 450. *seqq. Ed Lugd.* 4. 1617. *cum aliis.*

(ar) *Iterum in Vita Mureti lit.* c.

(as) *De his lit.* dr.

(at) *De qua supra lit.* g.

(au) *Loquitur de se Josephus Scaliger in tertia persona, tanquam de alio, quia noluit haberi Author illius scripti. Recurre ad lit.* ao.

per litteras commendare, ut non aliter eum, quam filii nomine appellaret quum Burdegalam, relicta schola Villanovana, profectus, ibi in una classium Gymnasii Aquitanici doceret circiter annum CHRISTI *MDXLVII. Neque ex eo unquam aut Aginnum repetivit, aut Julium postea vidit. Quomodo igitur Aginni, aut quando docere potuit, qui in tribus perfectionibus vix sex septem dies ibi substitit? Burdegala Lutetiam, Lutetia Tolosam petiit, ubi Juris Institutiones quum exponeret exercendi causa, ut tironibus Juris mos est, inde abire coactus* (ax), *Venetias se contulit. Quare quæ Bencius de eo retulit, quia ex conjectura collegit, ea non solum falsa, sed etiam interdum ridicula sunt: ut, quo ait,* Regem Henricum & Catharinam Muretum publice docentem audire voluisse (*ay*). *Nunquam enim in Athæneo regio, seu in Gymnasiis docuit. Neque causa erat, cur diceret,* eum Tolosæ Juris Civili docendi primum facultatem, deinde etiam potestatem accepisse (*az*). *Quod quid sit non capio. Hoc scio, si ille, ut putat Bencius, facultatem & potestatem Juris publice interpretandi Tolosæ accepisset, non opus illi fuisse eam Asculo petere, ut Jus Romæ publice profiteretur. Quo tempore enim Ludovicus Rupipozeus Romæ sub Gregorio XIII. Christianissimi Regis Legatus agebat, Muretum Asculum clam petiisse, & lauream Juris consecutum fuisse, tam multis notum, quam mirum est, Bencium ignorasse, qui eo tempore Romæ erat. Reliqua, quæ finxit non pauca, libens omitto.* Hæc Josephus Scaliger. ----

Nec plura eo ex libello (*Editione Lutetiana Mureti Poematum*) transtuli, non quin possem, sed quia nolebam vitam prorogare ἀφροδισίοις illis, (*dk*) quæ & ipse postea damnasset Muretus (*dl*), & removenda suasisset Manutius (*dm*). Una cum illis deserui & elegiam ad Duarenum (*dn*) haud dubie juvenilem & ipsam, qua & impotentiam suæ libidinis pro-

(ax) *Hac de re aliquid Jan. Nic. Erythræus I. Pinacotheca p. 13. non satis aperte tamen. Verum eadem & per nos lateat. Pertinent huc & ea quæ ad lib. I. Poem. p. 50. notavimus.*

(ay) *Quære in Vita Mureti lit. e.*

(az) *Ibid. lit. f.*

(dk) *Quæ leguntur ibi p. 20. 23. 24.*

(dl) *Vitam ejus vide circa lit.* h.

(dm) *Epist. ad Muret. quam hic habes lib. IV. Epist. XI.*

(dn) *Quam illic dare poteras p. 21.* Qui te Romani.

propudiose confitetur Muretus, & miscet quædam, unde superstitionem discas citius, quam pios & honestos mores. Quæ culpa & Galliambum illum quem, nescio an alibi quærendū, Commentarius ejus in Catullum (*do*) suggerebat, invisum reddidit mihi. Sapit ethnicismum; tinnit res amatorias: ut videri queat studio compositus, qui, si res ferret, Gentilium alicui Poetæ; quod non insolens Mureto; (*dp*) supponeretur. Fragmentum vero illud ex ode quadam ad Anastasium Jusbertum, quod olim in Variis Mureti (*dq*) notaveramus, tanti non erat, ut, qui tota caremus oda, non etiam tribus cur versibus carere videremur posse. Nam & Eclogis in laudem Cardinalis Armeniaci scriptis (*dr*) æquo animo carendum est nobis. - - - -

Sic ergo denique & ad *Mimos Publianos* processit oratio, ultimam totius operis nostri partem. Quos ab Ingolstadiensi editione, non quod ad Muretum proprie spectarent, sed quod eidem, cui bona pars secundi Voluminis deberentur, Marco Velsero (*du*), semel admissos, ita retinuerunt Lipsienses quoque nostræ. Quibus hanc renovatam pauperiorem esse noluimus, præsertim cum prodesse scholis hi Mimi non minus queant, quam quæ scripsit Muretus. Omnino tamen existimo, pretium operæ facturum, si quis eos separatis emittat chartis, quæque in iis sic, ut hactenus factum est, recusa morari docendi pariter ac discendi celeritatem possunt, aut alias corrigi merebuntur, ea in feliciorem induat faciem. Nam nos quidem hic nihil præstitimus, nisi quod e diversorum codicum collatione mendas pro virium facultate sustulimus, & in notis, quod bis positum esset, semel tantum legi jussimus (*dx*), quod luxatum suæ sedi resti-

(do) *P.* 153. *edit. Lugdun. A.* 1559. Hedera comam revinctus. *Carpunt alias in eo Galliambo viri docti, quod utramque priorem in* tēmētum *syllabas ab Horatio productas corripuerit* (*p.* 154.) *Taubmannum vide dissert. de Lat. ling. p.* 93. *edit. Vviteb. A.* 1602. *&* *Lexic. Bachmeri voce* Temetum.

(dp) *Quære supra circa lit.* e.

(dq) *Lib. V. c.* 16.

(dr) *Recurre supra ad lit.* as.

(du) *Respice ad ea, quæ sup. paulo ante lit.* r. *e Dedicatoria ad Velserum descripsimus.*

(dx) *Ut locum Senecæ, sic satis prolixum, qui legebantur ad versum non modo* 165. *sed &* 558.

restituimus (*dy*), nonnullibi & uno alterove verbulo sensui lucem intulimus. Quibus autem modis putemus, meliorem istum libellum de postero fieri posse, hæc sunt fere. Primum juvabit perficere, ut textui notæ, saltem in eadem pagina, per partes copulentur; deinde ut emendationes luculentæ recipiantur in textum; tum ut vitium numerorum, quod a versu 406. * (qui perperam inde usque a prima Ingolstadiensi 405. numeratur) ad finem usque proserpit, tollatur; idque non in textu tantum, sed etiam in notis: quod jam nos fecissemus, nisi festinandum fuisset. Imo vero per totum libellum alia numerandi ratio ineunda fuerit, si velis eliminare sententias, quæ metro carent, jam diu nota † signatas, vixque dubium quin intrusas ab hominibus ineptis. Verum hic & illud cavendum, ne simul ejicias qui veri sunt versus, ut illum 224. cruce quidem hic signatum, sed nullo suo merito. Est enim trochaicus & rectissime, ut putamus, ita legetur:

Ex sæva anima adversione nulla *Regi gloria est*.

Ac fortasse crux illa sequenti sententiæ pedibus solutæ destinata in hunc per errorem incurrit: quæ tamen ipsa in qualemcumque migrabit jambum, si ita constituas:

Ex spe præmii laboris fit solatium.

Vicissim providendo, ne versus idem sub diversis litteris; cum in alteram ex vitiata lectione hactenus irrepserit, bis legatur. Quales habeo duos illos sub litteris H. & I.

v. 308. *Honesta turpido est pro bona causa mori*, & v. 318. *Ictum tacentem crimen facias acrius*.

Jam enim ante hi legebantur, & quidem emendati sub E. & F.

v. 200. *Est honesta turpitudo pro bona causa mori*, & v. 233. *Factum tacendo crimen facias acrius*.

Neque deerit eruditis, quod hinc inde porro emendent, aut illustrent. Salmasius (*dz*) cete versum 265. ita rescribit:

Frugalitas incerta *est rumoris boni*:

ut

(dy) *Ut quæ ad n. 616. cum alii conjungenda legebantur in calce totius libri.*

* *Immo tam in Versibus, quam in Notis manat hic error, a versu* 401. *cui appositus est numerus* 400. *usque ad versum* 815. *tantum. Verumtamen in hac editione Cominiana sui numeri suis locis redditi sunt.*

(dz) *F.* 1132. *ad Solin.*

ut sensus sit, laudari eam ab his, ab illis culpari, cum alias pro *incerta* legeretur *inserta*, aut *miseria*. Nosquoque versum 309. sic tentabamus:

Honeste parcas improbo, ut parcas *probo*.

Illud utique, *non careas*, pro, *parcas*, versum vitiat. Congruit autem sensus cum v. 437.

Malo etiam parcas, si una est periturus bonus.

Habebam de hoc genere plura. Sed hoc jam non ago.

Ex Dissertatione quam legere est in Operum Mureti Veronensis editionis tomo I.

NObis indicio fuit clarissimus Vir Joannes Gulielmus de Berger Polonnus quædam alia Mureti scripta terrarum alicubi degere; speramusque, ea, sive eorum aliquid perventurum ad nos, quod ita Deus faxit, ut in editione hac nostra publici juris faciamus.

M. AN-

MARCI ANTONII MURETI ORATIONUM VOLUMEN PRIMUM.

De Dignitate ac Præstantia studii Theologici,

ORATIO PRIMA.

Habita Lutetiæ Parisior. Non. Febr. MDLII.

Um omnes mihi singulari quadam, ac præcipua laude digni videntur, qui in assequenda honestarum artium scientia operam & industriam suam collocant; tum ii præcipue, qui veluti majore quodam numinis afflatu perculsi, cæteris omnibus posthabitis, ad divinarum rerum intelligentiam omnes cogitationes suas, atque omnia studia contulerunt. Nam si eorum omnium, quæ in hac immensa rerum universitate cernuntur, unumquodque naturali perficiendi sui desiderio tenetur: & animus noster ad similitudinem divinitatis effictus tanto perfectior est, quanto propius ad illud, ex quo ductus & propagatus est, exemplar accedit: dubitari profecto non potest, quin ea sit omnium præstantissima facultas, quæ, quoad ejus fieri potest, cum humanis divina copulando, mor-

talitatem nostram, quantum illius imbecillitas patitur, divinæ naturæ arctissima colligatione devincit. De illius mihi facultatis laudibus, hodierno die, demandatum est ab iis, quorum & apud me plurimum valet, & apud omnes peræque valere debet auctoritas, non ut eas quidem sigillatim percensere omnes, ac flore orationis convestire conarer, (quod & imperare iniquum esset, & suscipere temerarium) sed ut ex earum innumerabili copia pauca quædam sceligerem, de quibus ex hoc amplissimo loco, nobis audientibus, explicarem. Qua de re cum mecum initio ageretur, refugiebant equidem tanti oneris magnitudinem, veritus, ne idem mihi contingeret, quod nobili olim Sophistæ apud Annibalem de rebus bellicis longa accurataque oratione disputanti contigisse dicitur: si homo adolescens, & cum cæteris rebus satis tenuiter instructus, tum in hoc genere penitus rudis, inter tot eruditissimos viros, ad dicendum de rebus divinis aggrederer. Illud etiam me commovebat, quod præclare a Platone scriptum noveram, orationi, & iis rebus, quæ oratione tractantur, quandam inter se cognationem intercedere oportere, ex quo facile intelligebam consequi, ut ad res divinas pro dignitate tractandas divinum quoddam requireretur orationis genus. At ista quidem, re adhuc integra, fortassis majore quadam cautione providenda fuerint: nunc quidem jam semel altum ingressis, quæ nos cumque tempestas exceptura est, vela nimirum facienda sunt. Illud modo ante, quam ulterius provehar, a vobis summopere contendo, ut quando omne mihi perfugium in vestra bonitate ac clementia situm est, tenuitatem meam vestro favore, & silentio sublevetis, quo mea oratio his veluti secundis subvecta ventis, quem sibi proposuit, portum facilius consequatur. Atque ut hinc exordiamur, si nihil diceremus aliud, nisi eam, quæ antiquissimo vocabulo Theologia dicitur, scientiam esse quandam, quæ divinæ sapientiæ thesauros hominibus recluderet, tamen illud, ut opinor, liquido constaret, quanto æterna nativis, immortalia caducis, divina humanis antecellunt, tanto esse hanc facultatem cœteris omnibus antepônendam. Sed quemadmodum qui præclari alicujus ædificii pulchritudinem pervidere, ac penitus cognoscere cupiunt, non satis sibi esse ducunt illud uno totum aspectu contemplari, sed singulas etiam sibi partes accurate perlustrandas, ac seorsum considerandas putant: ita nos, si hujus præstan-

ſtantiſſimæ facultatis partes pauliſper excutere voluerimus, tum demum, quanta illius pulchritudo ſit, intelligemus. Theologia igitur, viri eruditiſſimi, ut a majoribus noſtris accepimus, duabus præcipuis partibus continetur, quarum una in Lege poſita eſt, altera in Evangelio. Eſt vera ea Lex, de qua loquimur, non ab humano profecta conſilio, neque ſimilis earum, quæ hominum libidine ſtatuuntur, in quibus multa inepte ac ridicule, nonnulla etiam impie ac nefarie ſancita reperias, ſed primum quidem ab illo hujus univerſitatis parente, ac opifice Deo in omnium hominum impreſſa, atque inſignita animis, poſt etiam ejuſdem Dei digito in tabulis inſculpta lapideis, ne improbis ulla prætendendæ facinoribus ſuis ignorantiæ occaſio relinqueretur. Cumque eam in duo ſumma capita tribuere liceat, eorum prius, quæ ad cultum numinis, poſterius, quæ ad tuendam hominum inter ſe ſocietatem pertinent, omnia ſumma brevitate complectitur. Atque hinc vel imprimis naturæ noſtræ imbecillitatem licet agnoſcere, quod cum pauca admodum, eaque ſuapte natura facillima præcepta ſint, ſemper tamen deficiamus alicubi, neque unquam ſtabilem, inoffenſumque curſum perpetuo retineamus. Tremefactus itaque comparatione ſui cum divinis præceptis animus, Chriſto ſe indigere cognoſcit, in cujus ſinum confugiat, cujus ſe viribus provehat, ſub cujus bonitate, tanquam ſub firmiſſimo aliquo clypeo, tutus ab iis, quæ Lege propoſita ſunt, ſuppliciis deliteſcat; ut rectiſſime Paulus Legem pœdagogum, qui nos veluti manu apprehenſos ad Chriſtum deduceret, nominaſſe videatur. Eat nunc Lucianus aliquis: perfricet frontem, & dicat ullam eſſe legem, quæ cum hac Lege ulla ex parte comparari queat. Quid enim? Quæ, Deum immortalem, portenta in omnibus omnino legibus, ſi ab hac diſceſſeris, reperiuntur! Quarum aliæ furta, aliæ adulteria, aliæ etiam quædam multo turpiora permittunt, ut nihil pene tam turpe ſit, quod non legiſlator aliquis licere voluerit. Hanc vero ſapientiſſimus ille Moſes, non a Jove quodam commentitio, ut Minos; non ab Apolline, ut Lycurgus; non ab Ægeria, ut Numa; ſed ab eo, qui ſolus veri Dei nomine cenſendus eſt, ſibi per manus traditam accepit, ita numeris omnibus abſolutam, ut nihil neque immutari, neque adjici, neque detrahi poſſit. Sed ea tamen, uti antea dixi, morbum quidem noſtrum commonſtrare ac detegere nobis poteſt; depellere eumdem, ac

ſanare non poteſt. Morbi autem cognitio magnam ea quidem vim, maximumque momentum ad vires recuperandas habet, neque tamen tantum, ut in ea poſita ſint omnia. Quare Evangelio nobis Chriſtus aperitur, qui, modo firma in ipſum fide nitamur, non vana illa quidem, & otioſa, quam multi ſtulte, & inaniter jactant, ſed ſolida, & bonarum actionum perpetuo fœcunda, nos, velut humeris ſuis impoſitos, tollit in cœlum. O rem omni prædicatione majorem! O nuntium vere jucundum & lætabilem! Cum humana natura primi parentis depreſſa lapſu peſſum tota ferretur, tantam fuiſſe in filio Dei clementiam, ut delapſus e cœlo, humanam formam induere voluerit, ut corporatus, ac carne tectus infinitis ſeſe laboribus, cruciatibus, ærumnis, morti denique deterrimæ, atque acerbiſſimæ expoſuerit, quo ſudore ac ſanguine ſuo ab animis noſtris duriſſimum jugum æternæ depelleret ſervitutis. Tene, Chriſte optime, ut nos liberali cauſa aſſereres manu, omnium dominus cum eſſes, ſervi formam aſſumpſiſſe? Tene nobis quietem tuis laboribus, libertatem tua ſervitute, vitam denique tua morte peperiſſe? Admirantur hiſtoriæ veteres Pythagoreum quemdam, qui ſe pro amico in cauſa capitis vadem dare veritus non eſt: at hoc quanto admirabilius eſt, Dei Filium, Deumque ipſum, ut nos merito noſtro inimicos ſibi, æternis eriperet ſuppliciis, tot, tam dira, ac vel dictu, vel cogitatu aſpera, & horribilia ſuſtinere voluiſſe! Et quiſnam eſt, qui alias omnes, ſi in unum conferantur, ſcientias cum hac, qua iſta tam pulchra, tam admirabilia, tam divina traduntur, ullo modo comparanda putet? Hæc vero una eſt omni cura, ſtudio, contentione digniſſima. Hæc una eſt non tam liberalis vocanda, quam liberatrix. Hæc aurea illa catena eſt, qua cum cœleſtibus terreſtria copulantur. Hæc ſcala illa eſt, quam olim, per quietem ſanctiſſimus Patriarcha vidit, cujus gradibus in cœlum ſcandere liceat, atque illic Deum intueri, admirari, adorare, demittentem ſemetipſum ex auguſtiſſimo illo majeſtatis ſuæ faſtigio, ſeſeque accomodantem ad humanæ conditionis humilitatem: rurſuſque eumdem defunctum nobili illa ſervandorum mortalium provincia, ſpoliatiſque inferis (o rem omni humana cogitatione ſublimiorem!) in cœlum ſublimem raptum, vallatumque ac ſtipatum infinitatum geniorum concinentium, tum hominum de caliginoſiſſimis illis Satanæ ergaſtulis erutorum multitudine, juſto ac

pleno

pleno triumpho cœlum ingredientem, neque disjecta muri parte, sed valvis suo sanguine reclusis, iter eodem nobis omnibus aperientem. Atque hæc quidem quamvis ejusmodi sunt, ut ad excitandum, inflammandumque quemlibet torpentem animum sufficere posse videantur; tamen ex tam ubere campo alia quædam, nisi molestum est, proferamus. Vere enim illud affirmare posse videor, eruditissimi viri, quemadmodum Platonici elementorum in corporibus cœlestibus quemdam veluti florem, in hisce inferioribus quamdam veluti fæcem esse dicebant: ita rerum omnium cognitione dignarum in Theologia florem, in aliis scientiis fæcem contineri. Namque ut hinc nostra se primum efferat oratio, quis nescit, quantopere se in perscrutandis rerum principiis veteres Philosophi torserint, quamque nihil, si res ad verum exigatur, effecerint? Dum alius mundum hunc, & quicquid in eo vel aspectabile, vel tractabile continetur, putat ex temeraria quadam minutissimorum corporum concursione coaluisse: qui si vel unam earum, quas somniabat, atomum cerebri habuisset, nunquam ista tam stulte, incogitanterque scripsisset: alius æternum esse eum, neque desiturum unquam neque exordium ducentem ab ullo temporis principatu, non animadvertens hac ratione illam, a qua ipse tantopere abhorrebat, infinitatem induci: qui vero optime sensisse creduntur, tamen Deo veluti comitem quamdam materiam adjungunt, quasi ut artifex, ita Deus sine materia nihil possit efficere. Quid Theologi? hujus universitatis auctorem esse, ac effectorem Deum, qui cum innumerabilibus sæculis antecessisset, quo temporis puncto ipsi placuit, mundum hunc, & quæ illius ambitu continentur, sine ullis vectibus, sine ullis ferramentis, sine ulla materia, verbo tantum, ac nutu suo ex nihilo architectatus est: eumdemque assidue sua bonitate, ac prudentia continet, moderatur, fovet, omnes in eo rerum ac temporum varietates, vicissitudines efficit. Quod statos orbium cœlestium cursus, quod certas siderum trajectiones, quod constitutis vicibus insignes ac notabiles rerum commutationes intuemur, hæc & cætera omnia ad eum modum non fortunæ temeritate, aut vi ulla materiæ dirigi, sed divina providentia temperari. Contemplemur & alia. Quid de animo humano Pilosophi? Alius eum cor ipsum esse dicit, alius cerebrum, alius cordi suffusum sanguinem, alius spiritum innatantem sanguini, alius harmoniam quam-

dam, alius eum ex numeris conficit, alius ex atomis, ut mihi quidem ista consideranti certamen aliquod insaniæ suscepisse videantur. Ita ex hoc tam confuso, tam vario, tam multiplici teterrimarum opinionum veluti cinno, nihil fere colligere possumus, nisi semper copiosissimam messem hominum varie insanientium fuisse. Nam nonnulli quidem ea dicunt, ut eos in re tam seria risum captare, atque aucupari putes, ut apud Dicæarchum Phercerates, qui animum nihil omnino esse contendit, veritus credo, ne quid posset tam absurde aut fatue dici, ut id nemo dixisset Philosophorum. Illa vero multo etiam apud eos perturbatior, atque implicatior quæstio est, permaneatne animus corporeis solutus vinculis, an qui corporum, idem sit interitus animorum. Epicurus interire eos putat, nefas ratus, cum tam multa sibi cum suibus convenirent, se hoc uno ab eis interesse. Stoici longam eis vitam, ut cornicibus, sed non perpetuam tribuunt. Pythagoras vero jucundus est, qui remanere illos quidem docet, sed ex corporibus in alia corpora migrare, ut idem sit forte hodie gallus gallinaceus, qui tempore belli Trojani fuerat Agamenon. Quid Plato? Quid Aristoteles? de hoc quidem illud Homericum dici potest:

Τυδείδην δ' ὐκ ἂν γνοίης ποτέροισι μετείη,
Ἠὲ μετὰ τρώεσσιν ὁμιλέοι, ἢ μετ' Ἀχαιοῖς.

Obscuritate enim se involvens sua in neutram partem satis aperte propendet, ut pæne in legem Solonis incurrere videatur: Ille autem proxime quidem omnium accedit ad veritatem, sed ei tam multa mendacia admiscet, ut non absurde dicant, qui eum dicunt poetice philosophari. Quid porro de iisdem rebus Theologi? Animum hominis simplicem quamdam & individuam esse naturam, ad exemplar divinitatis expressam, licet ortus participem, tamen interitus expertem, quæ, corpore soluta, si se pure ac pie gesserit, in cœlum evolet, æternam illic Dei beneficio adeptura felicitatem; sin se malis, iisque inexpiabilibus cupiditatibus corrumpendam dederit, ad inferos nunquam desituris damnanda suppliciis deprimatur. Quod si quæ de Deo a balbutientibus Philosophis dicta sunt, cum solida Theologorum doctrina comparare collibuerit, reperiemus hoc quidem certa omnia, & explorata, & salutaria tradere. Illos vero neque satis, quid dicant, intelligere, & credula ingenia perniciosissima-

sima-

ſimarum opinionum laqueis implicare. Itaque quod Homerus de Thireſia, Cato de Scipione dixit, idem de Theologia dici poteſt, eam videlicet ſapere ſolam, reliquas diſciplinas, velut umbras per inane volitantes vagari. Quod ſi quis eam, quæ ex levioribus ſtudiis percipitur, amœnitatem requirit, ne eam quidem in feraciſſimis Theologiæ campis fruſtra deſideraverit. Nam ſive poeticis modulationibus aures demulcere meditamur, quis unquam ita in hoc genere excelluit, ut cum Davide comparatus non ſordeat? Niſi forte Orpheum, Homerum, Pindarum de leviſſimis plerumque nugis verba fundentes audire præſtat, quam illum Deo acceptiſſimum regem, nunc Dei laudes plena hilaritatis oratione referentem, nunc ejuſdem auxilium in ſummis ſuis difficultatibus implorantem, nunc inſectantem improbos, nunc commendantem probos, nunc ea, quæ multis poſtea ſæculis contigerunt, ita ſubjicientem oculis, ut nullus ea melius Apelles in tabula expingere potuiſſet. Sive hiſtoriæ cognitione ducimur, unde veriores, unde ſcitu digniores hiſtorias, quam ex ſacris litteris repetere poterimus? An vero ſuavius eſt cognoſcere quid Crœſo in Medos, quid Pyrrho in Romanos expeditionem paranti oblique Apollo, quam quid Moſi ad Pharaonem, quid Samueli in Paleſtinos proficiſcenti, aperte ac perſpicue Deus ipſe reſponderit? Quo modo Regulus a Carthaginenſibus, quam quomodo Servator, & Σωτὴρ humani generis Chriſtus, a Judæis omni crudeliſſimorum ſuppliciorum genere divexatus fuerit? Jucundiuſne, aut fructuoſius arbitramur intelligere, quibus artibus Aſſyrii, Perſæ, Romani cæteras nationes devicerint, quam quibus auguſtiſſimi illi religionis noſtræ principes, aliique deinceps innumerabiles, eorum veſtigia ſecuti Chriſtianæ ditionis terminos ampliaverint? O hebetes & ſtupidos, aut, ut verius dicam, miſeros & perditos, ſi qui harum rerum ſuavitatem, fructumque non ſentiunt: Contra vero o ter & quater beatos illos, quorum ita eſt affectus animus, ut nuſquam ſuavius, quam in his ſtudiis conquieſcat: non eos aut inanium dignitatum, aut fluxarum opum adurit ſitis: non eos voluptatum illecebræ molliunt: liberi, & pravis omnibus cupiditatibus ſoluti, ex illo perenni puteo aquam æternæ vitæ effectricem hauriunt: ex illis perpetuo virentibus campis flores ſuaviſſimos colligunt, ex quibus, qui odores afflantur, eorum nunquam eſt intermoritura ſuavitas: Deo ſerviunt,

Deo adhærent, ejus tantum gloriæ velificantur, eo fruuntur, quæque olim plene percepturi sunt gaudia, ea jam nunc mente ac cogitatione percipiunt. Ergo sive domi, sive foris versentur, cum Deo assidue colloquuntur, sive prosperis rerum utantur successibus, eidem ut prosperitatis suæ auctori gratias agunt: sive quid eis adversi accidit (quamquam quid ejusmodi viris accidere adversi queat?) Sed tamen si quid eis accidit earum rerum, quas vulgus adversas vocat, neque indignantur, neque concidunt animis, sed verbo divino sese solantes, quidquid a Deo immittitur, summi beneficii loco habendum esse ducunt. Proh Deum immortalem! quid est, si hoc non est feliciter vivere; & in terris vitam cœlestium imitari? O vitæ Theologia dux, o virtutum omnium parens, vitiorum expultrix, animorum liberatrix: Quid sine te non modo nos, sed omnino vita hominum esse potuisset? tu depravatas impurissimis opinionibus hominum mentes, velut de integro interpolasti: tu distractos, dissipatosque variis idolorum cultibus homines in unius veræ Religionis societatem convocasti: tu magistra morum ac disciplinæ fuisti: ac veluti sol exoriens, nubium caliginem dissipat: veluti sidus, quod Castoris & Pollucis dicitur, exortu suo maris rabiem placat, tempestatesque dispellit: ita tu divinitus exorta & tenebras ignorantiæ dissipasti, & illo tuo salutari fulgore procellas veterum superstitionum dispulisti. Tu nobis velut Helice aut Cynosura quæpiam es, ad quam universus navigationis, id est, vitæ nostræ cursus dirigatur. Tu ignis ille cœlestis es, quem verus ille Prometheus, id est Christus in terras attulit, sine quo vita constare non potest. Tu & vitæ tranquillitatem largita nobis es, & mortis terrorem sustulisti. Beatos igitur, qui ad te, tanquam ad portum, confugiunt: beatos, qui se tibi a teneris unguiculis penitus totosque tradunt: miseros contra, qui, ut proci Homerici, ancillarum amoribus irretiti, te, quæ omnium artium domina es, negligunt. Tu enim earum rerum scientiam profiteris, quarum plena cognitio æternam beatitudinem, ignoratio æternum exitium hominibus pollicetur. At vos, viri optimi, quos partim hujus præstantissimæ disciplinæ verticem consecutos, partim illius sacris imbutos, atque initiatos videmus, macti, inquam, macti animis, neque vos aut labor deterreat, aut voluptates avocent, quo minus in sacratissima illius adita penetretis. Vobis enim

enim vigiliarum sudorumque vestrorum, & magna his inter homines præmia, & infinitis partibus majora sunt in cœlo divinitus constituta. DIXI.

De Laudibus Litterarum.

ORATIO II.

Habita Venetiis Mense Octobri Anno MDLIV.

QUæ singula hominibus ad dicendum accedentibus timorem facere consueverunt, Patres amplissimi, vosque cæteri cives ornatissimi, ea mihi sese hodierno die objiciunt universa. Sive enim loci amplitudo afferre perturbationis aliquid potest, Venetiis dicimus: sive audientium dignitas, magna lectissimorum hominum adstante frequentia dicimus: sive ipsa orationis materia, dicendique conditio, ita dicimus, ut sit nobis eodem tempore de ingenio, de doctrina, de gloria, ornamentisque omnibus in hoc litterarum certamine periclitandum. Venetiis dicere, si quisquam est, qui parum putet, eum necesse est in maximarum, earumdemque toto orbe notissimarum rerum ignoratione versari. Ecquis enim est hodie tam inaccessus, tam ab omni hominum consortio remotus in terris locus, quo non hujus præstantissimæ civitatis fama pervaserit? quis populus, quæ gens, quæ hominum natio vel tam immanis atque barbara, vel tam exculta disciplinis atque artibus, quam non jam pridem florentissima Venetorum Respublica non gloria modo & splendore nominis sui, verum etiam admiratione compleverit? Hæc vero firmamenta Reipublicæ, hæc ornamenta Italiæ, hæc virtutum omnium, laudandorumque artium præclarissima lumina intuentem, non commoveri, tantum id quidem est, ut, non dicam in meam hanc mediocritatem ingenii, sed vix in quemquam hominem, qui cæterorum de se judicia extimescat, cadere posse videatur. Etenim si eloquentissimos olim viros accepimus, cum ad dicendum venissent, unius principis aspectu ita conturbatos fuisse, ut obmutescerent: quid mihi tandem animi esse oportet, qui neque comparandus cum illis omnino sum, & apud vos dico, Senatores amplissimi, ad quos cum oculorum converto aciem,

aciem, totidem mihi consessum Principum videor intueri? Ac cæteri quidem sæpe ad eam excusationem confugiunt, ut se, cum tenuitatis suæ conscii essent, tamen vel necessitate, vel officio impulsos, vel amicorum sive precibus, sive tempore aliquo adductos, dicendi munus non tam appetivisse, quam detrectare non potuisse dicant; quam totam rationem nobis hodierno die ipsa rei natura, conditioque præcludit. Non enim detrectantes, sed ultro nobis deposcentes hanc dicendi provinciam, ad eam non alienis precibus impulsi, sed vestra incredibili benignitate admissi sumus; ut si minus ex aliqua parte nostra vobis approbata fuerit industria, causa nulla sit, quin omnes accusandam potius nostram temeritatem, quam imbecillitatem sublevandam putent. Equidem cum & ab ineunte ætate, tum domesticis excitatus exemplis, tum ipsa hortante natura, honestarum artium studia coluerim, & ubi primum per ætatem licuit, quæ mihi meo ipse labore pepereram, aliis tradere ingressus, novem prope jam annos in hac dicendi, ac docendi exercitatione consumpserim: tamen superiora illa considerans, ita commovebar animo, facile ut hoc potuerim abstinere consilio, nisi me huc summa de vestra singulari humanitate concepta spes & magna quædam approbandæ vobis, si minus eruditionis, at certe voluntatis meæ cupiditas impulisset. Ac mihi quidem, &, cujus rei causa in hunc locum adscenderim, & ad quos verba facturus sim, cogitanti, prorsus ita videtur; nullo in argumento meam commodius orationem posse versari, quam si, litterarum disciplina quantum non ornamenti solum, verum etiam præsidii bene temperatis civitatibus afferat, tum adhibitis rationibus, tum etiam exemplis, atque ex veteribus seculis repetita memoria exponam: minime id quidem, quo vos, tales viros, commonefaciam, excellentibus a natura ingeniis præditos, a studiis liberalium doctrinarum eruditos, a diuturno assiduoque magnarum rerum usu peritos: sed quia libenter facio, ut, quarum artium percepta scientia unumquemque vestrum vehementer affici constat, earum animos vestros jucunda commemoratione delectem. Quæ cum ita se habeant, mihique ipsa per se delectæ ad dicendum materiæ dignitas satis magnam audientiam factura videatur: tamen magis consuetudine, quam quod ita necessarium judicem, petam a vobis, ut mihi, res

pul-

pulcherrimas brevi oratione comprehendere meditanti, exigui temporis attentionem ne denegetis. Magna omnino vis, magnumque momentum positum est in litteris, viri amplissimi, ad conservandas, bonisque cumulandas omnibus civitates. Nam cum felicitas publica, ad quam humana omnia referenda sunt, e singulorum civium felicitate constet: singulorum autem felicitas in excolenda, exercendaque virtute præcipue sita sit; & ad perfectam virtutem consequendam, necessariam quamdam præcursionem adhibeant litteræ: illud profecto consequitur, ut, nisi in qua litterarum cultura vigeat, florere absolute civitas nulla possit. Ponite vobis ante oculos omnes ætatis humanæ partes; omnem publicorum temporum varietatem; omnes instituendæ vitæ rationes & vias animo & cogitatione percurrite: nullam omnino reperietis, quæ non ita litterarum auxilio indigeat, ut, eas siquis sustulerit, solem ipsum de mundo sustulisse videatur. Eæ nos, ubi primum firmius incedere, atque articulatius loqui cœpimus, de ipso prope nutricum acceptos sinu, titillatione quadam honestissimæ voluptatis alliciunt, allectos præceptis saluberrimis complent: non tantum bene dicendi, verum etiam bene vivendi commonstrant vias: excitant in animis nostris igniculos gloriæ; quantus sit in virtute splendor, quanta in vitiis deformitas, edocent: quæ qui semel bene penitus imbiberint, ii nunquam non postea & vitii turpitudinem omni studio refugient, & officii honestatisque rationem rebus aliis omnibus anteponent. Ut autem in semente posita spes messis est, ita totius reliquæ vitæ exspectatio ab educatione pueritiæ pendet. Ut vero infirmam illam ineuntis ætatulæ teneritatem robur adolescentiæ excepit, quæ tandem alia res aut animum præclararum rerum studio accendere, aut efferentibus sese cupiditatibus, quibus ea pars insigniter agitari solet, frenos injicere, præter litterarum tractationem, potest? Themistoclem olim, cum somnum capere adolescens non posset, dicere solitum tradunt, se Miltiadis trophæo, quiescere volentem, excitari. Quanto eos acrius incendi, atque inflammari necesse est, qui quotidie non unius, sed innumerabilium hominum virtute præstantium trophæa non e marmore constituta ad exigui prædicationem temporis, sed ad omnem æternitatem commendata litteris intuentur? Neque vero pertimescendum est, ne aut la-

bore

bore frangantur, aut voluptatis irretiantur illecebris ii, qui ætatis suæ florem litterarum studiis dedicandum esse statuerunt. Tanta siquidem est oblectatio paulatim acquirenda cognitione rerum sese pascentis animi, ut, ea qui fruuntur, ab iis neque laboris tædium, neque avocantium voluptatum blanditiæ sentiantur. Itaque sapienter poetæ, cum cæteros omnes deos Veneris imperio subdidissent, in Minervam modo & in studiorum præsides Musas, nihil ei, nihil Cupidini juris esse voluerunt. Quin etiam illud ab iisdem memoriæ proditum est, Jasonem olim, cæterosque Argonautas, cum eam insulam, quæ ab amœnitate, florumque copia nomen invenerat, præter navigarent, periculumque esset, ne molli, ac delicato Sirenum cantu, quæ eam insulam incolebant, ad exitium perducerentur; unum in Orpheo perfugium habuisse: qui cum assedisset in puppi, simulque fides blandis impellere digitis, simul vocem illam, qua rupes nemoraque traxerat, explicare cœpisset, tanta simul aures animosque audientium voluptate complevit, ut jam Sirenum vocibus nemo navigantium moveretur. Hoc figmento, quid tandem aliud doctissimi homines, nisi id, quod nos volumus, indicarunt? Florida videlicet illa insula, juventus est. Eam qui quasi prætervehuntur, magno in periculo sunt, ne Sirenum, id est voluptatum blanditiis decepti, & a recto itinere abducti, in vada & scopulos deferantur. Quodnam igitur huic tanto periculo comparatum remedium est? Quod? nisi Orphei, optimi ac sapientissimi vatis, lyra? cujus suavitatem qui percipiunt, ii, & Archeloidum cantus pro nihilo putant, & tandem institutum illud iter emensi, vellus aureum, id est virtutem cum immortali conjunctam gloria consequuntur. Nimirum ut major lux minorem, ita minoris voluptatis sensum perceptio majoris extinguit. Quanto autem voluptas ea, quæ discendo sentitur, cæteris omnibus major sincериorque sit, vel illud indicio est, quod aliarum etiam quis plurimum tribuunt, satietatem tamen quamdam esse, ac tædium, confitentur; hujus ut quisque percepit plurimum, ita eam acrius, atque avidius concupiscit. Quod si cui forte dubium est, prodeat in medium Chrysippus, qui sæpe studio intentus tanta voluptate perfruebatur, ut eum tanquam extra se positum cibi potionisque caperet oblivio. Prodeat solertissimus ille cœlestium or-

bium non perſcrutator tantum, ſed etiam imitator, Syracuſanus Archimedes, qui non modo earum rerum, quas natura fert, præ ea, quam capiebat e ſtudiis, oblectatione memor non erat; ſed in illa ipſa Syracuſanæ urbis direptione, ita defixus erat in ſtudio, ut prius hoſtilis gladii cuſpidem corpore exceperit, quam urbem in hoſtium poteſtatem veniſſe ſentiret. O rem omnium ſæculorum admiratione digniſſimam! Diripiebatur urbs ea tempeſtate omnium opulentiſſima; effuſi per vias milites, ut in quemque inciderant, ſine ullo ſexus, ætatis, ordinis diſcrimine obvios contrucidabant; undique gladiorum fulgor præſtringebat oculos; undique armorum ſonitus, undique cadentium tectorum fragor audiebatur; puerorum ejulatibus, mulierum lamentis, morientium gemitibus, militum clamoribus, privata publicaque omnia circumſonabant; ipſa urbs pœne dimota & convulſa ſedibus ſuis, ſuorum civium in cæde ac ſanguine natabat: cum unius hominis mens in media civitate, civitatis ipſius caſum ac ruinam non ſentiebat. Solonem vero accepimus, cum in lectulo, morti proximus, decumberet, inaudiſſetque aſſidentes amicos, de re quapiam ſubmiſſe, ne ipſi moleſtiam parerent, diſputantes, erecto, ut potuit, jam ſemimortuo capite, rogaſſe eos, ut aliquanto loquerentur clarius; ſibi, ſi etiam moriens aliquid diſcere potuiſſet, diſceſſum e vita jucundiorem fore. O diſcendi cupiditas, quid non efficis, ubi ſemel generoſa ingenia occupaſti. Tenebatur homo ſapientiſſimus graviſſima vi morbi defixus in lecto: vicinitate jam mortis ab omnibus pœne corporis partibus ſenſus abſceſſerat: ægregius ille animus, mox liber ac ſolutus futurus, e corporeis vinculis exſilire cupiebat: cum quidquid ſupererat virium, eo contulit, ut deficiente lingua, vocibuſque interruptis, ac morientibus ſuum doctrinæ, cognitioniſque deſiderium indicaret. Quid hunc veriſimile eſt firmum ac valentem feciſſe, qui ne mori quidem, niſi diſcendo, voluerit? Merito igitur tam diu floruit Athenienſium Reſpublica, quam diu tam præclari viri tenuit diſciplinam. Sed; ut eo redeamus, unde nos facta præclariſſimorum hominum mentio pauliſper abduxit; dici profecto non poteſt, adoleſcentes nobiliſſimi (vos enim, vos mea jam compellabit oratio) dici, inquam, non poteſt, ea ſtudia, in quæ nunc toto pectore incumbitis, quanto olim vobis & ornamento, & au-

xilio

xilio futura ſint, cum vos & generis veſtri nobilitas, & veſtra virtus ad reipublicæ gubernacula admoverit. Etenim quibus artibus civitates præcipue conſervantur, pietate, juſtitia, fortitudine, imprimiſque prudentia, earum ſunt omnium artium quaſi ſemina litterarum prodita monumentis. Neque vero hæc a me ita diſputantur, ut contendam, niſi litteris eruditum, civem patriæ utilem eſſe neminem poſſe: ſed hoc dico; niſi litteris exculti ſint ii, qui velut in Reipubblicæ puppi ſedentes, clavum tenent, multis eos muneris ſui, iiſque præcipuis partibus neceſſario defuturos. Nam, cum duo publicorum temporum genera ſint, unum pacis, alterum belli, quorum alterum ſemper optabile eſt, alterum nunquam optabile, nonnumquam neceſſarium: quomodo (ut hanc partem priore loco attingamus) in pace, civibus jura deſcribere, quantum cuique tribuendum ſit, intelligere, civium inter ſe diſſidia componere; verba publice facere, legationes cum laude gerere, præterita tenere, futura proſpicere, quid in omnibus rebus factu optimum ſit, videre; & ex aliis alia colligere poterit, niſi qui hæc ſibi de litterarum fontibus haurienda omnia exiſtimaverit? Niſi vero eorum recipienda ſententia eſt, qui fieri putant poſſe, ut qui reipublicæ præeſt, quamvis litterarum ſit expers, tamen ad eas res, quas modo enumeravimus, aliena opera non incommode utatur. An vero, T. Manlium Torquatum, memoriæ proditum eſt, cum conſul declaratus fuiſſet, excuſaſſe valetudinem oculorum, & ſummum Imperium detrectaſſe, quod indignum duceret, ei capita ac fortunas cæterorum committi, qui alienis oculis omnia gerere cogeretur: qui alieno ingenio, alienaque lingua ad omnia uti neceſſe habebunt, ſi ſatis ad gubernandos cæteros idonei videbuntur? At oculorum quidem lumine carentes, nihil prohibet acie ingenii etiam futura cernere, optimeque conſulere: quales in fabulis Thireſiam, in hiſtoriis Appium legimus: cujus vero doctrinarum luce careat animus, quid is tandem gerere, quid ſuſcipere, quid cogitare præclarum poteſt? Sed ſunt quidam homines, qui cum litterarum tractationem tranquillis pacatiſque temporibus & honeſtam imprimis & utilem eſſe fateantur: iidem tamen cum occupata bello aliquo civitas eſt, latere eas, quaſi perterritas metu, & inter tubarum lituorumque clangorem, nullum ſui amplius præbere uſum arbitrantur. Quorum nobis hac in parte

te coarguendus error eſt, & quantum vel in medio bellorum tumultu litteræ valeant, aperiendum. Etenim ſi corporis tantum, non etiam animi, viribus bella gererentur, tum iſti fortaſſe aliquid dicerent: nunc quis eſt, qui cum mihi & maximum eſſe in bellis conſilio ac prudentiæ locum, & eas virtutes bona ex parte litterarum ſtudio comparari, certe quidem inſigniter augeri, confirmarique conceſſerit, idem tamen earum ſcientiam in bello inutilem eſſe contendat? An ignoramus celebre illud regum regis Agamemnonis votum, qui ut Troja facilius potiretur, non Achillis, aut Ajacis, ſed Neſtoris decem ſimiles optabat ſibi? Neque temporis nobis ad vivendum a natura præſcripti ea longitudo eſt, neque ita fert humanarum rerum ratio, ut multis admodum bellis interfuiſſe unus idemque poſſit: itaque qui unum alterumve ſpectarunt, multum ſibi militaris prudentiæ collegiſſe exiſtimantur. Quid eos judicabimus, qui hoc ſibi diuturna librorum evolutione pepererunt, ut omnibus, quotquot poſt hominum memoriam geſta ſunt bellis interfuiſſe videantur? Quod ſi quis ita bella aliquot ſpectare poſſet, ut utriuſque partis conſilia teneret, rerum adminiſtrandarum viam, rationemque cognoſceret, eventus animo cerneret, qui non ei poſtea in rebus bellicis omnium conſenſu tribueretur? at hæc omnia, qui verſantur in litteris, aliaque plurima, ac pulcherrima otioſi ſedentes conſequuntur. Taceo, quam multa expreſſa ſint eruditiſſimorum hominum ſcriptis de virtute, de gloria, de charitate patriæ, de animorum æternitate, de præmiis, quæ poſt mortem manent eos, qui ſe pro patria animoſe, ac fortiter geſſerint: quæ tantam vim habent, ut neque qui ea ignorent, veræ laudis habere geſtum, neque qui tractant, veræ ac ſolidæ gloriæ ullam omnino rem anteferre poſſint. Quid illud, an non quantivis eſt, quod ſæpe labantes jam ac deficientes exercitus eloquentium hominum voce legimus fuiſſe revocatos? Citetur teſtis Lacedæmoniorum civitas, cujus exercitus Tyrtæi poetæ verſibus inflammatus, pulcherrimam illam de Meſſeniis victoriam reportavit. Dies me deficiet, ſi aut eruditos homines, qui bellicis laudibus præſtiterunt, aut fortiſſimos Imperatores, qui eruditionis & doctrinæ gloria excelluerunt, enumerare inſtituam. Nam & Architam Tarentinum ſexies exercitum duxiſſe comperimus, & Meliſſum navalibus aliquot victoriis inſignem fuiſſe, & ter ſti-

ſtipendia feciſſe Socratem, & Platonem, & Xenophontem egregiam in bello civibus ſuis operam præſtitiſſe. Quid illa propugnacula Græciæ, Periclem, Temiſtoclem, Epaminondam loquar? Quid illa Romani Imperii columina, Sciones, Lucullos, Fabios, Marcellos, alioſque innumerabiles proferam? quos omnes cum bellicis laudibus claros, tum præſtantes doctrinæ ſtudiis fuiſſe, hiſtoriæ loquuntur. Nam Julium Cæſarem, quis neſcit, utra laude præſtaret, ambiguum poſteris reliquiſſe? Brutus autem, quanto litterarum ardore flagraverit, vel ex eo colligi poteſt, quod ea ipſa nocte, quæ mortem ipſius anteceſſit, Platonis dialogum de animorum immortalitate legiſſe aliquoties, dicitur. Atque hoc præclare olim intellexiſſe videntur Mitylenæi, præcipuam eſſe in Rep. vim litterarum, qui, quos populos bello devicerant, nullam eis aliam pœnam irrogabant, niſi ut ne liberos ſuos litteras edocerent. Sciebant videlicet eas tantum civitates florere poſſe, in quibus litterarum ſtudia colerentur. Cujus rei cur tandem aliũde exempla repetamus? An vero, cives, quod viget hodie veſtra Reſpublica, quod floret, quod beata eſt, quod cum cæteræ orbis univerſi partes graviſſimis bellorum tempeſtatibus agitentur, una hæc (quod ei Deus Opt. Max. proprium, ac perpetuum faxit) in pace, atque in otio conquieſcit, aliunde id fieri creditis, quam quod ei & præſunt homines cum cæteris omnibus, tum hac eruditionis & ſcientiæ laude clariſſimi, & ſemper eorum ſimillimi præfuerunt? O divine Plato, tua ſunt omnia & dicta & cogitata præclare. Tu dicere ſolebas, tum demum Reſpublicas beatas fore, cum eas aut Philoſophi cœpiſſent regere, aut qui regerent, philoſophari. Tuum hoc ſapientiſſimum oraculum perpetua jam mille amplius annorum felicitate Venetorum Reſpublica comprobavit. Equidem quo longius in altum evehor, patres ampliſſimi, eo mihi amplior & patentior orationis quaſi curſus oſtenditur. Sed & temporis me ratio, & veſtra ſingularis ſapientia, ut vela contraham, portumque tandem aliquando reſpiciam, monet. Neque enim credibile eſt, poſſe aut me, aut quemquam de litterarum præſtantia, fructibuſque, qui ex earum tractatione capiuntur, vobiſcum melius, aut copioſius, quam unumquemque veſtrum ſecum loqui: & mihi non tam orationis conquirenda copia eſt, quam veſtra ſatietas refugienda.

Ita-

Itaque finem dicendi faciam, si vos prius etiam atque etiam rogavero, ut si forte minus a me ornate, ac copiose dictum est, quam & hujus loci amplitudo, & summa audientium dignitas postulabat, meum tamen idcirco placendi vobis studium ne improbetis. Ego quidem si non indignus a vobis qui sæpius audiar, judicer; erit, quod mihi magnopere gratuler; sin forte: sed reprimam me; neque committam, ut meis ipse votis videar male ominari: qui tamen a tot, tam præclaris viris, tanta benignitate auditus fuerim, magnum mihi non hujus modo laboris, sed totius anteactæ vitæ fructum hodierno die vestro singulari beneficio videor consecutus. DIXI.

DE UTILITATE AC PRÆSTANTIA LITTERARUM HUMANIORUM ADVERSUS QUOSDAM EARUM VITUPERATORES.

ORATIO III.

Habita Venetiis postridie Non. Octob. Anno MDLV.

PErmultos esse intelligo, qui de his Litteris, quæ Humaniores vocantur, eam animo imbibere sententiam, ut earum tractationem leve quiddam esse, ac nugatorium existiment: neque aut magnos admodum labores ab iis suscipi, qui eas juventuti tradant, aut eorum magnopere fructuosam esse Reipublicæ industriam: in eis denique non exquisitam ullam, ac reconditam, sed circumforeneam quamdam, haustamque de triviis ac circulis requiri doctrinam putent. A quibus ego quoniam ita dissentio, ut ex omnibus, qui se aliquid docere profitentur, horum vel gravissimum munus esse contendam; neque ullos esse, qui aut laborum plus perferant, aut majores in Republica pariant fructus; doctrinæ denique a nullo hominum genere majorem aut copiam requiri, aut varietatem arbitrem: constitui hodierno die, Patres amplissimi, vosque cæteri viri ornatissimi, eam mihi ad dicendum materiam sumere, & nobilissimam studiorum partem, quantum id quidem in me positum erit, a contemptu atque ab intolerabili ineruditorum hominum insolentia vindicare. Et vero quid aut huic tempori, aut omnino meo muneri facere convenientius possum, quam ut, quæ mihi studia celebrita-

tis aliquid cum aliis in locis, tum hac ipsa in civitate pepererunt; a quorum ego veluti fontibus ad hanc quamtulamcumque profluxi hominum famam; iis quoque vicissim oratione mea splendoris ac claritatis afferre aliquid coner? Præsertim cum qui hoc litterarum genus aspernantur, facere nullo modo possint, quin de vestra, Patres amplissimi, singulari, spectataque in omnibus rebus, ac pæne divina sapientia non nihil eadem superbia detrahant. Etenim si hæc tota res tam levis est, quam isti eam videri volunt; quæ vos tandem causa commovit, ut proximo superiore anno, propositis publice libellis, studiosorum hominum animos ad nobilem illam ingenii doctrinæque contentionem excitaretis, utque iis, qui vobis in eo certamine probati essent, honestissimum postea præmium ex erario decerneretis? quæ certe una res ad coercendam istorum temeritatem satis ponderis habere debebat: ut si hebetiores eos natura, stolidioresque finxisset, quam ut pervidere harum rerum præstantiam possent; quod tamen vestro, talium virorum, judicio probatum foret, magnum esse aliquid, ac præclarum suspicarentur. Sed quoniam cum iis, qui auctoritate non moventur, rationibus agendum est: adeste animis; mihique breviter ostendenti, quam varia, quamque multiplex eruditio requiratur in iis, qui litteras humaniores docent, eademque opera, quantos ex eorum nativitate atque industria Respubl. percipiat fructus, non aures modo, sed mentes quoque attentas, quæso, paulisper adhibete. Atque adeo, ut hæc tota controversia melius dijudicetur, operæ pretium est, initio, quænam sit istorum contemptorum humanitatis oratio, cognoscere. Qui quoniam eos, qui hasce litteras tractant, ad nullum fere majoris momenti negotium adhiberi vident, non ad judicandas lites, non ad agendas causas, non ad dicendam de rebus gravioribus sententiam: facile in eam opinionem prolabuntur, ut ab eis, præter poeticas quasdam fabulas ad pueriles animos hilarandos compositas, & aliquot levia comendæ ac poliendæ orationis præcepta, nihil omnino teneri putent. Quid autem magni negotii est, inquiunt, in puerorum consessu de ejusmodi figmentis commemorare, ac modo de Thebano, modo de Trojano bello, modo de Ulixis, aut Æneæ erroribus molli, & ad inanem oblectationem composito sermonis genere disserere; identidemque velut e quibusdam arculis accomodata colorandæ orationis pigmenta depromere? Ec-

quæ

quæ autem magna eruditio est, scire, quot navibus Græci ad oppugnandum Ilium accesserint; quot filios habuerit Priamus; Helenam rapuerit Alexander, ut Homerus, an Helenæ simulacrum, ut Euripides prodidit? Quod emolumentum ex istorum omnium scientia; quod detrimentum ex ignoratione percipi potest? Nam cæterarum quidem artium professores quantum utilitatis afferant, perfacile est ad intelligendum. Sive enim dialecticos spectes; ab iis certa quędam veri falsique in rebus omnibus cognoscendi ratio traditur: ii se, quid cuique consanteneum sit, quid repugnans, quid ex quoque efficiatur; quæ sit dividendi, quæ finiendi, quæ argumentandi ratio, & tenere, & alios docere præseferunt. Quid Physici? qui rerum principia causasque tractant; qui, quomodo quidque gignatur, quoque modo intereat, edisserunt; qui nimborum, fulminum, tempestatumque causas; qui corporum cœlestium magnitudines, intervalla, cursus, progressiones, institiones: qui animi naturam, qui rationem sensuum, qui animantium omnium ortus, victus, figuras, qui stirpium, qui omnium ferme rerum, quæ gignuntur e terra, natures ita persequuntur, nulla ut pars ab eis Cœlo, mari, terra, ut poetæ loquuntur, prætermissa sit; hæc cum tractant, mediocriterne Reipublicæ prosunt? Nam si ad eos te convertas, qui eam susceperunt Philosophiæ partem, in qua de rebus expetendis fugiendisque disseritur; ii vero sunt, quorum industriæ nulla unquam poterunt præmia satis ampla reperiri. Quibus enim, quamque præclaris in rebus eorum disputationes consumi videmus! Qui hoc primum docent, qui sit finis, quid extremum, quid ultimum bonorum omnium, quod unum intueri, quo omnes actiones, omnes cogitationes, omnia consilia referri oporteat, quot sint virtutum, quotque vitiorum genera, quibusque modis illas assequi, ab his declinare possimus; quo modo exultanti, jactantique se, & detrectanti rationis imperium, frænos injicere oporteat cupiditati; tum quo modo quisque se in re familiari gubernanda gerere debeat; postremo quo nihil pulchrius, nihil præclarius, nihil denique divinius, ne votis quidem conceptis optari potest, quibus moribus, institutis, legibus temperandæ sint civitates; quibus illæ modis fundari atque institui, quibus augeri, atque amplificari, quibus denique copiosissimæ, locupletissimæ, uno verbo, beatissimæ effici possint. O res præclaras, & ardentissimo studio,

summaque corporis atque animi contentione dignissimas! O vitæ Philosophia gubernatrix! O virtutum omnium parens, vitiorum omnium expultrix! Tuum est falsarum opinionum temeritatem diripere: tuum est omnem inanitatem & errorem amputare, ac circumcidere: tuum est vitiorum fibras evellere, stirpes elidere, semina extinguere. Merito divinus Plato nihil te præstantius hominum generi a diis immortalibus dari potuisse dicebat. Eant tunc isti verborum magistri, fabularum interpretes, nugarum architecti: perfricent frontem, si quam habent, & se ulla ex parte cum Philosophiæ doctoribus conferendos esse prædicent. Qui si aliquod forte paulo abstrusius loquendi genus, aut aliquam voculam non ita pervulgatam, aut quampiam paulo reconditiorem fabulam reperire potuerunt, dignos se inaurata statua putant, nonnunquam etiam de ejusmodi tricis ita inter se digladiantur, ut pro aris & focis certamen suscepisse videantur. Hæc fere est, Patres amplissimi, eorum, qui studia laboresque nostros deprimere conantur, oratio: qui quod Philosophiam laudant, libentibus id nobis, atque approbantibus faciunt: nunquam enim cuiquam concedemus, ut eam plus amet, plurisve faciat: quod autem nullum censent studiis atque artibus nostris cum ea esse commercium; in eo quantopere fallantur, facile ex iis, quæ dicturus sum, intelligetur. Nam primum omnium, si hoc ipsis concederemus, nihil aliud a nobis, quam poeticas fabulas, & exornandæ orationis præcepta tradi: non ex eo tamen efficeretur, quod isti volunt, inanem quamdam, & ludicram nostram omnem esse doctrinam, neque alio, quam ad puerorum animos vana quadam oblectatione demulcendos, referri. Etenim poetarum fabulæ, quas isti tantopere exagitant & insectantur, non levia quædam, & frugis expertia otiosorum hominum commenta sunt: immo vero sub eis, velut involucris, atque integumentis, omnis doctrina elegans, omnis ingenuo homine digna cognitio, omnis denique sapientia continetur. Eratosthenem quemdam fuisse ajunt, qui poeticen ita contemneret, ut Homerum ineptæ loquacitatis magistrum nominaret. At certe Plato, ac Aristoteles, quorum non paulo major est, quam nescio cujus Eratosthenis authoritas, ita sæpe repetitis ex eo testimoniis utuntur ad confirmanda ea, quæ tradunt, ut eum non tantum studiosissime legisse, sed vix unquam de manibus deposuisse videantur. Itaque mirari

soleo,

ſoleo, cum quidam, qui ſe Philoſophos videri cupiunt, & quidem ejuſmodi Philoſophos, ut, tanquam Atlante cœlum, in Philoſophiam ſupercilio ſuo niti putent, ita deſpicatui ducunt poetas, ut eorum ſcripta aſpicere ſe dignari negent. Qui quidem cujuſmodi Philoſophi ſint, ipſi viderint: cum eos contemnant, quos Philoſophorum coryphæus Plato, modo ſapientiæ patres ac duces, modo deorum interpretes, modo deorum filios vocat. Ariſtoteles autem, cujus iſti ſe germanos eſſe interpretes gloriantur, non tantum, ut ante dixi, in omnibus ſcriptis ſuis identidem poetarum teſtimoniis utitur, verum etiam libro primo de ſapientia, Philoſophum omnem, fabularum amatorem eſſe confirmat. Quod igitur Ariſtoteleos eſſe ſe ajunt, fortaſſe verius, ſine dubio quidem veriſimilius dicerent, ſi ſe ab Epicuro eſſe affirmarent: hunc enim ex omni memoria unum fuiſſe Philoſopum accepimus, qui cum omnem elegantiam doctrinæ, tum poetarum præcipue ſcripta contemneret. Quod quidem ſe, negligendis poetis, ex Ariſtotelis diſciplina ac familia cenſeri volunt: in eo, meo quidem judicio, faciunt & impudenter, & imperite. At enim id mihi hoc tempore propoſitum non eſt, ut de poetarum laude dicam: quod ſi eſſet, facile oſtenderem, omnia præcepta vitæ, omnia virtutum officia nihilo ab eis deterius, quam a Philoſophis ipſis, doceri. Non igitur, cum poetarum libros interpretamur, inanibus fabellis, nutricum more animos ducimus; ſed ſementem quamdam virtutis atque doctrinæ facimus: non in levibus, minimeque frugiferis rebus operam ſumimus; ſed præcepta ſapientiæ, quo facilius in animos influant, inſatiabili quadam admirabilium rerum varietate condimus. Quid? cum ornate ac copioſe loquendi præcepta tradimus, ludere videmur, an ea docere, quæ ſemper principem locum in omni bene inſtituta civitate tenuerunt? an neſcimus, eloquentiam a graviſſimis auctoribus rerum omnium reginam vocari? hæc enim eſt illa virtus, quæ quamlibet in partem arbitratu ſuo flectit audientium animos, eoſque pulchritudinis ſuæ ſplendore obſtupefactos, quibuſdam velut habenis numeroſæ orationis regit. Hæc illa eſt, quæ conſolatur mærentes, afflictos excitat, jacentes erigit; quæ ſceleratis exitio eſt, innocentibus præſidio, improbis terrori, probis ornamento. Hac Cicero fretus Catilinæ furores, & nefarie in patriam inita con-

silia dissipavit. Hac togatus superavit armatos: ut vel inimicorum confessione omnibus triumphis majorem adeptus lauream diceretur. Hac instructi qui sunt, majus omnibus Tyrannis imperium in homines obtinent. Si quidem Tyranni possunt illi quidem corpora constringere; animis nullam adhibere vim possunt: hi vero dominantur in animis, quæque ipsi honesta atque utilia videntur, ea non facere modo alios, sed etiam velle cogunt: illi invitis imperant, hi volentibus: illi & oderunt omnes, & odiosi sunt omnibus; hos in omne hominum genus beneficos, perpetua omnium benevolentia comitatur. Neque vero non qui eloquentiam contemnere se simulant, illius præstantiam intelligunt: sed quod assequi non queunt, invidiose vituperare malunt, quam ingenue de imbecillitate suarum virium confiteri. Orationis igitur meæ summa eo redit denique; etiam si nihil aliud a nobis requireretur, quam ut explicaremus poetarum fabulas, & juventuti quasi vias, quibus ad dicendi facultatem pervenire posset, indicaremus; tamen neque mediocriter Reipublicæ prodesse nos, neque parvis in rebus contemnendisque versari. Nunc tantum abest, ut ea solum requirantur a nobis, ut nulla sit ars digna hominis liberaliter educati studio, cujus non aliqua cognitione oporteat tinctum esse eum, qui munus hoc cum laude sustinere meditetur. Itaque hoc inter nos & alios interest, quod alii eos tractant scriptores, quorum uno aliquo de genere tota disputatio est. Non enim fere in libris Dialecticorum, Physicorumve, aut in iis, quibus medicinæ, jurisve civilis scientia continetur, quidquam reperias, cujus intelligentiam non ex illis ipsis, de quibus inscripti sunt artibus repetere possis: at nobis ii quotidie sunt explicandi libri, qui cum scripti sint a viris omni scientia excultis: ipsi quoque innumerabiles locos ex omni disciplinarum genere depromptos habent. Itaque cæteri etiam si eam unam artem teneant, quam docent, aliarum omnium sint omnino rudes, tamen sufficere posse suo muneri existimatur, neque unquam aut medico turpe habitum est, nescire leges; aut jurisperito vel medicinam, vel astrorum scientiam non tenere. Nos uni sumus, quibus omnis illa liberalium artium varietas non pertractanda quidem, ac pernoscenda penitus, sed degustanda tamen, & delibanda necessario est. Non longe abierimus. Superiore anno Ciceronis orationes in Verrem interpretati sumus. Quam multa ibi nos explicare me-
mi-

minerunt, qui tum aderant, in quibus alios propemodum omnes juris civilis ignoratio fefellerat! Libros ejusdem de finibus nunc (*ita*) ipsum interpretandos suscipimus. Quam multa nobis ex omnibus Philosophiæ partibus depromenda erunt, quibus ignorantis, hos quoque libros ignorari necesse est! Quid astrorum ratio? Quid terrarum situs? nisi qui hæc utraque utcumque teneat, satis ne se quisquam idoneum poetarum interpretem profiteri potest? & tamen usque eo alienis laboribus iniqui homines reperientur, qui ludere nos ac jocari, & nihil in docendo aliud, quam puerilem voluptatem aucupari putent? Nam illud quoque minime prætermittendum est, quod a graviorum artium doctoribus neque ornata, neque elegans, neque multis quidem in locis, latina oratio postulatur. Itaque ruant licet in dicendo, & impure, improprie, barbare loquantur: suo id eis quodam jure licere creditur. At nobis dicentibus, sunt, qui quosdam quasi laqueos tendant, ut si quid exciderit parum expolitum, diem nobis continuo dicant violatæ latinitatis; quodque postremæ iniquitatis est, peccare nos putant, nisi in iis etiam, quæ subito fundimus, plurimi illigati sint & verborum & sententiarum lepores. Quæ cum ita sint, quis est, qui non intelligat, si hominum exspectationi hujus professionis satisfacere cupiamus, infinitos esse nobis labores exhauriendos? Desinant igitur, desinant isti alienæ industriæ contemptores, gloriæ obtrectatores: comprimant vocem stultitiæ atque invidentiæ indicem. Vos vero, Patres amplissimi, pergite, ut facitis, benignitate vestra labores nostros fovere: ut hæc florentissima, & bonarum artium studiis deditissima juventus, exercitationibus hisce nostris ad virtutem præparata atque præculta, vestram olim in hac felicissima Reipublica gubernanda sapientiam facilius imitari queat. DIXI.

DE PHILOSOPHIÆ ET ELOQUENTIÆ CONJUNCTIONE.

ORATIO IV.

Habita Venetiis Mense Octobri Anno MDLVII.

SI quis forte vestrum est, Auditores, cui admirabile videatur, quod cum cæteri ordinis mei homines in orationis

ſere alicujus, aut poematis explicatione verſari ſoleant, eos ſibi libros, quibus abditarum retruſarumque rerum ex uberrimis illis hauſta Philoſophiæ fontibus tractatio continetur, interpretandi quidem cauſa, vix eſſe attingendos putent: ego contra & altero abhinc anno quinque Ciceronis libros, quibus de ſummo bono in contrarias partes copioſiſſime diſputatur, explicaverim, & hoc tempore Tuſculanas mihi potiſſimum diſputationes, in quibus hujus anni curriculum conficerem, elegerim: is, ſi mei conſilii atque inſtituti cauſam rationemque cognoverit, ſimul & id, quod facio, probabit, & me ſi aliter feciſſem, juſtam doctorum & intelligentium reprehensionem nullo pacto effugere potuiſſe exiſtimabit. Ego enim, Auditores, ſemper in ea fui ſententia, præclaram illam minime communium contritarumque rerum ſcientiam, quam Philoſophi & tenere ſe, & aliis tradere profiterentur, ita eſſe cum facultate ornate copioſeq; dicendi conjunctam atque copulatam; ut eas qui diſtrahere ac divellere conarentur, & vel rerum cognitionem ſine ullo factæ ac politæ orationis inſtrumento conſectari ſe dicerent, vel verborum floſculis contenti, ne aſpirarent quidem ad reconditos ſapientiæ fructus, peſſime utroſque tum ſuis, tum alienis ſtudiis conſulere, & exitiale quaſi corporis & animi diſſidium inducere arbitrarer. Igitur & ab ipſo ætatis meæ principio ita ſtudiorum meorum rationem comparavi, ut exornandæ orationis curam cum rerum inveſtigatione conjungerem: & poſtea omnibus, qui ſe in diſciplinam mihi dederunt, auctor fui, ut eamdem illam viam, quam præſertim præſtantiſſimorum omnis memoriæ hominum ſignatam atque impreſſam veſtigiis viderent, ipſi quoque toto pectore, omnique animi contentione ſequerentur. Animadverteram enim, & eos, quorum omnis in concinnitate vocum, & in verbis tanquam ad normam dirigendis, quadrandis, componendis conſummeretur induſtria, ab iis, quibus cor, ut ajunt, ſaperet, ut leves futileſque contemni: & eos, qui ſe ita penitus rerum indagationi tradidiſſent, ut de comparanda lautæ orationis ſupellectile non laboraſſent, quaſi agreſtes ac barbaros quoſdam ab omnibus elegantiorum hominum cœtibus repudiari. Ergo ſimul atque mihi publice munus illud adſignatum eſt, ut iter vobis ad ea ſtudia præirem quibus exculti Reipublicæ aliquando uſum aliquem afferre poſſetis: ſtatim id conſilium cepi, ut alternis annis modo Cicero-

ceronis Orationes, modo eiusdem ad Philosophiam pertinentes libros interpretarer. Itaque primus, ut meministis, annus in aliquot Verrinæ accusationis librorum explicatione consumptus est. Secundo dissidentes veterum de summo bono sententias quinque libris expositas accurate persecuti sumus. Tertium Catilinariæ sibi orationes vindicarunt. Hoc autem quarto, quem nunc felicibus ingredimur auspiciis, quas vobis, Auditores, quam exquisitas, quamque præclaras avidarum doctrinæ mentium epulas apparavi! Decrevi enim, animos vestros ipsa sui cognitione pascere, eorumque vim ab omnibus rebus externis avocatam, totam in se ipsam colligere, & ad naturæ suæ contemplationem traducere, vos denique ipsos vobis ostendere, & illam divinæ auræ particulam, quæ in nobis omnibus latet, considerandam, cognoscendamque proponere. Excutiendæ nobis erunt omnes veterum Philosophorum bibliothecæ, perlustranda omnis antiquitas, replicanda omnium veterum historiarum, monumentorumque memoria, ut sciamus, quid homines sapientissimi de humanis animis senserint, quibus rationibus & argumentis adducti divinos esse eos, & interitus expertes cum sibi, tum aliis persuaserint; exagitanda & coarguenda eorum cæcitas, amentia, immanitas, qui alia in opinione fuerint; confirmandus ac muniendus animus adversus mortis metum; proferenda exempla eorum, qui mortem partim adventantem despicatui habuerint, ac pro nihilo putaverint, partim etiam cunctantem cupide accersierint. Stulte illi quidem: sed tamen ut aperte ostenderent, se nullo modo de animorum immortalitate dubitare: ut corporeis vinculis exuti ac liberi, in illas sedes, in quibus puros a scelerum contagione animos post obitum versari acceperant, evolarent. O præclaram disputationem, & vestro omnium concursu, studio, attentione dignissimam! Etenim si vere scripsit Aristoteles, magis expetendam esse quantulamcumque præstantium rerum, & remotarum a captu vulgi cognitionem & intelligentiam, quam communium & pervagatarum quamlibet exquisitam tractationem: quis est, qui non videat, quantulamcumque cognitionem animi, quo nihil est divinæ naturæ propius aut similius, quamlibet accuratæ aliarum rerum cognitioni multis esse partibus anteponendam? Et si nemo est, quem non vel nitido concepta speculo, vel periti artificis expressa manu corporis sui figura delectet: quanto

jucun-

jucundius, quantoque ſuavius eſſe debet, expreſſam doctiſſimorum hominum ingeniis animi ſui quaſi quamdam imaginem contueri? Quid illud? quanti tandem faciendum putatis, quod cum vitam nihil magis conturbet, quam mortis metus, eas nos rationes, quibus ille pellatur, allaturos eſſe profitemur? Non ſine magnis hæc meis laboribus, ſudoribus, vigiliis fient; ſed mihi cum rerum ipſarum pulchritudo, tum flagrantiſſima cupiditas ſtudia veſtra modis omnibus adjuvandi, omnem laborem non modo facilem ac tolerabilem, verum etiam dulcem jucundumque reddit. Alios vulgaria atque abſoleta delectent: vos mecum, Auditores, ad hæc recondita & abſtruſa contendite. Illos humilia, nos ſublimia; illos proclivia, nos ardua; illos in promptu poſita, nos a vulgarium oculis remota delectent; illos deterreat & exanimet difficultas, nos exacuat & exſtimulet; illos frangat ac debilitet, nos confirmet ac reficiat labor; illi nihil ſibi proponant, quod non quilibet unus e multis conſequi poſſit; nos quidquid ignavi vel ſperare audeant, noſtro indignum ſtudio eſſe ducamus. Sed quoniam nonnulli reperiuntur, qui quod vel erroris caligine obcœcati, hæc Philoſophiæ cum eloquentia conjunctio, quam ſit fruttuoſa, non vident; vel invidiæ veneno ſuffuſi, ad quæ adſpirare ipſi non queunt, ea præſtare alios indignantur; vel denique, quod, ſi omnia aliorum conſilia atq; inſtituta reprehendant, ita ſe demum ſibi aliquam judicii famam confecturos eſſe confidunt: qua in re nobis laus ac commendatio debetur, ea in ipſa reprehendere nos atque accuſare non verentur, clamantque regendos eſſe profeſſionum fines, ſuiſque quamque limitibus, ac terminis coercendam, neque patiendum, ut aut Philoſophi, quæ ſunt eloquentium uſurpent, aut diſerti philoſophica attingant, ejuſque rei rationes quaſdam afferunt, non admodum validas illas quidem, ſed quæ tamen aliquem minus peritum in fraudem inducere poſſe videantur: ſtatui hodierno die, Auditores, vobis diſceptatoribus atque arbitris adverſus eos diſſerere, & quidem ea lege diſſerere, ut niſi eos non dicam ego, ſed ipſa Philoſophia eloquentiæ armis inſtructa fregerit atque abjecerit, cauſam nullam dicam, quin illi præclare ſentire, nos deſipere; illi conſiderare ac ſapienter loqui, nos vaticinari atque inſanire; illi ſtudiis adoleſcentum optime conſulere, nos iiſdem vehementiſſime officere judicemur. Intelligitis autem; eſſe mihi cum duplici hominum genere

nere negotium: quorum alii levem & ineruditam loquacitatem, alii inornatam & indisertam Philosophiam colunt. Adversus quos utrosque dum differo, peto a vobis per eas ipsas artes, de quibus dicere institui, quarum utramque vobis maximopere cordi esse novi, ut studium meum attentione vestra excitetis, attentionem silentio indicetis. Primum autem congrediamur cum delicatis istis & mollibus, quos perinde ac parvos puerulos, severa & torva quodammodo Philosophiæ facies ita deterret, ut ad eam proprius accedere non audeat. Efficiemus enim de duobus alterum; ut aut fusi ac fugati, molesti nobis esse desinant, aut, quod malim, confirmati, ac bene sperare jussi, socios se nobis honestissimi laboris adjungant. Vos igitur alloquor, quicumque vocum illecebris tanquam aliqua dulcedine cantuum capti, ad eas, tanquam ad Sirenios scopulos; adhærescendum putatis. Ecquid intelligitis omnem orationem ex rebus constare, & ex verbis; rerũ autem copiam, & ubertatem non aliunde, quam a Philosophis peti posse; idcircoque esse Philosophiæ cognitionem eloquenti futuro necessariam? Non enim ut lusciniis canendi, sic hominibus loquendi facultatem oblectationis causa natura concessit: nec tantum munus suum, tamque præclarum ad aures modo demulcendas voluit adhiberi: sed cum eos ita fabricata esset, ut eis rationis societatem cum diis immortalibus intercedere voluisset, aptosque eos fecisset ad rerum præstantissimarum cognitionem adhibito studio consequendam: instrumentum etiam largita est, quo de illis rebus inter se disserere, easq; aliis cum aliis communicare possent. Placet autem hoc loco hujus disputationis principia paulo altius repetere, & ex ipsis Philosophorum libris causæ nostræ firmamenta desumere, atque istis Philosophiæ contemptoribus, earum rerum, quas contemnunt, specimen aliquod exhibere. Interjectum quodammodo & intermedium est hominum genus inter animantes consilii expertes, & inter purissimas illas mentes ab omni corporis societate secretas: ita ut illis quidem superius perfectiusque sit, his autem inferius minusque perfectum. Nam illæ quidem sensibus tantum degentes, nulla prorsus ratione ad intelligentiam, & cognitionem progredi queunt; hæ vero sine ullo sensuum adminiculo ac ministerio, simplicissimis notionibus, quæcumque ipsis ad intelligendum objecta sunt, apprehendunt. Homines autem possunt illi quidem ad rerum intelligentiam provehi, eo-

que sunt mutis animantibus superioris: sed, quoniam immortalis ipsorum, & simplex, & cœlestis animus, mortalis, & concreti, & terrestris domicilio corporis hebetatur, eo fit, ut ad cognitionem & scientiam sine sensuum ministerio pervenire non possit. Itaque recte Plato mentis internuntios, quasique satellites sensus nominavit, eosdemque duces ad veritatem esse dixit. *Ejus* autem auditor Aristoteles pronunciavit nihil intelligi, nisi prius aliquid sensu perceptum fuisset, quod quasi viam stravisset ad illud intelligendum. Idemque alio loco statuit, si cui sensum aliquem a primo ortu natura denegaverit, eidem necessario aliquam esse scientiam defuturam. Cum autem duobus tanquam itineribus ad scientiam pervenire licet: quod alia reperimus ipsi per nos, quasique parimus, alia vero ab aliis accipimus; quorum illam inventionem, hanc disciplinam vocant: necesse erat, ad earum utramque sensum aliquem accommodari. Sed cum cęteri ad eam rem minus apti forent, oculorum quidem sensus ad rerum præstantissimarum indagationem, aurium vero ad earumdem, cum ab alio traderentur, perceptionem ab ipsa natura constitutus est. Instrumentum autem communicandarum participandarumq; animi notionum eadem natura orationem esse voluit: cumque cæteris animantibus sonos modo quosdam dedisset, quibus voluptatem, dolorem, desideria naturæ, affectus denique indicarent: distinctam hominibus, articulatamque tribuit vocem, (unde eos Homerus μέροπας nominavit) quam cum ipsi arbitratu suo flexissent, atque variassent, quasique compacto statuissent, quam cuique voci vim esse vellent, tum eo instrumento ad ea, quæ animo concepissent, patefacienda uterentur. Sic fit, ut res quidem ipsæ singulares percipiantur sensibus: qua ex perceptione exsistunt in animis rerum universarum notiones: ad eas vero evolvendas & in medium proferendas adhiberi debeat oratio: cujus usus cum ad eos tantum, qui eodem tempore, iisdemque in locis viverent, pertineret, hoc amplius machinata est hominum solertia, litteras, quæ, ut voces notionum, sic hæ vocum ipsarum essent notæ, efficerentque, ut & absentes cum absentibus, & ii, qui multis ante sæculis floruissent, cum omni posteritate quasi colloqui possent. Ex hisce liquido constare arbitror id, quod in hujus sermonis ingressione posueram: orationem non oblectandarum aurium causa nobis esse a natura tributam, sed ut animus, cum se rerum cognitione satu-

rasset,

rasset, haberet, quo modo alios ad earum communicationem vocare posset. Quomodo autem poterunt aut quidquam communicare cum aliis, qui nihil ipsi, nisi loqui didicerint: aut quidquam egregium discere, nisi qui Philosophorum monumenta contriverint? Etenim qui sunt tandem scriptores illi, qui distincte ordinateque dicendi præcepta tradunt? Philosophi. Qui rerum admirabilium, quæ in terris, mundoque fiunt, causas aperiunt? Philosophi. Qui herbarum, qui stirpium, qui animantium ortus, progressus, naturas, vires, utilitate prosequuntur? Philosophi. Qui de officio, qui de virtute, qui de ratione instituendæ vitæ, qui de moderandis affectibus disputant? Philosophi. A Philosophis omnis doctrina liberalis, a Philosophis omnis historia, a Philosophis omnis artium varietas sumi potest: ab his Oratores, ab his Imperatores, ab his rerum publicarum rectores exstiterunt: neque quisquam unquam aut in dicendo, aut in rebus gerendis excelluit, qui non prius in Philosophorum officina politus ac limatus fuisset. Ac mihi quidem sæpenumero permirum videri solet, reperiri nonnullos usque eo excordes, ut Oratoris munus ab homine Philosophiæ ignaro sustineri posse credant. Nam cum illi ipsi fateantur, tria esse, quæ Orator dicendo efficere debeat: ut fidem faciat iis, qui audiunt; ut eos suavitate perfundat, & ut eorum animos aptis & accommodatis ad obtinendum id, quod vult, affectibus concitet: nullum est horum, quod mihi sine Philosophiæ auxilio perfici posse videatur. An vero faciendæ fidei erit idoneus, qui non illos a Philosophis propositos fontes animo & memoria contineat, ex quibus ad omnem disputationem incredibilis argumentorum copia emanat? Ratiocinationes autem contexere, & id, quod probandum susceperis, acute circumscripta conclusione conficere, tum ea, quæ ab adversariis allata sint, subtiliter dissolvere, quorum tandem est, nisi Philosophorum? Neque vero video, quo modo delectare, nisi forte pueros, aut homines puerorum simillimos, queat inanis & nullo librata sententiarum pondere oratio. Quid ita? nempe quod, ut præclare docet Aristoteles, is demum motus efficit voluptatem, qui perducit id, quod movetur, ad statum naturæ ipsius accommodatum & congruentem. Itaque corpora cum aut exinanita sunt, aut redundant, tum perceptione cibi ac potionis, tum depulsione & ejectione superfluentium rerum

lætantur, & in animis idem usu venire credendum est. Quid est autem, quod natura duce concupiscat animus, ad quod feratur, cujus perpetua quasi fame sitique teneatur? Doctrina nimirum atque cognitio: hic illi cibus, hic pastus proprius ac naturalis est: eo alitur ac reficitur, eo saturatur ac gliscit. Ergo illi tantum concionis animos insatiabili oblectatione devinciunt, quorum omnis sermo cum urbanitatis sale persperſus est, tum distinctus & illuminatus doctrinæ notis, quorum ex ore, tanquam ex perenni quodam fonte, nunquam intermittente, nusquam insistente fluxu, novarum usque & admirabilium rerum copia incredibilis profluit: ii demum modo clamores faciunt, modo auditores admiratione percussos sistere, & uno in obtutu defixos hærere cogunt. Illud vero, quod in Oratoris officio tertium ponitur, concutere audientes omni genere affectuum, eorumque pertractare intimos sensus, & quocumque collibuit flectere, quis unquam nisi Philosophia munitus consequetur? An vero vel accendere, vel restinguere iracundiam, vel incutere, vel excutere timorem, vel conflare invidiam, vel levare, vel ad misericordiam adducere, vel a misericordia abducere audientes, & eos quasi gubernaculo quodam linguæ impellere arbitratu suo poterit is, qui non horum omnium affectuum causas rationesque pernoverit? Sed increbuit sermo quidam hominum imperitorum, qui ita dictitant, ut ne inspiciantur quidem Philosophorum libri, satis magna tamen earum omnium rerum uberemque notitiam ex ipsis Rhetorum scriptis posse desumi. Quod si ita est, quid, quæso, commovit veteres illos, qui dicendi laude cæteris antecelluisse perhibentur, ut tantam curam, tantumque studium in audiendis Philosophis, & in perscrutandis, penitusque cognoscendis eorum præceptis consumerent? Quid Periclem illum, cujus in labris persuadendi deam sessitavisse dictum est, quem fulgurare, quem tonare, quem permiscere Græciam Comici veteres tradiderunt? quid igitur illum impulit, ut Anaxagoræ se Physico erudiendum daret, eumque assectaretur, si ad illam, ad quam adspirabat, eloquentiæ laudem, nihil in illius doctrina intellexerat esse momenti? Quid Demosthenem, quid M. Tullium commemorem? tantam in utroque dicendi copiam fuisse censeremus, nisi ille Platonem, hic Philonem, Diodorum, Posidonium, aliosque permultos

nobiles

nobiles Philosophos studiose ac diligenter audisset? qui si ea, quæ ab illis accipiebant, a dicendi magistris accipere potuissent, non ab alienis illa mutuari & corrogare potius, quam domo & a suis petere maluissent. At queruntur asperam quodammodo & salebrosam esse Philosophiam, inamœnumque illius studium, quodque nulla dulcitudine aut allicere, aut allectos detinere animos possit. O molles ac voluptarios homines! Vos igitur in tanta rerum præstantia ac dignitate etiam delicias quæritis? & quo vobis itinere ad sapientiam aditus patet, suscipere illud abnuitis, nisi viam videatis tum mollissimam, & planissimam, tum rosis & violis constratam, quamque viridantes omni ex parte opacent patularum arborum comæ? At etiam si perpetuo per Athonis & Caucasi nives, si per ferventes Libyæ arenas gradiendum foret, tamen, si viri essetis, omnem laborem, omnemque difficultatem contemneretis. Sed non patiar vos diutius in errore versari. Scitote enim, hoc studium, quod vos asperum & inamœnum putatis, ita esse dulce, itaque jucundum, ut nihil suavius, aut jucundius, ne votis quidem conceptis, expeti possit. Cui rei vel illud argumento sit, quod, qui se illi semel penitus tradiderunt, ii, postea neque rei familiaris cura, neque honorum cupiditate, neque corporearum voluptatum blandimentis ab eo evocari queunt. Possem hoc loco evagari latius, & id, quod dixi, tum repetitis e vetere memoria, tum vivis ac spirantibus exemplis confirmare, nisi me temporis ratio brevem esse admoneret. Nunc igitur, quam poterimus brevissime, eorum refutemus errorem, qui se ita Philosophiæ studio contentos esse ajunt, ut omnem orationis cultum penitus negligant. Quorum non unum genus est. Quidam enim nihil aliud dicunt, nisi verborum elegantiam Philosopho minime necessariam esse. Quidam etiam indecoram esse contendunt. Sunt, qui, cum eam non indecoram esse fateantur, fieri tamen negant posse, ut unus idemque in utroq; excellat, & tum rerum scientia polleat, tum dicendi facultate præstet; idcircoque nolle se in sequendo eo, quod assequi nunquam possint, operam perdere. Cum primis illis non multum nobis negotii est. Nam ne nos quidem dicimus ita necessariam esse Philosopho eloquentiam, ut, ea si careat, nomen suum tueri ac retinere non possit. Sed profecto sordida hominum, planeque misera vita sit, si studia nostra necessitate tantum, non etiam commodi-

tate & ornatu dirigantur. Caſis contectis ſtramine, & anguſtis tuguriis, ac gurguſtiis, opertis etiam plauſtris, ut Scythæ, aut, ut Cynici, doliis, cœli defendere injurias poſſumus, idque ad neceſſitatem ſatis eſt. Num idcirco ædificandi artem repudiemus? In veſtitu cultuque corporis, ſi nihil ſpectemus aliud, niſi ut imbres, ut nives, ut ventos, ut ſolem, ut frigus arceamus, ſatis fuerit, vel pellibus animalium corpus amicire: an quiſquam propterea honeſtior civilem ea in re conſuetudinem negligit? ſic & in hoc genere ſtudiorum non in iis modo, quibus nullo modo carere, verum etiam in iis, quibus ſatis commode carere non poſſumus, elaborandum: neque tantum neceſſitas, verum etiam dignitas, & pulchritudo ſpectanda eſt: præcipue cum omnibus propemodum in rebus decorem & elegantiam cum ſumma utilitate natura ipſa copularit. Hos igitur ſine ulla contumelia dimittamus: tantum moneamus, ut, ſi in omnibus vitæ partibus ornatus rationem habendam eſſe ducunt, in ſtudiis quoque eam omittendam non eſſe, facto refellendi fateantur. Iſti nobis acrius inſectandi ſunt, vehementiuſque repellendi, qui dedita opera barbariem in loquendo diligunt, & non aliter ſe Philoſophos viſum iri putant, quam ſi dictione inquinatiſſima utantur, &, ut ſues in luto ac cœno, ſic ipſi in orationis ſordibus volutentur. Antiquis temporibus quoddam ſtultorum genus fuiſſe proditum eſt, qui pudore ac ſqualore horridi, pannis obſiti, ſemper illoti, ſemper intonſi, ſemper impexi, illo ipſo incultu ac neglectu corporis, Philoſophorum nomen in vulgus aſſequebantur. Non valde diſſimilis eſt eorum amentia, qui orationem nullo ſtudio excultam, nulla diligentia expolitam, nullo artificio elaboratam, Philoſophiæ profeſſoribus convenire ajunt. Atque illi tamen eo tolerabiliores, quod corporis colendi curam multi, ornandæ orationis ſtudium nemo olim, qui aliquo inter Philoſophos loco haberetur, neglexit. Niſi forte quis Epicurum & eos, qui ab eo ſunt, objiciat: quos ego vix in hominum, in Philoſophorum quidem numero nullo modo, habendos eſſe cenſeo. Eſt autem operæ pretium audire, quo modo hanc ſuam tam præpoſteram, tamque abſurdam opinionem confirment: Gravis alicujus & ſeveræ matronæ Philoſophiam ſimilem eſſe ajunt, quam omnis fucus dedeceat; quæ nativa pulchritudine contenta, augere eam pigmentis & lenociniis non laboret. Ut incultos & horrentes ſolitarioſque lucos plus ha-

bere majestatis ac venerationis, quam nitidas & viridicatas, & digestis in quincumcem arboribus consitas silvas, sic squalentem, &, ut ita dixerim impexam, nescio quo modo angustiorem & majestatis pleniorem videri, quam comptam, & quasi unguentis delibutam orationem. Quibus nos ita responsum volumus: non si calamistro intortus capillus, & buccæ minio ac cerussa fluentes, & vulsa supercilia, & quæsitus arte dentium candor matronam dedecent: continuo illuviem & situm, ac sordes decere. Est & suus non modo matrisfamilias, verum etiam viro cultus. Et, ut reprehendendus sit, si quis quotidie radatur ad speculum, quod tamen Africanum fecisse accepimus, & facie, feminibusque levatis in publicum prodeat: sic si qui Patroclem illum imitari velit, quem cavillans Aristophanes, nunquam in vita lavisse dicit, ita ut nunquam os, nunquam manus abluat, nunquam sudorem detergat, nemo sit, qui non fœdum illius adspectum, & tetrum ac virulentum, qui ex eo afflabitur, odorem abominetur. Neque vero nos a Philosopho exigimus, ut verborum paritatem ac similitudinem aucupetur, neque ut in rotundandis periodis occupetur, neque, si agrestem esse illius & inconcinnam locutionem nolumus, effeminatam & canticorum similem volumus: neque tam ut rerum præstantiam verborum splendore illuminet, quam ut ne illam orationis impuritate contaminet, postulamus. Tu mihi cum de rebus cognitu dignissimis dicere ingressus sis, ea verborum portenta evomas, ut, qui aderunt, non hominem loqui, sed asinum rudere existiment: & tamen ea fatuitate atque impudentia sis, ut homines polite dicendi cupidos despicias, & istud, quod tu facis, voces Philosophice loqui? Nam illud, quod in eo majestatem quamdam, & quasi religionem inesse vis; vide ne potius impium sit, ut vasa Deo dicata impuris manibus, ita Philosophiam impuro sermone tractare. Enimvero, si ea demum sacra ac religiosa sunt, quæ ornatu carent: removeatur aurum a templis: gemmæ, signa, tabulæ, donaria denique omnis generis removeantur. Sin hoc vel cogitare nefarium est: fateamur id, quod ratio quodam modo ipsa præscribit, neque opes usquam melius, quam in Dei cultu, neque dicendi copiam præclarius, quam in excolenda exornandaque Philosophia collocari. Superest, ut iis satisfaciamus, qui negant, Philosophiam cum eloquentia posse conjungi; necessarioque qui

alteram ex animo colat, ei esse alteram deserendam: qui ad utramque animum adjecerit, ne utraque excidat periculum esse. Qui cum hæc dicunt, si de sui tantum ingenii imbecillitate loquerentur, ferendi essent: nunc, cum ex se ipsis alios metiantur, &, quod se præstare posse diffidunt, id universe ac generatim fieri non posse pronuntient, in eo quam vehementer errent, admonendi videntur. Usque eo ne rerum veterum, & ejus ipsius, quam profitemini, Philosophiæ imperiti estis, ut summam in Philosophis veteribus exstitisse dicendi vim ac copiam nesciatis? Ecquis unquam Platonem, aut philosophiæ scientia, aut dicendi facultate superavit? de quo Cicero bonus imprimis æstimator eloquentiæ ita magnifice sentiebat, Jovem ut ipsum, si Græce loqui vellet, non alio, quam Platonis sermone usurum esse diceret. Quid Aristoteles? non & ipse dicendi præcepta unus omnium optime tradidit, & ea dicendi copia fuit, ut eum idem Cicero auro fluentem fluvium nominarit? non Xenophontis summi Philosophi ore Musas quasi locutas ferunt? non Theophrastus a loquendi divinitate nomen invenit? non posterioribus sæculis eam in Carneade vim fuisse proditum est, nullam ut unquam rem confirmandam susceperit, quam non probaverit; nullam impugnandam, quam non everterit? Sed quid vetera, & externa exempla conquirimus, cum recentium & domesticorum copia suppetat? hæc civitas quam multos & olim protulit, & quotidie profert, qui ut nemini, quin utraque laude præstiterint, ita omnibus, utra potius præstiterint, ambiguum relinquunt! Quorum vos, adolescentes, per Deum immortalem, exemplum imitamini, neque committite, ut Veneta civitas, quæ semper toto orbe terrarum habita est fœcundissima virorum omni virtutis & doctrinæ laude præstantium parens, per vestram ignaviam, atque desidiam ista tam præclara laude spolietur. An vero vos, illis orti majoribus, qui nihil unquam sibi dulce præter virtutem & eruditionem putarunt, quidquam virtuti, quidquam eruditioni anteponendum esse ducetis? at externæ nationes, non alio potius, quam Venetorum hominum exemplo, ad eas colendas excitari, atque inflammari solent. Hìc sedem virtutis, hìc domicilium litterarum, hic seminarium quoddam præstantium virorum esse omnes uno consensu gentes exteræ confitentur. Hanc vos tam præclaram, tamque magnifi-

gnificam laudem, quæ ad hunc uſque diem, ſemper & crevit, & floruit, veſtra culpa decreſcere, ac defloreſcere patiemini? non per illos Contarenos, Barbaros, Bembos, Donatos, cæteroſque heroes, conſecrata ad omnem poſteritatis memoriam nomina, qui nunquam in cœlum hominum prædicatione conſcendiſſent, niſi, quamdiu vixere, illam, ad quam mea vos cohortatur oratio, Philoſophiæ cum eloquentia conjunctionem, poſthabita omni alia cogitatione, coluiſſent. Hos ſpectate adoleſcentes, hos intuemini, horum de gloria dies noctesque cogitate, & ad eam veſtra induſtria exæquandam contendite. Habetis in hac civitate publice conſtitutos homines eruditiſſimos, qui vobis in illo itinere duces optimi eſſe poſſint. Quorum me in ſocietatem, licet valde ipſis omnibus imparem, quando ipſa Reſpublica vocavit, & eo me collocavit in gradu, unde poſſem in ipſius civitatis oculis voluntatis erga vos meæ quotidianas ſignificationes dare equidem non par cum labori: abjectiſque aliis omnibus curis, quantum conniti atque efficere potero, tantum conferam ad ingenia veſtra omni in genere diſciplinarum liberalium, quantum quidem in me fuerit, excolenda. DIXI.

PRO FRANCISCO II. GALLIARUM REGE AD PIUM IV. PONT. MAX.

ORATIO V.

Habita Romæ Poſtridie Kal. Maij Anno MDLX.

OMnes quidem Chriſtianos Principes, Pie Pontifex Maxime, credibile eſt accepto delati tuis maximis virtutibus honoris ampliſſimi nuntio, admirabili quadam lętitia perfuſos eſſe: nec eorum fuiſſe quemquam, quin, ſublatis in cœlum manibus, omnium rerum moderatori Deo ſingularibus verbis gratias egerit, quod ſacroſancto Cardinalium Collegio eam mentem dediſſet, ut te potiſſimum deligerent, quem in iſta dignitatis Sede celſiſſima concordibus ſuffragiis collocarent. Sed quanto noſtri Reges obſervantia erga Romanam Eccleſiam, & inſigni atque aſſiduo defendendæ, ornandæque illius ſtudio cæteros ex omni antiquitate ſuperarunt: tanto Franciſci II. Regis, te Pontifice declarato, ma-

jusquam pro virili parte gaudium fuit. Qua re, etsi non dubitabant, quin tu de clarissimo viro, Episcopo Engolismensi Oratore apud te suo, cujus fidem & integritatem tibi plane perspectam esse novit, animum suum erga te, & erga hanc orbis terrarum principem Ecclesiam, & optime, & libentissime cogniturus esses: tamen ut illustriorem etiam, & expressiorem significationem voluntatis suæ omnibus hominibus daret, judicavit, sibi faciendum esse, ut ad te ex suis eo proprie nomine ejusmodi quempiam mitteret, in quo & dignitas inesset ea, quæ ad tantum munus obeundum requiritur, & aliæ præterea causę, propter quas eum tibi unum ex omnibus gratissimum atque acceptissimum fore consideret. Misit igitur clarissimum, & nobilissimum equitem, Joannem Babonem a Burdesia, ejus quem modo nominavi Episcopi fratrem, arcanorum regni, & regiorum omnium consiliorum participem, cujus in maximis rebus gerendis virtutem, & fidem exploratam habet, quique præterea pietate, & observantia erga hanc Sedem neque fratri, neque cuiquam mortalium cedit. Quorum ego amborum permissu, regiæ voluntatis hodierno die apud te constitutus interpres, gratulor non tam equidem tibi, Beatissime Pater, quam universæ Christianæ Reipublicæ, quæ pristinum illum splendorem suum, qui magno bonorum omnium mœrore apud plerasque gentes pravis opinionibus corruptas, magis ac magis in singulos dies obsolescebat, brevi se, tuo ductu atque auspiciis recuperaturam, non dubitanter sibi de tua præstanti bonitate ac sapientia pollicetur. Summa plane omnia, ac prope divina in eo requiruntur, qui clavum in Ecclesiæ navi teneat; cujus a nutu pendeant leges; cujus ad pedes Reges ipsi se abjiciant; cujus arbitrio pandatur cœlum; qui denique supra omne humanæ dignitatis fastigium evectus, Dei personam inter homines sustineat. Nam si divinæ litteræ a quolibet Episcopo tantam integritatem ac virtutis perfectionem exigi volunt, nullus ut in omni ejus vita reprehensioni pateat locus; neque gravitatem ejus muneris digne a quoquam sustineri posse tradunt, nisi quem pietas, prudentia, justitia, uno verbo, virtus suis omnibus numeris absoluta commendet: quid in eo, qui omni tempore cum summo imperio tractare gubernacula Ecclesiæ debeat, cujus vita cæteris omnibus pro exemplo, voluntas pro lege, vox pro oraculo futura sit, quanto hæc omnia re-

quiri majora, & divinitati propiora censemus? Itaque, ut alia, sic hoc quoque sancte ac sapienter institutum est a majoribus, ut quoties de summo Pontifice in demortui locum eligendo ageretur, interea dum ea de re amplissimus Cardinalium ordo deliberaret, nullus intermitteretur dies, quo non omnes, & privatim & publice precarentur a Deo, ut eum ipse gregi suo præficeret, quem dignissimum, quem ad publicam concordiam, & tranquillitatem aut constituendam, aut conservandam aptissimum, quem denique, quantum humana conditio fert, sui simillimum judicaret. Quod si ejusmodi Pontificem ulla unquam tempora desiderarunt, nostrorum certe is status est, ut nunquam magis ex istius Sedis auctoritate universi orbis salus pependisse videatur. Non enim Petri navis, ut solebat, placido mari, secundis conspirantium ventorum flatibus impulsa fertur. Horribiles eam procellæ, & turbinum vis vel exercitatissimis metuenda rectoribus, agitat: ut quamquam a naufragio quidem nullum periculum est, non mediocris tamen animos teneat metus, ne tam sæva tempestas multos mortales, novarum opinionum fluctibus involutos, in ea brevia præcipites abripiat, unde postea nec enatare ipsi, nec evadere atque emergere alieno auxilio possint. Quo nos omnes divinæ bonitati majores agere gratias convenit, quæ, deploratis prope jam rebus, certe quidem in summum discrimen adductis, & extrema spe pendentibus, eum gubernatorem dedit, quo meliorem, & ad hæc omnia in melius convertenda accommodatiorem, non dicam reperire, sed ne optare quidem, aut etiam cogitando informare poteramus. Jam nunc igitur præcipimus mentibus ejus diei lætitiam, quo gentes illæ, quæ cum fallacibus improborum hominum sermonibus in laqueos erroris inductæ; tum fortassis etiam quorumdam e nostris licentiori, & dissolutiori vivendi genere offensæ, absciderunt se ipsas a corpore Ecclesiæ, & adversus eam impium ac nefarium bellum susceperunt, mutato consilio, ad sanitatem redeant, & erroris sui veniam petentes, deposita omni contumacia, sanctissimis pedibus tuis osculum figant. O præclarum illum triumphum, & cum omnibus, tum iis præcipue, de quibus agetur, optabilem! Non enim tu illos opprimere, sed oppressos erigere; non in servitutem abducere, sed a teterrima servitute in veram libertatem asserere; non perdere, sed servare

vis: non eorum sanguinem fundere, sed, ne sanguis JESU CHRISTI frustra pro eis effusus sit, efficere; non retortis post tergum manibus, collo catenis gravato, ante currum ducere, sed iis ipsis vinculis, quibus impediti tenentur, exsolvere meditaris. Quibus igitur ipsis, nisi in eo ut vincantur, nulla spes salutis est; credimus usque eo præfractos, ac pervicaces fore, ut ad extremum perire per obstinationem animi malint, quam cedendo, & obsequendo servari? Immo vero certa spes est, cessuram tandem aliquando rationi temeritatem, luci tenebras, mendacium veritati. Quantam ille dies non terris modo, sed cœlo ipsi hilaritatem allaturus est! Nam si, cum unus aliquis, qui a recto vivendi tramite deflexerit, in viam redit, innumerabiles illas legiones angelorum exultare, ac gestire gaudio credimus: quid tandem, facturas esse auguramur, cum tot hominum miserabiliter nunc in suam perniciem tuentium millia resipuerint, & unde satanæ instigatione discesserant, eo se Sancti Spiritus afflatu instincta receperint? Age igitur, optime maxime Pontifex, præripe posteris tuis hanc gloriam, &, quod aliquando fieri necesse est, ut id te potissimum Pontifice fiat, enitere. Addatur decus hoc annalibus nostris, ut in eis olim legatur, pestilentissimas opiniones, quæ, quasi contagione quadam paulatim serpentes, per omnes propemodum Christiani nominis provincias pervaserant, auctoritate tua disjectas, dissipatas, extinctas, exterminatas fuisse. Damnentur votorum suorum per te omnes vere pietatis studiosi, qui multos jam annos nihil ardentius a Deo, quam concordiam, & harum dissensionum finem efflagitant. Signetur hoc præcipue titulo Pontificatus tuus, ut, si quis quondam non expresso nomine Pium quartum intelligi velit, eum Pontificem dicat, qui affectis, & ægrotis Ecclesiæ membris tam salubrem medicinam adhibuerit, ut etiam ea, quæ desperata videbantur, integra & incolumia conservarit. O nos beatos, cum illa, ut speramus, evenerint! O te Pontificem modis omnibus maximum, ac beatissimum! Quæ futura est tam barbara, aut tam longinqua natio, quo non tam divini beneficii, a te in totum hominum genus collati fama perveniat? Quæ tam ingratæ litteræ, quæ de tuis laudibus conticescant? Quæ tam surda posteritas, quæ clamores nostros admiratione virtutis, ac felicitatis tuæ excitatos non exaudiat? Magnam vero tam præclaræ rei, & suscipien-
dæ

dæ occaſionem, & ex animi ſententia conficiendæ ſpem tibi offerre tempus ipſum videtur. Nam ſuperioribus annis, cum duo Chriſtianorum maximi, potentiſſimique Reges gravi, & diuturno bello inter ſe contenderent; cęterorum autem Principum non fere quiſquam eſſet, qui non ad alterutram partem aut ſuapte voluntate inclinaret, aut aliqua officii ratione adduceretur, aut etiam neceſſitate traheretur; cum undique armorum fulgor, ſtrepitus, terror, omnium oculos, aures, animos perſtringeret, obtunderet, conſterneret; cum quibuſdam locis, pauciores jam reperirentur, qui fructus ex agris perciperent, quam qui agros ipſos, aut ſua, aut aliena cæde quotidie cruentando pinguiores efficerent: eveniebat, ut in illa rerum omnium perturbatione & improbi, & conſcelerati homines opinionum ſuarum venena per omnes populos fidentius atque impunius ſpargerent, & Principes, aliis cogitationibus occupati, ad coercendam illorum audaciam animum convertere non ſatis commode poſſent. Habet in ſe bellum cum alia mala plurima, tum illud in primis, quod & male animatis hominibus affert peccandi facultatem, & plerumque Principibus connivendi neceſſitatem. At nunc, cum, divino numine, atroces illi bellorum impetus reſederint; cum illa tam diu exoptata pax, cœlo demiſſa, eorum animos, qui odiis, ut videbantur, implacabilibus diſſidebant, æterno, ut ſperamus fœdere conjunxerit: quis non intelligit fore, ut Principes aliis curis ſoluti ad purgandas provincias ſuas, & ad omnem impiorum dogmatum fibras elidendas, omnes radices evellendas, atque excidendas toto pectore incumbant? Quod quidem Franciſcus, Rex Chriſtianiſſimus, & jam nunc diligentiſſime facit, & diligentius atque animoſius in dies facturum ſe eſſe profitetur. Meminit enim, eis ſe majoribus editum, qui, ut ſectas Religioni noſtræ inimicas extirparent, ut Chriſtiani nominis fines quam longiſſime propagarent, ut Apoſtolicæ Sedis auctoritatem ſanctam atque inviolatam præſtarent, nullam ſibi unquam difficultatem pertimeſcendam, nullum periculum detractandum, nullam dimicationem refugiendam putarunt. An ille cum vetera illa Chriſtianæ pietatis columina, Childebertos, Marcellos, Pipinos, Carlomannos, alioſque innumerabiles heroes, hæreſum exſtinctores, vere fidei aſſertores, Pontificiæ dignitatis vindices ac propugnatores memoria repetat; eorumque ſe ſanguinem ac progeniem eſ-

ſe cogitet, quorum pro Chriſti doctrina expeditionibus, bellis, victoriis totus terrarum orbis nobilitatus eſt, &, ut vetera taceantur, cum ſe Franciſco primo prognatum, Errico ſecundo natum recordetur, duobus poſt hominum memoriam præſtantiſſimis Regibus, quorum utriuſque tanta, tamque inſignia exſtiterunt in Eccleſia promerita: maximo animo majorum ſuorum veſtigia non perſequatur? Ille vero faciet; nec adæquare modo eorum gloriam, verum etiam, ſi fieri poſſit, ſuperare conabitur; quique ſe principem inter Eccleſiæ filios locum obtinere intelligat, ut illo ſe honore dignissimum præſtet, omni ſtudio elaboravit. Tu modo, Pater Beatiſſime, pro tua ſingulari, & eximia ſapientia, quid ad compeſcendos tumultus, & ad ſtatum Eccleſiæ componendum utiliſſimum ſit, ſtatuito. Notum eſt, maximas ſæpe, & perniciosiſſimas in Eccleſia diſſenſiones rite convocato ex omnibus Chriſtianæ ditionis partibus Epiſcoporum Concilio ſedatas fuiſſe. Eodem remedio ſi tibi nunc quoque ægrotis exulceratiſque rebus ſubveniendum eſſe videatur; nihil eſt, quod Regi gratius, aut optatius poſſit accidere: neque tibi dubium eſſe debet, quin ipſe omnes vires ſuas eo collaturus ſit, ut quæcumque ab ejuſmodi Concilio decreta fuerint, pie inviolateque ſerventur. Omnino autem, Beatiſſime Pater, quæcumque obedientia ab optimo, & obſequentiſſimo filio præſtari poteſt, eam tibi Rex ſumma fide ſummaque conſtantia præſtiturus eſt, idque ſe ſemper facturum eſſe, per hos clariſſimos, & ornatiſſimos viros, oratores ſuos, ſanctiſſime pollicetur. Tu viciſſim perge, ut facis, & Regem ipſum, & univerſum Galliæ regnum paterna charitate complecti. Multæ ſunt cauſæ, quæ te, ut id facias, excitare debent. Primum ipſa muneris ampliſſimi, quod te Deus in terris ſuſtinere voluit, ratio. Deinde ardentiſſimum illud ſtudium, quod ſemper uſque a Clodovæo viguit in Regibus noſtris, adjuvandi Romanam Eccleſiam: ut, quoties ita tempora tulerunt, ſe, regnumque ſuum in apertum diſcrimen objicere maluerint, quam Eccleſiæ laboranti deeſſe. Qua ex re illud aſſecuti ſunt, ut & ipſis, & eorum poſteris primus inter Eccleſiæ filios locus, nemine diſſentiente, tribuatur. Valere etiam apud te debet illa nominis ſanguiniſque conjunctio, quæ inter te, & lectiſſimam, omnique laude, ac prædicatione digniſſimam fœminam Catharinam, Regis matrem, intercedit. Nam cum ei, neque quidquam unquam

quam optatius fuerit, ut tu ipse omnium optime nosti, quam ut te tertium e gente sua Summum Pontificem videret: neque majorem lætitiam attulerit, quam cum intellexit, se id, quod tantopere optaverat, consecutam: æquum est, tanto illius erga te studio parem a te voluntatem referri. Possemus & alia eodem pertinentia proferre, nisi ea jam mutuæ inter te, & Regem voluntatis testimonia utrinque data essent, quæ neminem dubitare patiuntur, quin & ipse tibi dicto audiens futurus sit, & tu eum paterna benevolentia prosecuturus.

Hæc habuimus, Beatissime Pater, quæ tibi Francisci II. Christianissimi Regis nomine exponeremus. Nunc, cum idem Scotiæ Regnum obtineat, una ipse cum Maria uxore, a qua illud dotis nomine accepit, omnes tibi ejus & opes, & copias deferunt, seque omnibus in rebus auctoritati tuæ libentissime obtemperaturos, omnemque tibi, quæ a filiis debetur, obedientiam præstituros pollicentur. Nos, ne rursus orationem a capite accersere necesse sit, quæcumque de Galliæ Regno diximus, eadem, ut de Scotiæ quoque regno dicta esse existimes, obsecramus. DIXI.

PRO ANTONIO REGE NAVARRÆ AD PIUM IV. PONT. MAX.

ORATIO VI.

Habita Romæ Postridie Id. Decemb. Anno MDLX.

Quo tempore Joanna Regis uxor missis ad summum Pontificem litteris sua manu subscriptis se, & Catholicam esse profitebatur, & se nunquam a S. R. E. obedientia descituram pollicebatur.

SI quantum lætitiæ Pontificatus tuus Antonio Regni Navarræ, & Joannæ ipsius uxori attulit, Beatissime Pater, tantum eis commoditatis ad eam lætitiam nulla interjecta mora tibi significandam, tempora tribuissent nihil omnino habuissent antiquius, quam ut ad te statim mitterent, qui tibi summum honorem, huic amplissimo Cardinalium Collegio summam prudentiæ, ac judicii laudem, universæ Christianæ Reipublicæ magnam & prope exploratam antiquæ dignitatis recuperandæ spem suo nomine gratularetur. Sed quoniam, quantum ex optimi, & ad sedandas horum tem-

temporum discordias aptissimi Pontificis creatione gaudium caperent, in ipsorum probitate, ac fide positum fuit; quam vacuum tempus, & ad legationem ejus rei causa subito decernendam idoneum haberent, non fuit: judicarunt, si temporibus suis parerent, & quod, recenti refacere, cum magnopere cuperent, non satis commode poterant, id in diem differrent, nihilominus ea causa testificationem voluntatis suæ aut sibi honorificam, aut tibi jucundam, atque acceptam fore. Et vero, Beatissime Pater, si apud te, & apud hoc sanctissimum, augustissimumque concilium non ex vulgi opinionibus, sed ex veritate unaquæque res penditur: gratulatio paulo serius facta non tam propter traditatem aliquid de illa novitatis suavitate, ac dulcedine deperdere, quam propter maturitatem aliquid auctoritatis, ac fidei acquirere videtur. Etenim qui tibi, cum primum ad istum cœlo proximum in terris locum divino consilio sublatus es, gratulabantur, eam tantum gaudii sui causam afferre poterant, quod certo sperarent fore, ut qui te per totam vitam omnibus maximis honoribus dignissimum præbuisses, eum consecutus, quo nullus amplior exoptari potest, tantam dignitatis amplificationem pari virtutis accessione cumulares. Magna prorsus illis, & illustria suppeditabant argumenta, cur ita crederent: neque non firmissimis fundamentis nitebatur incredibilis illa spes, quam de futura Pontificatus tui felicitate conceperant. Sed quantum interest inter ea, quæ futura creduntur, & ea quæ, jam sunt; quanto experta jam & explorata, quam sperata & exspectata, majorem lætitiam in animis hominum commovent; quanto certius & verius homines præterita, & præsentia commendare, quam de futuris affirmitate pronuntiare possunt: tanto plus ponderis, ac fidei habere debet ea gratulatio, quæ tibi fit, annum prope jam integrum ex ista sanctissima Sede universum orbem sapientissime gubernanti, quam illæ, quæ tum fiebant, cum homines, qualem esse te plus, plusque in dies experiuntur, talem futurum esse prospicerent, quasique augurarentur. Neque vero hæc in eam sententiam idcirco a me disputantur, quod non libentissime facturi fuerint Antonius Rex, & Joanna Regina Navarræ, ut quemadmodum nulli Christianorum Principum concedebant, qui majus ex tua dignitate gaudium percepisset: ita nemini, quantum per locorum intervalla licuisset, concederent, qui tibi citius de illius

ade-

adeptione gratularetur: si quam solutæ ipsis & liberæ voluntates, tam soluta etiam, & nullis impedita difficultatibus tempora fuissent. Sed ita cogitarunt: si rerum suarum incommodo maturarent id facere: ipsi tibi, cui maxime probare studium suum cuperent, pro tua in se paterna charitate, ubi rem cognosses, in suavem fore celeritatem sine ulla necessitate cum ipsorum incommodatione susceptam. Nunc autem miserunt ad te clarissimum, & spectatissimum virum, Petrum Albertium, propinquum suum, qui genibus tuis suppliciter advolutus, tibi, vero JESU CHRISTI in terris Vicario, certissimo Petri Apostolorum Principis successori, communi totius Ecclesiæ Christianæ Pastori, ac Gubernatori, debitam obedientiam suo amborum nomine præstaret, atque exhiberet: tibique, atque huic Sacrosancto Collegio confirmaret, Antonium Regem, & Joannam Reginam Navarræ, uti veros Ecclesiæ filios decet, tibi semper dicto audientes futuros: neque ullam evenire posse rem tantam, quæ ipsos ab hujus sanctæ, & Apostolicæ Sedis observantia, & ab ea, quam sibi per manus a majoribus traditam; summa firmitate ac constantia perpetuo retinuerunt, persuasione divellat. Hic ego, Beatissime Pater, si orationis vela pandere, & quasi aperto invectus mari, per eorum Principum laudes, quorum nomine apud te verba facio, decurrere instituam, vereor, ne, cum dicendi principium vel facillime reperero, exitum reperire non possim. Nam quæ tandem nominari potest ullo in genere virtus, quæ non in eorum utroque ita emineat, ut ad quamcumque se quis animo & cogitatione converterit, ea demum excellere ac præstare videantur? Sed quoniam & ipsi nos hoc tempore suæ modo voluntatis interpretes, non etiam suarum laudum explicatores esse voluerunt, & eorum virtus excelso atque illustri sita loco, satis ipsa per se nullo adhibito alienæ prædicationis lumine in oculos omnium incurrit: laudandis ipsis, quod verissime, ac copiosissime facere possem, super sedebo: tantum ex veteribus historiis nonnulla proferam; ex quibus intelligatur, & ab iis illos ortos esse majoribus, & in eorum opes, atque imperia successisse, qui sibi posterisque suis amplissimam gloriam nulla re magis quam frangendis, ac domandis nostræ religionis hostibus, defendendaque Apostolicæ Sedis dignitate pepererunt. Quis est enim ita veteris memoriæ ignarus, ita in superiorum temporum historiis peregri-

regrinus atque hospes, qui non Divi Ludovici Gallorum Regis optimi, ac sanctissimi res pro Ecclesia fortiter gestas, si minus e scriptorum monumentis cognoverit, at auditione certe aliqua acceperit? Cujus viri per omnem vitam domi forisque spectata virtus & vivum maxima laude cumulavit, & confecto hujus vitae curriculo in cœlestium concilio collocatum ad Divorum religionem & sanctimoniam consecravit. Ab eo igitur, & Antonius Rex, & Joanna Regina Navarrae, duobus quasi rivis ex eodem capite manantibus originem ducunt: ut non sine divino consilio sancti Regis soboles in plures familias sparsa atque deducta; post trecentos propemodum annos, matrimonii fœdere copulata, in unam eamdemque domum denuo coaluisse videatur. Etenim & tanti herois progeniem quam latissime fundi ac propagari oportebat, ut a stirpe generis, ac seminis quamplurimis populorum rectoribus integra illa, & incorrupta religio, quae in eo fuerat, ingeneraretur, & aequum erat, ex ea profectos tandem aliquando rursum inter se conjungi, ut exstarent, qui utraque stirpe possent Divo Ludovico generis sui auctore, ac Principe gloriari. Quod si mihi fas est, Beatissime Pater, audiente te, in hoc augustissimo religionis antistitum consessu res divinas attingere, & de Divorum sensibus, ac cogitationibus aliquid dicere: credo equidem Div. Ludovicum, pro charitate illa, quae beatos ne tum quidem deserit, cum spes, & fides finem suum consecutae deficiunt, credo, inquam, eum cœlo in suos intuentem, horum de quibus loquimur, Principum, conjunctione laetari, & assiduis hoc a Deo precibus exorare, ut a se orti per sua vestigia gradiantur, utque in vero Dei cultu non tantum ipsi se, populosque suos contineant, verum etiam illius propagationem primam sibi omnium rerum putent. Inde fit igitur, ut & Galliarum Reges ejus gloriae, quae conservanda, & propaganda religione paritur, principatum sibi praeter caeteros appetant; & qui eis genere proximi sunt (arctiori autem eos, quam Navarrae Rex, & Regina, necessitudine attingit nemo) nulla in re magis elaborent, quam ut se perpetuo ejusdem laudis societate dignissimos praestent. Nam quid ego nunc Ludovicum, Philippi & re & cognomine Animosi Galliarum Regis filium, Divi Ludovici nepotem Eburovicum Comitem, Regem Navarrae, a quo per multos gradus nunquam interrupto successionis ordine hae-

redi-

reditas regni ad Joannam Reginam pervenit; eum igitur cur mihi pluribus verbis commendandum putem? Quid ejus Philippum filium? qui non tantum regni, verum etiam patriæ atque avitæ virtutis hæres, pro Christianæ pietatis defensione cum Granatæ Rege, acerrimo per id tempus Christianorum hoste, magnum & diuturnum bellum, summa & fortitudine & prudentia administravit. Theobaldi vero Campaniæ Comitis, qui & ipse Navarris regio Imperio præfuit, virtutem quis se unquam satis pro dignitate laudare posse confidat? qui cum totam prope ætatem in oppugnandis CHRISTI adversariis consumpsisset, ejusque rei causa usque in Africam invictum exercitum duxisset, multa prœlia commisisset, multas victorias reportasset, tandem e sacro bello, ad quod Divum Ludovicum comitatus fuerat, rediens, paucis post eum diebus ad superos evolavit. Fuit, fuit illa semper, & adhuc est, in Navarrorum Regibus virtus, ut religionis defensioni alia omnia postHaberent, pro ea, quoties ita res ferret, non fortunas modo suas, verum etiam sua capita sine ulla cunctatione in quodlibet periculum offerrent. Neque vero ita eos animatos esse mirabitur quisquam, qui cognoverit nunquam eos ipsa regni sui insignia adspicere posse, quin recordentur antiquæ majorum suorum virtutis, & laborum, quos illi pro religione nostra maximos, maximeque memorabiles pertulerunt. Ita enim memoriæ proditum est, Castellæ Regnum in Hispania quondam a triginta barbarorum Regibus, Duce atque Imperatore Smaragdo, occupatum fuisse. Unde cum illi magnum omnibus Christianis terrorem injicerent, brevique se tota reliqua Hispania, quæ Christianorum erat, potituros esse confiderent Sanctium, Navarrorum Regem, collecto forti magis quam numeroso exercitu, adversus eos profectum esse, cum prius pulcherrimum, clarissimumque jusjurandum jurasset, nunquam se ex bello, nisi parta victoria, reversurum. Excogitaverunt barbari cum alia multa ad prohibendas nostrorum incursiones aptissima, tum catenas quasdam ferreas, quibus ita vias omnes occluserant, ut equitatui, quo plurimum valebant nostri, omnis adempta spes faciendæ in hostem irruptionis videretur. Sed nihil virium habent adversus prudentiam subdola & astuta consilia; debiles sunt omnes adversus constantiam machinæ; imbecilla & inutilis adversus fortitudinem multitudo. Deo duce per medios

dios hostes sibi & suis viam ferro faciens Sanctius, non prius destitit, quam barbaros fusos, fugatos, castris exutos docuit, victoriam non in munitionibus, operibusque bellicis, sed in causæ bonitate positam esse; qui pro CHRISTI nomine dimicarent, eorum impetum non posse ne collatis quidem in unum aliorum omnium viribus sustineri. Superatis igitur, & in potestatem redactis hostibus, omnium nostrorum & imperatorum & militum incredibilis concursus ad Sanctium factus est: alius amplexari eum, alius ad genua accedere, alius fortem illam dexteram barbarorum domitricem, Hispaniarum liberatricem, victoriæ confectricem, exosculari; qui propter multitudinem propius accedere non poterant, vultu, oculis, manibus, corpore, quascumque poterant, animi sui significationes dabant; una omnes voce, & bellatorem fortissimum, & Imperatorem invictissimum consalutabant. Inde cum de dividenda præda agi cœptum esset: quæ tanta erat, quantam triginta potentissimorum Regum collatæ unum in locum opes coacervare potuerant; nemo erat in universo exercitu, qui non ita sentiret, itaque prędicaret, quantamcumque sibi partem ex ea vel deposceret, vel etiam suo jure sumeret Sanctius, nunquam tantum ad eum perventurum esse, ut non multo plus ipsius virtuti, pręclarisque factis deberetur. Erat in castris barbarorum auri, argenti facti, infectique permagna vis; gemmarum maximi prętii admirabilis multitudo; multum tapetium, multum conchyliatæ vestis, multum peristromatum; ut est illa etiam in bellis luxuriosa gens; armorum omnis generis optimorum & exquisitissimo artificio fabricatorum infinitus prope numerus; equi præstantes permulti; phalerarum, ephippiorum, cęterorumque ornamentorum equestrium incredibilis copia; captivi longe plurimi; ex quibus ingens pecunia confici posset: quibus omnibus ex rebus, Sanctium, ut quantum vellet sibi ipse sumeret, summo omnes consensu obsecrabant. Ille, alacri vultu, cum gratam sibi esse illam exercitus voluntatem significasset: non me, inquit, barbaricarum opum cupiditas, ut in hoc bellum ingrederer, aut in prima acie stans corpus meum telis hostium objicerem, induxit. Cristianæ mihi pietatis ardor, & hujus pulcherrimæ regionis ab injusto immanium belluarum dominatu vindicandæ studium, faces ad eam rem; & stimulos subdiderunt. Nunc, cum id, quod volui, divino beneficio, & vestra, milites, virtute consecutus

sum:

ſum: non committam, ut majori animo videar armatorum, & ſtantium copias, quam inermium & jacentium ſpolia contempſiſſe. Ornamento ſint iſta primum immortalis Dei noſtri, Divorumque templis, ac delubris: ut partim in ſacrariis repoſita, partim e tholis pendentia, propagent in omne tempus memoriam noſtri: poſteroſque noſtros ad ſuſcipiendam ſemper magno animo religionis noſtræ defenſionem exſuſcitent. Ditent cætera egenos & exhauſtos, pro ſuis quemque meritis, milites: ut, cum juventutis ſuæ firmitatem in periculis & laboribus conſumpſerint, habeant olim, quo ſenectutis infirmitatem in tranquillitate atque in otio ſuſtentare poſſint. Ego quidem, quod ad me attinet, præter has catenas, quas ſpectantibus adjuvantibuſque vobis perfregi atque perrupi; & præter illam gemmam, illam, quam meis manibus dejectam, illic jacentem videtis (hæc autem dicens, oſtendebat illis proſtratum, & in ſanguine ſuo involutum exanimem Smaragdum,) nullam omnino mihi mercedem, nullum præmium, aut poſtulo, aut appeto. Ergo ad conſervandam tam nobilis victoriæ memoriam, ſimulque ad incitandos ſucceſſorum ſuorum animos, & ipſe poſtea catenas pro inſignibus geſtavit; & inſtituit, ut iiſdem inſignibus cæteri poſt ſe Reges uterentur. Ac quoniam eo in prœlio præcipuum, quem dixi, barbarorum ductorem Smaragdum ſua ipſe manu obtruncaverat: ejuſdem nominis gemmam medio illarum catenarum complexu voluit contineri. Quin etiam propter hanc, aliaſque ſimiles victorias, Regibus Navarræ honoris ergo tributum eſt, ut inungantur, coronentur, conſecrentur. O beatum illud ſæculum, cum Chriſtiani & Principes, & populi ſine ullis diſcordiis, ſine ulla opinionum varietate, ac diſcrepantia, ſummo conſenſu, omnes vires ſuas ad proferendos Chriſtianæ dictionis terminos conferebant. Noſtra ætas & Chriſtianos Principes alios aliorum viribus colliſos attritoſque vidit, & in populis, ne quid abeſſet miſeriis noſtris, graviſſimas peſtilentiſſimaſque ſeditiones ab improbris hominibus, qui cupiditatibus ſuis falſo religionis nomine prætexerent, concitatas. Quibus malis finem per te impoſitum iri, Pie Pontifex optime & ſanctiſſime, omnes ita confidunt, ut, ſi hæc ſpes fefellerit, omnia quæ poſſunt evenire miſerrima, maximeque deteſtanda vereantur. Erexiſti animos omnium indicto; quod tanto opere optabatur, univerſali Concilio. Injeciſti ſpem, fore, ut, hæreſium peſte ſublata, ſacroſanctum

JESU

Jesu Christi nomen animo, eadem voce, iisdem ritibus ab omnibus invocetur. Age dum, Beatissime Pater, ita te Deus ille, cujus ut personam in terris sustines, quam diutissime, & quem felicissime Ecclesiæ suæ præesse velit, urge constanter, ut facias illud propositum: omnemque diligentiam adhibe, ad prohibendum, ne tam tetri mali contagio latius serpat. Memento, te nostrum omnium communem patrem, & pastorem esse: nostram omnium salutem ab eo tibi commissam, ac creditam, qui cum Deus esset, humana natura assumpta, quin sanguine suo viam nobis in cœlum panderet, non recusavit. Omnia speramus a te excitatum iri, quę jacere sentis, tantis tamque diuturnis dissensionibus perculsa atque prostrata. Videre jam videmur illud tempus, cum per te constituatur Ecclesiastici ordinis auctoritas, confirmentur veteres ritus, pravæ opiniones aboleantur, concordia, ne unquam postea dissolvi possit, severis legibus vinciatur. Multa perdidit Ecclesiasticus ordo & ornamenta dignitatis, & præsidia stabilitatis suæ: quæ nisi per te recipiat, a nemine sibi restitui posse censet. Ad ea autem recuperanda cum cæteros Principes Christianos tibi affuturos esse credimus; tum Antonius Rex, & Joanna Regina Navarræ, se, Regnumque suum, & Bearniam, & quascumque denique summo cum imperio obtinent Provincias in tua potestate semper fore, seque, ut par est obsequentissimos Ecclesiæ filios, auctoritati tuæ nunquam non libentissime obtemperaturos esse, sanctissime pollicentur. DIXI.

De Moralis Philosophiæ Laudibus: Cum eam docere inciperet.

ORATIO VII.

Habita Romæ XVI. *Kalendas Decemb. Anno* MDLXIII.

Veteri consuetudine receptum est, ut omnes, qui artem aliquam publice ducendam suscipiunt, eam primam habeant concionem, qua rationem instituti sui cum ejus, quam se tradituros esse profitentur, artis laude conjungant, eoque quidquid habent in dicendo virium conferant, ut in ea cum utilitatis & emolumenti, tum dignitatis & amplitudinis longe plurimum inesse confirment. Quæ consuetudo

etsi minime reprehendenda mihi quidem videtur, quod omnia laudanda sunt, quae ad amplificandam honestarum artium dignitatem, & ad excitandum in hominum animis earum studium pertinent: tamen illud habet incommodi, quod, dum omnes promiscue iisdem fere afficiuntur laudibus, ejusdemque rei gloriam diversarum artium homines ad suam quisque traducere, ac transferre conantur: fit, ut in vulgus elevetur omnium auctoritas; & ut, quoties aliquis de quacumque arte quippiam honorifice ac splendide dicere ingressus est, circumfusa multitudo ita eum loqui opinetur, non quod ita sit, sed quod eam tunc artem ornandam celebrandamque susceperit, idem de alia dicturus, si alia sibi extollenda & exaggeranda esset. Ergo, ut qui comoedias aut tragoedias spectant, cum histrionem aliquem in proscenio auro ac purpura fulgentem viderint, facile intelligunt, illa ornamenta ipsius propria non esse, sed futurum, ut aeque illis indueretur quilibet alius e grege, qui ad tempus eam personam sustineret: ita, qui ejusmodi orationes audiunt, cum hanc aut illam artem magnificis & exquisitis exornatam laudibus vident, statim judicant nihilo magis eas in hanc, quam in illam convenire; futurumque, ut eadem de qualibet alia dicerentur, cui orator, tanquam choragus, eas quasi partes mandare atque imponere voluisset. Quae cum mihi de principio in mentem venirent, propemodum in eam me sententiam adduxerant, ut eam Philosophiae partem, quae ad conformandos mores, instituendaeque vitae rationem pertinet, quotidianis disputationibus, quantum meae vires ferrent, illustraturus, nihil initio, quod dignitatem ipsius vobis commendarem, dicendum arbitrarer; verentem, ne cum suis eam modo ac propriis laudibus extulissem, communes tamen illae nonnullis ac tralaticiae viderentur. Simul autem illud cogitabam, si qui nondum pervidissent, assidua, & diligens harum praeceptionum tractatio quantum momenti habeat ad bene beateque vivendum, fore, ut brevi eis pro me res ipsa loqueretur: ex qua multo id eos melius, multoque perfectius, quam aut ex mea, aut ex cujusquam oratione cogniturος. Sed ab ea me sententia abduxit amicorum aliter sentientiũ auctoritas, qui cum alia multa, tum hoc argumentum attulerunt: cum haec ipsa Philosophia praecipiat, non esse cuiquam temere a publica consuetudine discedendum, minime convenire, qui eam se traditurum profiteretur; eum

in ipso quasi vestibulo illius præcepta migrare. Quocirca dicam hodierno die breviter & modice de moralis Philosophiæ laudibus, deque fructibus, quos illa suis cultoribus pollicetur; sed philophico magis, quam oratorio more: non ut ei quidquam alieni affingam, aut quæ ipsius propria sunt, amplificandi causa in majus extollam: quorum alterutrum si coner, ipsa mihi Philosophia, ut est veritatis amans, tanquam Achilli Homerica Pallas, manum injiciat: sed ut nudo ac simplici orationis genere, quale veritatis proprium esse ait Euripides, ea, quæ ad rem facere videbuntur, exponam. Primum igitur non artium modo, sed omnium omnino humanarum rerum dignitatem atque præstantiam ex fine, ad quem earum quæquè dirigitur, quemque sibi proponit, pendi, ac spectari arbitror oportere: ut, quanto cujusque finis præstantior ac divinior est, tanto ipsa cæteris excellere judicetur. Quo posito, (est enim ita perspicuum, ut probationis non indigeat) quis unquam reperietur tanta vi præditus ingenii, tanta eloquentiæ copia instructus, qui sese Philosophia, pro ipsius dignitate, verba facere posse confidat? Non enim illa sibi opes ac copias, quæ & sæpe possessoribus suis exitio sunt, & tam multis casibus eripi possunt; non honores & imperia, quæ, quod concupiverint, multi, quod asperna-tus sit, nemo unquam vituperatus est; non quidquam denique proponit ejusmodi, quo & carere sine probro, & abundare sine gloria liceat: sed eam, ad quam omnes adspirant, quam sibi votis omnibus expetunt, ad quam omnes suas actiones, omniaque consilia referunt, felicitatem. Quando igitur cæteris omnibus bonis antestat felicitas, tanto Philosophia cæteris artibus antecellit. Quod si tanto studio coluntur artes quædam, quæ nihil sibi aliud, quam lucrum, & rei familiaris amplificationem tum incertam, tum laboris ac periculi plenam proponunt: quanto hæc studio digna est, qua parantur veræ illæ opes animi, quæ non furto eripi, non incendio absumi, non naufragio absorberi possunt, quæque certam, rectamque viam commonstrant ad persequendum id bonum, quo cætera omnia continentur? Si tanto in honore medicina est, quod habere levationem morborum, quibus tentatur corpus, bonæque valetudinis ac firmitatis tum effectrix esse, tum conservatrix creditur: qui tandem honores excogitari poterunt ea arte digni, quæ se in animis idem effectuatam esse profitetur? Nam & præstantior corpore animus

mus est; & hujus, quam illius, multo plures morbi, multoque periculosiores. Quod si cui forte dubium est, excutiat ille paulisper intelligentiam suam, secumque reputet, quam sæpe unius hominis ambitio, avaritia, libido integras funditus everterit civitates. His autem & similibus morbis medetur Philosophia, eamque in suis efficit animi firmitudinem, quam non voluptatum illecebræ, non dolorum faces, non divitiarum splendor, non obscura, & contempta paupertas, non bonorum sitis, non ignominiæ metus, non vitæ cupiditas, non mortis terror convellere, ac labefactare possit. Ut enim Olympi cacumen poetæ semper quietum esse ajunt; propterea quod altius sit, quam ut eo vis ventorum, tempestatumque perveniat: sic Philosophorum animus sublimior, & excelsior est, quam ut istos flatus sentiat furentium & de rebus abjectissimis inter se humi digladiantium cupiditatum. Stat ille, ut medio mari edita & altissimis defixa radicibus rupes: cujus summa fluctus ne attingunt quidem; infima sic verberant, non ut eam commoveant, sed ut ipsi frangantur. Novit Philosophus vulgarium voluptatum blanditias partim puerilium oblectamentorum similes esse, indigna non modo quas consectentur, sed quas respiciant viri; partim cum dedecore ac turpitudine conjunctas, ut satius sit quovis dolore lacerari, quam venenata ac pestifera earum suavitate mulceri. Habet alias ex sese proprias ac perpetuas voluptates, easdem sincerissimas, nullaque ne minima quidem permixtione molestiæ contaminatas, quas ex ipsa virtute, & ex honestis actionibus carpit: iis fruitur, iis mentem pescit, iis se oblectat, eas solas caras ac jucundas habet. Nam ut in beatorum insulis dicuntur esse arbores quædam adspectu jucundissimæ, quarum in ramis toto anni tempore cernere est alios fructus mites jam, & ad maturitatem perductos, alios maturescentes, alios pubentes adhuc, & in primum se florem induentes: sic in eorum, qui vere ac serio Philosophantur, animis toto vitæ temporæ aliæ actiones honestæ ac laudabiles confectæ jam sunt, & absolutæ, aliæ in eo sunt, ut absolvantur, aliæ inchoantur adhuc & informantur, primisque, ut ita dixerim, lineis designantur. Itaque aliarum recordatione ac conscientia, aliarum tractatione ac præsentia, aliarum meditatione & prospicientia sic afficiuntur, nihil ut sibi præterea jucundum aut amabile existiment. Immensa etiam illa & inexplebilis accumulandarum opum aviditas, quam, in-

certum eſt, copia an inopia magis incendat, radices agere in animo Philoſophiæ præceptis conſito & exculto non poteſt. Quid ita? Nimirum quia hæc id vel præcipue in ſuorum animis inſerit, naturales opes & terminatas eſſe, & facile parabiles; eas qui adeptus ſit, nihil ei amplius appetendum; non qui plurimum habeat, ſed qui nimirum deſideret, ditiſſimum eſſe; nihil magni faciendum, quod æque peſſimus atque optimus quiſque conſequi poſſit. Neque tamen eorum conſilium probat, qui aut aurum in mare abjeciſſe, aut poſſeſſiones ſuas incultas ac deſertas reliquiſſe memorantur: hæc enim aut ignavorum hominum videntur, aut pecunia uti neſcientium: quorum utrumque in vitio, non in laude ponendum eſt. Ac fuere quidem ii, de quibus illa narrantur, Philoſophi: ſed rudior illa quædam, & ſimplicior Philoſophia tum fuit; politior noſtra hæc, & ad uſum civilem accomodatior: quæ docet, opes, ſi quis aut a parentibus acceperit, aut induſtria ſua quæſierit, aut alia quapiam honeſta ratione ad eas pervenerit, non aſpernandas aut rejiciendas eſſe, ſed ita habendas, ut virtutis, non ut luxuriæ, adminiſtras Nam illud mihi quidem permirum videri ſolet, quid ita veteres illi judicarint, non poſſe ſe ſimul & rem habere, & in ſapientiæ ſtudia incumbere: qui mihi etiam videntur, quo facto ſummam divitiarum contemptionem ſignificare ac præ ſe ferre voluerunt, eo ipſo indicaſſe nimiam quamdam erga eas naturæ ſuæ propenſionem, ſi nummos in arcam condere non poterant, ut non omnes cogitationes ſuas in eamdem arcam includerent: neque quamdiu patrimonium habebant, imperare ſibi, ut aliis rebus contemplandis ac cognoſcendis vacarent. Equidem nunquam eum militem laudaverim, neque fortem habendum duxerim, qui adverſarium a ſe quam longiſſime amoveat, ne cum eo manus conferat: ſed eum potius, qui & congrediatur, & vincat. Neque vero video, quin minus impedimento ſit egeſtas ſtudiis, quam divitiæ. Neceſſe eſt enim, qui unde vivat, non habet, eum ſibi vitæ ſubſidia aliunde quærere: in quo quantum temporis ponit, tantum de ſapientiæ ſtudiis detrahit. Melius igitur Philoſophia, cui qui ſe regendos permittunt, ii opes, ſi non habent, non requirunt; ſi habent, utuntur ut decet: neque unquam torquentur, aut augendi cupiditate, aut amittendi metu. Quid ego nunc de perturbatrice humanarum rerum, optimi cujuſque ingenii corruptrice, concitatrice bellorum omnium, ambitione, quam ſemper vivere
in

in eorum quos ſemel occupavit animis, neque unquam conſeneſcere, graviſſimus auctor ait Thucydides, verba faciam? Numquid illius unquam facibus accendi poterit pectus, quod infuſa prius Philoſophiæ præcepta irrigaverint? Imo vero etiamſi antea ſubjecti ab ea ignis aliquid forte conceperit, id totum inſtillata Philoſophia reſtinguet. Ea enim magiſtra ac perceptrice cognoſcimus, verum decus, veramque gloriam in ſola virtute poſitam eſſe: eam, qui conſecutus ſit, quid alii de ſe judicent, non admodum laborare oportere: præcipue vero deſpiciendam levis & imperitæ multitudinis temeritatem, quæ ad mandandos honores cœco ſæpius & inconſiderato impetu, quam certo & explorato judicio fertur. Præclare & ſapienter Cato malle ſe dicebat, quærere homines, cur ſibi poſita non eſſet ſtatua, quam ſi quærerent, cur poſita fuiſſet. Eodem animo ſunt veri omnes Philoſophi: eſſe ſe, ut de Amphiarao ait Æſchylus, quam videri optimos malunt; honores autem & magiſtratus aut non petunt, aut alienæ, non ſuæ utilitatis cauſa petunt; neque ſi adepti ſint, exſultant: neque, ſi repulſam tulerint, anguntur animo, ſed placate & moderate ferunt; aut, ſi quando dolent, Reipublicæ dolent vicem, non ſuam. Cæſarem ferunt, cum Pontificatum petiturus ad comitia deſcenderet, matri dixiſſe, illam eo die, aut Pontificem habituram filium, aut exulem. Jam tum præſagire ac præcognoſcere licebat, ambitionem illam ingens aliquod malum civitati daturam. Itaque quid poſtea effecerit, videmus. At Cato, in petitione præturæ etiam Vatinio poſthabitus, æquiſſimo ac moderatiſſimo animo tulit. Ita ſunt Philoſophi. Maximam voluptatem in prætermittendis voluptatibus, maximas opes in quieto, ac contento ſuis animo, maximam gloriam in non ambienda gloria ponunt. Satis honoratum putant eſſe, qui honore dignus ſit; ſatis magnum Regem, qui ſeipſum regere; ſatis potentem Imperatorem, qui cupiditatibus ſuis imperare poſſit: qui vero eis plane domitis ac ſubactis jugum rationis, quod illæ ne conentur quidem unquam excutere, impoſuerit; ab eo omnes aliorum victorias triumphoſque ſuperatos. Quod ſi libidinem, avaritiam, ambitionem peſtes quaſdam ac furias eſſe novimus, quæ funditus humanam vitam conturbent: quantus honos habendus eſt Philoſophiæ, quæ ſe omnes earum conatus repulſuram, omnes igniculos repreſſuram, omnia ſemina eliſuram, non magnificentius, quam verius, pollicetur? Videre

vos opinor, quam se latus orationi meæ campus ostendat, si, quæcumque hoc loco se offerunt, persequi, & in singulis insistere, atque immorari velim. Nam cum virtus nulla sit, de qua non splendide, & ornate dicere; nullum vitium, in quod non graviter, & copiose invehi liceat: quidquid de eorum utrolibet dici potest, idem ad Philosophiam laudandam accomodari potest: quam virtutis indagatricem, vitiorum expultricem Latinorum omnium eloquentissimus vere ac merito nominavit. Sed non committam, ut cuiquam videar transilire eos terminos, quos initio pepigi: potiusque reprehendi me patiar, quod multa, quæ fusius explicare licuisset, compresserim, ac coarctaverim, quam quod in ulla re dilatanda evectus sim longius justo, neque satis mihi temperare potuerim. Nunc illud mihi etiam atque etiam considerate: cæterarum omnium artium fines, neque eos modo, sed omnia prorsus, quæ bona putantur in vita, nisi quis Philosophiam vitæ ducem habeat, pestifera ac perniciosa esse. Da homini non Philosopho opes ac copias; da honores atque imperia; da firmam valetudinem; da gladiatorium totius corporis robur; da multarum magnarumque rerum cognitionem ac scientiam; da flexanimam illam, ut portæ vocant, & omnium rerum reginam eloquentiã; da quidquid in filiis parentum votis optari solet: quo ejusmodi plura in talem hominem congesseris, eo illum magis & in suam & in aliorum perniciem armaveris. Opibus abutetur ad suam libidinem explendam; imperiis ad alienam libertatem opprimendam; firmitate & robore ad obeunda facinora; scientiam copiamque dicendi ad circumveniendos cives suos, ad perturbandam Rempublicam, ad omnia denique tum sacra, tum profana permiscenda, & evertenda convertet. Da hæc eadem vero, minimeque fucato Philosopho: Deum quemdam ad benefaciendum humano generi e cœlo demissum esse dices. Atque hoc illud est, quod in Alcibiade minore sive Plato, sive Xenophon disputat, ea quæ suapte natura bona sunt, sine scientia ejus, quod optimum est, quam eadem & Philosophiam esse statuo, ad perniciem, non ad salutem, valere. O præclaram laudem Philosophiæ, cujus ope ne mala quidem nocere, qua detracta, ne bona quidem prodesse possunt. Merito dixit Plato, nullum a diis datum esse hominibus ea majus aut præclarius donum. Merito Cicero unum diem ex ejus præceptis actum immortalitati anteponendum. Neque vero non illud ad ejus, de qua proprie sermo nobis institutus

est,

eſt, Philoſophiæ laudem ac commendationem facit, quid omnia propemodum, quæ a veteribus de Philoſophia honorifice dicta ſunt, ad hanc pertinent, quæ in vitæ, ac morum emendatione verſatur. Non enim Plato, cum illam nobiliſſimam vocem, tanquam ex oraculo edidit, tum demum beatas civitates fore, cum aut regnarent Philoſophi, aut Reges Philoſopharentur, intellexit, tum id eventurum, cum Reges aut in diſſerendi ſubtilitate, aut in perveſtigandis rerum naturalium cauſis occupati eſſent: quæ quamquam præclaræ ſunt, longiſſime tamen abſunt ab eo, ut beatas Reſpublicas efficere poſſint: ſed, cum virtutis pulchritudine incenſi omnes vires ſuas ad eam non cognoſcendam modo, ſed exercendam, excolendam, propagandam contuliſſent. At contra quidquid inanibus imperitorum ac maledicorum ſermunculis adverſus Philoſophiam jactatum eſt, quoſcumque in eam aculeos ſcurrilis quorumdam libido conjecit, quidquid ad minuendam ipſius dignitatem veteris comœdiæ licentia effutiit, id omne, ſi diligentius excutiatur, ad Dialecticos potius, & ad Phyſicos, quam ad Politicos, pertinere videbitur. Quod ſi ullus in orbe terrarum locus eſt, ubi Politicen florere, ſuamque dignitatem obtinere deceat, Romæ id, Romæ potiſſimum fieri debet: cui urbi a primo ipſius ortu divino permiſſu datum eſt, ut aliis imperaret, unde leges, unde jura, unde religionem cæteræ nationes & olim petierunt, & nunc petunt; unde quondam extiterunt tam multi clari viri, qui hæc præcepta, quæ nos tradituri ſumus, exemplo ſuo comprobarunt. Nolite enim putare illa lumina, Camillos, Curios, Fabricios, Fabios, Scipiones, Lælios, cæteroſque præſtantes viros, quos olim hæc urbs innumerabiles tulit, quorum quotidie nomina auditis, facta legitis, monumenta cernitis, ſtatuas tanta cum admiratione intuemini, quod de Philoſophia neque diſputarunt fere, neque ſcripſerunt, eo minus Philoſophos fuiſſe. Vita illi, non oratione; factis, non dictis; moribus, non ſermonibus philoſophabantur: quod pulcherrimum ac veriſſimum eſt philoſophandi genus. Integritatem, juſtitiam, fidem, fortitudinem, omnem denique virtutem & colebant ipſi, & alios colere jubebant. Eo ad tantam majeſtatem atque amplitudinem pervenerunt, ut pleræque gentes, quod ipſæ olim a talibus viris ſubactæ, ac ſuperatæ ſint, quam quod ipſæ alias devicerint, præclarius ſibi, ac glorioſius ducant. Quantam oportet gloriam

fuisse vincentium, cum victi tot post seculis glorientur? Eorum ego potissimum exemplis, adolescentes, incitabo vos quotidie atque exacuam, neque ullum ex Aristotele præceptum proferam, cujus non ex hac urbe plurima maximeque illustria exempla repetantur. Constitui enim, quando Pius optimus ac sanctissimus Pontifex, qui ipse omnis virtutis perfectissimum exemplar est, eum mihi honorem detulit, ut a me virtutis & officii præcepta vobis proponi, atque explicari voluerit, modis omnibus eniti, ut ea non arido, & inculto, & molestis implicato quæstionibus orationis genere prosequar: sed, quantum id quidem in me erit, florido, & ubere, &, quasi stellis quibusdam, ita petitis ex vetere historia exemplis illuminato atque distincto. Peto autem a vobis, ut, si & in iis rebus, quas tractare institui, summam dignitatem inesse cernitis, & me nullis vigiliis, nullis laboribus, nulli denique rei parcentem, ut vestris commodis consulam, videbitis, industriam meam diligentia ac benevolentia vestra adjuvetis. DIXI.

De Moralis Philosophiæ necessitate: Dum in ea docenda progrederetur.

ORATIO VIII.

Habita Romæ VII. *Id. Novemb. Anno* MDLIV.

Superiori anno, cum injunctum mihi Pontificis auctoritate munus obire inciperem, multa dixi de laudibus Philosophiæ, cohortatusque vos sum, quam potui diligentissime, si tranquillitatem vitæ, si libertatem, si dignitatem atque honestatem, si salutem denique & vestram & publicam curæ haberetis: ut, quæ ars tranquillaret animos, quæ eos a teterrima vitiorum servitute in justam plenamque libertatem assertos, ad verum decus, quod in virtute positum est, traduceret, quæ denique & singulos privatim & publice totas civitates conservaret, ejus in studium toto pectore alia omni cogitatione posthabita, incumberetis. Quam cohortationem meam etsi non prætervectam esse aures vestras, sed in animis plurimorum penitus insedisse vel ex eo probabiliter intelligi potuit, quod mihi postea ex hoc ipso loco Philosophiæ præcepta tradenti satis frequentes assiduam operam dedi-

dediſtis: facere tamen pro meo erga vos amore non poſſum, quin vos hoc quoque tempore non adhorter tantum, ſed obſecrem etiam & obteſter, qui jam iter illud ingreſſi eſtis, ut conſtanrer perſequamini, qui noudum, ut id vobis, primo quoque tempore ingrediendum eſſe ſtatuatis. Nulla enim vitæ pars, nulla vivendi ratio, carere fructu, qui ex eorum, quæ nos quotidie tractamus, cognitione percipitur, ſine maximo incommodo poteſt. Magnum eſt, fateor, rerum naturalium principia cauſaſque noſſe; ſyderum cæterorumque corporum cœleſtium ſitus, magnitudines, intervalla ſcientia comprehenſa tenere, præclarum; illa vero etiam, quam in hæc inferiora vim habeant, quidque ad quamlibet multos annos effectura ſint, ſine ullo errore poſſe prædicere, prope divinum. Sed certe, quod ne illi quidem ipſi, qui ea ſe docere profitentur, negaverint, eorum in quibus noſtra exercetur induſtria, & fructuoſior cognitio eſt, & pernicioſior ignoratio. Itaque ut nos iis, qui abdita illa & retruſa tractant, & ingenii acumine, & doctrinæ magnitudine, & rerum admirabilitate non inviti credimus: ita ipſi nobis, niſi valde iniqui ſint, ea, quæ diſputabuntur a nobis, & magis neceſſaria eſſe, & uberiores hominum generi fructus afferre fateantur neceſſe eſt. Nullus enim unquam, quod illa aut non teneret, aut etiam negligeret, minus propterea vir bonus, aut minus utilis patriæ civis exiſtimatus eſt: hæc autem ignorata, aut neglecta non ſingulos modo perdiderunt homines, ſed integras funditus afflixerunt & everterunt civitates. Nos, quæ adoleſcentum, quæ conſtantis ætatis, quæ ſenum officia ſint, quærimus; nos quid domi, quid militiæ, quid a privatis, quid ab iis, qui cum imperio ſunt, præſtari debeat, diſputamus; ex nobis intelligit pauper, quomodo tolerare inopiam; dives, quomodo uti divitiis debeat; a nobis quid inter patrem & liberos, quid inter virum & uxorem, quid inter fratres, cognatos, amicos, cives, quid denique inter omnes homines obſervari par ſit, explicatur; nos fortitudinis, nos temperantiæ, nos liberalitatis, nos juſtitiæ, cæterarumque virtutum vim atque naturam diſputationibus noſtris patefacere, atque illuſtrare conamur. Sine horum præceptorum cognitione muta conticeſcet eloquentia; manca & mutila erit juris legumque cognitio; illa ipſa domina & regina artium Theologia animos requirit diligenti harum rerum tractatione præparatos atque præcultos. Quæ

cum

cum ita ſint, quamcumque quis vitæ viam ingredi parat, ita ſtatuere debet, cæterarum Philoſophiæ partium cognitionem ſibi & utilem & honorificam, hujus plane neceſſariam eſſe. Sed ſunt quidam perverſo homines ingenio, qui cauſas, propter quas, & ipſi a pulcherrimo ſtudio abſtineant, & ab eodem cœteros evocent, cominiſcuntur. Partim enim communia, & contraria eſſe dicunt, quæ hìc docentur, ut ad ea percipienda doctore nihil opus ſit; partim non habere eam vim, ut ad virtutis ſtudium excitent: cujus rei argumentum capiunt, ut eo, quod innumerabiles & olim fuerunt, & hodie ſunt, qui cum hæc omnia ſe ſcire profiteantur, nequiſſime tamen & flagitioſiſſime vivunt. Quibus utriſque breviter reſpondere inſtitui: & efficere, ſi poſſum, ut ii, qui iſta temere jactant, cognoſcant errorem ſuum: cumque ſe nihil dicere videant, ſententiam mutent; ſin minus (nihil eſt enim difficilius, quam vincere pertinaces) certe quidem, ut ne alii ſtultitiæ & malevolentiæ plena eorum oratione moveantur. Primam igitur agamus cum iſtis, qui, ut ad cibos nimium dulces, ita ad diſputationes nimium apertas & faciles nauſeare ſe dicunt. Ex quibus libenter quæſierim: qui tandem fiat, ut, quibus rebus omnes ad alia ſtudia invitari, atque allici ſolent, iiſdem ſe ipſi ab hoc ſtudio averti abſterrerique dicant. Certe enim, cum ea, quæ docentur utilia & præclara ſunt, ſi eodem accedit, ut clara, perſpicua, aperta, cognitu facilia ſint; eo majores concurſus ad eos, qui illa docent, fieri conſtat. Quid igitur cum illis agas, qui, quæ res ad concilianda cæterorum ſtudia plurimum valere conſuevit, ea ſe ipſi tardari ac retrahi ajunt? Ego vero, etiamſi præcepta virtutis quamlibet multis obſtructa difficultatibus forent, laborandum tamen, & ſudandum, & nunquam niſi eis cognitis ac comprehenſis conquieſcendum putarem: nedum ea, quia, ut iſti volunt, a quolibet non tardiſſimo neque inertiſſimo percipi poſſunt, omittenda aut minoris facienda cenſeam. An de rebus ad vitam nihil pertinentibus inter homines eruditiſſimos ſumma contentione diſputabitur: in eiſque, quia involutæ, & prope inenodabiles ſunt, opera præclare collocari videbitur: hæc quæ vitam omnem continent, ut nimis obvia & in medio poſita, negligentur? Quamquam quid diutius ita diſputamus, quaſi eis concedamus, quod volunt nihil hìc doceri, quod non aut etiam vulgo notum ſit, aut quivis ſine doctoris opera facile conſequi poſſit? Ergo ille omnium,

qui

qui tunc erant, mortalium, ut creditum est, sapientissimus Socrates, qui nulla unquam alia de re, quam de virtutibus & vitiis disputavit, vulgaribus & satis per se notis in rebus spatium ætatis omne consumpsit? Quid Plato? quid Xenophon? quid Aristoteles? quid cæteri suæ quisque ætatis Principes viri? Quid erat causæ, cur tam multa in hoc genere scripta posterioritati relinquerent, si nihil egregium, nihil exquisitum, nihil excellens, sed ea tantum, quæ quilibet e populo satis per se intelligeret, litteris mandaturi erant? Videlicet, quia justitiam, fidem, temperantiam, liberalitatem omnes assidue in ore habent; neque quisquam est, ne ex ima quidem fæce vulgi, qui se de ejusmodi rebus optime judicare posse confidat, idcirco nullam magnam eruditionem in eis cognoscendis sitam esse arbitrantur. Quod tamen longe secus est, interestque nimium quantum inter eos, qui tantum tenent nomina, & eos qui ex eruditorum hominum scriptis, ac sermonibus de rebus ipsis vere judicare didicerunt. Plena est exemplorum vita communis, ex quibus facile intelligi licet, quam sæpe vulgus hominum in judicandis virtutibus vitiisque fallatur. Quod ni ita est, cedo causam, cur qui mimis, lenonibus, parasitis, adulatoribus plurima largiuntur, & suo & multorum judicio sint liberales, cur multi restricti, tenaces, sordidi, qui facilius patiantur sibi dentem unum ex ore excuti, quam nummum unum ex arca moveri, parcimoniæ ac frugalitatis nomen ferant; cur tam multi ad audendum projecti & temerarii commendantur pro fortibus, tam multi timidi & ignavi pro cautis & consideratis prædicentur. Quid? jurisconsultorum vigiliæ in quo consumuntur, quid spectant eorum labores, qua in re eorum acutissima exercentur ingenia, nisi ut videre ac dijudicare possint, quid in quaque re justum injustumve sit? Non igitur, ut nimium facilis, despicienda est ars ea, quæ virtutum omnium vim naturamque pertractat, cum in una virtute cognoscenda videamus tamdiu, tanta diligentia, ab hominibus summo ingenio præditis laborari. Informavit quidem natura & impressit in animis nostris adumbratas quasdam virtutum & vitiorum omnium notiones: sed illæ tantam vim non habent, ut quisquam eis fretus confidere debeat, se sine disciplina vere de rebus expetendis, fugiendisque judicaturum. Quod si nos nihil aliud, nisi hæc tam utilia, tamque salutaria quamlibet nudo, & inornato dicendi genere traderemus,

remus; calumniari tamen nemo nos posset, nisi alienæ nimis iniquus æstimator industriæ, ut in rebus nimium pervulgatis & facilibus occupatos. Nunc cum & ad salubres animorum epulas condimentum sermonis, quantum in nobis est, adhibeamus: & res suapte sponte pulcherrimas, tum præstantissimorum omnis ævi scriptorum testimoniis fulcire, ac corroborare, tum insatiabili quadam veterum exemplorum copia exornare, atque illustrare soleamus; tamen ne invenientur, qui elevare labores nostros audeant; quæque præstantur a nobis iis sudoribus, ac vigiliis, quarum ipsi nobis conscii sumus, ea quemlibet unum e multis ludibundum perficere posse contendant? Qui si periculum facerent ipsi, quam non quarumlibet virium sit munus hoc ita, ut nos facimus, sustinere & exequi, fortassis, experientia edocti, minus de se elate ac magnifice sentirent, minus de aliis maledice contumelioseque loquerentur. Sed ommittamus istos. Nescio enim, quo modo factum est, ut de re dicere ingressus, de me plura quam volueram dixerim: quod ipsum ut facerem, quorumdam me hominum, quos nominare nihil necesse habeo, iniquitas coegit. Difficilior cum eis luctatio est, qui negant, sermonibus nostris quemquam ad virtutem incitari: idque ex eo colligunt, quod sæpissime contingit, ut qui optime loquuntur, pessime vivant. Nos vero si diceremus eam in disputationibus Philosophicis inesse vim, ut ex audientium animis vitia radicitus evellere, virtutesque eisdem ingenerare possent, merito ut vani atque inepte gloriosi reprehenderemur. Multas magnasque mercedes, ut ait Theognis, ferrent Philosophi, si, quemadmodum Circe herbis & cantibus suis homines statim convertebat in feras, ita ipsi suis sermonibus ex feris homines facerent, id est, homines ferarum simillimos ad virtutem a vitio, ad rationem a furore, ad humanitatem ab immanitate revocarent. Et tamen aliquid se aliquando ejusmodi effecisse Philosophiæ gloriari licet. Producet enim Polemonem ab infami vita moribusque perditissimis ad bonam frugem & ad severitatem, unica Xenocratis disputatione revocatum. Sed ut non peræque in omnibus campis agricultura: ita non in omnibus animis Philosophia idem efficit. Illud quidem certe negari non potest, aut nullam omnino esse artem, quæ medeatur animis, quæ quanta sit in vitiis deformitas, quanta in virtute dignitas, doceat, quæ ab illis avertat, ad hanc incitet; aut eum honorem Philoso-

losophiæ potissimum esse tribuendum. Quod autem objiciunt, plerosque Philosophorum factis dogmata sua evertere, neque ignem aquæ magis contrarium esse, quam eorum mores orationi: ita enim loqui, ut vitio; ita vivere, ut virtuti bellum indixisse videantur: utinam tale esset, ut id nobis inficiari liceret. Est enim acerbissimum negare non posse, quod sit turpissimum confiteri. Sed quoniam iis, quæ omnibus nota sunt, fidem abrogare velle dementiæ est: non negabimus verum esse, quod objicitur; tantum deprecabimur, ne propter hominum vitia res ipsa invidia vocetur, neve, quorum facta merito aversamur, eorumdem sermonem immerito repudiemus. Ut enim quorumdam ex Epicureis dogma reprehenditur, vita laudatur: sic horum vitam reprehendere, doctrinam amplectari debemus. Polycletum insignem statuarum opificem tradunt librum de artificio suo edidisse, quem Canona, id est, Regulam inscripsit: quo libro omnia, quæ in statua hominis fingenda observari conveniret, quæ singularum partium minimarum, maximarum figura esset, qui situs, quæ inter se proportio, subtilissime & accuratissime persecutus est. Eodem autem tempore statuam a se factam publice proposuit, in qua ea omnia diligentissime observata erant, ne quid præcipere aliis videretur, quod non ipse præstaret: quam statuam ipsam quoque Canona nominavit. Vellem eamdem rationem Philosophi teneremus: neque tantum traderemus aliis præcepta, ad quæ vitam suam dirigerent, verum etiam vitam nostram ad ea conformatam ostenderemus. Magna sine ulla dubitatione præceptis nostris ex eo accederet auctoritas. Sed quando id optandum potius, quam sperandum videtur, quod in frugibus, in fœtibus arborum, in corporibus animantium, quibus vescimur, facimus, ut, resectis & amputatis iis, quæ inutilia sunt, iis, quæ prodesse possunt, utamur; idem in hoc genere Philosophorum faciendum est, ut, rejecta eorum turpi flagitiosaque vita, gravem severamque doctrinam non auribus tantum, sed multo magis animis combibamus. Non enim, si qui ex medicis cibo se & potu aliquando ingurgitant, eo illis continentiam præcipientibus, qui sapiunt, minus parent: sed illi quidem quid agant, non laborant, artis autem ipsius placitis & decretis obtemperant. Nã cum alicujus mores & præcepta congruunt ac concinunt, tunc aut utraque laudanda sunt, aut utraque vituperanda: cum discrepant & dissident: causa nulla dici potest, quin alterum

rum retinendum sit,alterum rejiciendū. Horum a dictis facta ita distare constat, ut non cœlum a terra longius distet: sunt autem facta turpissima: igitur sermones,quibus ea ipsa facta damnantur,ac reprehenduntur,dignissimi qui audiantur. Atque ut medici,quo majorem auctoritatem arti sue concilient, solent interdum enumerare quosdam e præcipuis auctoribus disciplinæ suæ, qui, quod ita se compararunt, ut præcepta sua non ostentationem scientiæ, sed legem vitæ putarent, diutissime, saluberrimeque vixerunt: ita nos nihil, si volumus, impedit quamlibet multos Philosophos nominare, qui, quod decretis suis paruerint, quasque leges aliis proponebant, ipsi servaverint, merito sunt apud omnes populos nunquam intermorituram gloriam consecuti. Illi fortassis nominabunt Hippocratem, Asclepiadem, Galenum: quorum primus usque ad annum centesimum quartum ætate provectus est; alter eo processit, artis suæ fiducia, ut ausus sit cum fortuna sponsionem facere, ne medicus haberetur, si ullo unquam morbo tentatus esset, & victor cum ad extremam senectutem sine ullo morbo pervenisset, scalarum lapsu exanimatus est; tertius cum imbecilliori valetudine usus esset adolescens, ita eam arte correxit, ut ad septuagesimum annum pervenerit. Nos e Philosophiæ castris ad repellendos ipsius vituperatores primum quidem in aciem educemus illud honestatis, illud modestiæ, frugalitatis, innocentiæ, fortitudinis, omnis denique virtutis specimen & exemplar Socratem: qui ita locutus est, ut ex ejus sermonibus omnes, quæ postea consecutæ sunt Philosophorum disciplinæ fluxerint; ita vixit, ut hodie quoque nomen illis non hominis, sed integritatis & innocentiæ nomen putetur. Cui succedet par illud nobile in eodem institutum ludo Xenopho & Plato: quorum uterque summam in dissimili genere eloquentiæ laudem pari vitæ gravitate cumulavit. Proxime his Xenocrates: de cujus eloquentia dixit Polemon; de continentia Phryne; de frugalitate, & contentione pecuniæ Alexander; de fide & justitia universus populus Atheniensis, qui eum, dicto publice testimonio, ad aras jurandi causa accedentem, una voce revocavit, ac jurare vetuit: parum sibi decorum ratus, tam spectatæ fidei viro, nisi jurato, non credidisse. Inde æternum Alexandri crimen Calisthenes, unoque verbo tota vetus Academia, & Lyceum, & illa non tam Myconis, & Polygnoti picturis, quam Zenonis, & Chry-

& Chrysippi disputationibus nobilitata porticus, quibus ex omnibus quasi virtutis & doctrinæ officinis innumerabiles viri, incertum doctiores, an meliores prodierunt. Agmen claudent Epictetus, Plutarchus, Mulonius, cæterique illi ætati suppares, quos ita philosophatos accepimus, ut iis, quibus cum vivebant, ad omnia recta & laudabilia non voce magis, quam exemplo præirent. His copiis facile speramus fore, ut eorum, qui Philosophiam maledictis incessere audent, retundatur audacia. Qui si ita victi erunt, ut deinceps in nostrum se numerum aggregari velint, & in ejus ipsius, quam oppugnabant, castris stipendia facere incipiant, victoriam adepti erimus longe ei dissimilem, quam veteres Cadmeam nominabant. Illa enim & victori luctuosa erat,& victo: hæc & victoribus erit lætitiæ, & victis salutis: Sin, cum se fractos ac perculsos videant, permanebunt tamen in eadem pravitate atque obstinatione animi, &, ut ignavi canes, Philosophiam, ad quam proprius accedere non audent, eminus allatrabunt: vos tamen, optimi adolescentes, quorum causa hic a me institutus est sermo, quibus mei labores serviunt, quorum ad utilitatem omnes mei conatus, omnes vigiliæ, omnia studia referuntur, urgete constanter propositum: neque patimini, vos cujusquam sermonibus a suscepto studio abduci. In ea ætatis parte constituti estis, in qua & ingenium ad omnia percipienda docilius, & corpus ad tolerandos studiorum labores firmius esse consuevit. Videte, ut eam iis in studiis collocetis, quæ vobis olim maximo & usui & ornamento futura esse cognoscitis. Atque ut obtrectatoribus nostris eripiatis omnem ansam maledicentiæ, connitimini, quantum potestis, ut virtutis & officii præcepta, quæ ex me quotidie audietis, non tantum excipiatis animo, verum etiam vita & moribus exprimatis. DIXI.

DE JUSTITIÆ LAUDIBUS.

ORATIO IX.

Habita Romæ Postridie Non. Mart. Anno MDLXV.

Cum quintum librum Ethicorum Aristotelis inchoaret.

QUod principio me, cum hos libros explicare ingrederer, dicere meministis, accuratam eorum tractationem, & intel-

intelligentiam cum ad omnes vitæ partes utilissimas, tum iis, qui in jure civili excellere, locumque aliquem, non inter circumforaneos istos clamatores, sed inter veros & graves, & veterum illorum simillimos jurisconsultos obtinere meditarentur, necessariam esse: id & aliqua jam ex parte, quam verum sit, judicare potuistis, & ex iis præcipue, de quibus in hoc libro disputabimus, intelligetis. Ingrediendum enim nobis ex duce & quasi mystagogo Aristotele in augustissimum & religiosissimum justitiæ templum; lustranda oculis omnia illius adita; contemplanda inprimis ipsius ideæ forma; & tum quæ quantaque vis illius potestasque sit, tum quibus ipsa se rebus, quibus ritibus coli gaudeat, cognoscendum est. Hæc illa est, Auditores, omnium domina & regina virtutum: a qua in omne hominum genus leges & jura manarunt; quæ benefactis honores & præmia, malefactis ignominias & supplicia proponens, studia bonorum excitat, malorum improbitatem coercet; qua sublata, non domus ulla, non civitas, non hominum inter se societas, non ipsa denique universitas rerum stare ac tueri se punctum temporis posset. Etenim, quoniam hodiernus dies cæteræ dispensationis prolusionem modo quamdam habiturus est: dabitis mihi hanc veniam, ut, paulo altius hujus sermonis principia repetens, percurram ea, quæ, priscis temporibus, summa sapientia præditi homines de justitia tradiderunt. Justitiæ originem a cœlo esse dicebant; illic eam & vigere, & ex omni æternitate viguisse; certo illic ordine, atque immutabili quadam lege gubernari omnia; ideoque æterna atque immortalia esse. In iis autem, quæ sub orbem lunæ subjecta sunt, absolutam quidem illam & omni ex parte perfectam justitiam materiæ vitio cerni non posse: esse tamen aliquam cœlestis illius imaginem, alibi expressiorem, alibi minus expressam: futurum enim alioqui, ut permiscerentur ac corruerent omnia. Atque ut quæque res plura & certiora illius vestigia retineret, ita esse eam perfectiorem, stabiliorem, immortalitati viciniorem: ut pauciora minusque certa, ita minus perfectam, minusque costantem, pluribusque casibus atque interitui denique obnoxiam. In elementis hoc primum notari volebant, eaque dupliciter considerabant: quatenus unumquodque eorum totum quiddam atque integrum est; & quatenus ad compositionem, quasique coagmentationem cæterorum corporum particulæ quædam

dam illorum assidue permiscentur ac temperantur. Tota igitur elementa nisi sedes ac regiones sibi a natura datas atque attributas obtineant; si irruere in alienas & migrare conentur; si ignis proxime sibi suppositam animalem spirabilemque naturam depascat, & absumat; si aqua non contenta iis terminis, quos pepigit Deus, terram operiat & obruat: quis non intelligit, peritura funditus omnia, & talem quamdam confusionem, qualem poetæ ante orbem conditum fuisse fingunt, consecuturam? Quid cum partes eorum copulari ac coalescere ad alia corpora progignenda & constituenda oportet, non ne justitia quadam temperationis illius moderatrice opus est: ut tantum cujusque pro rata portione, quantum satis est, admisceatur? In illa etiam quadripartita tempestatum varietate, qua distinctus est annus, idem observari posse dicebat. Quæ cum ita eunt, ut quadam ipsius naturæ quasi lege sancitum est: hoc est, cum & tellus conceptis seminibus hiberno frigore adstringitur, & vernis modicis imbribus ac tepore laxatur; cum & fruges fructusque arborum æstivo calore probe percoquuntur, & eodem sub autumnum remittente se paulatim ac frangente mitescunt: tum & saluberrimus annus est, & maxima rerum ad victum necessariarum ubertate ac copia insignis. Cum contra fit, tum & caritas existit annonæ, & variis morborum generibus omne genus animalium tentari solet. Cumque unusquisque nostrum duabus ex partibus conjunctus concretusque sit, corpore & anima, earum partium ex utraque, quæ justitiæ, injustitiæque vis esset, liquido perspici posse adseverabant. Omnia enim mala, omnia damna, omnem perniciem & corporibus & animis ex injustitia evenire: justitia salutem, incolumitatem, bona denique omnia effici ac contineri. Nam cum in corporibus quatuor sint, quæ quatuor elementis proportione respondeant, igni flava bilis, animæ sanguis, aquæ pituita, bilis atra terræ: quamdiu hæc cum æquabilitate quadam inter se permixta sunt, valemus, ac vigemus; cum eorum aliquod aut potentius, aut infirmius, aut plus, aut minus justo est, aut se a communione cæterorum segregavit; conflictamur variis morbis, tandemque interimus. Qua de re principis medicorum Hippocratis in libello de natura hominis hæc verba sunt: *Corpus hominis habet in se sanguinem & pituitam & bilem duorum generum, flavam & nigram: ex iis omnibus ipsius corporis na-*

tura est: eis fit, ut & doleat, & bene valeat. Bene igitur valet, cum ea moderate inter se affecta sunt & temperatione & potestate & copia: maximeque si permixta sint; dolet autem, cum eorum aliquod aut plus aut minus est, aut in corpore secretum, neque cum cæteris omnibus temperatum. Hæc Hippocratis verba ipsa expressi: ex quibus intelligimus, in æquabilitate, cujus effectrix justitia est, sitam esse bonam corporis constitutionem. Sed ne ali quidem corpus utiliter ac salutariter sine aliqua imagine justitiæ potest. Nisi enim vis aliqua sit, quæ & siccum & humidum alimentum, ubi jam coctum atque confectum, & in succum ac sanguinem conversum est, æquabiliter distribuat, ac dispertiat, atque id quod cuique parti aptum & accomodatum est, & quantum opus est, tribuat, neque alias partes tumidas & redundantes, alias exhaustas & enectas esse patiatur: facile intelligimus, hæc tam admirabilis fabrica corporis nostri quantam deformitatem habitura, & quam cito ruitura sit. Atque hæc in corporibus. Quid in animis? quantum bonorum a justitia, quantum malorum ab injustitia effici creditis? In quibus cum pars una sit, qua intelligimus, qua ratiocinamur, qua proxime ad divinam naturam accedimus; altera, quæ rationis ipsa quidem per se particeps non est, sed obtemperare tamen rationi potest: cum quod fieri jus est, id fit, hoc est, cum pars illa superior imperat, & tanquam habenas tenens, currum regit; paret altera, & quo illa cumque ducit sequitur: tum omnis honestas, omnis dignitas, omnis officii ac virtutis splendor elucet. At cum, excusso ac depulso rationis jugo, cupiditas, quasi seditiosus aliquis ac turbulentus civis, fasces arripit, in arcem invadit, mentem de sua sede contra jus fasque deturbat: tum, ut navis discordibus acta ventis; sic hominis vita contrariis & inter se pugnantibus fœdissimarum libidinum flutibus agitata, in omnem scelerum ac flagitiorum turpitudinem præceps ruit. Ipsis igitur & animorum & corporum nostrorum inter se partibus, ut utrisque bene ac beate sit, justitiam quamdam intercedere necesse est. Sed idem in societatibus convictuque hominum multo evidentius multoque illustrius cernitur. Quomodo enim patrifamilias cum uxore, cum liberis, cum servis, quæ primæ conjunctiones sunt, convenire poterit: quæ in omnibus vita erit, nisi & ille juste imperet, & hi juste pareant? Si vir in uxorem injurius, ac contumeliosus esse velit, neque eam pro comite individua

dua vitæ, pro divinorum humanorumque omnium sociâ, sed pro scorto, aut pro ancilla habere; si uxor sua domesticâ curatione non contenta, implicare se aliis rebus, & viri partes præripere conetur; neque se ei morigeram præbeat; si uterque liberos in servorum, servos in pecudum loco ac numero habeat, duriorique eos, quam jus est, imperio premat; si liberi parentum, servi dominorum imperium detrectent, eisque obtemperare, ac dicto audientes esse abnuant: quis non videt, nullam in domo ita instituta concordiam, nullam benevolentiam, nullam animorum voluntatumque consociationem, plena perpetuo omnia rixarum, discordiarum, querelarum, contentionum fore? Ut in qualibet solitudine, in quamlibet vastis ac desertis, & ab omni hominum cultu ac consortio remotis locis suavior vita, quam in ea domo, unde injustitia exulet, esse videantur. Ita omnem fructum, omnem dulcedinem, omnem amabilitatem vitæ, vitam denique ipsam tollit e vita, qui justitiam tollit. Egrediamur, si videtur, domo, & in forum ac publicum prodeamus. Quis est omnium, qui eum, quem injustum esse opinetur, aditu, congressione, sermone dignum judicet? quin eum, quasi maleficum aliquod & noxium animal, refugiat, aversetur, odio habeat? quin ejus concursum dirum sibi ac tetrum atque ominosum putet? Quamvis enim omnia vitia bonis viris odiosa atque invisa sunt: tamen injustitia præcipue alienat ab iis, in quibus est, aliorum animos, omniumque sibi odia conflat, conciliat, colligit. Cæteris vitiis affectos aliquo modo ferimus; quibusdam ignoscimus; quibusdam non nimis offendimur; quibusdam in hac vitæ ac morum corruptione etiam oblectamur: prodigos multi amant; avaros tolerant; multos aliena intemperantia non offendit; qui voluptates nimis refugiunt, etiam severitatis ac castimoniæ laudem ferunt: audacium in bello interdum aliquis usus est; timidis & nimis cupidis vitæ ignoscitur: injustus communi omnium mortalium odio flagrat; suis, alienis, civibus, peregrinis, notis, ignotis juxta omnibus, exusus, intolerandus est. Itaque etsi illud omnibus hominibus a natura tributum est, ut raro sua vitia agnoscant, eaque modis omnibus tegere & occultare conentur, aut etiam eis virtutum nomina imponere: ut se prodigi pro liberalibus, avari pro parcis ac frugis, timidi pro cautis ac consideratis, audaces pro fortibus haberi & præ-

dicari velint: facilius tamen reperias, qui se avarum, timidum, audacem, libidinosum, quam qui injustum esse fateatur. Quin etiam cæteris vitiis suis hanc aut defensionem aut excusationem prætendere ac prætexere consueverunt, se in neminem injurios esse. *Avarus sum fateor; sed ita, ut mea conservem, suo neminem fraudem. Prodigus: sed cui, ut largiar, eripio? in quem contumeliosus sum? Indulgeo voluptati, hilare vivo, quidquid animo meo collubitum est, facio; sed quid tum postea? meæ libidines nemini nocent.* Et ita ille apud Terentium homo impurissimus:

Leno, inquit; *sum, fateor: pernicies communis adolescentium:*

Perjurus, pestis: tamen tibi a me nulla est orta injuria.

Videte, quam odiosa, quamque abhorrens a natura sit injustitia: quam turpe atque invidiosum injuriam facere: cum qui negare non possunt aliis se vitiis implicatos atque illaqueatos teneri, dum hoc careant, ferri se non posse tantum, sed propemodum etiam debere arbitrentur. Civitates vero & Regna & imperia, quæ res alia nisi justitia aut initio fundare ac constituere, aut postea tam multa secula conservare ac propagare potuisset? Nam & convenerunt homines, & vitam una colere decreverunt, cum se æquo jure usuros, & quod suo sibi labore peperissent, eo sine metu fruituros esse, neque mœnibus magis, quam legibus a vi atque ab injuria tutos fore confiderent: & quamdiu id observatur, tamdiu amice inter se, ac concorditer vivunt; simul atque ab æquitate disceditur, partes, factiones, secessiones, seditiones, & bella civilia existunt. Præclare, ut omnia, Euripides:

Custodia legum civitates continent.

Idemque alio loco ait, justitiæ neglectum plerisque civitatibus exitiosum esse. Justitia civitates a parvis & humilibus profectæ principiis brevi tempore ad magnam potentiam pervenerunt; injustitia florentissimæ & opulentissimæ breviori tempore funditus conciderunt. Neque enim adamantinis illis vinculis, quæ Dionysius senior crebro in ore habebat, vi atque metu, sed justitia & æquitate magna imperia retinentur. Quare sapienter Persæ ei ex regiis liberis, qui natu maximus erat, quique in spem regni educabatur, cum alios ad virtutem magistros dabant, tum unum imprimis, a quo justitiam doceretur. Pædalios etiam Indicam gentem litteris proditum est in sacris publicis nihil aliud a diis,

quam justitiam petere solitos esse: quod eam si consequerentur, affatim sibi bonorum omnium putarent fore. Justitiam enim & perpetuas illius, ut poetæ loquuntur, sive comites, sive sorores, veritatem, & fidem, pax & amicitia, & bonarum artium cultus, & omnium rerum expetendarum abundantia consequitur. Eam si colerent omnes, nunquam turbæ, nunquam lites audirentur; arma aut exederentur rubigine, aut in ligones ac vomeres conflarentur; belli, dissensionis, inimicitiarum ne nomina quidem hominibus cognita essent. Quod scite sane, & ex patriæ suæ consuetudine Agesilaus expressit: ex quo cum quæsitum esset, utra esset virtus præstantior, justitia ne, an fortitudo? Hæc, inquit, sine illa tantum ad perniciem valet: at, illi si pareant omnes, hujus usus nullus futurus est.

Tutus bos etenim rura perambulat;
Nutrit rura Ceres, almaque Faustitas;
Pacatum volitant per mare navitæ;
Culpari metuit fides.
Nullis pollitur casta domus stupris;
Mos & lex maculosum edomuit nefas;
Laudantur simili prole puerperæ;
Culpam pœna premit comes:

Quemadmodum suavissime cecinit Horatius. Ubicumque justitia dominatur, illinc fraudes, illinc doli, illinc perjuria exulant: non adulteri, non raptores, non fures, non sicarii, non venefici, non latrones, non testamentorum subjectores, non obsessores itinerum reperiuntur: ea denique propemodum eveniunt, quæ aureæ ætatis hominibus evenisse memorantur. Nam ne tum quidem aliam ob causam

Ver erat æternum placidique tepentibus auris
Mulcebant zephyri natos sine semine flores,
Nec renovatus ager gravidis canebat aristis:

quam quoniam homines

Sponte sua sine lege fidem rectumque colebant.

Neque enim debemus illa poetarum figmenta tanquam inania modo quædam aurium oblectamenta accipere: sed ex eis discere, Deum ipsum favere hominibus justis, eorum labores fortunare; eorum conatus ac consilia ad bonos exitus ducere. Nam neque dictu, neque cogitatu fas est, eum, qui summe justus est, aut ipsa potius justitia, non esse amicum, benevolum, propitium iis, qui ad justitiam omne suum studium conferunt,

ferunt, eamque toto pectore sequuntur. Itaque Hesiodus quoque, non tantum aureus & ad verbum ediscendus poeta, verum etiam Philosophus in primis bonus, multis versibus persequitur ac percenset ea bona, quæ a Deo tribuuntur cultoribus justitiæ, contraque eas, quæ ab injustitia civitatibus inferuntur, calamitates. Illorum enim urbes lætas florere populis, nunquam bello, nunquam fame, nunquam aliis ejusmodi pestibus conflictari: hos & fame, & peste, & bello, & aliis innumerabilibus malis injustitiæ suæ pœnas dare. Recitarem versus ipsos; nisi Græca quidem huic sermoni admiscere nollem. Latine autem me inaffectatam quandam illorum jucunditatem pari gravitate conjunctam assequi posse diffiderem. Quod si hæc non essent, sique injusti quidem abundarent omnibus copiis, in summa opum atque honorum affluentia viverent, fortunam sibi arbitrio suo fingerent ac temperarent; justos autem odium, contemptus, egestas, exilia, orbitates, damna omnia sequerentur: tenere tamen mordicus deberemus id, quod a Platone divinitus & religioni nostræ convenienter traditum ac disputatum est, justos, etiamsi omnes fortunæ acerbitates excipiant, semper beatos; injustos etiam in maximis prosperitatibus secundissimisque rebus infelicissimos esse. Dixi de justitia, non quæcumque poteram, (neque enim id tempus tulisset, neque omnia in unum locum congerenda ac semel effundenda erant) sed ex infinita copia eorum, quę dici possunt, quantum satis esse hodiernæ disputationi judicavi; quotidie autem, ut spero, plura & meliora dicentur. Nunc, quod interdum disertos homines facere animadverti, ut cum ad clausulam orationis ventum est, illa, de quibus egerunt, breviter ac summatim colligant, quo ea in uno conspectu posita altius in audientium animis ac memoria insingat: id ego quoque facere cupio: sed quia ejus artis magistri singularis cujusdam artificii eam rem indigere ajunt, quod mihi deest, ab alio mutabor, recitaboque vobis verba quædam Poli Lucani nobilis Philosophi, unius ex illis veteribus Pythagoreis, qui tenuerunt eam partem Italiæ, quæ magna Græcia vocabatur: quibus verbis summa eorum omnium, quæ a me hodie dicta sunt, continetur. *Justitia*, inquit, *cæterarum omnium virtutum parens & altrix vocanda mihi videtur: neque sine ea fieri posse, ut quisquam aut temperans sit, aut fortis, aut prudens. Est enim armonia quadam &*

pax

pax totius animi cum apto & composito motu. Illius autem quanta sit vis, magis e caeterorum habituum inspectione cognosci potest. Nam caeterorum utilitates ad unum modo pertinent: hujus ad omnia, quae composita sunt & ad multitudinem. Ea igitur in mundo quidem providentia vocatur, & harmonia, & judicium, & mens deorum, qui ita statuerunt. In civitate autem pax & bona legum constitutio merito dicitur. In privata domo, viri quidem & uxoris mutua concordia, servorum autem in dominos bonus animus, & vicissim in dominis amica & benevola servorum procuratio. In corpore autem & animo, primum quidem ea, quae omnibus carissima sunt, vita, & bona valetudo, & integritas virium: tum autem sapientia omnisque scientia. Qua igitur una & totum & partes ita regit & servat, efficiens omnia inter se concordia & amica, quidni communis omnium parens & altrix, omnium suffragiis praedicetur? Hæc ille. Ego autem ad hujus virtutis tractationem & cognitionem, & ad has pulcherrimas animorum epulas nobis omnibus ab Aristotele paratas vos, auditores, voco. Cogitate, quid agatis. Virtus, de qua agitur, præstantissima est. Qui de ea scripsit, Philosophus præstantissimus. Utinam ex me quoque tertium argumentum sumi posset ad animos vestros excitandos. Sed quo minus doctrina & ingenio valeo, eo plus laboris ac diligentiæ afferam. Nullus autem est, quin adhibito labore efficere aliquid & navare possit. Multum a me operæ jampridem in hoc libro positum est; multæ noctes vigilatæ, ut ad illius intelligentiam pervenirem, præcipue olim, cum in juris civilis studia incumberem, ad quę hunc librum mirifice utilem esse intelligebam. Non puto, me usque adhuc valde fefellisse vestram de me opinionem; neque sæpe id, quod pollicitus sim, non præstitisse. Mihi credite: si quantum ego ad docendum, tantum vos ad discendum diligentiæ afferetis, efficiam, ut multos magnosque fructus ex hujus libri cognitione capiatis. DIXI.

De sui cognitione, deque omnibus humani animi facultatibus.

ORATIO X.

Habita Romæ IV. Id. Novemb. Anno MDLXV.

Cum sextum librum Ethicorum Aristotelis inchoaret.

CRœsum olim Lydorum Regem opulentissimum, petendi oraculi causa, Delphos misisse accepimus, qui sciscitarentur ex eo, non leve quiddam & nugatorium, ut antea, cum clam in eodem aheno testudinem simul & agnum coquens, experiri voluerat, numquid eorum quæ agerent homines, deum lateret; neque quid se facere oporteret, ut ex se procrearet liberos; neque denique quidquam simile eorum, quæ prius quæsierat: sed rem omnium multo maximam, multoque dignissimam, in qua cognoscenda plurimum ab omnibus operæ ac studii collocetur: quomodo felicitatem consequi, & quid agens, id quod supererat ætatis beatissime transigere posset. Sapienter hoc quidem, & non pro ea, qua plerisque in aliis rebus usus est, inconsiderantia & temeritate: quod de via, quæ ad summum bonum ferret, neque statuendum sibi ipse, neque cujusquam hominis fidendum consilio, sed deum consulendum judicavit. Responsum autem ei redditum est plane præclarum, & illa, quæ tum de Apollinis sapientia erat, opinione dignissimum: Non si maximos auri argentique acervos exstrueret, non si multos exercitus aleret, non si terminos imperii sui longe lateque proferret, sed si se ipse cognosceret, ita demum beatum fore. Jam etsi apud nos, qui vera religione imbuti sumus, nihil Apollinis valere debet auctoritas: tamen ejusmodi oracula, quæ præceptum aliquod utile ad instituendam vitam continent, amare & magnifacere debemus. Constat enim, ea nihil esse aliud, quam insignes quasdam & eximias sapientissimorum hominum sententias, quæ quoniam divinitus immissæ in eorum animos videbantur, ad deum referebantur auctorem. Quoties igitur audimus, Apollinem respondisse Crœso, Beatum eum fore, si se cognosceret; quoties præceptum eadem de re in templo Delphico inscriptum fuisse legimus: toties illud

lud cogitare debemus, magnum quoddam bonum esse cognitionem sui: cum inter omnes omnium ætatum sapientes viros convenerit, in eo positum esse fundamentum felicitatis: neque ulla re unumquemque nostrum in plura aut graviora mala, quam sui ipsius ignoratione, prolabi. Quod cum ita se habeat, omnibus viribus elaborandum est nobis, ut cognitionem nostri, quando tantum in ea momenti ac ponderis ad beatam vitam situm est, consequamur. Sed in hac re illud primum videndum est, quid sit nosse se: ne, eo secus, quam oportet accepto, errore aliquo implicemur. Fieri enim prorsus non potest, ut recte id faciamus, quod jubemur, nisi prius, quid jubeatur, intelligamus. Hoc autem non alius melius nos, quam Plato, docuerit: apud quem Socrates in Alcibiade primo multa disputat, quibus hominem animum esse, non corpus ostendat; semper enim id, quod aliqua re utitur, ab eo, quo utitur, aliud esse; uti autem homines & partibus corporis sui, ut manibus pedibusque, & toto corpore; ex quo effici, ut, quantum inter artificem & instrumentum interest, tantū inter hominem & corpus intersit. Quam sententiam & Aristoteles libro decimo Ethicorum comprobavit, & apud Ciceronem libro sexto de Republica his verbis Africanus expressit: *Mens cujusque is est quisque, non ea figura, qua digito demonstrari posset.* Quod si homo non corpus est, sed animus: qui jubet, ut nos ipsos noscamus, illud videlicet jubet, ut noscamus animum nostrum. Atque hoc a Platone acceptum ita extulit idem Cicero, libro primo Tusculanarum disputationum: *Est illud quidem vel maximum, animo ipso animum videre: & nimirum hanc habet vim præceptum Apollinis: quo monet, ut se quisque noscat. Non enim, credo, id præcipit, ut membra nostra, aut staturam, figuramve noscamus: neque nos corpora sumus: neque ego, tibi hæc dicens, corpori tuo dico. Cum igitur, Nosce te, dicit: hoc dicit: Nosce animum tuum: nam corpus quidem quasi vas est aliquod animi, aut receptaculum.* Duo sunt, quæ hactenus probare studuimus: eximium quoddam bonum esse cognitionem sui, & nosse se nihil esse aliud, quam nosse animum suum. Nunc antequam progrediamur ulterius, illud admonendi estis, unam eamdemque rem non uno eodemque modo a diversis artificibus considerari. Angulum rectum, ajebat Aristoteles primo horum librorum, alia ratione considerat Geometres, alia faber. Sic & hominem aliter Medicus,

dicus,

dicus, aliter pictor; & animum hominis aliter Physicus considerat, aliter Politicus. Physici, quæ sit animorum natura, quærunt: simplex, an composita atque concreta; corporea, an expers corporis mortalis & caduca; an immortalis & æterna; sitne totus animus in qualibet parte corporis, an unaquæque illius facultas suam in corpore sedem, quasique domicilium habeat a cœteris secretum ac separatum. Nos quæcumque de iis & talibus ab eis, dumtaxat religioni nostræ consentanea, traduntur, tanquam vera & indubitata ponentes, animum ea tantum ratione consideramus, qua vel depravari & corrumpi vitiis, vel virtutibus perfici, & ad Dei similitudinem, quantum natura patitur, perduci potest. Quare cum hodie nobis illud propositum sit, ut ex Aristotelis, in iis libris, qui ad moralem Philosophiam pertinent, sententia, de animi humani partibus, deque uniuscujusque illarum perfectione verba faciamus, (hoc enim potissimum modo præparandos esse vos duxi ad cognitionem & intelligentiam eorum, quæ in hujus sexti libri explicatione tradentur) certos quasi cancellos circumdabimus orationi nostræ, eamque suis regionibus ac terminis circumscribemus: ut ab iis, quæ Physicorum sunt, abstinentes, ea tantum, quæ ad munus nostrum proprie pertinent, explicemus. Hoc loco prope supervacaneum esse judico, petere a vobis, ut me attente audiatis. Certe enim ea vobis causa huc veniendi fuit. Et ut ridiculus fuerit balneator, si quos lavandi causa in balneas ingressos videt, ab eis multis precibus petat, ut lavent; ita ego mihi videor ridiculus fore, quod facturi huc convenistis, id si, ut faciatis, vos rogem. Oratorum iste mos est, qui, etiam cum exploratum habent, se attentissime auditum iri, tamen attentionem petunt: non quod opus esse ea putent, sed quoniam, si aliter fecerint, adversus artis suæ præcepta fecisse se putant. Meum est conari, ut auditu digna adferam; vestrum, ne ea prætervolare patiamini, sed singula diligenter expendentes, penitus demittatis in animos vestros. Mihi, ut ne ad id, quod mearum partium est, præstandum imparatus venirem, provisum est: vos quoque ad me, qua soletis benignitate & attentione, audiendum satis vestrapte sponte paratos esse confido.

Animi nostri sive partium, sive facultatum bipartita divisio est. Partim enim ipsarum ratione præditæ sunt, partim rationis expertes. Ac ratione quidem præditas eas vocamus, quæ

ex

ex omni animantium genere in solis hominibus; rationis autem expertes, quæ etiam in bestiis, atque ex aliqua parte in stirpibus reperiuntur. Rationis expertes (ab eis enim exordiri & ab infimis quasi per gradus ad summa contendere decrevimus) duplicem ipsæ quoque habent varietatem. Aliæ enim sunt, quæ vitam continent; aliæ, quæ animal constituunt. Quæ vitam continent, tres sunt; quas illa & in rebus inveniendis acutissima, & in eisdem appellandis disertissima Græcorum natio vocat τὸ θρεπτικὸν, τὸ αὐξητικὸν, τὸ γεννητικόν. Nos quia vetera quidem Romana vocabula, quibus hæc exprimamus, non habemus, iis autem, quæ postea cusa sunt, uti propter quamdam, ut verum fatear, stultam & ineptam religionem non audemus, unum in plura spargere ac deducere cogimur, dicimusque vim nutriendi, vim augendi, & vim procreandi. Hæ omnes non in animalibus modo sunt, verum etiam in stirpibus. Quæ autem constituunt animal, duorum ipsæ quoque generum sunt. Partim enim cognitione quadam & apprehensione, partim appetitione & declinatione cernuntur. Illas γνωστικὰς Græci, has ὀρεκτικὰς vocant. γνωστικαὶ in animalibus sunt duæ, sensus & phantasia: utendum enim est hoc, quando Latino caremus. Sensibus apprehenduntur singula tantum, non etiam universa, nisi quatenus sunt in singulis. Non enim lapidem aut lignum proprie ac per se videmus, sed hunc lapidem & hoc lignum: aut potius neque hunc lapidem neque hoc lignum, sed hujus lapidis aut ligni colorem. Sensus enim non percipit essentiam, ut Ciceronem locutum esse ajunt, sive, ut posteriores locuti sunt, substantiam: sed ea tantum, quæ ei adjuncta sunt: neque rosam aut videmus, aut olfacimus, sed rosæ odorem olfacimus, colorem videmus. Sensus autem sunt, ut notum est, numero quinque: quorum tactus in omnibus est animalibus, ceterum alii in aliis desiderantur. Phantasia rerum sensu perceptarum formas quasdam, &, ut Græci loquuntur, typos recondit ac continet: ac præterea judicat de quibusdam, de quibus sensus exteriores judicare non possunt: ut hoc flavum esse dulce: & hunc, qui accedit, esse Socratem. Sensus in eo, ad quod proprie percipiendum aptus est, nunquam fallitur: dum & intervallum moderatum sit, & instrumentum, & id, quod interjicitur, probe affectum. At phantasia sæpe fallitur: ut cum in picturis eminere videntur, quæ plana sunt; ut cum remus in aqua inflexus videtur: ut

cum cani Æsopeo imago carnis in aqua caro videbatur. Hanc inesse in bestiis vel ex eo cognoscimus, quod earum pleræque & meminerunt & somniant, ut equi, ut canes: quorum neutrum sine ea, de qua loquimur, facultate facere possent. Ex eis nascuntur illæ, quas in persequendo fugiendoque cerni, & Græce ὀρεκτικὰς vocari diximus. Nam cum omnem sensum voluptas aut molestia comitetur: quarum altera naturæ consentanea & amica est, altera adversa & inimica: fit, ut nullum animal sit, in quo non insit naturalis & appetitio eorum, quæ jucunda, & fuga eorum, quæ molesta esse videantur, ὀρεκτικὰς δυνάμεις Aristotelis interpretes Hammonius, Eustratius, & alii vulgo, duas tantum faciunt, ἐπιθυμίαν, καὶ θυμόν. Sed intelligendum est, in omnibus animalibus existere & ex bono præsenti lætitiam, & ex eo, quod nondum adepta sunt, cupiditatem, & ægritudinem ex præsenti malo, & metum ac declinationem, si mali quid imminere videatur. Hæc Stoici, ut me tertio ab hinc anno ex hoc ipso loco dicere memini, propria hominis, non ei cum cæteris animalibus communia esse voluerunt. Neque enim metuere bestias, sed quasi metuere: nec cupere, sed quasi cupere: eodemque modo neque vera ipsas lætitia, neque vera molestia affici: sed utriusque imaginem modo quamdam ac similitudinem habere. Quam opinionem ut stultam & deliram exagitant Plutarchus, Galenus, Porphyrius, & alii. Sed Stoici, si dogmatum suorum constantiam ac convenientiam retinere ac conservare vellent, ita dicere necesse habebant. Hæc enim omnia ita definiebant, ut ex opinione nasci dicerent: ex opinione boni præsentis, lætitiam, ex opinione mali præsentis, molestiam: ex opinione boni imminentis, cupiditatem: ex opinione mali imminentis, metum. Cum igitur opinio in solis sit hominibus, sequebatur, ut ea quoque hominum propria essent. Sed verius est hæc omnia convenire etiam in bestias; neque ex opinione tantum consistere, sed etiam ex sensu aut phantasia boni mali ve aut præsentis aut imminentis. Omnes igitur illæ facultates, de quibus hactenus diximus, in mutis quidem animalibus ita sunt rationis expertes, nullam ut prorsus cum ratione habeant aut communionem aut societatem. In homine eæ quæ Græcorum lingua ὀρεκτικαὶ nominantur, etsi ratione præditæ non sunt, rationem tamen audire, & ejus obtemperare imperio possunt. Quorum utrumque nobis paulo

lo

ſo enucleatius explicandum videtur. In eis igitur non ineſſe rationem; ex eo quivis facile intelliget, quod ratio ipſa ſecum pugnare non poteſt: at ſæpenumero lætitiam, moleſtiam, cupiditatem, metum rationi averſari videmus. Rurſus, eſſe iis omnibus aliquam cum ratione communionem, id indicio eſt, quod ſuſcepti præter rationem animi motus, ratione adhibita, aut deponuntur aut mitigantur. Itaque recte ex Ariſtotelis ſententia dicitur, τό τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ἄλογον διττὸς εἶναι, τὸ μὲν γάρ αὐτῆς ἁπλῶς ἄλογον εἶναι καὶ κατ' οὐδένα τρόπον λόγου κοινωνεῖν, τὸ δὲ ἄλογον μὲν εἶναι φύσει, μεθέξει δέ τινι λογικόν. Hæc Latine ita expedite, & ut ita dixerim, rotunde explicari non poſſunt. Sed nihil difficile amanti.

Libenter hoc & omne militabitur
bellum in veſtræ ſpem gratiæ. Conabor, ſi qua ratione poſſim hæc Latine eloqui, ut intelligantur. *Earum animi noſtri facultatum, quæ ratione carere dicuntur, duplex ratio eſt. Quædam ita ſunt rationis expertes, ut nulla prorſus eis intercedat cum ratione communio. Tales autem ſunt quinque, vis alendi, vis augendi, vis generandi, ſenſus & phantaſia. Nam hæ omnes & communes nobis ſunt cum mutis animantibus, & ratione nullo modo dirigi poſſunt. At eæ duæ, quarum in altera vis eſt concupiſcendi bonum propoſitum, ejuſque adeptione gaudendi, in altera declinandi malum imminens, & eo, cum jam urgeat, dolendi ſuapte quidem natura rationis participes dici queunt.* Quibus eas argumentis rationis expertes eſſe cognoſcimus? Primum, quod his omnibus modis afficiuntur etiam beſtiæ. Nam & concupiſcunt, & lætantur, & metuunt, & dolent. Deinde quod ſæpenumero cum ratione pugnant: ut cum incontinentem alio ratio, alio cupiditas trahit. Qualis eſt Ovidii Medea, quæ ſe ait videre quidem & probare meliora, deteriora autem ſequi. Nullo autem modo fieri poteſt, ut eadem animi pars eodem tempore in contrarias partes trahat. Quare cum alio ratio, alio cupiditas trahit; facile intelligitur, aliam a ratione eſſe cupiditatem. Unde igitur colligimus eas eſſe tamen in homine rationis quodammodo participes? quoniam eas rationis audire imperium, eique parere interdum videmus. Agamemnoni apud Homerum iraſcitur Achilles: multa iratus dicit, quæ neque eum, cui dicuntur, neque

eum,

eum, a quo dicuntur, docent. Hinc cognoscas licet, iram a ratione aliam esse. Cùm jam eo processisset, ut stricto gladiu impetum in Agamemnonem facere pararet, prohibet ratio: quam enim aliam accipiamus Pallada? Atque ibi Achilles divinam illam & nunquam delendam ex animis hominum sententiam profert:

Χρὴ μὲν σφωΐτερόν γε θεὰ ἔπος εἰρύσαθαι,

Καὶ μάλα περ θυμῷ κεχολωμένον, ὣς γὰρ ἄμεινον.

Homini quantumlibet irato, rationem tamen audiendam, ejusque obsequendum imperio dicit: id enim satius esse. Potest igitur iræ furentis impetus ratione cohiberi: vereque dictum est ab antiquo poeta, morbis hominum rationem mederi. Sic qui gaudent dolentve, quibus non oportet, aut plus minusve quam oportet, eodemque modo qui aut cupidi sunt, aut timidi, aut contrariis vitiis laborant, rationis imperium accipere & conformare se ad illius præcepta possunt. Atque hoc est, quod Aristoteles primo horum librorum dicebat, illam animi partem ratione quidem carere; sed tamen quodammodo participem esse rationis. In ea igitur sunt omnes eæ virtutes, de quibus in superioribus libris disputatum est: quæ usitato jam & recepto vocabulo morales nominantur. Sequitur nunc, ut eam animi partem consideremus, quæ suapte natura ratione prædita & hominum propria est: cujus etiam ipsius vires ac potestates antiqui duorum generum esse dixerunt: Appetitionis duas, voluntatem & προαίρεσιν, quam vulgo electionem vocant: quarum voluntas semper tendit ad bonum; προαίρεσις variat, & modo bona malis, interdum etiam mala bonis anteponit. Sed hac de re & diximus multa, cum librum tertium explicaremus, & in librum septimum, ubi de continentia, incontinentiaque disputabitur, plura dicenda erunt. Tres cognitiones, δόξαν, id est opinionem: διάνοιαν, quam mentis agitationem, Cicerone, nisi fallor, auctore vocare institui; & νῦν, quam aut mentem aut intelligentiam vocemus, licet mentis cum sensu, ac præcipue cum sensu oculorum magna quædam similitudo est: unde & sæpe Aristoteles oculum mentis vocat: & dictum est id esse mentem in animo, quod oculum in corpore: & ut suo loco ostendimus, sensum ac mentem interdum confundit. Ut enim sensus, ita mens quoque extremorum est: sed sensus eorum, quæ sunt inferiora demonstratione; mens eorum, quæ supra omnem demonstrationem. Mente apprehen-

henditur Deus; apprehenduntur mentes illæ ab omni contagione materiæ ſeparatæ; apprehenduntur mundi, & eorum quæ illius ambitu continentur, primordia, cæteraque ejuſmodi, quæ multis magniſque obſcuritatibus involuta & in intimis rerum omnium parentis naturæ receſſibus abdita & retruſa, iis demum perfecte patent, qui puro & ab omnibus libero cupiditatibus animo, cœleſtem quamdam in terris vitam agunt. Ad illud mentis lumen cum ſe applicuit & admovit διάνοια, in qua ineſt vis ratiocinandi, & ex aliis alia colligendi, ex eorum complexu, ac conjunctione exiſtit, & exoritur illa omnium virtutum ſuprema, quam magnificentiſſimo vocabulo Sophian Græci, Latini Sapientiam nominarunt. Ea perfecte cadere in hominem non poteſt: recteque judicavit ſive Thales Mileſius, ſive quis alius (non enim inter omnes convenit) ſolum Deum eſſe ſapientem. Sed tamen priſcis temporibus, qui de Deo rebuſque divinis, qui de mundi origine, qui de abditis rerum cauſis diſſerebant, earumque rerum cognitione cæteris excellere videbantur, eos Sapientes vocabant. Sapientiam autem eſſe dicebant cognitionem divinarum humanarumque rerum, & cauſarum, quibus eæ continentur. Primus Pythagoras arrogantiam verbi fugiens, non ſophon ſe, id eſt, ſapientem, ſed Philoſophum, id eſt, ſapientiæ amantem eſſe profeſſus eſt; ab eoque deinceps qui ſe iiſdem quibus ille, ſtudiis dediderunt, Philoſophorum appellationem retinuerunt. At mente in rebus tam ſublimibus, tamque arduis uti pauciſſimis hominibus datum eſt. Pleraque pars in fœdiſſimo eodemque tenaciſſimo corporearum cupiditatum cœno hærentes, & quaſi clavis quibuſdam, ut Plato loquitur, terræ affixi: ad divina & cœleſtia ne adſpirare quidem poſſumus. Quod cum ita ſit, in omnibus tamen hominibus lucent quaſi ſcintillæ quædam illius luminis; quibus fit, ut principia diſciplinarum, & communes illas ſententias, quas ἀξιώματα aut κοινὰς ἐννοίας vocant, ita videamus, quaſi ea, quæ cernuntur oculis, eiſque ſine cauſa firmius etiam, ac certius, quam iis, quorum cauſam tenemus, aſſentiamur. Ad quas cum ſe admovit ἡ διάνοια, & ex illis alia quædam neceſſario collegit, efficitur ἐπιστήμη, id eſt ſcientia, quam eſſe ajunt cognitionem rei per primam, propriam, & neceſſariam cauſam. Quid mens proprie, quidque διάνοια ſit, diximus, ſimulque paucis tum ſapientiæ tum ſcientiæ originem oſtendimus. Quarum utraque ad eam

vim

vim mentis pertinet, quam Græci ducto a contemplatione vocabulo νοῦν θεωρητικόν vocant. Est enim & altera, quæ ab eis dicitur ὁ πρακτικὸς νοῦς, aut latiori nomine & aptiori ad omnia complectenda, ὁ νοῦς ἐν ἑκάστῳ, quasi tu dicas mentem quæ non simplicem, ut illa, veritatem sibi propositam habeat, in eaque acquiescat, sed referatur præterea alio, ut ad actionem, aut ad operis alicujus molitionem & effectionem. Hac aut videmus duce natura, aut certe facile percipimus communes quasdam sententias de rebus bonis & malis, expetendis & fugiendis: cujusmodi sunt, tuendam esse hominum inter ipsos societatem; colendam esse justitiam; ab injuria abstinendum; vim vi repellere jus fasque esse: itemque alias, quæ quasi principia sunt ac semina artium ad vitam necessariarum. Ad hæc principia cum accessit primum διάνοια, quæ, ut dixi alia cum aliis comparans, alia ex aliis nectens, progreditur ac provehitur paulatim longius: deinde diuturnus usus & experientia cum accurata, & diligenti animadversione ac notatione eorum, quæ eveniunt in vita, existit illa magistra vitæ, omnium bonorum consiliorum præceptrix, omnium honestarum actionum moderatrix, omnium moralium virtutum dux gubernatrixque prudentia; eademque illa vi excogitatæ, auctæ, & ad summum perductæ sunt artes illæ, quibus aut nullo modo, aut certe non satis commode carere poteramus. Reliqua est opinio, varium & multiforme monstrum: quoque non Proteus aut Vertumnus plures induerit species. Quamquam enim in rebus incertis & fortuitis proprium illius munus est, non tamen eis se finibus continet: sed indomita quadam & effrenata licentia per omne genus rerum temere ruens, omnia permiscet atque perturbat. Interdum etiam sese pro sapientia, pro scientia, pro prudentia venditas, homines nimium fidentes sibi in gravissimos ac perniciosissimos inducit errores. Huic igitur, quoniam fallax, incerta, & instabilis est, nullius virtutis origo tribuitur: nisi quod bona opinio de iis, quæ sciri possunt, præparatio quædam est ad scientiam: bona opinio de rebus agendis, utiliter ad comparandam prudentiam antecedit. Immo vero, ut in disciplinis quædam ponuntur, quibus sine ulla dubitatione credendum est: ita ait Aristoteles opinionibus ac sententiis senum, & eorum, quos longa & multiplex rerum experientia cautos ac providos effecit, in consilio capiendo & in instituenda vita maximam fidem haben-

bendam esse: eas enim eamdem vim ad prudentiam, quam illa principia ad scientiam, obtinere. Dixi breviter, ut proposueram, de omnibus humani animi facultatibus; & quamquam hanc totam disputationem quotidianis verbis & inornato dicendi genere contexui: tamen confido eam vobis non minus gratam fuisse, quam si omnes undique flosculos colligens, omnes dicendi lepores ac festivitates aucupans, concinno quodam ac modulato verborum sono aures vestras demulcere studuissem. Potestis autem facile perspicere ex iis, quæ dicta sunt, quibus de rebus in hoc sexto libro explicando disputaturi simus. Nam cum in superioribus libris earum virtutum, quæ sunt in illa parte animi, quam per se ratione carere, sed rationi tamen parere posse diximus, natura pertractata sit: in hoc de virtutibus illius superioris ac divinioris partis, hoc est, de intelligentia, sapientia, scientia, arte, prudentia, sed potissimum de prudentia disseremus. Quid igitur? finem ne statim faciam, (id enim a me jam expectari video) an priusquam desino, ad hæc toto pectore amplectenda paucis vos cohortabor? Ego vero ita faciam, neque committam, ut aut ad ineundam, aut ad persequendam pulcherrimam & fructuosissimam studiorum viam, ullo aut loco aut tempore, mea vobis cohortatio defuisse videatur. Dubitatis igitur, adolescentes, quin ad harum rerum cognitionem adipiscendam omnis vobis diligentia suscipienda, omnis labor perferendus, omnis corporis voluptas negligenda, omnis aliarum rerum cura ex animo ejicienda sit? Ubi, quæso, istam egregiam indolem, quam in plerisque vestrum videmus, ubi istud ingenium ad omnia summa natum, ubi istam partem ætatis ad concipienda doctrinæ virtutisque semina omnium aptissimam, aut honestius, aut suavius, aut fructuosius collocare poteritis? Quid enim est, quo quisquam oblectari, quo ad discendum invitari atque allici possit, cujus non in hisce quotidianis disputationibus nostris copiam reperire aliquam liceat? Est, quem arduarum rerum & remotarum a cognitione vulgi accurata tractatio capiat? Talia nobis plurima in animi partibus excutiendis, in principiis humanarum actionum evolvendis, in patefacienda sapientiæ scientiæque natura, necessario tractanda erunt. Est quem non tam ardua & sublimia, quam in quotidiano usu posita, & ad instituendam vitam accommodata, delectent? Utilissimis ad vitam præceptis aures eorum, qui me audient,

quotidie personabunt. Est cui antiquitatis cognitio & veteris historiæ commemoratio jucunda sit? At nos quidem scitis vix ullum præceptum tradere solitos esse, quin ei illustrando repetitam ex Græca Romanaque historia, exemplorum lucem adhibeamus. Poetarum alius amœnitate ducitur? Nos vero ex optimis utriusque linguæ poetis pulcherrima quæque libantes, perpetuo disputationes nostras ejus quasi salis adspersiones condimus. Græcam linguam amat aliquis? Aristotelem hic quotidie Græce loquentem audiet: quia ea lingua dictus est aureum orationis flumen fundere. Latinam anteponit alius? Dabimus nos quidem operam, ut ex optimis Græcis non pessima Latina faciamus: neu quis a nobis audiendis, tanquam in Latine loquendo non satis diligentibus, absterreatur. Omninoque quicumque tantam huc animorum alacritatem tantamque discendi cupiditatem adferent, quantam ego rerum optimarum varietatem, & quantum perspicue docendi studium adferam, faxo, nunquam eis veniat in mentem, quod ducenti mihi assiduam operam dederint, pœnitere. DIXI.

PRO ALFONSO II. DUCE FERRARIÆ, &c. AD PIUM IV. PONT. MAX.

ORATIO XI.

Non est habita.

SI quis est, qui scire cupiat, Beatissime Pater, quanto gaudio perfusus sit Alfonsus II. Ferrariæ Dux, posteaquam te in summum istum & Cœlo proximum dignitatis, atque amplitudinis gradum communi Patrum omnium voluntate ac judicio sublatum esse cognovit: is, si orationem meam cogitatione sua subsequi, quasque ille gaudendi causas habuit, earum unaquæque quantum ponderis ac momenti habeat, diligenter expendere voluerit, simul & id, quod cupit, intelliget; & mihi, si forte illius gaudii magnitudinem verbis exæquare non potuero, ignoscendum potius, quam succensendum putabit. Nam cum dicendo tractanda sunt, quæ nullo verborum genere satis exprimi possunt, acris & intelligentis æstimatoris est, non dicentis imbecillitatem accusare, sed eo ipso potius argumento uti, ut id, quod agitur, singulare quiddam & eximium esse judicet, quod ad id expri-

men-

mendum nulla potuerit satis vehemens atque illustris oratio reperiri. Alfonsus autem secundus, ut insignem quamdam lætitiam perciperet ex eo, quod sapientiæ tuæ summa totius Ecclesiæ gubernatio delata esset, cum iisdem illis caussis adductus est, quæ cæteros quoque Principes Christianos admirabili ob eam rem voluptate cumularunt, tum aliis etiam quibusdam ad se proprie pertinentibus, quæ in communi omniũ gaudio gaudium ipsius majus; & insignius reddunt. Ac primum quidem gratissimum ei, atque optatissimum accidit, illi potissimum summam rerum concreditam esse, qui per omne anteactæ vitæ spatium talem se præstitisset, ut tanquam perfectum & absolutum antiquæ illius innocentiæ, & integritatis exemplum omnium prædicatione commendaretur. Quis enim per illum, cujus locum in terris obtines, rerum omnium præpotentem Deum, multos jam annos ad istam sanctissimam Sedem provectus est, te uno iis omnibus virtutibus, quas bonum, & omni ex parte absolutum Principem habere decet, ornatior? Qui cum intelligeres, animum humanum duabus præcipue rebus perfici, & ad illud, ex quo ductus est, divinitatis exemplar proxime accedere, cognitione primum & intelligentia earum rerum, quæ dignæ sunt, in quibus studium collocetur; deinde procurandis hominum commodis, iisque actionibus suscipiendis, ex quibus quam maximus fructus ad quamplurimos perveniret: jam inde a principio ita vitam instituisti tuam, ut perpetuo ad eos, quos dixi, fines omnia retulisse, neque unquam ullum temporis punctum, mentis aciem ab eis deflexisse videaris. Itaque totum illud adolescentiæ tempus, cui & communi hominum consuetudine, & quadam prope ipsius naturæ tacita lege major quædam licentia tribui ac permitti solet, a te, non in remissionibus animi, neque in eis voluptatibus, quibus ætas illa plerumque etiam sine reprehensione capitur, positum, sed in assidua præstantium doctrina virorum consuetudine, diligentissimaque cum omnium honestarum artium, tum earum præcipue, quæ populorum rectoribus necessariæ sunt, pervestigatione consumptum est. Neque vero te ab eo, quod tibi proposueras, curriculo, aut deterrere postea laboris asperitas, aut avocare voluptatum blandimenta potuerunt. Qui semel ad solidam & immortalem gloriam recto itinere contendere penitus imbibisses, omnia tibi, dum eo, quo instituetas, pervenire, contemnenda, & pro nihilo putanda esse du-

xisti. Nimirum illam ut virtutis pulchritudinem, quam Plato, si cerneretur, mirabiles sui amores excitaturam esse dicebat, non corporeis, sub quos illa non cadit, sed iis, qui, si nulla cupiditatum nubes opposita est, multo perspicacius & acutius cernunt, animi oculis videras: ejusque desiderio incensus, nisi, adepta ea, vitam ipsam tibi acerbam, atque insuavem fore statuebas. Igitur cum Patavii primum, deinde Bononiæ, defixus in præstantissimarum artium studio, primam ætatis partem exegisses, iisque adolescens egregie navatæ in studiis operæ insignibus atque ornamentis affectus esses, quæ amplissima in eis civitatibus tribui solent: judicasti tibi jam esse ex domestico illo, & umbratili vitæ genere, quod ad illud usque tempus, flagrantissimam illam cognitionis & doctrinæ sitim explere cupiens, necessario colueras, in solem, quod dicitur, & in pulverem prodeundum, tempus esse, ut præclara illa semina, quæ diligenter subacto ac præparato animo colueras, omni ratione foveras, alueras, auxeras, efferrent tandem ipsa se, & fructus exspectatione dignos hominum generi afferrent. Nec enim te fugiebat, omnem cognitionem, quam nulla consequeretur actio, mancam quodammodo & inchoatam esse: qui se ita studiis abdidissent, ut nihil ex eis ad utilitatem publicam protulissent, eos nunquam magnopere commendatos, sæpe etiam reprehensos, ac vituperatos fuisse. Quapropter in patriam reversus, ut, quæ te prima urbs nascentem gremio, & sinu suo exceperat, eadem quoque primos perciperet industriæ tuæ fructus, non tantum magnas controversias, inter principes civitatis ortas, cum illi te communi consensu judicem sumpsissent, sapientissime diremisti, verum etiam sedatis gravibus illis inter Franciscum Sfortiam Mediolani Ducem, & Joannem Jacobum Medicem fratrem tuum discordiis, pacem, pacem inquam, qua nihil optabilius est, nihil salutarius, civibus tuis insperantibus reddidisti. O felix, & auspicatum principium! O præclare positum rudimentum! Quid non bonorum ab eo sperare poterant cives, qui primum virtutis suæ specimen pace & privatim & publice componenda dedisset? Sed videlicet illa tanta virtus majorem aliquem campum, in quo excurreret, majus theatrum, in quo spectaretur, requirebat, & Roma te, Roma urbium princeps jam tunc ad se vocabat, sub cujus olim imperio beata futura erat, ejus præsentis virtutem tanto ante gustare, ac cognoscere cupiebat. Romam igitur

igitur venisti, ubi virtutis tuæ tam multa, tamque luculenta testimonia, & pace, & bello dedisti, ut Paulus III. P. M. quem & omnes confitentur, & res ipsa loquitur, cum in cæteris rebus rara quadam & exquisita prudentia, tum miro in pernoscendis hominum ingeniis acumine, & acerrimo in ponderandis cujusque meritis judicio præditum fuisse, cum in plurimis maximi momenti negotiis prudentiam, fidem, magnitudinem animi tuam expertus esset, primum quidem te Epidaurio Archiepiscopatu cohonestaverit: deinde vero absentem Reipublicæ causa in augustissimum & sanctissimum Cardinalium Collegium adscriverit. Hic ego, si, quod poetæ solent, idem nobis quoque facere liceret, Nestoreum mihi aliquod, aut Ulixeum eloquentiæ flumen optarem: ut quemadmodum una cum honoris amplificatione, tua semper virtus accrevit, ita mea quoque in explicatione laudum tuarum, quasi per gradus attolleretur, & seipsa grandior, ac sublimior fieret oratio. Vix enim fas videtur de raris inusitatisque rebus dicentem, usitato & quotidiano genere sermonis uti. Sed in hac conscientia tenuitatis meæ una me cogitatio sublevat, quod apud eos me dicere intelligo, qui rerum a te divinitus gestarum non testes modo ac spectatores; sed existimatores etiam & exornatores fuerunt. Nam quo die tot amplissimi & Illustrissimi Cardinales, non inconsulto aliquo, & subito animorum impetu, sed post accuratam in Conclavi aliquot mensium deliberationem, ad deferendam tibi summam in Ecclesia potestatem consenserunt, eodem die apertissimum judicium de perspecta sibi & explorata tua omnis generis præstanti & eximia virtute fecerunt. Quare non est mirandum, si, te tali Pontifice creato, Alfonsus II. Ferrariæ Dux, qui studium quoddam incredibile erga hanc sacrosanctam Sedem a majoribus suis quasi hæreditarium accepit, tanto ea ex re gaudio affectus est, quantum neque mea, neque cujusquam oratione exprimi potest. Nam ad eas lætitiæ causas, quæ communes ipsi sunt cum cæteris omnibus Christianis Principibus, non parvi quoque ponderis aliæ accedunt. Primum, quod, Ecclesiæ cliens cum sit, omnes opes, ac facultates suas hujus sacrosanctæ Sedis auctoritate nixas & fundatas esse non ignorat: ut etiam hoc nomine impendio magis omnibus, quæ ad ejus dignitatem pertinent, affici debere videatur. Deinde, qui & patrem habuerit, amplitudinis tuæ studiosissimum, & ipse non paterni magis imperii

quam illius in te observantiæ hæreditatem creverit, sciatque præterea e suis omnibus neminem esse cujusque ordinis, qui non eodem plane animo sit semperque fuerit, quique honori tuo ex animo, atque ex illa summa voluntate non faverit: cui dubium est, quin is, facta ad gloriam tuam ea, quæ maxima fieri potuit, accessione, incredibilem quandam ex eo hauserit voluptatem? Postremo, qui sese haud ita pridem cum Illustrissimo Principe Cosmo Florentinorum & Senensium Duce, gentili tuo, ducta in matrimonium illius filia, affinitate devixerit; cur non immortaliter gaudeat, qua ex gente ipse uxorem acceperit, ex eadem qui universam Ecclesiam cum summo imperio regeret, exstitisse? Ille vero statim accepto nuntio sese in viam dedisset, neque ullam moram interponendam putasset; quin præsens tibi gratularetur, pedibusque tuis suppliciter advolutus in tua potestate esse se, ac semper fore ostenderet, nisi prius perculsis & afflictis, nec opinata patris sui, optimi ac præstantissimi principis morte, suorum animis aliquid consolationis adhibendum esse duxisset. Quam quidem excusationem partim inevitabili necessitate, partim naturali pietate subnixam, a te, Beatissime Pater, æquo animo acceptum iri confidit: quodque multo antea, si licuisset, facturus erat, ad pedes tuos prostratus, te patrem ac dominum agnoscit, tibi se suaque omnia in fidem & clientelam tradit: & ut una cum sententia, verborum quoque formulam apud majores hac in re usitatam retineamus: *Debita tibi obedientia præstat*; seque semper non ad fortunas modo suas, verum ad sanguinem quoque, & vitam pro hujus sanctissimæ Sedis dignitate profundendam paratissimum fore, omni asservatione confirmat.

PRO ALFONSO II. DUCE FERRARIÆ, &c. AD PIUM V. PONT. MAX.

ORATIO XII.

Habita Romæ V. Kalend. Quinctil. Anno MDLXVI.

IN communi omnium Christianorum Principum gaudio, quo eos optatissima summi honoris ad te concordibus horum

rum amplissimorum Patrum suffragiis delati fama cumulavit, Pie V. Pontifex Maxime, si præcipuam quamdam ac prope singularem Alfonsi II. Ferrariæ Ducis lætitiam exstitisse dixero, vereor ne quis id magis ex veteri, & quotidiana omnium consuetudine, quam quod ipsi præter cæteros gratum id ac jucundum acciderit, a me dictum arbitretur. Ita enim jam usitatum est, ut omnibus Pontificibus, omnium Principum nomine eadem illa dicantur, ut & eos, qui audiunt verisimile sit ea modo sibi videri audire, quæ cuilibet alii eumdem adepto honorem dicerentur: & ii qui dicunt, non tam ex suo sensu orationem depromere, quam ex vetere aliquo libro solemnem, & certis conceptam verbis gratulandi summis Pontificibus formulam recitare videantur. Neque vero dubitari potest, quin æquissimum atque honestissimum sit, quemcumque hic plenissimus ordo ad Ecclesiæ gubernacula admoverit, quando totum illud negotium non humanis consiliis, sed Divini Spiritus instinctu atque afflatu administrari certissimum est, ejus ut cæteri quoque Principes libentissimis animis imperium accipiant, auctoritate agnoscant, leges observent, se suaque omnia ejus potestati tradant ac permittant, eum denique qui Deo maxime placuit, sibi quoque gratissimum acceptissimumque esse profiteantur. Sed tamen & longe alia illa est animorum alacritas, cum homines eum, quicumque sibi rector divinitus datus est, libenter accipiunt; alia eum, quem semper ipsi eo munere dignissimum judicarent, quemque semper toto pectore optaverant, eum divino quoque judicio probatum vident: & quamquam omnium publice interest, qualis sit Pontifex; non est tamen obscurum, esse quosdam populos, quosdamque Principes, quorum id privatim multis de causis maxime intersit. Ex quibus ut unum esse Alfonsum secundum Ferrariæ Ducem omnes homines intelligant, neque vulgarem illam, aut mediocrem lætitiam fuisse, qua ipse accepto Pontificatus tui nuntio perfusus est, idque eo dici, non quod ita dici soleat, sed quod verissimum sit: constitui, si per te liceat, Beatissime Pater, primum quidem breviter exponere, cur tibi potissimum boni omnes communibus votis istum honorem mandari & optaverint, & optare debuerint, deinde vero quas privatim causas Alfonsus habuerit, propter quas eximiam quamdam ex eo perceperit voluptatem. Sed quoniam prior orationis meæ pars explicari aliter non po-

teſt, quin de tuis laudibus nonnulla dicantur, idque cum aliqua tua moleſtia fieri neceſſe eſt, propterea quod, ut quiſque laude digniſſimus eſt, ita minime libenter laudes ſuas audire conſuevit: ſupplex a te etiam atque etiam peto hanc veniam, Pater optime ac ſanctiſſime, ut quæ de virtutibus tuis toto orbe jampridem ſparſa ac diſſeminata ſunt, ea me ſtrictim ac modice attingere, ac delibare patiaris. Vos autem, Patres ampliſſimi, oro atque obteſtor, ut ſi me ſublimia humiliter, ampla tenuiter, illuſtria inornate tractantem, & ex innumerabilibus, quæ ad dicendum ſuppetunt, plurima prætermittentem, pauca proponentem, verius quam exponentem audietis: cogitetis cum animis veſtris, neque poſſe quemquam in tam ubere materia omnia perſequi, neque ea, quæ ſatis per ſe ſplendida & magnifica ſunt, ornatu verborum indigere, & mihi eam in primis cautionem adhibendam fuiſſe, ne ſanctiſſimi, ejuſdemque modeſtiſſimi Principis, patriſque noſtri aures quamquam veriſſimis, & omnium ſermone celebratiſſimis, inuſitatis tamen, & longe multumque ſupra exempla vulgaria poſitis laudibus ſuis offenderentur. Atque equidem, Beatiſſime Pater, ut mea tibi, quantum in me ſitum eſt, minime moleſta ſit oratio, adducam, & avocabo eam a perſona tua, & de te reticens rem tantum ipſam excutiendam conſiderandamque proponam. Si quis igitur reperiretur, qui ab ipſo ineuntis ætatis principio illud arduum ac cum labore ad virtutem directum iter ingreſſus, hoc robore animi, atque hac indole continentiæ eſſet, ut omnia blandimenta voluptatum reſpuens, & aſpernans, nihil in vita expetendum, aut magni faciendum putaret, niſi quod eſſet cum laude & cum dignitate conjunctum, ſeque jam tum a corpore quam maxime abſtrahens ad divinarum rerum cognitionem cura omni ſtudioque raperetur: quis non facile auguraretur ex illa herbeſcentis adhuc, ſeque paulatim exſerentis ingenii teneritate magnas aliquando virtutis ac ſapientiæ fruges extituras? Quod ſi idem, cum ſe paulum jam corroboraſſet, ut plane liber ab omnibus impedimentis iter ſibi deſtinatum expeditius conficeret, ſecederet, ſegregaretque ſe a commercio vulgi, & ſolitariam vitam amplexus, nomen daret in eam ſodalitatem, quæ ex quo primum inſtituta eſt, perpetuum quoddam inexhauſtæ fœcunditatis ſeminarium hominum & doctrina, & virtute præſtantium fuit, quis non in ea ſpe, quam jam antea concepiſſet, magis, ac magis confirmaretur? Jam vero ſi mul-

ſi multos annos in eodem ordine ita vixiſſet, ut non æquali-bus modo ſuis, aut minoribus natu, ſed ipſis ſenioribus exem-plum innocentiæ, & integritatis eſſet, nullam unquam ul-lius turpitudinis aut flagitii ne tenuiſſimam quidem ſuſpi-cionem dediſſet, neque in caſtigandis aliorum delictis remiſ-ſus eſſet, & tamen aliis omnibus facilius ignoſceret, quam ſibi; pium ac juſtum bellum indixiſſet cum omnibus vitiis, tum præcipue pravis, & veræ ac Catholicæ Religioni con-trariis opinionibus, multos mortales, aut errore lapſos, aut ab aliis in fraudem inductos revocaſſet in viam; obſtinatos, & pertinaces, ne eorum contagio bonis obeſſet, repreſſiſſet le-gum habenis, & omnes vires ſuas ad eos exterminandos con-tuliſſet; ejuſque rei cauſa nullam offenſionem, nullam ſimul-tatem, nullum odium, nullam denique capitis dimicationem ſibi unquam defugiendam putaſſet: nemo, ut opinor, inve-niretur, qui non tantum illud virtutis & conſtantiæ lumen in excelſo aliquo, & illuſtri loco collocandum arbitraretur. Ad hæc omnia ſi judicium & auctoritas acris alicujus, ac ſe-veri Pontificis accederet, qui nulla prorſus alia re, quam illa præſtanti virtute commotus, eum virum, de quo loquimur, nihil tale ambientem ac ne cogitantem quidem, in ſacroſan-ctum Cardinalium Collegium adſciſceret, iſque ſe in illo di-gnitatis gradu conſtitutus, eumdem toto decennio præſtaret, quem in aliis vitæ partibus præſtitiſſet: quis non ei bonus Pontificatum maximum ſpe & votis omnibus deſtinaret? quis non omnes Chriſtiani nominis & animi provincias gaudio triumphaturas, florenteſque ac beatas futuras, tali ſibi da-to gubernatore confideret? Si hæc in extremis Galliæ aut Hiſpaniæ, aut etiam remotioris alicujus provinciæ finibus dicerem, pro certo tamen haberem, cognitum iri ab omnibus, te, Pie Quinte, eum eſſe, quem mea jam dudum notaret ac deſignaret oratio. Nam quæ tandem vitæ tuæ pars non ejuſ-modi fuit, ut in ea cum ſemper reperirent boni, quod imi-tarentur, nihil reperire poſſent improbi, quod calumniaren-tur? Majori tu & tranquilliori animo paupertatem tuliſti, quam cæteri divitias ferunt. Nunquam tu honores ſecutus es: ſed recto ſemper itinere gradientem, & de ſola virtute ſollicitum, de aliis rebus non laborantem, ipſi te ultro ſunt honores conſecuti. Nihil te Cardinalatus dignitas immuta-vit, niſi quod, ut tua virtus a pluribus cognoſceretur, effecit: eamdem quam privatus comitatem, atque affabilitatem, eum-

dem cultum, eamdem vitæ ac disciplinæ severitatem retinuisti. Una erat omnium vox, neminem esse, qui majori libertate sententiam diceret, qui minus ad gratiam loqueretur, qui quæ vera rectaque erant constantius aut animosius tueretur. Itaque non in sermone tantum, sed in vultu ipso ac nutu tuo magna inesse putabatur auctoritas. Tanto igitur, & tam repentino omnium consensu Pontifex renunciatus es, ut si cui forte adhuc dubium fuerat, hominumque judicio, an divino numine summi Pontifices crearentur, quod tamen nemini unquam bono dubium fuit, ea tota dubitatio proximis comitiis sublata esse videatur. Non enim fumosæ majorum imagines, non invidiosa divitiarum magnitudo, non eblanditæ Principum commendationes vitam tibi ad Pontificatum munierunt. Eadem illa virtus, quæ te ab ipsis incunabulis susceptum perpetuo comitata erat, serius omnino & votis nostris, & meritis tuis, sed tamen in isto te tandem celsissimo dignitatis inter homines Deo proximæ solio, suis ipsamet manibus collocavit. At hæc quidem omnia omnibus Christianis & Principibus & populis ingentem lætitiam attulerunt. Quas autem causas habuerit Alfonsus II. cur ex eo præcipuum quoddam gaudium caperet, sequitur ut exponam. Non est dubium, quin totius Christianæ Reipublicæ intersit, quam optimos Pontifices creari. Sed tamen id magis quodammodo pertinet ad eos populos, qui reguntur ab ipso Pontifice, quam ad illos, qui procul positi, etiamsi in iis, quæ ad religionem pertinent, Pontificis imperio parent, in cæteris tamen a Regibus aliisque Principibus gubernantur: itidemque inter Principes, magis ad eos, qui sunt in fide ac clientela Ecclesiæ, quam ad eos, quibus nulla talis intercedit cum hac sancta, & Apostolica Sede conjunctio. Cum igitur antiquissima, & nobilissima Principum Estensium familia & antiquitus a Pontificibus Romanis Ferrariam acceperit, & ab eisdem ducali nomine, atque auctoritate decorata fuerit, semperque ex eo in hujus sanctæ Sedis patrocinio permanserit: constat, cujusmodi Pontifices sint, quam amantes religionis ac justitiæ, eorum magis, quam multorum aliorum Principum, interesse. Deinde cum ex aliis multis & præcipue ex Illustrissimo Cardinali Ferrariensi patruo suo Alfonsus II. de tua præstanti virtute cognosset; neque nescius esset quanto opere & is, & frater suus Illustrissimus Cardinalis Estensis dignitati tuæ vere atque ex animo faverent: fieri

nullo

nullo modo poterat, ut non & ipse idem evenire cuperet,
quod & patrem, quem semper meritissimo plurimi fecit, &
fratrem, quem æque amat ac se ipsum, tanto studio procurare
intelligebat. Postremo, cum ita natura comparatum sit, ut
eos quisque ornatissimos ac florentissimos esse cupiat, quo-
rum causa plurimum laboravit, in plurimaque se ac maxima
pericula exposuit: necesse est insigniter caram esse Alfonso
Ferrariæ Duci hujus sanctæ Sedis dignitatem, pro qua ma-
jores ipsius tot labores susceperunt, tot discrimina adierunt,
toties de vita fortunisque omnibus dimicarunt. Nihil augen-
di aut amplificandi causa loquar, Pater Beatissime, sed id tan-
tum optima fide testabor, quod, si opus sit, certissimis ac
locupletissimis auctoribus probare nullo negotio possum: si
ea minutatim persequi velim, quæ a Principibus Estensibus
pro Apostolicæ Sedis auctoritate, ac totius Italiæ salute for-
titer facta sunt, non dies modo me, sed vox ipsa viresque
deficient. Sed, ut omittam ea, quæ nimis antiqua videri pos-
sunt, (siquidem mille jam anni, & eo amplius sunt, cum
hæc nobilissima familia floret, aliosque assidue ex aliis Prin-
cipes perpetua quadam serie propagat) illud certe præter-
mitti non potest, quod cum Fridericus Ahenobarbus a Gre-
gorio non damnatus atque hostis judicatus, ob idque impla-
cabili adversus Ecclesiam Romanam odio flagrans, per Ita-
liam immanissimi latronis more baccharetur, vastaret a-
gros, oppida diriperet, depopularetur, incenderet, non sexui,
non ordini, non ætati ulli parceret, cæde ac sanguine com-
pleret omnia, administrumque ac satellitem crudelitatis
suæ haberet Eccelinum, quem non tam inter sceleratos ty-
rannos, quam inter terras, & immanes belluas numerare
merito possumus: utriusque copias non tam numeroso, quam
valido exercitu fudit, ac fugavit Azononus Marchio Estensis.
Quin etiam cum Salinguerra Taurellus, qui Eccelini soro-
rem in matrimonio habebat, eique in omni scelere geminus
era, Ferrariam vi & armis occupatam & oppressam teneret,
miserorumque civium cervicibus prædo crudelissimus incu-
baret, ejusdem Azonis virtute, & armis Ferraria ab illius ty-
rannide vindicata est. Cujus rei causa primum quidem uni-
versus populus Ferrariensis Azonem ipsum dominum, ac
Principem suum consalutavit; deinde vero Pontifices, habita
ratione & sumptuum, quos ipse in liberanda Ferraria fece-
rat, & beneficii, quod ab eo Apostolica Sedes acceperat, eam-

dem

dem illam urbem ei posterisque ejus habendam ac regendam concesserunt. Neque unquam, quoties aliqua sese obtulit occasio, recusarunt Principes Estenses, dum pro Ecclesia propugnarent, se suaque omnia prompto animo in discrimen opponere. Quæ omnia, aliaque ejusdem generis plurima non Ferrariensium tantum annalibus, quorum hac in parte fides alicui fortassis suspecta esse possit, sed optimi cujusque illorum temporum aut etiam inferiorum scriptoris monumentis prodita, & testata sunt. His virtutibus domus Estensis ad tantam gloriam jam pridem pervenit, ut summi Pontifices, ut Imperatores, ut Hungariæ, ut Galliæ Reges, aliique potentissimi Principes pulchram sibi, ac decoram illius affinitatem judicarint. Hæ causæ sunt, Beatissime Pater, cur Alfonsus secundus, qui neque pietate in Deum, neque observantia erga Sedem Apostolicam, neque ulla denique virtute cuiquam ex majoribus suis cedere meditatur, te Pontifice declarato, incredibile quoddam ex ea re gaudium ceperit. Neque quidquam libentius fecisset, quam ut ad te primo quoque tempore veniret, & sanctissimis pedibus tuis advolutus quantopere tibi, & huic sanctæ Sedi devotus, addictusque sit, modis omnibus declararet, ac patefaceret, nisi id temporum ratio prohibuisset. Sed cum ita evenisset, ut felicissimi Pontificatus tui principium in id tempus incidisset, quo ipse uxorem domum duxerat: judicavit, te pro tua singulari clementia non iniquo animo laturum, si prius cœpta nuptiarum solemnia celebraret, ac cum uxore unum, aut alterum mensem commoraretur: deinde ad debitum officium tibi præstandum veniret. Nunc autem aliud interea multo gravius objectum est impedimentum. Nam, cum sceleratissimus ille religionis nostræ hostis Turcarum tyrannus numerosissimo exercitu Hungariæ immineat; generosissimus Princeps, qui admirabili studio ardet incedendi assidue per vestigia majorum suorum, Maximiliano Imperatori uxoris suæ fratri sponte se in belli, ac discriminis societatem obtulit, eique pollicitus est, simulatque accersitus esset, se ad eum nulla interjecta mora cum quantis posset copiis esse venturum. O vis virtutis, quid non in pectoribus vere generosis efficis? Non dulcedine patriæ, quam abitu suo mœstam & paventem reliquit, non nuper ductæ uxoris charitate, quæ sibi eo discendente a visceribus suis distrahi ac divelli videtur, non hostis feritate, non periculi magnitudine retineri fortissimus

Princeps potest. Valeant, inquit, valeant alia omnia, ubi Christianæ Reipublicæ defensio agitur; indignus sim majoribus meis, si quidquam ei anteponendum putem. Verebatur autem, si huc iter cepisset, ne interea accideret aliquid, ut statim regredi, atque in Hungariam proficisci necesse haberet: neque dubitabat fore, ut hæc excusatio sua a te quoque, Beatissime Pater, non modo acciperetur, verum etiam commendaretur. Sed quod ipse, si licuisset, præsens facturus erat, idem nunc per hunc Illustrissimum Principem ac Marchionem Franciscum Estensem patruum suum facit: quo deligere neminem poterat, in quo plus inesset vel fidei vel auctoritatis. Per eum igitur, Beatissime Pater, Alfonsus II. Ferrariæ Dux eam, quam debet *tibi, & sanctæ Sedi Apostolicæ obedientiam præstat, se suaque omnia tibi tradit ac consecrat, semperque se in tua, atque hujus sanctæ Sedis potestate fore*, sanctissime pollicetur. Tu eum vicissim, Beatissime Pater, ut ipse te sine ulla dubitatione facturum esse confidit, paterna benevolentia complectere: & quemadmodum ipse semper omnes vires suas ad defendendam tuam, & Apostolicæ Sedis dignitatem studiosissime conferet: ita tu eum, totamque una familiam Estensem, eximium nobilitatis Italicæ florem, non tuendam modo tibi, ac conservandam, sed amplificandam etiam in dies ac cohonestandam judicato. DIXI.

PRO CAROLO IX. REGE CHRISTIANISSIMO AD PIUM V. PONT. MAX.

ORATIO XIII.

Habita Romæ Anno MDLXVI.

De hac Oratione Muretus Lib. III. Epist. 15.

SI eorum, quæ oratione tractantur, magnitudo, & præstantia non aliunde, quam ex ejus, qui de eis dixerit, ingenio & dicendi copia penderetur: magnopere mihi verendum esset, Beatissime Pater, ne hodierno die, in hoc augustissimo & ad dicendum amplissimo orbis terrarum loco, splendor ac dignitas maximarum pulcherrimarumque rerum, quarum explicandarum munus mihi mandatum est, ingenii mei tenuitate & orationis inopia imminueretur. Dicturus enim, hujus clarissimi viri Oratoris ad te regii jussu, quantum gaudium Rex Carolus IX. te Pontifice declarato, perceperit, intelligo mihi faciendum esse, ut veteri atque usitato eorum

rum, qui ante me idem munus obierunt, instituto, de singulari atque eximia pietate, qua Reges nostri, multis ab hinc seculis, præ cæteris omnibus perpetuo floruerunt, breviter disseram: & non omnia quidem, quod infinitum esset, sed aliqua tamen eorum, quæ illi tum pro religione, tum pro hujus sanctæ Sedis defensione pie fortiterque gesserunt, commemorem; ostendam deinde, quanto studio atque ardore animi, Rex noster jam nunc in hoc ineuntis adolescentiæ flore, per illorum vestigia gradiatur, quamque sibi hujus præcipue laudis principatum appetat ac concupiscat. Quibus expositis, illud quoque facile intelligetur, quantæ ipsi curæ esse debeat Ecclesiæ status, cui cum, secundum Deum, ex Pontifice potissimum pendeat, quantopere te tali viro his turbulentissimis temporibus divinitus Pontifice creato, sibi præter cæteros gaudendum arbitretur. Quæ omnia si quis ita se tractare posse confidat, ut rerum magnitudini orationis pulchritudo respondeat: eum oportet aut ita exercitatum esse in dicendo, ut facultate sua fretus, nihil sibi difficile atque arduum putet; aut ita inexercitatum, ut errore ductus, rerum pondera & momenta satis acute atque intelligenter perspicere ac dijudicare non possit. Neque mihi nunc alia ulla res perculsum ac debilitatum hac cogitatione animum erigit ac confirmat, quam quod apud te dicendum est, Beatissime Pater, qui & ea sapientia es, ut, quanti quæque res sit, ex natura ipsius, non ex iis, quæ de ea dicuntur, ponderes; & ea lenitate ac mansuetudine, ut eis, qui, potius quam officium deserant, ejus onere opprimi malunt, facile ac libenter ignoscas. Mihi vero memoria vetera repetenti, & mentis oculos per antiqua Regum nostrorum decora circumferenti, non unde incipere, sed ubi desinere debeam, statuere difficile videtur. Tanta est enim rerum ab eis gestarum magnitudo, tanta copia, ut neque possit quisquam, ne si mentiri quidem velit, majora confingere; neque vera consectans, omnia tam brevi temporis spatio persequi: sed aut ab ipso multa, aut ipsum a tempore deseri necesse sit. Nam quæ tandem gens in toto orbe terrarum nominari potest, quæ semel susceptam Jesu Christi Salvatoris nostri religionem majore constantia puram incorruptamque servaverit? quæ plures atrocioresve illius hostes aut exstinxerit, aut bellica virtute domitos errorem suum deponere, seque ad Ecclesiæ societatem recipere coegerit?

quæ Apostolicæ Sedi laboranti tam sæpe subvenerit, eamque Tyrannorum iniquitate & injuria oppressam non in pristinam modo dignitatem restituerit, sed tam multis ornamentis effecerit, tam firmis præsidiis muniverit? Omnia, quæ ab aliis Regibus, aut gentibus in hoc genere gesta sunt, si unum in locum collata cum iis, quæ nostri gesserunt, comparentur; & numero eorum & magnitudine obruentur. Mille jam anni sunt, & aliquanto amplius, cum Clodoveus, qui postea Ludovicus vocatus est, primus Regum nostrorum, salutari aqua ablutus, nomen in Christi militiam dedit. Neque diu cunctatus, suscepto bello in Visigothos, pertinacissimos hæreseos Arianæ defensores, eos commisso in Pictonibus prælio vicit, Regemque eorum Alaricum manu sua interfecit. Neque multo post haud procul Burdigala reliquias eorum confecit in campo, qui ex eo etiam hodie Campus Arianus vocatur. Itaque ob id factum Anastasius Imperator, honoris causa, tunicam ei purpuream, sive, ut tum loquebantur, blatteam misit, simulque coronam auream magni ponderis, admirabili opere perfectam, multis ingentis pretii gemmis unionibusque collucentem: atque eum per legatos non consulem modo ac patricium, sed defensorem Christiani nominis, sed liberatorem imperii, sed generis humani patrem vocavit: felicem prædicans, cujus potissimum manu divina providentia illos urbis Romæ eversores, provinciarum vastatores, Dei hominumque hostes cadere voluisset. Ille, ut principem vere magnanimum decuit, munera quidem Imperatoris non repudiavit: sed illam, quam dixi, coronam augustius quiddam & magnificentius esse duxit, quam ut cuiquam mortalium conveniret: dignam rem sacrario, dignam quæ non humano usui, sed divino cultui addiceretur: itaque eam summa cum veneratione, in templum Lateranense missam, divo Petro Apostolorum Principi consecravit. Nimirum ut belli principia ex solo divini cultus studio exstiterant; ita victoriæ insignia non alibi, quam in celeberrimo aliquo templo collocari par fuit; ut omnibus sęculis in illo nobili munere, non tam illa clarissimarum gemmarum multitudo, quam Clodovei regis pietas religioque fulgeret. Neque se tanto patre parum dignum præstitit Childebertus: qui Almaricum Alarici filium, qui etiam, sanciendi fœderis causa sororem Clotildem in matrimonium dederat, cum in paterna impie-

pietate perstare, ideoque in uxorem, quam abducere a Catholica religione non poterat, injurium ac contumeliosum esse cognosset: bello eum persequi non prius destitit, quam & Tyrannum ipsum obtruncavit, & populos, qui ei paruerant, ab Arianæ opinionis pravitate revocavit. O sancta bella, quæ non ad unius hominis ambitionem, aut avaritiam explendam, sed ad veram & Catholicam religionem latius spargendam suscipiebantur! O felices victorias, quæ & victoribus immortalem gloriam, & victis æternam salutem afferebant! Sed ita magna & memorabilia sunt, quæ mihi se ad dicendum offerunt, ut, cum singula intueor, nihil eorum sine flagitio prætermitti posse existimem: ita multa rursus, ut, cum universa contemplor, plurima mihi necessario omittenda esse cognoscam. Dagoberti tamen primi singularem eximiamque pietatem tacitus præterire non possum: qui, & edicto proposito, omnes qui fidem Catholicam non amplecterentur, intra certam diem, aut Galliæ finibus excedere, aut capitis supplicio affici jussit: & in reliquis vitæ partibus ita se gessit, ut, qui honores more nostro relatis in divos haberi solent, eos illi post mortem Ecclesia decreverit. De Carolo autem Martello quid primum, quid postremum eloquar? Ille Saracenos, ferocissimam, & Christiano nomini inimicissimam gentem profligavit: quorum infinitam quamdam multitudinem uno ad Ligerim prœlio cecidisse, cum e nostris paucissimi desiderati sint, historicorum monumenta testantur. Ille Frisios, impio falsorum deorum cultui deditos, & a Christiana religione abhorrentes, repudiata superstitione, Christo initiari coegit. Ille Visigothos & Saracenos, conjunctis opibus bellum renovare & Narbonensem provinciam occupare ausos, aggressus, agros eorum cadaveribus stravit, fluvios eorum sanguine infecit. Ille, cum Gregorius tertius Pontifex maximus, rebus suis diffidens, opem ejus implorasset, Luitprandum, Longobardorum Regem, ab hac urbe obsidenda, sola nominis sui auctoritate deterruit. Sed non omnia persequenda sunt. Vocat enim nos ad se Pipinus, neque me diutius de rebus suis tacere patitur. Hic ille est Pipinus, Beatissime Pater, ille inquam Pipinus, Patres Amplissimi, a quo est Pontificum maximorum auctoritas a contemptu vindicata, opes auctæ, potentia stabilita. Etenim, ut ab optimis auctoribus memoriæ proditum est, cum Aistulphus Rex Longobardorum universam Italiam sub imperium suum subjunge-
re

re meditaretur, jamque Ravennam, & magnam præterea Flaminiæ partem occupasset, Stephanus secundus Pontifex, cum prius opem ab Imperatore Constantino petisset, atque ab eo neglectus esset, consilium cepit eundi in Galliam ad Pipinum: illum unum & ea pietate esse, ut auxilium sibi libentissime laturus esset, & iis viribus uti facile posset. Neque eũ sua frustrata est opinio. Nam Pipinus & illum excepit iis omnibus honoribus, qui maximi poterant excogitari, usque eo ut ei obviam profectus, tria millia passuum pedibus confecerit, manu sua frenum equi, quo ille vehebatur tenens; & cum Alpes incredibili celeritate superasset, transportato in Italiam exercitu, tantum terrorem intulit Aistulpho, ut, collatis signis depugnare non ausus, Ticini se mœnibus tueretur. Ubi tamdiu obsessus est, dum se omnia, quæ abstulerat, restiturum, neque unquam Pontifici molestiam exhibiturum, interposito etiam jurejurando, fidem daret. Qua postea neglecta, cum longe lateque omnia populatus, postremo hanc ipsam urbem obsidione cinxisset: Pipinus, qui, tanquam re confecta, in Galliam redierat, in Italia denuo reversus, virtute & armis perfecit, ut Aistulphus supplex easdem conditiones denuo acciperet; neque prius pedem ex Italia movit, quam præfectura Ravennatium finibus longe maximis, utpote quibus & Flaminia & Æmilia tota contineretur, Pontifici restituta est. Exstat adhuc tabula marmorea in ea turri, cui Borgiæ nomen est, in qua hæc omnia olim honoris ergo incisa & præscripta fuisse constat. Ita enim in ea adhuc legitur: *Pipinus pius primus amplificandæ Ecclesiæ viam aperuit, & Exarcatum Ravennæ cum amplissimis...* Pars tabulæ, in qua reliqua scripta erant, aut casu aliquo, aut temporum, aut hominum injuria confracta est. At ænea quidem & marmorea monumenta conficere ac consumere longinquitas temporis potuit: Pipini certe gloriam nulla unquam delebit vetustas, nulla inobscurabit oblivio. Sentio, tantas res multo brevius multoque exilius a me tractari, quam dignitati atque amplitudini ipsarum conveniret. Sed quis modus futurus erat, si quæ sic quoque vix a me percursa sunt, iis in singulis immorari, atque insistere voluissem? Nunc quoque si de Caroli Magni laudibus disserrere vellem, quantus se mihi campus aperiret? Dicerem, Aquitaniam, in qua hæreses denuo efferre se & subcrescere cœperant, ab adolescen-

tulo perpurgatam. Dicerem, immanissimam Saxonum gentem, semper victam, semper rebellantem, cum inter se constantia Caroli, & illorum pervicacia certarent, vix tandem continuo triginta trium annorum bello perdomitam, & abjecto idolorum cultu Christi leges accipere coactam. Dicerem, Italiam vincendo peragratam, dignitatem Hadriani Pontificis vindicatam, Desiderium Aistulphi successorem, cum eadem, quæ ille moliretur, oppressum; additam ditioni Pontificiæ Corsicam; additos ducatus Spoletanum & Beneventanum; additum quidquid Lucam & Parmam interjacet. Neque præterirem reditum in Italiam, & Leonem tertium Hadriani successorem in Sedem suam, fractis & obtritis hostium Ecclesiæ viribus, restitutum. Illa vero quanto pleniore ore laudarem: relicto amplissimo & florentissimo regno, susceptum iter impeditissimum, & difficultatis ac periculi plenum, & ducto per tam varias gentes validissimo exercitu, terram illam, quæ vagitus Jesu Christi nascentis excepit, quæ eum concionantem audit, admirandis operibus certissima divinitatis suæ signa dantem obstupuit, spectavit sublatum in crucem, & suo sanguine peccata nostra expiantem, ex impiorum manibus ereptam & recuperatam. Talia quamlibet multa dicerem, multa tamen necessario præterirem, summa omnia, & illo nobili Magni cognomine majora. Quod si vellem ulterius progredi, & tum quæ priscis temporibus Ludovicus Pius, Philippus primus, Ludovicus Crassus, Philippus Augustus, Divus Ludovicus, alii Reges, tum recenti memoria Franciscus primus, Henricus secundus, Franciscus secundus religionis & Sedis Apostolicæ causa fecerunt exponere: commemorarem, quam multi ex eis ad eam defendendam in Italiam cum exercitu venerint; quam multi Pontifices laborantibus rebus suis in Galliam confugerint; quam multa Concilia, cum alibi nusquam possent, in Gallia tuto ac libere celebraverint: multorum dierum multorumque voluminum, non unius horæ & unius orationis negotium esset. Ob quæ omnia semper summi Pontifices & quoscumque potuerunt honores habuerunt Regibus nostris, & ex omni antiquitate in scriptis suis eos omnibus exquisitissimis laudibus extulerunt. Exstat epistola D. Gregorii ad *Childebertum* Regem, cujus hoc principium est: *Quanto cæteros homines regia dignitas antecellit, tanto cæterarum gentium regna regni vestri culmen excellit.*
Inno-

Innocentius tertius, *Reges Gallorum, præ cæteris totius orbis Regibus*, ait, *semper Apostolicæ Sedi*, ut ipsius verba ponam, *obsequiosos, & devotos exstitisse*. Honorius tertius eosdem *opposuisse se tanquam murum inexpugnabilem pro populo Christiano*. Gregorius nonus, *Regnum Galliæ*, ait, *esse quasi pharetram, quam Christus sibi circa femur accinxit, ex qua sagittas electas extrahens, ipsas, ut sibi gentes, & regna subjiciat, in arcu*, ita enim loquitur, *brachii potentis emittit*. *Regem Galliæ* Gregorius primus *Regem Catholicum, & præcellentissimum filium suum*; Gregorius nonus *Christianissimum inter omnes Christianos*; Innocentius quartus *Catholicum Principem & Christianissimum Regem*; Urbanus quartus *Principem inclyta devotione præclarum, Principem Christianissimum præcellentium meritorum, Athletam Christi strenuum, & sollicitum fidei Christianæ defensorem* vocat. Quæ omnia honoris & dignitatis plenissima nomina, & illum, quem tot seculis obtinuerunt, atque obtinent, inter omnes Reges principem locum, Reges nostri, non aut ambitione sua, aut aliena assentatione consecuti sunt; sed ipsi suis sibi laboribus, suis periculis, suo sudore ac sanguine compararunt. Ab iis igitur majoribus ortus Carolus nonus nihil aliud sibi studio habet, nihil aliud dies noctesque curat ac cogitat, quam quomodo possit eorum quam simillimus evadere, & quam nobilitatem a majoribus accepit, eamdem tradere posteris suis insigni aliqua accessione cumulatam. Quam ad rem divinus adolescens & ipse per se naturali quodam impetu animi fertur, & assiduis Catharinæ matris, omnium quas hodie sol adspicit, sapientissimæ ac præstantissimæ mulieris vocibus incitatur. Itaque in iis acerbitatibus, quas superioribus annis pertulit Gallia, habuit tamen aliquod solatium ex pulcherrimo spectaculo, matris omnia recta & salutaria suadentis, & filii omnibus maternis consiliis libentissime obsequentis. Quam multæ ex eo adhuc puerulo auditæ sunt voces, erumpente foras seque jam tum patefaciente natura, quæ & excellens acumen ingenii, & indolem virtutis omnia mox egregia exempla edituræ indicarent! Quarum ego si nonnullas proferre instituam, facile convincam, neque Cyri illius veteris, neque Alexandri Magni dicta quædam in pueritia, quæ in admiratione sunt, ullo modo esse cum Caroli dictis comparanda. Sed nihil dictis opus est, ubi facta ipsa loqui quodammodo videntur. Quis est enim hodie in

terris locus, qui non audierit, quibus haud ita pridem Gallia procellis ac tempestatibus agitata sit? Nam cum inaudita quadam ante hoc tempus calamitate, multorum ex nostris hominibus animos nefariæ quædam & exsecrandæ opiniones occupassent, atque ita eis insedissent, ut ipsi nihil sibi non tentandum putarent, quo nobilissimum regnum ab Ecclesiæ communione, & ab hujus sanctæ Sedis obedientia abducerent: tanta ex eo consecuta est rerum omnium perturbatio, ut toti Galliæ ultimum, (quod impiorum potius capiti sit) venisse exitium videretur. Videre erat eadem in domo filios a patribus, fratres a fratribus, viros ab uxoribus, propter hanc de religione dissensionem, capitali odio dissidentes. Neque se privatis parietibus continuit mali vis. Inita occulta primum, mox etiam aperta adversus Deum, adversus Regem, & Reginam, adversus omnes recte sentientes scelerata consilia. Perditi quidam ac nefarii homines, quos illa furens turba, quasi nuper cœlo delapsos novi evangelii doctores, sequebatur, convocatos suos, nocturnis concionibus, ad contemnendos magistratus, ad regium imperium tollendum, ad occupanda oppida, ad cædem & sanguinem, ad rapinas & ad prædas incitabant. Horum vocibus, quasi quibusdam furiarum facibus, cum accensa impiorum pectora essent, itum est ad arma; occupatæ improviso opulentissimæ, ac munitissimæ urbes; interceptæ regiæ pecuniæ; direptæ bonorum fortunæ; ipsi aut expulsi, aut occisi; antiquissima & religiosissima templa partim spoliata, partim inflammata, partim diruta & solo æquata; quæ dejecta non sunt, in iis ea patrata, quæ commemorari sine horrore non possunt. O illorum temporum vel memoriam ipsam acerbam ac luctuosam! cum de legum auctoritate sceleratorum audacia triumphabat; cum prostratæ religioni victrix insultabat impietas; cum tremefactis omnibus bonis, & optimo quoque pessima omnia metuente, volitantium huc illuc, & in publicis ruinis bacchantium improborum voces undique audiebantur. In his tantis malis, ac difficultatibus Carolus Rex plura se & difficiliora, propugnandæ religionis causa, fecisse ac præstitisse, quam quemquam alium ex omni memoria principem, vere ac merito gloriari potest. Omnes enim alii in externos bella gesserunt: hic suis bellum inferre coactus est. Alii & a suis, & ab alienis adjuvabantur; hunc & sui, & alieni oppugnarunt. Aliis,

vin-

vincerent, proposita erat, præter gloriam, imperii ac potentiæ suæ amplificatio; sin vincerentur, erat, quo se reciperent: huic, sive vinceret, spectanda magna strages suorum cum insigni virium suarum imminutione; sive casu aliquo vinceretur, regno fortassis carendum fuit. Et hæc tamen omnia eum non deterruerunt, quo minus urbes suas obsideret, earum mœnia tormentis bellicis quateret, agros popularetur, obsessos commeatibus intercluderet, prœlia, in quibus multi fortissimi imperatores, militesque ceciderunt, committeret: omnia denique in solo suo faceret, quæ in hostili fieri solent. Neque, ut opinor, aliud bellum ætate nostra gestum est, in quo, quidquid ex utraque parte periret, uni periret. Quamquam autem messes se suas, ut dicitur, urere intelligebat: tamen, quoniam integritas religionis aliter conservari non poterat, omnia sibi perferenda esse statuebat. Reginæ autem in illis tumultibus quod studium, quæ sollicitudo, quæ concursationes fuerunt? quid non illa tentavit, quid non molita est, ut omnia quam minimo damno componerentur: ut & conservaretur Catholica religio, quod semper ei præcipuum fuit, & quam minimum sanguinis funderetur? in quo fecit rem gentis suæ nominis mirifice congruentem. Medicata enim est consilio ac prudentia sua communibus totius Galliæ malis; & eam se difficillimis temporibus præstitit, ut non jam verius mater Regis, quam mater regni nominari meritissimo possit. Ejus enim præcipue, & aliorum regni sui procerum consiliis, & virtute fortissimorum imperatorum ac militum suorum, quorum alii occubuerunt, alii adhuc superstites sunt, Carolus Rex Galliam ex atrocissima tempestate servavit, & in eum, in quo nunc est, statum redegit. Quod si nondum omnia, quo vellemus plane perducta sunt, cogitare debemus, bene agi cum iis, qui tam graviter ægrotarunt, cum etiamsi nondum recuperarunt pristinam firmitatem, salus tamen eorum in tuto est. Etiam prudentes medici solent ex male affectis corporibus vitiosos humores paulatim educere: ne si semel universos exhaurire voluerint, quos sanare conantur, occidant. Non est verendum, ne faciliora non perficiat is, qui jam difficiliora perfecit. Idem tandem erit exitus horum tumultuum, qui fuit eorum, quos olim Albigenses D. Ludovici temporibus concitarunt. Duodecim annos natus erat D. Ludovicus, cum ad regnum vocatus est: Carolum, aliquanto etiam minorem natu, fra-

tris mors in regio solio collocavit. Tum Blanca Regis mater & filium sanctissime educabat, & propter teneram illius ætatem ipsa Galliam administrabat. Horum munerum utroque ita Catharina perfuncta est, ut omnes nihil perfectius fieri potuisse fateantur. Tum Albigenses, pueritiam Regis,occasionem suam rati, omnia in Gallia permiscere tentarunt: Albigensibus multo tetriores nostrorum temporum hæretici, eadem spe delusi, Regem regno, regnum religione spoliare studuerunt. Illi, cum sæpe victi, neque quiescere, neque ad sanitatem redire vellent, exstincti tandem, deletique sunt: Non alias hos quoque fortuna, nisi resipiscant, consequetur. Ad errores Albigensium confutandos, & ad multorum animos eis liberandos D. Dominici conciones & vitæ sanctitas incredibiliter profuerunt: Non minus te, Beatissime Pater, qui & in D. Dominici familia editus es, & illum moribus refers, & singulari in nos Dei beneficio summam in terris auctoritatem obtines, Carolus Rex ad hos exitiosos errores tollendos profuturum esse confidit. Novit enim eximiam integritatem vitæ tuæ; novit perpetuum purgandæ Ecclesiæ studium; novit labores in exstirpandis hæresibus ab ineunte ætate susceptos; novit animum nihil nisi de Deo & de utilitate publica cogitantem. Neque nostris ignota sunt, quæ tu ad mores hominum corrigendos, & ad auferendam improbis omnem maledicendi occasionem, & jam fecisti, & quotidie facis. Refrenatas libidines, repressam & cohibitam luxuriam, expulsa nequitiæ instrumenta, sublatam penitus omnem Ecclesiasticarum rerum nundinationem, compositos & jussu, & exemplo tuo aliorum mores, mutatam in melius urbis faciem, nos vidimus, illi audierunt. His omnibus ex rebus Carolus Rex incredibile gaudium cepit:& ut quod facias quam diutissime facere possis, a Deo optimo maximo votis omnibus petit. Quem animum suum ut tibi patefaceret, legavit huc clarissimum & nobilissimum virum Justum Turnonium, Comitem Russilionis, magni illius Francisci Cardinalis Turnonii, cujus memoriam & tibi, Beatissime Pater, & vobis omnibus, Patres Amplissimi, gratam esse ac jucundam scio, fratris nepotem, hominem, ut omnia uno verbo complectar, suo genere dignissimum: cujus egregiam virtutem & sæpe alias, & proxime in illo memorabili adversus hæreticos prœlio spectatam, Rex ipse amplis & honorificis præ-

præmiis proſecutus eſt, cooptato eo in equites ordinis ſui, & quinquaginta cataphractis equitibus præeſſe juſſo. Per eum Carolus Rex, Beatiſſime Pater, ſibi, & toti Eccleſiæ de tuo Pontificatu gratulatur, te verum JESU CHRISTI vicarium, verum Petri ſucceſſorem, non dubitanter agnoſcit; tibi, & huic ſanctæ Sedi vere, atque ex animo quam debet obedientiam præſtat ac defert; & ut certo ſperat, ſe, in omnibus quæ a te præſtari potuerunt, a te adjutum atque ornatum iri: ita ſe omnes vires ſuas ad Eccleſiæ & Sedis Apoſtolicæ defenſionem ſemper promptiſſimo animo collaturum; neque hac in re cuiquam mortalium conceſſurus pollicetur. DIXI.

PRO SIGISMUNDO AUGUSTO REGE POLONIÆ AD PIUM V. PONT. MAX.

ORATIO XIV.

Habita Romæ XVIII. Kalend. Febr. Anno MDLXVII.

Orationis hujus mentio lib. II. Epiſt. Pauli Sacrati p. 84.

QUanto opere gaviſus ſit univerſus orbis Chriſtianus, poſtea quam auditum eſt, ſummum honorem, jam pridem ſummis virtutibus tuis debitum, tandem aliquando tibi divinitus delatum eſſe, Pie Quinte Pontifex maxime, vel ex hoc intelligi poteſt, quod concepti ex ea re gaudii vis non vicinarum ſe regionum, ac provinciarum finibus continuit, ſed ſolis inſtar, omnia, ſimul ut exortus eſt, ſua luce complentis, ad remotiſſimas gentes, & poſita in ipſis Chriſtianæ ditionis finibus regna, admirabili celeritate penetravit. Neque vero ei contigit, quod ventis ſolet, qui cum, unde oriuntur, ibi vehementiſſimi ſint, ad longinqua fracti fere, debilitatique perveniunt; ſed quod ingentibus, vaſtiſque fluminibus: quæ cum ab ortu ipſo magna ſint, perpetuo tamen aucta, & tumefacta progreſſu, eo majores undas volvunt, eo amplioribus, ac capacioribus feruntur alveis, quo a fontibus ac capitibus ſuis longius receſſerunt. Ut cum aliis permultis hominibus beatiſſimum te omnium mortalium prædicare liceat, tum hoc non minimum ſit, quod ex honore tibi habito, & ad illos, qui eum tibi decreverunt, immortalis gloria, & ad omnes bonos, qui eum tibi delatum audierunt, incredibilis

lætitia redundarit. At cæteri quidem vincitores principes ac populi quanta omnes animorum alacritate recentem Pontificatus tui nuncium acceperint, ex legatis, quos ad te, gratulandi causa, suo quisque tempore, miserunt, cognoscere potuisti: hodierno autem die intelliges, etiam in illis regionibus, quibus Christianorum imperium terminatur, quanto gaudio pii omnes exultaverint, quas inter se gratulationes fecerint, quanto consensu meliora, & prosperiora omnia sperare cœperint, cum, quo jam pridem sanctitatis tuæ fama pervenerat, eodem te in istam celsissimam dignitatis, atque honoris sedem adscendisse, perlatum est. Potentissimus enim, idemque religiosissimus Princeps, Sigismundus Augustus Rex Poloniæ, quam jucundus, & exoptatus sibi, suisque populis ejus rei nuncius acciderit, testari cupiens, ea de causa legavit huc illustrem virum Petrum Barzium, Senatorem Regni, ex quo hæc omnia non minus certo cognoscere, quam si Regis ipsius non os modo intueri, & sermonem audire, verum etiam penitus perspicere intimos sensus animi posses. Is cum mihi mandaverit, ut hodie apud te, in hoc dignitatis maiestatisque plenissimo cœtu, & de regni antiquitate, atque amplitudine, & de rebus, quas, multis ab hinc sæculis, Polonorum Reges ad Christiani imperii fines tum tuendos, tum propagandos, sine ulla propemodum intermissione gesserunt, & de ipsis Sigismundi Augusti Regis pietate, animi magnitudine, fortitudine ac constantia, deque quotidianis pro Christiana Republica laboribus ac periculis dicerem: quæso obtestorque te, Beatissime Pater, tribue mihi hoc beneficium, ut, dum hæc summatim persequor, orationis meæ cursus aura lenitatis ac facilitatis tuæ adjuvetur. Maximas res, memoratuque ac cognitu dignissimas afferam, & quamquam notas atque illustres, tum suopte splendore ac magnitudine, tum propter regiæ fortunæ sublimitatem, quæ magnorum & potentium Regum actiones obscuras esse non patitur: tamen eo minus pervulgatas, quod Polonorum gens semper in præclaris rebus gerendis, quam in iis, quæ gessisset memoriæ prodendis, occupatior fuit: semperque majorum suorum virtutem imitari, quam celebrare, gloriosius duxit. Atque ut, unde proposui, exordiar, & Poloniæ Rex quam longe lateque dominetur, expediam: tota illa Germaniæ pars orienti soli propior, quæ est inter fluvios Guttalum, quem hodie Oderam vocant, & Vistulam, qui antiquis temporibus

Germaniam a Sarmatia dividebat, & Sarmatiæ quantum est a Vistula ad Borysthenem, & a ponto Euxino usque ad sinum Venedicum, inter quos plus mille Italica passuum millia interjecta sunt, illius imperio continetur. Regio prope tota æqua, & plana, multis magnisque fluminibus & ad fertilitatem & ad mercaturas commodissimis irrigua, rebus ad vitam necessariis usque ad abundantiam dives. Habitatorum autem ea multitudo, ut, cum equitatus regius ex solis nobilibus constet, centum quadraginta equitum millia armare, & in aciem secum, si res ferat, educere Rex Poloniæ possit. Homines natura fortes & animosi, quique non facile aut voluptatibus molliantur, aut periculis terreantur. Mortem per decus obitam, immortalitatis instar; vitam per dedecus retentam, quavis morte pejorem putant. Ignominiam ut fugiant, nihil non fecerint; ut mortem, nihil. Hæc hominum, hæc locorum ingenia. Cinguntur autem omni propemodum ex parte ferocissimis gentibus, & partim ab Ecclesiæ communione dissociatis ac diremptis, partim apertis & capitalibus Christiani nominis hostibus, ut in illo confinio, tanquam in communi quadam arce ac propugnaculo, fortissimi viri ad sustinendam & propulsandam barbarorum immanitatem, & ad agendas perpetuas pro Christianis omnibus excubias divino consilio constituti ac collocati esse videantur: quo essent cæteri, Polonorum virtute tecti, Polonorum laboribus quieti, Polonorum periculis tuti. Neque mihi videor quidquam a suscepto munere facturus alienum, si breviter exposuero, quemadmodum illos Deus, ante sexcentos ab hinc annos, discussis errorum, quibus involuti erant, tenebris, ad Evangelii lucem perduxerit. Quod dum facere ingredior, adeste quæso animis, quicumque corporibus adestis, & in re maximi momenti divinæ bonitatis ac sapientiæ magnitudinem considerate. Omnes fere magnæ & memorabiles in rebus humanis mutationes aliquando antea aut uno, aut pluribus illustribus ac notabilibus signis divinitus portendi ac præsignificari solent. Cum igitur tempus illud appropinquaret, quo se Deus Polonis patefaceret, eosque impia superstitione purgatos cœlesti doctrina imbuere statuerat: adventantis jam, & instantis salutaris illius mutationis hanc, quam mox audietis, significationem dedit. Imperabat Polonis Ziemomislus Lesci filius, Princeps (quatenus hæc convenire in hominem non Christianum queunt) & justitiæ, & clemen-

tiæ,

tiæ, & beneficentiæ, & aliarum virtutum laude cumulatus; & in quo nihil præter Christi cognitiones desiderares, Huic, cum multos annos sine liberis esset, graviterque ea re angeretur, tandem natus est filius, sed oculis captus: ita ut non facile dijudicari posset, majoremne dolorem percepisset ex orbitate, an perciperet ex unici filii cœcitate. Omnia remedia, omnes medicorum conatus mali pertinacia elusit. Jam ad septimum annum pervenerat puer, eique patrio quodam ritu primam comam tonderi, nomenque imponi oportebat: cum præter omnium spem subito oculis uti cœpit. Incredibili lætitia perfusus pater convocatos ad se hariolos consulit, quid ex tam admirabili successu filio suo, quid toti Poloniæ portenderetur. Respondent, eo imperante, Poloniam mirabiliter illustratam iri. Ex ea spe atque omine puero nomen inditum Miecislao, quod gentis lingua significabat eum, qui sibi gloriam gladio pariturus esset. Nullo enim alio modo illustrari posse Poloniam, quam bello, & armis cogitabant. Jam adoleverat Miecislaus; jam ad virilem ætatem pervenerat; jam mortuo patre rerum potiebatur; & cæteri quidem virtutibus patri non absimilis, nihil cæteroqui bello egregium aut memorabile gerebat, ita ut tota Polonia, & se credulitatis, & vanitatis vatum sororum responsa damnaret. Sed majus quiddam, quam quod illi suspicati erant, parabat Deus. Miecislaus, ductis barbarico more septem uxoribus, nullos tamen ex ulla earum liberos procreare poterat. Interea fundente se, ac spargente quotidie latius Christiana religione, pervenerant & in Poloniam sancti quidam vi: qui aut solitariæ vitæ, ut quietioris, & ad res divinas sine ullo impedimento contemplandas aptioris, studio ducti, aut periculorum metu, in abditis, & remotis silvarum recessibus delitescentes, Christo, ut poterant, serviebant. Horum quibusdam in animum immittit Deus, ut ad Principem adeant, eique polliceantur & liberos, & alia multo majora, si, repudiato falsorum numinum cultu, Christum verum Deum agnoscere, & traditam ab eo doctrinam suscipere vellet. Ipse quoque divini spiritus repentino tactus afflatu, promptum se, ac facilem salutaribus illorum monitis præbuit. Neque longius res ducta est, quam dum prima ac præcipua religionis nostræ capita edoceretur. Quæ ut percepit, magna pompa ac celebritate publice baptizatus, brevi tempore totam Poloniam ad Christianam pieta-

tem

tem & exemplo suo incitavit, & cohortationibus, ac præmiis allexit, & minis ac suppliciis adversus pertinaces propositis perpulit. Tum demum cognitum est, quod Miecislaus totos septem annos cœcus fuisset, significatam esse hoc modo diuturnam Polonæ gentis cœcitatem: quod, omnibus humanis auxiliis frustra tentatis, tandem divino beneficio lucem aspexisset, fore ut populi quoque cœcitas nulla humana ope sanabilis divinitus depelleretur. Neque vana fuit hariolorum prædictio. Eo enim rerum potiente, Polonia splendore divini luminis illustrata est. Notum est autem interdum fieri, ut etiam superstitiosi & impii homines, Deo permittente, vera vaticinentur. Neque temere inditum nomen. Gladio enim sibi & suis gloriam peperit, non quidem ferreo, aut ulla ex alia materia confecto, sed gladio illo utrinque acuto, gladio spiritus, quod, ut ait Paulus, est verbum Dei. Ut autem ab ea Ecclesia, quæ cæterarum omnium mater ac magistra est, Christiane vivendi leges acciperent, & ex eo fonte haurirent, unde nihil non purum & incorruptum hauriri potest, legatos miserunt ad Joannem Pontificem ejus nominis tertium decimum, per quos & eum, ut communem totius Ecclesiæ pastorem venerarentur, & ab eo sibi peterent Episcopos mitti a quibus regi, & quæ sibi credenda, quæque facienda essent, cognoscere accuratius possent. Misit ille Italorum hominum spectatæ probitatis & eruditionis idoneum numerum: qui primi novellas illas ac teneras nuper in horto Christi depactas ac consitas plantas, copiosis sanctorum præceptorum imbribus irrigarunt. Hujus Miecislai soror Adleida, cum Geisæ Ungarorum Principi nupta esset, cohortationibus suis perfecit, ut ipse quoque cum tota Ungaria Christi Sacramento adigeretur. Neque vero ejus filius Boleslaus primus Poloniæ Rex, aut majoribus suis laude bellica, aut patri propagandæ religionis studio cessit. Qui suscepto adversus Saxonas bello, & ea, quæ illi dudum Polonis ademerant, recuperavit, & cum universam illam oram ad Albim & Salam fluvios, & Chersonesum Cimbricam, quæ hodie Dania vocatur, sub Imperium suum subjunxisset, ut ostenderet, eam se victoriam Christo quæsiisse, non sibi, nihil in victos acerbe, aut crudeliter statuit: sed cum eos ad accipiendam Christi doctrinam compulisset, fixis memoriæ causa in Sale ripa tribus ferreis columnis, in Poloniam se recepit. Numquid

igi-

igitur ea laude contentus, otio se postea tradidit? Immo vero declaravit, nunquam desidem atque ignavam esse virtutem; nullas ei esse a præclaris actionibus ferias, fortes & constantes viros honestorum laborum ac munerum perfunctione, non ad quietem invitari, sed ad alia ex aliis assidue suscipienda incitari. Nam cum Prussi aliquot ante annis Divum Adalbertum interfecissent, ejusque corpus quidem ipse æquo auri pondere a barbaris redemisset (mirum hoc quoque pietatis argumentum: sed in tanta temporis angustia multa necessario prætermittenda sunt) cædis autem ultionem in aliud tempus distulisset; tunc demum ratus advenisse tempus illud, cum & punienda eorum audacia, & armis frangenda pertinacia esset, bellum eis intulit, neque magno negotio victor non aliam eis pœnam imposuit, quam ut erroribus suis depositis, Christo initiarentur. Hic mihi, Beatissime Pater, venit in mentem, quod olim a quodam Græco Imperatore dictum est, qui a suis in exilium pulsus, cum apud hostes, ad quos confugerat, multo lautius ac magnificentius haberetur quam apud suos; Perieramus, inquit, nisi periissemus. Ita enim & qui ab illo Principe vincebantur dicere poterant, se, nisi ab eo victi essent, perituros fuisse. Quid ego jam, ut Pomerani a Boleslao tertio, Prussi a Boleslao quarto ad Christum, a quo defecerant, revocati sint, persequar? Rerum me copia, Beatissime Pater, inopem consilii reddit. Quod si in me ulla dicendi vis ac facultas esset, optarem equidem aliquam mihi non tam uberem ac copiosam ad dicendum materiam dari: ut in singulis ejus partibus accurat percensendis, copiose exornandis, artificiose exaggerandis, jactare, atque ostentare me possem. Nunc enim, ut pictor, cui in exigua tabella ingens aliqua multitudo hominum exprimenda est, nonnullorum vultus tantum atque ora, multorum summa modo capita ostendit, totum reliquum corpus abscondit: ita me, cui innumerabilia Polonorum Regum ac populorum æternis dignissima laudibus facta in angustum unius brevissimæ orationis curriculum concludenda sunt multa, quæ, si pandi explicarique possent quasique spectanda proponi, incredibilem admirationem excitarent sui, delibare modo, & attingere, multa etiam significare potius, quam ostendere, necesse est. Ideoque ne de bello quidem, quod Boleslaus quintus

cogno-

cognomento Pudicus adversus Jazygas, qui hodie partim Valachi, partim Hungari sunt, gessit, copiosius dicam: tantum quasi præteriens admonebo, eum, cum gentem illam ferocissimam devicisset, illos omnes, quorum virtuti, ut ait vetus poeta, fortuna belli pepercerat, quasi opima quædam spolia Christo consecrasse, neque aliud eis, quam ut Christiani fierent, imperasse. Ad Jagellonem enim Sigismundi Augusti proavum festinat animus, cujus admirabili inusitatæque virtuti utinam par a me adferri posset orationis genus! Sed ita prorsus existimo: omnes, qui ubique sunt, eloquentissimos homines, si communi studio ad eum celebrandum quidquid habent in dicendo virium conferant, omnia tamen illius dignitate inferiora dicturos. Id ita se habere, eos, qui me attente audire non gravabuntur, facile cognituros esse confido. Lituania, Beatissime Pater, amplissima, & fortium virorum feracissima regio, cæteris finitimis populis ad religionem Christianam adductis in veteri superstitione perstabat. Colebant autem ejus provinciæ homines ignem pro deo, ei aras, ei templa ponebant, eum summa diligentia in celeberrimis quibusque oppidis perpetuum asservabant. Fulmini quoque divinitatem quamdam inesse credebant, idque sua lingua deum Percunum nominabant. Sed & lucos, & selectas quasdam in sylvis eximiæ proceritatis arbores venerabantur ut deos. Viperis quoque & aliis serpentibus eumdem tribuebant onorem. Qui quid horum violasset, inexpiabile ab eo scelus conceptum putabant. Cum hoc per se miserabile erat, talem tantamque provinciam tanto tempore in tanta errorum fœditate versari, tum illud accedebat incommodi, quod gens bellicosa, & ferox finitimos sibi Christianos quotidianis incursionibus lacessens, nunquam quiescere patiebatur. Ei genti annos ab hinc amplius ducentos viginti imperabat Jagello, idemque præterea & Samogitiam & magnam Russiæ partem obtinebat, fortis & strenuus Princeps, & quamquam religionis nostræ mysteriis nondum initiatus, tamen, ut qui Christiana matre genitus esset, animo ab ea non prorsus alieno. Cum igitur per id tempus mortuo Ludovico Hungariæ & Poloniæ Rege, regni proceres de Heduigi ejus filia, ad quam regnum delatum erat, in matrimonium collocanda deliberarent, ecce ab Jagellone legati, qui renuntiarent, eum cum omnibus suis velle Christianum fieri, petere, ut sibi Heduigis uxor daretur: hoc si fieret, paratum esse

omnes

omnes ditionis suæ provincias cum Poloniæ regno ea lege conjungere, ut nunquam divellerentur. Quam lubentibus animis Poloniæ proceres eam legationem audierint, nihil opus est dicere. Sustulerunt manus ad cœlum, & gratias egerunt omnium bonorum auctori Deo, qui tandem illorum populorum misertus, eam mentem immisisset Jagelloni. Ipsa tamen Heduigis, in qua eximiam formæ pulchritudinem singularis modestia æquabat, nihil de matrimonio suo sine matris auctoritate statuere voluit, totamque rem ad illius voluntatem rejecit. Missi ad eam oratores in Hungariam, quo se mortuo viro contulerat, quibus illa responsum dedit pietatis & prudentię plenum: Longe a se abesse eam mentem, ut quidquam impedire vellet, quod & ad amplificandum regnum Poloniæ, & ad religionem latius spargendam pertineret. Cogitarent Poloni, & in commune consulerent, reque mature deliberata id facerent, quod & Deo acceptissimum, & regno utilissimum putarent fore. De procerum igitur sententia constituto ad nuptias celebrandas die, Cracoviam magno septus comitatu venit Jagello: & quia fortassis a matre puer acceperat, sanctos illos Reges, quorum memoriam nuper Ecclesia recolebat, ad adorandum Christum recens natum non sine muneribus venisse, ne ipse quidem immunis ad Christum venire voluit, eique pro munere non thus, non aurum, non myrrham, sed fratres suos, quos secum baptizari voluit, sed Lituaniam, sed Samogitiam, sed Russiam, sed omnes, uno verbo, quos in potestate habebat, populos obtulit. Quam jucundum illud non hominibus modo, sed Angelis ipsis fuisse spectaculum credimus, cum vir fortissimus ad sacros fontes incredibili alacritate properaret; cum se in vias ad eam rem præparatum cupidissime immergeret; cum magna & clara voce Deum & homines testaretur, ut in se aqua illa spargeretur, ita se pro Christo sanguinem suum, ubi res ferret, sparsurum esse! Baptizatus igitur & novo nomine, Vuladislaus Jagello dictus, postridie Idus Februarias, eodem die Reginam in matrimonium duxit, neque multo post consecratus & inunctus, ac coronatus Rex Poloniæ, totum eum annum in pacando regno consumpsit. Eo autem anno, qui proxime secutus est, cum ei nihil longius videretur, quam dum populos suos in Christianorum numerum aggregatos videret, comitatus uxore & multis principibus viri, multis item Episcopis ac Sacerdotibus in Lituaniam profectus,

quam

quam multis, quam certis, quam inusitatis documentis pietatis suæ magnitudinem testatus est! Nam cum populum ægre ab inveterata superstitione avelli videret, ipse omnibus inspectantibus, manu sua illis, quas aliquando coluerat arboribus magna vi secures impingens, easque ab radicibus deturbans, tum ingentem vim aquæ profundens in illos tamdiu adoratos ignes; *Non est*; clamabat, *non est Deus, quod exscindi ac dejici, non quod exstingui potest.* *O mirificos deos, quorum alter alteri pro pabulo est, alter alterum absumit! In venenatis autem & mortiferis animalibus quæ potest esse divinitatis similitudo? Agnoscite, agnoscite, miseri, errorem vestrum, & resipiscite, & tandem aliquando mentis oculos ad Deum omnium rerum effectorem convertite: ne, dum æternum (ut falso putatis) ignem colitis, in alium ignem vere æternum incidatis.* Simul hæc, simul eis religionis nostræ principia, ut poterat, edisserebat: ut eodem tempore & vetus ille ignis pro Deo habitus, exstingueretur, & novus ignis divini amoris in eorum pectoribus accenderetur. Cumque neque sacerdotes, quos secum adduxerat, Lituanicam linguam, neque Lituani ullam aliam intelligerent, ipsemet eos summam fidei nostræ ab Apostolis traditam, quam symbolum vocamus, ipse formulam precandi a Christo Jesu institutam, ipse cætera, quæ discere solent ii, quos Catechumenos vocamus, in Lituanicum sermonem convertens, neque ullum in ea re laborem subterfugiens, edocebat. O Regem rari, & singularis exempli! O ardorem animi commemorabilem! O pietatem omnibus seculis prædicandam! Ita igitur inflammavit Lituanorum animos, ut ad danda Christo nomina, & ad sacrosanctam illam aquæ aspersionem simul omnes facto agmine concurrerent, seque longiorem moram pati non posse clamarent. Ideoque solis nobilibus singulatim baptizatis, cætera multitudo idem sacramentum catervatim distributa suscepit. Quid ego nunc exstructarum ab eo sacrarum ædium multitudinem, quid divitiarum Ecclesiastici ordinis hominibus attributarum magnitudine exponam? Quid susceptos in Samogitia ad Christum traducenda labores, & obita eadem illa munera, quæ in Lituania obierat? Illud vero minime prætereundum est, quod ne regnandi quidem suavitas, maxima illecebra peccandi, quæ sæpenumero multos adversus alia omnia satis firmos abstulit, ullam vim habuit ad Vuladislai fidem ac constantiam labefactandam. Nam cum Bohemi, quorum animis

mis paulo ante Joannes Huss & Hieronymus Pragensis pestiferum opinionum suarum virus afflaverant, mortuo Venceslao Rege suo, legatos ad eum misissent, per quos ei regnum deferabant, multisque precibus obsecrabant, ut id aut ipse, aut Vitoudus frater ipsius patruelis susciperet: maximo uterque animo eorum preces repudiavit, addita illa nobili, & nunquam satis celebrata voce: Religionem sibi esse, hæreticis imperare. Non patitur temporis brevitas, ut aut plura de hoc dicam, aut de eius filio Vuladislao tertio Poloniæ & Hungariæ Rege, qui, ut Pontificis maximi auctoritati pareret, cum Turcis, quos diu vexaverat, multisque prœliis fuderat, fregerat, afflixerat, redintegrato adversus pactas cum eis inducias bello, tum quoque magna eorum edita strage, in ipsa tandem acie fortissime dimicans interfectus est. Eademque me causa cogit, tum alios aliquot reges silentio involvere, tum in Sigismundo primo Sigismundi Augusti patre laudando esse breviorem. Cujus pietatem quidem ac religionem magnificentissima templa partim instaurata, & refecta, partim ditata, partim etiam a fundamentis excitata, & perpetuum prohibendarum a regno suo novarum opinionum studium, bellicam vero fortitudinem tam multæ, tamque memorabiles de Moschis, de Valachis, de Tartaris, de Turcis victoriæ, &, ut cætera taceam, octoginta Tartarorum millia uno ad Borysthenem prœlio profligata testantur. Qui cum octoginta duos vixisset annos, carus suis, metuendus hostibus, utrisque venerandus, satur vitæ, satur gloriæ, moriens, Sigismundum Augustum non regni magis, quam virtutum suarum hæredem reliquit. Hic si præsens adesset, Beatissime Pater, sanctissimos pedes tuos deosculatus, hac ad te oratione uteretur: Magno gaudio affectus sum, Pater Sanctissime, cum te ad Ecclesiæ gubernacula admotum, & in isto celsissimo inter mortales solio collocatum esse cognovi. Qualem enim jamdudum certa & constanti fama esse te acceperam, tali gubernatore navim Ecclesiæ in his turbulentissimis tempestatibus egere intelligebam. Quem in locum Christiana Respublica deducta sit, etsi dubitandum non est, quin tu ex ista edita ac præcelsa specula optime videas: nos tamen qui ab hostibus undique circumsessi sumus, certe propius intuemur. Et ab hoste immanissimo ac potentissimo invadimur, & domesticis seditionibus laboramus. Neque ulla res majores ei animos facit, quam quod intelligit, graviori, & implacabi-

cabiliori odio Christianos a Christianis, quam Christianos a Turcis dissidere. Ita qui conjuncti, ac conspirantes terrori essemus, divisi ac dissentientes ludibrio & despectui sumus. Jamque mali vis, invitissimis, & nequidquam renitentibus nobis non obscure per partes usque adhuc integras serpit. Et alia hoc regna nuper magno bonorum omnium mœrore senserunt; & nos, quamquam omnia prohibendi causa facimus, pervincere tamen non possumus, ut nihil populis nostris vicinitate ac contagione noceatur. Hem, nunquamne his tot, tam gravibus, tam diuturnis calamitatibus remedium aliquod reperietur? At tu, Beatissime Pater, cujus & apud Deum preces propter sanctitatem, & apud homines jussa propter auctoritatem plurimum valent, per illam, qua genus humanum complecteris, charitatem, per illam curam, quam Christianis omnibus & debes, & præstas, per illum ipsum, cujus in terris vice fungeris, JESUM CHRISTUM, succurre, ac subveni communibus malis, & omnes cogitationes, omnia consilia, omnem auctoritatem ac potentiam tuam confer ad Christianos populos & purgandos ab erroribus, & firma ac stabili concordia inter se devinciendos. Quod igitur Rex ipse per se facere propter locorum distantiam non potest, id per hunc clarissimum virum oratorem ad te suum facit: per eum tibi gratulatur, per eum ad te omnes vires ac copias suas defert, per eum tibi & huic sanctæ Sedi obedientiam præstat; quamque laudem a majoribus suis hæreditariam accepit excubandi assidue pro Christianis, & quicumque hostes Christi atque Ecclesiæ fuerint, eosdem semper habendi pro suis, eam se diligentissime, ut semper fecit, conservaturum, neque unquam ab eorum virtute degeneraturum esse promittit. Tibi autem, Beatissime Pater, cum omnia fausta & prospera precatur, tum quo facilius ea, quæ a te exspectantur, perficere possis, illud a Deo votis omnibus petit, ut publico Ecclesiæ bono non minus diu Pontifex vivas, quam te Pontificatu dignum vixisse, omnes, qui vere & incorrupte judicant, confitentur, DIXI.

DE TOTO STUDIORUM SUORUM CURSU, DEQUÆ ELOQUENTIA, AC CÆTERIS DISCIPLINIS CUM JURISPRUDENTIA CONJUNGENDIS.

ORATIO XV.

Habita Romæ Anno MDLXVII.

NOn eram nescius, cum hanc Pandectarum interpretandarum provinciam susciperem, fore, ut multis sermonem darem: quibus mirum, ac novum videretur, me, qui tot annos in hoc docendi munere ita consumpsissem, ut eos modo libros attingerem, qui aut ad Eloquentiam, aut ad Philosophiam pertinerent, mutata subito voluntate, ad tractationem Juris Civilis tam longo intervallo redire: a quo me plerique jam pridem animum omnino avocasse, & ad mitiora studia, tanquam ad Sirenum scopulos, adhæsisse, aut quasi loti cujusdam Homericæ, ita illorum dulcedine, ac suavitate captum, hujus jam ne per somnum quidem meminisse arbitrarentur. Quibus ut satisfaciam, simulque vobis omnibus hujus consilii atque instituti mei rationem reddam: etsi non libenter facio, ut de me loquar, tamen antequam progrediar longius, pauca quædam de toto studiorum meorum cursu breviter commemorare constitui. Quæ si audire ac cognoscere grave non erit, spero fore, ut gravissimi quidem & eruditissimi homines, quos hic adesse video, factum meum non improbent; vos autem, optimi & studiosissimi adolescentes etiam fructum aliquem ex hac narratione capiatis. Cum enim, quæ præcipue res progressus meos retardaverit, meque decurso jam spatio a calce ad carceres, ut dicitur, revocaverit, cognoscetis: forsitan, exemplo meo edocti, melius ipsi vestris rationibus consuletis. Ego igitur, ut primum puer Grammaticorum & Rhetorum præceptis visus sum utcumque imbutus esse, leviter gustatis Dialecticæ principiis, cæteris autem Philosophiæ partibus ne a limine quidem salutatis: nulla Græcæ linguæ intelligentia, nullo rerum usu, nulla antiquitatis cognitione instructus, animum ad Jus Civile appuli, & iis Doctoribus, qui tum illis in locis optimi putabantur, annos aliquot operam dedi. Jamque eo processeram, ut, quæ tum præcipuæ laudes habebantur, & in argumentando satis acutus, & in respondendo non incautus, & qua-

& quacumque de re ageretur, abunde loquax essem, & quod multis palmarium videbatur, multarum legum non intellectarum principis uno spiritu citare, multorum interpretum nomina recensere, multos versus, multas paginas, multas columnas, porticus etiam, ut opinor, peristilia, & intercolumnia, nullo negotio, numerare quamlibet multa possem. Cum ipse me eo nomine circumspiciebam, meque pulchrum, ac beatum putabam, tum uno ore omnes, ut ait Comicus, omnia bona dicere, & *laudare* fortunas meas, qui tantula ætate tantam mihi, ut ipsi putabant, sapientiæ, ut res ipsa docuit, stultitiæ & inanium opinionum supellectilem comparassem. Jam omnes me mei foro & cancellis & subselliis destinabant, magnamque in spem venerant, rabulam me aliquem non in postremis fore, confidentem, acrem, contentiosum, præsertim cum & natura essem firmis lateribus, & voce magna, &, quod caput est, illi me quos dixi magistri, si non multum sapere, at certe, quod apud eos pro eodem erat, multum audere multumque clamare docuissent. Quid verbis opus est? Inibi jam erat, ut illud vitæ genus ingrederer, cum Deus, (Deus enim fuit, neque hoc mihi ex animo excuti potest) Deus igitur effecit, ut quædam Budæi & Alciati & aliorum ejusdem notæ hominum scripta, quæ nunquam ante illud tempus adspexeram, in manus meas venirent. Quæ cum evolvere cœpissem, passimque in eis multa reperirem, quæ de magistris meis nunquam audissem, multas sententias, quas illi me ratas ac firmas esse docuissent, gravissimis argumentis convulsas ac labefactatas; multa ex Græcis scriptoribus deprompta, multa ex antiquitate repetita, quibus in omnibus mihi tenebræ essent: nolite quærere, quid mihi animi fuerit. Visus mihi sum de cœlo decidisse, aut in alium quemdam orbem delatus esse: neque aliter affectus sum, quam egeni & inopes homines interdum solent, qui cum totam noctem somniarunt se divites repente factos esse, ubi diu gemmas, aurum, purpuram dormientes contrectarunt, experrecti, omnia domi suæ obtenta telis aranearum vident. Quid facerem? ego ille paulo ante tumidus & ferox, cum mihi de repente vultus, animus, verba cecidissent, jamque suffusus pudore, verecundarer inter eos versari, qui de me ita magnifice senserant: subduxi me clanculum ex illis, in quibus diu me rueram, castris, & in Græciam navigavi,

id est, ad Græcarum litterarum & disciplinarum magistros me contuli; eademque opera perlustravi etiam vetus illud Latium, id est, omnes ad unum veteres linguæ Latinæ scriptores diligenter & accurate pervolutavi, sedulo undecumque omnia colligens, quibus mihi Jurisprudentia instructior, & ornatior fieri posse videretur. Atque in hac peregrinatione, tum in Lycei ambulationibus, tum in Academiæ spatiis, sæpe me exercui: neque aut illius e Gargetto delicati atque otiosi senis hortos invisos præterii, quamquam venenorum quam salubrium herbarum feraciores, neque disjectas veteris illius Pœciles, non tam Polygnoti manu, quam Zenonis ingenio nobilitatæ, reliquias neglexi. Et ut magnam voluptatem capiunt, qui ad magnorum ac nobilium fluminum, Euphratis puta, aut Nili, fontes ac capita ipsa venerunt: ita juvit me incredibiliter, cum apud illos sapientissimos senes cernerem, quibus ex fontibus manassent amplissima illa juris civilis flumina, per quæ, toto orbe sparsa atque diffusa, tam multi assidue summo homines ingenio navigarent. Interea, ut paterfamilias, qui, mercaturæ causa in longinquas terrarum oras profectus, dulcem eximieque animo caram domi uxorem reliquit, sæpe de ea cogitans, sicubi aut gemmam aliquam, aut scite tornatum annulum, aut monile baccatum, aut segmentatam vestem, aut talia mundi muliebris ornamenta conspexit, studiose omnia comparat ac seponit, quibus eam, domum reversus, muneretur: sic me per omne scriptorum genus vagantem nunquam ea cura ac cogitatio deserebat, ecquid decerpere ac delibare ex eorum unoquoque possem, quod, cum ad Jurisprudentiam reverterer, ad eam expoliendam & exornandam accommodatum esset. Sciebam enim quam turpe haberetur, & diu manere, & inanem redire. Quod autem Homerus ait, Ulixem in illo diuturno errore crebro spectare solitum Ithacam versus; itidem ego ad Jurisprudentiam identidem reflectebam oculos, & ab ea tam diu abesse me, vix satis æquo animo ferebam. Quin etiam, ne me amœniores illæ disciplinæ usu quodammodo suum facerent, multa sæpennumero faciebam usucapionis interrumpendæ gratia, quod & mea qualiacumque scripta declarant, crebris jurisconsultorum adspersa sententiis, & quotidianæ disputationes, quibus, quoties erat occasio, aliquid ex hac disciplina petitum intexebatur, non obscure indicabant,

bant,

bant. Nunc, cum mihi videar non ea quidem omnia, quæ animo conceperam, perfecisse, sed usque eo tamen progressus esse, ut iis, qui Juris Civilis cognitionem ex ipsis fontibus haurire cupiunt, opis aliquid adferre possim: putavi, tempus jam ipsum postulare, ut prodirem, & navatæ in hoc genere studiorum operæ specimen aliquod darem. Cur autem Pandectas potissimum extra ordinem interpretari voluerim, causa hæc fuit. Videbam, eruditissimos in hac schola viros, quibus docendi juris munus mandatum est, ita se in eo gerere, ut, ipsa si loqui possit Jurisprudentia, non certius, aut copiosius, aut majori cum dignitate videatur explicatura sensus suos, quam ab illis quotidie explicantur. Omnia ex eorum ore profluunt, quæ in hac arte, aut cogitari prudenter, aut disputari acute, aut certo definiri, ac statui possunt. Itaque cum in omnibus habeam, quod admirer, in nullo habeo, quod desiderem. Sed illi tamen, quid dignitatis suæ, eique, quam meritissimo obtinent, auctoritati consentaneum sit intelligentes, perpetuo in gravium & arduarum quæstionum tractatione versantur, exquisitam singularum vocum explicationem, ut humile quiddam, neque satis dignum, in quo tempus conterant, aut prætermittunt, aut modice attingunt. Planeque si ad eos audiendos ii tantum accederent, quos oporteret, id est, qui prius in Grammaticorum, Rhetorum, Philosophorum scholis diu multumque exerçitati essent: nihil amplius, quam quod ipsi cumulatissime præstant, requireretur. Nunc, quod ego me principio fecisse dixi, ut ad jus audiendum aliarum omnium artium rudis accederem, in eo vereor ne etiam hodie a plerisque peccetur. Cogitavi igitur, si pro mea virili parte huic incommodo mederi studerem, neque invidiosum id mihi, neque inutile aliis fore. Nam neque invidiam habet ullam, quod ab aliis neglectum jaceat, id sumere: & in exercitu non tantum imperatorum & tribunorum ac centurionum, sed & gregariorum militum, & colonum quoque ac lixarum aliquis usus est. Neque si gubernatorum in navi regenda præcipuum est munus, non ii quoque utiles sunt, quorum in sentina exhaurienda omnis consumitur labor. Quamquam, si id quod res est, fateri, si recta & vera speciosis ac fucatis anteponere, si, quanti res quæque sit, non quanti vulgo fiat, spectare volumus: multo plus est in hac pura & simplici verborum explicatione momenti, quam ple-

rique fortasse suspicarentur. Nam cum verba, ut ait Aristoteles, sint eorum, quæ animo concepimus, notæ: fieri nullo modo potest, ut, qui vim verborum non percipit, eam sententiam, quæ illis verbis expressa est, assequatur. Itaque & idem Aristoteles alibi ait, eos, qui, quid quoquo verbo proprie indicetur, non satis intelligunt, in rebus judicandis sæpenumero falli: & apud Platonem Cratylus ex verborum intelligentia cognitionem rerum pendere dicit. Et quis tandem est, qui nesciat, patrum avorumque nostrorum memoria, cum perversa quædam ac pestifera opinio invaluisset, nihil cultum orationis, nihil historiæ veteris notitiam, ad eos, qui graves ac serias disciplinas tractarent, pertinere; Græcas vero litteras etiam impedimento esse, quanta & quam densa caligo universum prope terrarum orbem obtexerit? quantaque verborum neglectum, rerum ignoratio consecuta sit? Sed, quid necesse est, huic rei aliunde argumenta petere? illi ipsi, quorum libros quotidie terimus, veteres jurisconsulti in explicandis legibus, senatus consultis, edictis prætorum aut ædilium, constitutionibus, decretis epistolis principum, quam, quæso, viam rationemque tenuerunt? Nempe in patefacienda singularum vocum vi ac proprietate tam multi, tamque assidui sunt, ut magnam industriæ suæ partem in eo consumere videantur. Quod prolatis ac productis ipsorum locis probarem, si, quam facile, tam necessarium esset. Antistium Labeonem jurisconsultum nobilissimum cum alicubi valde commendasset Gellius, ad postremum addit: *Latinarum vocum origines rationesque percalluerat, eaque præcipue scientia ad enodandos juris laqueos utebatur*. Hos me sequentem duces, nemo, ut opinor, merito culpaverit. Quam igitur interpretandi viam nobis Ulpianus, Paulus, Gajus, Marcellus, cæterique juris antistites præiverunt, eam sequemur, & eorum vestigiis, quantum vires nostræ ferrent, insistentes, summa ope conabimur efficere, ut neque prætermittamus necessaria, neque inutilia consectemur: & quotidie tamen aliquid minime vulgare minimeque contritum adferamus. Quod ut jam nunc perspicere possitis, dum ad titulum de justitia & jure interpretandum accedo, quæso, diligenter attendite. DIXI.

CUR AD MUNUS DOCENDI, QUO SE SPONTE ABDICAVERAT, REVOCATUS SIT.

ORATIO XVI.

Habita Romæ prid. Kalend. Mart. Anno MDLXIX.

QUod antiquitus a sapientissimis viris dictum est, non licere cuiquam mortalium quid facturus, aut non facturus sit, certo pronunciare, quod in vita multa eveniunt; tum ut ea ne facias, quæ facere decreveris, tum ea ut facias quæ nunquam facere constitueris: id ergo & sæpe antehac in aliis, & in meipso nuper verissimum esse cognovi. Nam in hoc publice docendi munere quinquennium jam cum aliqua hominum approbatione versatus, eo me, ut scitis, superioribus mensibus sponte abdicaveram: idque eo animo, ut, quod ex me sæpe auditum est, nunquam me postea eamdem provinciam suscepturum, nunquam eosdem labores denuo subiturum putarem. Cogitabam, satius esse desinere, quam deficere: me, sive placuissem, satis jam spectatum esse; sive displicuissem, plus satis: satius esse cum desiderio, quam cum satietate discedere: utcumque esset, tradendam quasi cursu aliis lampada, qui & laboris patientiores, & doctrinæ copia instructiores, institutam hìc & incohatam a nobis majore animo, quam viribus jurisprudentiæ cum eloquentia & cum antiquitatis cognitione conjunctione exædificarent, ad summumque perducerent. Mihi ad nominis mei commendationem abunde videbatur, tanti ac tam præclari operis aliqua saltem fundamenta jecisse, & præstando, quod possem, alios qui plus possent, ut experiri vellent, exemplo meo excitasse. Jamque totus in eo eram, non ut me languori quidem ac desidiæ dederem, qui semper ignavorum vitam mortemque juxta æstimassem: sed ad eas artes mecum recolendas ac celebrandas referrem, quibus usque a puero deditus fui: & ad mandandas litteris cogitationes quasdam meas, quibus efficerem, conarer quidem certe, ut quod mihi otium Hippolyti Cardinalis Ferrarensis, studiorum ac fortunarum mearum patroni, summa liberalitate conceditur, ejus aliquis fructus non ad præsentes modo & eos qui nunc sunt, sed & tunc ad

exteros, & olim ad posteros perveniret. In hac me cogitatione defixum, & tanquam in portu, complicatis velis, cæterisque armamentis omnibus compositis quiescentem, vestra, Cardinales Amplissimi, auctoritas expergisci denuo, & subductam jam navim mutato consilio, deducere, & vela ventis pandere coegit. Quæ mihi res eo mirabilior visa est, quod non deerant homines & ingeniosi, & eruditi, & exercitati, qui vobis ad hoc munus obeundum ultro studium atque operam profiterentur suam: quorum etiam unum a me ipso vere atque ex animo commendatum esse memini. Itaque, ut in historiis est eos, qui M. Catonem in præturæ petitione superarant, ipsomet mirari solitos, quod se tali viro Populus Romanus prætulisset: sic fateor, mihi mirum visum esse, quid ita vobis potius libuerit, me alia jam omnia cogitantem, etiam cum aliqua ad vetus honorarium accessione revocare, quam in locum meum aliquem ex iis sufficere ac substituere, qui id in beneficii loco petebant. Quod ego neque ita me ignoro, ut mihi tribuam, ac non vestræ potius humanitati, quam ulli merito meo acceptum feram: & tamen non debeo esse, aut adversus dignitatem meam, aut adversus vestra judicia improbe curiosus. Nam, sive aliquid esse in me, cur hic honos mihi habendus esset, judicastis, potius eniti ac contendere debeo, ut vestram de me opinionem rebus confirmem, quam ut verbis refellam: sive, quod magis credo vestra tantum in eo humanitas, & quędam erga me voluntatis propensio valuit, non minus optabile, aut honorificum duco, a vobis amari, quam magna aliqua sive eruditione, sive eloquentia præditum judicari. Illud quidem neque reticere, neque dissimulare possum, recentem istam vestræ erga me voluntatis significationem magnum mihi onus imposuisse, magnam curam & sollicitudinem, magnam vigilandi, laborandi, contendendi omnes industriæ meæ nervos necessitatem attulisse. Non enim mihi tantum elaborandum est, ut, siquam mihi existimationem superiorum annorum labores vigiliæque pepererunt, eam conservem ac tuear: sed multo magis, ut vestra de me judicia sustineam, & aliqua saltem ex parte respondeam illi exspectationi, quam de me, ut verisimile est, in multorum animis pondus auctoritatis vestræ concitavit. Quod quidem me studiosissime constantissimeque facturum vobis omni adservatione confirmo, daturumque operam, ut

hæc,

hæc, qua nunc cincti ac circumfuſi eſtis, ſtudioſorum adoleſcentium multitudo, ſi nulla alia re, at certe induſtria & aſſiduitate vix alium quemquam a vobis ad rationes ſuas accommodatiorem huic muneri præfici potuiſſe fateatur. Sed jam tempus eſſe videtur, ut ſpecimen vobis aliquod exhibeam ejus rationis ac viæ, quam & uſque adhuc in docendo tenui, & niſi vos aliud jubeatis, deinceps perpetuo tenere decrevi. Quod dum facio, date mihi, obſecro hanc veniam, ut avertam a vobis orationem, atque ita diſſeram, quaſi ii tantum adeſſent quorum cauſa me rude jam, ut arbitrabar, donatum, in hanc arenam denuo revocandum cenſuiſti. DIXI.

De Doctoris officio, deque modo Jurisprudentiam docendi.

ORATIO XVII.

Habita Romæ Prid. Non. Novemb. Anno MDLXIX.

MAjorem in dies fructum capio ex hoc conſilio atque inſtituto meo, exornandi juris civilis, neque lautius modo ac nitidius, ſed diſtinctius etiam & ad rudiorum captum accommodatius, quam plerique vulgo ſolent, explicandi. Nam etſi ſatis intelligo, non tantum mihi eſſe vel virium vel auctoritatis, quantum ad hoc, quod animo concepi, quodque omnibus votis expeto, plane perficiendum requireretur: juvat tamen, tanti ac tam præclari operis qualiacumque fundamenta jacere experiri, ſi forte alios rebus omnibus inſtructiores commovere, & ad eamdem cogitationem ſuſcipiendam excitare poſſim; efficere denique ut quicumque olim de hoc meo conatu vere judicare & poterunt & volent, quidvis mihi potius, quam aut in diligenda recti docendi ratione ac via judicium, aut in eadem aliis commonſtranda voluntatem defuiſſe fateantur. Quibus enim rebus ejus, qui quamcumque artem docere inſtituit, officium contineri arbitror, eas ut præſtarem, & alias ſemper, & præcipue ex quo libros Pandectarum explicare ingreſſus ſum, magno mihi ſtudio elaboratum eſt. Ac ne quis forte quærat, quæ tandem illa ſint, in quibus & multum operis poſuiſ-

fuisse me dico, & multum ponendum esse omnibus, qui docendi munus ita ut oportet obire ac sustinere meditantur: exponam ea, ut potero, breviter, vobisque potestatem faciam, ex iis, quæ hodierno die de doctoris officio dicam, existimandi quid a me imposterum non exspectare tantum, sed etiam exigere debeatis. Existimo igitur duobus verbis comprehendi posse munus ejus qui docet: videndum enim ei esse, quid doceat, & quo modo. Prius illud eam vim habet: curandum esse ei, primum ut vera doceat; tum ut proprias ejus artis, in qua versatur, aut certe cum eo quod agitur conjunctio & cohærentia. Modus autem docendi is est, ut perspicue doceat: quod duabus rebus conficitur, ordine, & genere sermonis ad res enodandas & enucleandas accommodato. Hæc omnia qui præstet, ut in docendo & vera tradat, & pertinentia ad eam artem quam docet, & ea ita distinguat, ut suo quidque loco digerat ac collocet, & verbis propriis significantibus, ab eorum, qui pure ac nitide loquuntur consuetudine non abhorrentibus efferat atque eloquatur, ei ego nihil omnino ad summi ac perfecti doctoris laudem deesse statuo: qui autem, ea plene quidem & absolute præstare non posse se agnoscat, eo tamen quidquid habet virium confert, ut ad eas laudes quam potest proxime accedat, dignissimum esse, cujus honestissimos conatus & industriam ad præclara tendentem bonorum omnium perpetuus applausus approbatioque comitetur. In his omnibus varie peccatum esse video a multis eorum, qui quadringentos fere abhinc annos jus civile tractarunt: quorum etiam nonnulli tanto apud multos in pretio sunt, ut, quasi Atlantis humeris cœlum, ita eorum auctoritate hujus artis dignitas sustineri putetur. Nam & multa sæpe pro veris falsa docuerunt; & referserunt libros suos alienissimis quæstionibus; & sine ullo ordine omnia tradiderunt; & cum latine loqui nescirent, novum quoddam & monstruosum sibi confinxerunt loquendi genus, ut si veteres illi Pauli, & Ulpiani, & Papiniani & cœteri juris antistites reviviscant, multis interpretibus eis opus futurum sit, ad eos, qui scripta sua interpretati sunt, intelligendos. Ac cur falsa quidem pro veris tradiderint, non negaverim alias quoque fuisse causas: duas tamen præcipuas fuisse arbitror: ignorationem antiquitatis, & perversum quoddam studium contradicendi. Etenim cum tota Reipublicæ atque Imperii Romani facies ita versa atque

que immutata esset, ut nullum retineret veteris formæ vestigium, aliæ consuetudines essent, aliæ leges, alia religio, alii magistratus, alia judicia; exstincto autem lumine Latinarum & Græcarum litterarum, omnia densissimis ignorantiæ tenebris sepulta atque obruta tenerentur: fieri nullo modo potuit, quin homines ejus Reipublicæ ignari, cujus leges & jura tractabant, tanquam in illuni nocte sine lumine errantes, sæpe offenderent, sæpe laberentur, sæpe quovis potius, quam quo instituerant, pervenirent. Ad quod incommodum cum aliud accessissent ex prava quadam ambitione, quæ multorum ex illis animos occuparat, ut indecorum putarent, cuiquam assentiri, ac tum demum sibi pulchri ac beati viderentur, si superiorum placita labefactare ac subvertere, ipsi autem aliquid, quod ante se nemo dixisset, adferre potuissent, quasi clavum clavo, sic opinionem opinione trudentes: eo tandem rem perduxerunt, ut, cum receptum sit, in rebus judicandis communem interpretum sententiam sequendam esse, sæpenumero, quæ in plures probata sit, in tanta discrepantia ac varietate dubitetur. Scitum autem est, quod ait Plato, semper inter se consentire eos, qui aliquid sciunt: nam neque sciri potest nisi quod verum est: neque in quaque re verum esse amplius uno potest. Jam, quod secundo loco posui, multas sæpe ab eis inculcatas quæstiones, neque juris civilis proprias, neque ad id, quod in manibus erat, ullo modo pertinentes, id quin verum sit, dubium nemini unquam futurum est, qui eorum scripta vel per transennam, ut dici solet, adspexerit. Nisi forte quærere, quæ sit potestas ablativi, ut loquuntur, absoluti, aut gerundii, aut relativi *Qui*, *Qua*, *Quod*, & similia, quæ vel referre piget, grammaticorum non est potius, quam jurisconsultorum; aut quæ sit ratio definiendi, quid intersit inter definitionem & notationem vocabuli, quando liceat argumentari ab enumeratione partium, non dialectici potius, quam juris civilis professores, docere debent; aut denique innumerabilia, quæ eorum commentarios legentibus passim occurrunt, non melius & verius ab iis artificibus, quorum propria sunt explicantur. Nam de ordine quid dicam? quem semper sapientissimus quisque plurimi fecit: cui tantum tribuerunt quidam ex veteribus Philosophis, ut summum ac supremum hujus universitatis parentem atque opificem Deum dicerent in orbe condendo nihil aliud præstitisse,

quam

quam quod confuſas & permixtas inter ſe rudis materię partes diſcreviſſet, certoque ordine ſuis quamque in ſedibus collocaſſet. Impia opinio, fateor. Omnia enim non tantum digeſſit ac diſpoſuit, ſed ex nihilo effecit ac procreavit Deus. Sed tamen ex eo intelligi poteſt, quæ illorum de ordine opinio fuerit, quantamque vim in eo ineſſe crediderint: cum a quo nihil amplius, quam confuſas mundi partes in ordinem adductas eſſe dicebant, eum tamen ipſi quoque cum cœteris veriſſima nomine parentem ac conditorem omnium rerum vocarent. Exſtat præclara ſententia apud Xenophontem in OEconomico, nihil eſſe aut pulchrius, aut ad uſum commodius quam ordinem: nihil contra aut adſpectu fœdius ac deformius, aut quod plura omnibus rebus incommoda adferat, quam confuſionem ac perturbationem. At noſtri illi cum dialecticen aut non didiciſſent, aut ita didiciſſent, ut non didiciſſe præſtaret: quibus, quæſo, modis omnia miſcuerunt! qualem nobis cujuſque generis præceptorum farraginem reliquerunt! Ut ſi quis ruſticus hordeum triticum, viciam, legumina in unum acervum conferat, non illius acervum horum commentariis exiſtimem perturbatiorem fore. Mihi quidem, cum in eos inſpicio, ſæpiſſime Ovidiana illa de Chao in mentem veniunt:

Quaque erat & tellus, illic & pontus & aer.

Non aliter enim apud hos, ubi verbi cauſa, de auctoritate magiſtratuum agitur, dicetur etiam aliquid de teſtamentis; ubi de emptione & venditione diſſeritur, aliquid de pœnis, aut de auctoritate tutorum inſeretur: nihil eſt denique, quod certam ſedem ac domicilium habeat; nihil quod non alieniſſimo æque facile ac ſuo loco pertractatum reperiatur. Inde illæ crebræ ex uno in alium locum rejectiones, cum te, quod hìc agendum ac tractandum erat, id jubent ex alio petere, in quo tale quidquam agi, nunquam, niſi admonitus, divinare potuiſſes. Prorſus ut ſi quis paterfamilias veſtem non in veſtiario, ſed in arca panaria conderet, panem ex puteo hauriret, piſces in nemore, lepores in piſcina incluſos haberet. Apud Ariſtotelem primo Phyſicorum recenſetur opinio veterum quorumdam, in quibus fuit & Anaxagoras, qui quidlibet in quolibet ineſſe dicebant: idque exprimebant hemiſtichio quodam, ut opinor, Empedoclis, πὰν ἐν παντί μέμικται. Hoc an in Phyſicis vere dicatur, viderint qui illa tractant: in talium certe interpretum commentariis veriſſime

me dici potest. Atque hoc sunt etiam, qui eos industria fecisse dicant, ut artem juris obscuriorem, ac difficiliorem cognitu redderent, & ad cęteros labores illum quoque adderent quo excarnificarent discentium ingenia, pervolutandi sæpe illas ingentes librorum moles, & omnia alieno loco potius quærendi, quam suo. Quod si verum est, (nam ego quidem aliam potius fuisse causam suspicor, neque ita de eis male sentio, cum melius possent, noluisse credam) sed tamen si ita est, non obscurum est, quam eis pro tam sancto atque honesto proposito gratiam debeamus. Ultimus locus erat de genere dicendi, quo dixi eos, quidquid docent, uti debere nitido, perspicuo, usitato, tali denique ut sine ullis salebris, sine ulla asperitate influat in aures animosque discentium, eisque se non adscita fucisque ac pigmentis quæsita, sed naturali pulchritudine ac suavitate commendet. A quo ii, quos dico quam longe omnes abfuerint, quis non videt? Et sunt tamen, qui eos defendant, (ut nulla est tam mala causa, quæ patronos non inveniat) dicantque, eloquentiam in eo, qui jus docet, non requiri; satis esse si artem suam teneat; ejus præcepta dum tradat, quibus ea verbis pronuntiet, nihil interesse. Citant etiam in eam rem verba quædam Ciceronis, quibus ait, se in Philosopho eloquentiam, si adferat, non aspernari; si careat, non admodum requirere. Nimium delicatos esse, qui in tanta præclarissimarum rerum copia etiam verborum concinnitatem requirant: & perinde facere ac si optimos & saluberrimos cibos fastidirent, nisi in auro aut in gemmis apponerentur. Tum præterea facilius intelligi ac percipi, quæ qualibuscumque verbis sine delectu afferuntur, quam si quis in eisdem pura ac Latina oratione exprimendis elaboraret. Postremo, usu hoc jam & experientia compertum esse, quibus verborum cura est, eos exsuccos fere, & aridos, & exsangues, & grammaticos potius aut ludimagistros, quam veros & solidos Jurisconsultos evadere: cum contra, qui magno & forti animo contempserunt sermonis delicias, & illud horridum, incomptum, agreste, rusticanum dicendi genus adamarunt, ii demum juris ac legum cognitione impleant pectus, in consultationibus, in foris, in subseliis regnent, in omnium majoris momenti controversiarum disceptatione ac dijudicatione dominentur. Quibus ut respondeam primum dico, non existimare me, eloquentiam neque ad jus neque ad ullam omnino artem tractandam, necessario requiri:

ri: ne ad illam quidem ipsam, quâ fieri eloquentes putantur. Multos enim accepimus, cum ipsi eloquentes non essent, optimos tamen aliis ad eloquentiam duces ac magistros fuisse: qualem in Græcia Hermogenem, in hac urbe Quinctilianum fuisse ajunt. Et Aristoteles, si se ad dicendum contulisset, fortasse multos habuisset superiores, quo tamen eloquentiæ præcepta nemo unquam melius, aut perfectius tradidit. Munditia quidem sermonis non in artibus modo docendis, sed etiam in congressibus & in familiari colloquio ab omnibus ingenuis & paulo liberalius institutis hominibus requirendam puto. Non gemmas, non aurum, non emblemata requiro. Fictilibus æquo animo cœnare possum; præsertim si æpulæ sint, ut ais, exquisitæ. Sed illa ipsa fictilia tersa sint, niteant, appetentiam potius quam vomitum concitent. An tu convivatorem feras, qui quamlibet lautos cibos in vasis cœno ac luto conspurcatis apponat? Nam quod ajunt, facilius intelligi, quæ ita dicuntur: credo equidem hoc inter ipsos verum esse. Balbi enim balbos, ut est in proverbio, melius intelligunt. Ingenui quidem adolescentes, in Ciceronis, Cæsaris, Plauti, Terentii, & similium libris exercitati, & Latinæ linguæ intelligentes, novos sibi de verborum significatione commentarios conquirant oportet, cum accessuri sunt ad illas mixobarbaras cantiones. Neque enim una saltem lingua est, qua loquuntur, sed deterrimus quidam cinnus ex fœdissima barbararum, peregrinarum, inauditarum vocum colluvione, olens, ut servus ille Plautinus ait, allium, hircum, haram, suem, canem, capram commixtam: ut quemadmodum odor, qui ex Averno afflabatur, supervolantes aves necare solitus dicitur, ita illud pus, illa sanies, illud virus optima quæque ingenia exanimet. Ego quidem certe multos novi optimo adolescentes & acutissimo ingenio præditos, qui cum in aliis disciplinis exercitati, ad artem se juris accingerent, talium magistrorum incondita voce perterrefacti, refugerunt, retulerunt pedem,

Improvisum aspris veluti qui sentibus anguem
Pressit humi nitens, trepidusque repente refugit.

Quod autem quasi firmamentum defensionis suæ ponunt, non posse quemquam magnum Jurisconsultum evadere, cui ulla faciendæ ac poliendæ orationis cura sit; proh Deum immortalem, etiamne hoc tam erudito sæculo, in hac tanta luce ac splendore disciplinarum omnium cuiquam se

per-

persuasuros putant? Quemquamne ex illo suo grege inquinate ac contaminate balbutientium potius, quam loquentium proferent, quem cum Alciato, cum Duareno, cum Connano comparare audeant? Sed hoc omitto: ad id, quod institueram, redeo. Dixi quatuor esse, quæ, qui jus docent, præstare debeant: ut vera doceant, ut ad rem pertinentia, ut ordine, ut genere dicendi apto ad docendum. Id, qui non præstarent, culpavi. Dicet aliquis: Quid? tu te igitur ea præstaturum esse profiteris? Non ausim tantum de me aut mihi, aut vobis polliceri. Illud quidem non dubitanter adfirmo, neque plane imparatum esse me ab iis, quæ ad id efficiendum necessaria sunt, & ut aliquid olim præstitisse dicar, summam diligentiam adhibiturum. Sed, ut diei tempus est, diutius detinendi non estis. Die crastino conabor viam vobis munire ad titulum de Pactis minore negotio intelligendum. Dicam cur de Pactis agatur hoc loco; tum quid sit pactum, quæ pactorum divisiones; qui quibus pacisci possint; quique sint pactorum effectus. Hæc crastinæ disputationis capita futura sunt. Inde ad ea jurisconsultorum veterum fragmenta, quæ in hunc titulum relata sunt, sigillatim interpretanda veniemus. DIXI.

De auctoritate, et officio Judicum.

ORATIO XVIII.

Habita Romæ Postridie Non. Novembr. Anno MDLXXI.

Constitueram hodie, nulla, ut Gajus noster loquitur, præfatione facta, ad tractationem earum rerum, quas hoc anno docere institui, accedere: idque & vobis utilius, & mihi convenientius fore arbitrabar: nisi me amici quidam, quorum & judicio, & auctoritati plurimum tribuo, de fixa jam statutaque sententia deductum, sibi potius quam mihi, hac in re morem gerere cocgissent. Neque tamen eis plane adsensussum: sed, ut Homericus Juppiter, partem ejus quod petebant concessi, partem negavi. Nam quod a me contendebant, ne statim in ea, quæ hujus artis propria sunt, ingrederer, sed hoc anniversarii laboris quasi vestibulum populari aliqua & ma-

magis ad omnium ſenſus accommodata diſputatione exornarem, in eo non gravate ipſorum voluntati acquievi: quod ſuctores erant, ut aliquod mihi undecumque argumentum ſumerem, quamlibet remotum, & alienum ab eo quod ageretur, populare modo, & plauſibile, & in quo oſtentare vim ac copiam dicendi liceret, id ut ipſos a me obtinere ſinerem ipſe a me non potui obtinere. Vix iſta faciebam adoleſcens, cum & omnes vias perveniendi ad aliquam eloquentiæ famam ſtudioſe conquirerem, & iis in artibus exercerer, quas qui tractant, in eis hæc non ferri modo, ſed & requiri ſolent. Hac vero ætate, & hac qualicumque hominum opinione de me, & hoc ſuſcepto munere, quod ab omni vanitate longiſſime abeſſe debet, ſi puerorum aut ſophiſtarum in morem de comenda ac pingenda oratione ſollicitus ſim, & ſine ulla neceſſitate eas mihi ad dicendum materias deligam, in quibus belle ac commode aliquid dicere poſſe videar: ineptis fortaſſe gratum faciam, quos ſemper fucata, & inania omnia, magis quam vera & ſolida delectant; gravium certe ac cordatorum hominum non effugiam juſtam ac meritam reprehenſionem. Obſequamur igitur amicorum petitioni: ſed ita, ut ne obliviſcamur, quid deceat. Explicaturus ſum eam partem Digeſtorum, in qua de Judiciis diſſeritur. Sed prius dicam nonnulla de ipſo munere judicandi, quantum in eo ſit auctoritatis, quantum ponderis & momenti ad totius Reipublicæ felicitatem; tum, qualem eſſe eum oporteat, qui ei muneri recte & pro dignitate præfuturus ſit; quæ in judicando ſervanda, quæque fugienda videantur: quæ omnia a noſtris quidem partim modice attinguntur, partim ut certa & indubitata ponuntur: a Philoſophis autem, unde noſtra fluxerunt, accurate ac copioſe pertractari ſolent. Dicam autem non oratorio more, ſed hoc noſtro ſcholaſtico, & umbratili, & ſedato, non ad permovendos animos, ſed ad docendos, non ad faciendos clamores, ſed ad ſilentium potius & attentionem obtinendam idoneo. Ita me duas res conſecuturum eſſe confido, ut & amicorum petitioni, ſi minus plene, at certe aliqua ex parte ſatisfiat: & hoc quamvis ex alia arte accerſitum diſputationum mearum caput cum cætero corpore ſatis apte ac concinne cohærere videatur. Tanta igitur eſt, ut hinc potiſſimum exordiar, in omni civitate eorum, qui judiciis præſunt, auctoritas, ut ex eis potiſſimum Reipublicæ felicitas aut infelicitas pendeat.

Ete-

Etenim vere dixerunt veteres, legem esse animam civitatis, & perinde felicem aut infelicem evadere unamquamque civitatem, ut bonis malisve legibus temperata est. Utor hic legis nomine magis ad populi consuetudinem, quam ad veritatem: scio enim, si qua mala lex sit, eam ne legis quidem nomine dignam esse. Sed si tantum positum est in legibus; legum autem ipsarum nullus est usus, nisi sint, qui eas exsequantur ac custodiant; & legum ministri, ac custodes magistratus, unde eos nomophylacas Plato vocat; magistratuum porro præcipua vis in exercendis judiciis cernitur; constare opinor, qualia in civitate judicia sint, talem esse totius civitatis statum. Imo vero ea prima fuit antiquissimis temporibus causa congregandarum civitatum: ut essent, qui vim coercerent, tenuiores a potentiorum injuriis defenderent, suum cuique tribuerent, juris æquabilitatem inter omnes proportione tuerentur. Hanc originem creandorum regum fuisse, quod vetustissimum in terris imperii nomen est, Herodotus, & ab eo mutuatus Cicero, tradunt. Itaque reges ipsi antiquitus judicabant, ut Minos, cujus singularis justitia judicem eum, veterum opinione, etiam apud inferos fecit; ut Tenes cultus apud Tenedios pro deo, quem cum securi insulam ex se dictam obambulare solitum tradunt, eaque percutere, quos, causa discussa, injuriam fecisse cognosset; ut Philippus Macedo, quem etiam patienter tulisse accepimus, objurgatum ab anicula, cui audiendæ sibi esse otium negaverat: cum illa retulisset, ne regnaret igitur, si audiendis ac dijudicandis causis vacare nollet. Et perdiu, qui Hebræorum populo summo cum imperio præerant, non reges, sed judices vocabantur: ut intelligamus nihil esse tam regium, quam judicare. Sive enim privata judicia inspiciamus, vere ait Cicero, omnes omnium pecunias positas esse in potestates eorum qui judicant: sive publica, omnium civium non fortunæ modo, sed dignitas, existimatio, salus eorum, qui judicia publica exercent, fidei, religionique commissa est. Sapientissimus homo Democritus duabus rebus Rempublicam contineri dicebat, pœna & præmio: earum autem rerum utraque in eorum manu est, qui munus sustinent judicandi. Magna igitur adhibenda cautio est in judicibus deligendis: eorumque & singularis quædam prudentia, & spectata probitas esse debet, ne si, aut errore ducti, aut cupiditate abrepti, permissa sibi potestate secus quam decet, utantur, ipsa ci-

vitatis fundamenta subvertant. Ac veteres quidem illi paucissimis verbis judicis officium concludebant, cum ita dicerent: legem esse mutum judicem, judicem autem legem loquentem. A bono enim judice ita prorsus omnia judicari oportet, ut lex ipsa, si loqui posset, judicaret: atque ita legem & judicem inter se conspirare, ut sit lex quasi anima judicis; judex, quasi vox legis. Et, quemadmodum Aristoteles ait, legem esse mentem cupiditatis expertem, ita optandum esset, ut ejusmodi judices reperirentur, qui, omni cupiditate spoliati, mente tantum ac ratione in disceptandis controversiis uterentur. Sed talia optare licet; sperare non licet. Nimis enim verum est, quod in quodam cantico posuit Simodines, perdifficile reperiri hominem τετράγωνον ἄνευ ψόγου. Huic incommodo sapientissimi quique veterum, quæcumque potuerunt remedia compararunt. Inter quos Aristoteles censuit, in bene instituta civitate omnia, quoad ejus fieri posset, legibus comprehendenda ac definienda: quam paucissima autem in potestate atque arbitrio judicum relinquenda. Cujus rei tres ab eo sane graves causæ adferuntur: Una, quod multo major numerus necessarius est judicum, quam eorum qui leges ferant: facilius autem est paucos bonos & prudentes viros reperire, quam multos. Altera, quod longius tempus datur legem aliquam laturis, quam de certo aliquo negotio ac controversia cognituris: in majori autem temporis diuturnitate major est penitus pervidendi veri facultas. Tertia, quæ omnium potentissima est, quod leges & in futurum prospiciunt, & universe ac generatim feruntur, ut neque gratiæ, neque odio locus esse possit: at judicia & de præsentibus negotiis, & de certis personis exercentur, ut & gratia, & odio, & invidia, & miseratione, & ratione proprii alicujus commodi, aut incommodi, facillime abduci a vero judicis animus queat. In judicibus autem deligendis illud præcipue observandum est, ut boni viri eligantur: in quo veteres ita diligentes fuerunt, ut sæpe in libris nostris viri boni nomine non alius quam judex intelligatur. Et Horatius narrat, patrem suum, cum sibi virtutis & officii præcepta traderet, laudandarum actionum exempla ex judicibus potissimum sumere solitum esse. *Sic me*, inquit,

Formabat puerum dictis: & sive jubebat,
Ut facerem quid: Habes auctorem, quo facias hoc.
Unum ex judicibus selectis objiciebat.

Et

Et alibi cum viri boni quasdam quasi notas enumerando percenseret, hanc inter præcipuas ponit:

Quo multa, magnæque secantur judice lites.

Ac videte, quantopere veteres illi Romani eos, qui res judicabant ab omni improbitatis suspicione puros esse voluerint. Notationi atque animadversioni censoriæ non tribuebant auctoritatem rei judicatæ: neque si quis a censoribus senatu motus esset, propterea ei aditum ad honores denegabant. Quinimo quosdam a censoribus senatu ejectos, ipsos postea censores fuisse legimus. Sed tamen, ut omnis etiam levissima suspicio abesset a judicum moribus, lege Julia repetundarum, qui senatu moti essent, judices non poterant dari. Ætas etiam in judicibus consideranda est: neque enim idonei sunt adolescentes ad tantum munus sustinendum. Cujus rei tres fere causæ adferri solent. Una, quod de moribus adolescentum nihil adhuc certo sciri potest. Mutantur enim, ut ait Horatius, in horas. Et improbum quidem esse aliquem ut cognoscas, vel unus dies sufficit, ut ait Theognis: at diu vixerit oportet, de cujus probitate certum judicium fiat. Altera, quod in juvenibus magnæ & vehementes sunt animi commotiones, quas illi sæpius, quam rationem sequuntur. Postrema, quod longus rerum usus in judice requiritur, qui cadere in adolescentem non potest. οὐ νέον, ait Plato libro tertio de Republica ἀλλὰ γέροντα δεῖ τὸν ἀγαθὸν κριτὴν εἶναι. Neque vero quilibet senex ad judicandum aptus est. Non enim ut prudentia necessario ætatem requirit: ita ætas necessario prudentiam adfert. Sed is demum, cui anteactæ vitæ cursus & integritatis & prudentiæ opinionem comparavit. Observabatur & illud antiquitus, ne egeni & exhausti homines facile ad judicandum admitterentur. Cum enim plerique a Theognidis sententia non abhorreant, & paupertatem omni ratione fugiendam putent: verendum videbatur, ne sæpe tales judices non tam rationem muneris sui, quam magnitudinem munerum alienorum considerarent; neve libentius in nummorum, quam in argumentorum, quæ utrimque adferrentur ponderibus expendendis occuparentur, &, utrius gravior esset manus, ejus causam quoque meliorem videri pronuntiarent. Atque ob eam causam judices non tantum ex moribus & ex ætate, sed etiam ex censu legebantur; quod Romanis alicubi objicit Tertul-

sianus. Cumque jurisjurandi religio maximum & sanctis-
simum fidei vinculum merito apud omnes existimetur: ju-
dicaturi prius jurabant, se ex legum præscripto judicaturos,
cujus rei frequens apud Demosthenem, & alios mentio est.
Ne vero legum verbis callide, & subdole interpretandis
ab earum sententia & voluntate discederent, addebant,
τῇ γνώμῃ τῇ δικαιοτάτῃ, ut apud Demosthenum, aut, quod
idem valet, τῇ ἀρίστῃ, ut apud Aristotelem in Rhetori-
cis, & apud Julium Pollucem libro octavo relatum est:
quo significabant, se ita leges interpretaturos, ut rationi,
& æquitati maxime consentaneum videretur. Quin et-
iam, ut majore divini numinis metu perfunderentur, ju-
dicabant in loco sacro. Quamvis enim Deus omnibus locis
præsens est, ejusque, ut ait Aratus, omnia plena sunt:
in consecratis tamen locis magis omnes nescio, quomodo
illius præsentia commovemur. Atque hanc consuetudi-
nem antiquissimam fuisse, Homerus ostendit, qui judices
in Achillis clypeo sculptos & senes fuisse ait, & in sedili-
bus lapideis sacro in loco consedisse, οἱ δὲ γέροντες, inquit,
Εἵατ' ἐπὶ ξεστοῖσι λίθοις, ἱερῷ ἐνὶ κύκλῳ. Summa autem in
eo adhibenda diligentia est, ut tollantur omnes occasiones,
quæ possunt efficere aliquem animi motum, quo judex abdu-
catur a vero. Nam quod de amore ait Theocritus, pulchra
ei videri, quæ pulchra non sunt, idem absolute de toto ta-
lium commotionum genere dici potest: prout quisque affe-
ctus est, ita res ei alias, atque alias videri. Arquatis, ait
Varro, & veternosis omnia lutea videntur: febricitantibus
amara, quæ dulcia: aliter omnibus de rebus ebrii, aliter
sobrii judicant. Idem putandum est evenire iis omnibus,
quorum animus aut amore, aut odio, aut ira, aut invi-
dentia, aut denique aliquo πάθει occupatus est. Docent phi-
losophi, si sensus de rebus sibi objectis vere judicaturus sit, o-
portere ipsum sentiendi instrumentum, quod illi αἰσθητήριον
vocant, ἄποιον, id est, omni qualitate, earum saltem,
de quibus judicandum est, vacuum esse. Sic & judicis ani-
mum in sola veritate defixum ab omni perturbatione purum
ac liberum esse oportet. *Male verum examinat omnis Cor-
ruptus judex*, ait Horatius. Quoniam ergo nemo, ut o-
mnia moliatur, exsuere, ac deponere insitum atque ingenera-
tum omnibus sui amorem potest: ideo veteres neminem rei
suæ idoneum judicem esse voluerunt; quod & apud juris
nostri

nostri auctores sæpe legitur, & ante eos ab Aristotele & in ethicis, & politicis dictum erat: Ne de filii quidem negotio idoneus judex est pater. Amat enim eum ut partem sui. Et quamvis reperiuntur patres quidam, qui de filiis severissime judicarunt, ut in externa historia Zaleucus, in Romana Brutus, Manlius, alii: usitatius tamen est, patres in filiorum peccatis connivere. Sed hac de re alio loco plura dicentur. Corrumpuntur judices etiam donis: & ex causa fuit, cur iis legibus, quæ de pecuniis repetundis latæ sunt, punirentur, qui ob rem judicandam pecuniam accepissent. Narrat Plutarchus, Thebis olim positas in publico fuisse judicum statuas, easque sine manibus: quod indicio esset, nihil eos a quoquam accipere debere; ejus autem, qui judicio præsideret, etiam sine oculis: quod ipso personarum adspectu judices interdum a recto abduci arbitrarentur. Antonius certe apud Ciceronem gloriatur, M. Aquillium, in manifesto repetundarum crimine, hoc potissimum a se artificio liberatum, cum eum mœstum ac sorditatum produxisset, tunicamque ejus a pectore discidisset, & cicatrices adversorum vulnerum, quæ ille pro Republica acceperat, ostendisset. Ita judices, quem absentem forte damnassent, eum, adspectu ipsius commoti, liberarunt. Eodem artificio multis ante annis usus erat Hyperides, qui, ut narrat Athenæus, cum Phryne meretrix pulcherrima rei capitalis argueretur, atque ita teneretur, ut argumentis purgari non posset: cum multa pro ea dixisset, ad postremum statuit eam in conspectu judicum, & pectus ejus papillasque nudavit: qui adspectus tantum potuit, ut, quam omnium sententiis damnatam iri opinio erat, omnium suffragiis absoluta discesserit. Ex quo institutum est, ut Ariopagitæ noctu judicarent: cujus rei præter cæteros auctor est Lucianus. Sed & quo judicia integriora & incorruptiora essent, nomina ipsa eorum, de quibus ageretur, in Areopago reticeri solita, quidam tradiderunt, ut, nulla prorsus personarum ratione habita, de rebus tantum ipsis judicaretur. Multum etiam in judiciis pervertendis potest eloquentia: neque prorsus mentiebantur veteres illi magistri, qui se docere profitebantur, quo modo causa inferior, dicendo superior fieri posset. Cui enim nota non sunt verba Ciceronis in causa Cluentiana objectas a se judicibus tenebras gloriantis? Ideoque rectum erat illud

eorumdem Areopagitarum institutum, apud quos oratores præconis voce nihil verborum extra rem facere, & neque prooemiis uti, neque epilogis jubebantur. Sapienter quoque Anastasius & alii posteriores Imperatores constituerunt, ne cuiquam administratio patriæ suæ sine speciali jussu Principis permitteretur. Arbitrati enim sunt id, quod est, unumquemque necessario in patria sua multis cognationibus, adfinitatibus, necessitudinibus implicatum teneri, iisque omnibus rebus judiciorum religionem ac severitatem impediri. Eodem pertinebant permissæ antiquo more alternæ judicum rejectiones: ut e judiciis omnis omnino suspicio inclinati, ac propendentis in alterutram partem animi tolleretur. Neminem, ait Cicero pro Cluentio, voluerunt majores nostri non modo de existimatione cujusquam, sed ne pecuniaria quidem de re minima, esse judicem, nisi qui inter adversarios convenisset. Expedire etiam in eos judices, qui se corrumpi sivissent gravissimas pœnas constitui; ut fecisse Cambysen ait Herodotus, qui (utinam non singulari, sed in omnem posteritatem duraturo exemplo!) supra injusti judicis corium in lora dissectum, ejus filium ac successorem sedere jussit, ut eum a paternæ improbitatis imitatione paterni supplicii memoria revocaret. Omnino autem judicibus tria in animo perpetuo habenda esse arbitror. Unum, ut cogitent, quemadmodum ipsi de aliis judicant, ita de se non alios tantum homines, sed ipsum Deum judicaturum. Alterum, ne prius sententiam ferant, quam diligentissime utriusque partis jura cognoverint. Merito laudatur a Platone illud Hesiodi, Μὴ δὲ δίκην δικάσῃς πρὶν ἀμφοῖν μῦθον ἀκούσῃς. Et elegans est illud Philippi, uti opinor, Macedonis, qui cum altera aure occlusa accusatorem audiret: interrogatus, cur id faceret, dixit, se eam servare integram reo. Postremum illud est, debere quidem judicem, plane medium esse, (ideo enim μεσῖται, ut ait Aristoteles, vocantur) sed tamen, si in alterutram partem inclinandum sit, ut Circe dicebat minus periculi esse, si navis ad Scyllam potius paululum inclinaret, quam si ad Charybdim: ita in hominibus puniendis minus mali esse in clementia ac lenitate, quam in sævitia, & acerbitate. Nam etsi laudata est apud veteres prætoris cujusdam severitas, cujus tribunal scopulum reorum vocabant: Multo tamen majorem lau-

laudem haberet illa vox Neronis, si ex animo prolata esset, aut si ipse in eadem mansuetudine perstitisset qui subscripturus sententiæ capitis in quemdam: *Utinam*, inquit, *nunquam didicissem litteras*. Et M. Antonini illud præcipue commendatur, quod pœnas legibus definitas semper usque ad aliquem modum mitigabat. Pleni sunt libri nostri talium sententiarum: *Benignius interpretanda sunt leges, quo voluntas earum conservetur*. Et: *Interpretatione mollienda sunt pœnæ potius, quam exasperanda*. Non possum hoc loco præterire dictum quoddam vetustissimi oratoris Antiphontis: Εἰ δέοι τι ἁμαρτεῖν, τὸ ἀδίκως ἀπολῦσαι ὁσιώτερον, ἢ τὸ ἀδίκως ἀπολέσαι. τὸ μὲν γὰρ ἁμάρτημά ἐστι, τὸ δὲ ἀδίκως ἀποκτεῖναι, ἀσέβημα. Cujus sententiæ similem quamdam ex libris nostris suo loco proferemus. Dixi de auctoritate & officio judicum non quæcumque poteram, (neque enim id aut res postulabat, aut tempus patiebatur) sed ea tamen quę dixi, neque aliena, neque inutilia fuisse confido. Quid præstiterim, vos ipsi judices eritis. Si quis erit, qui me contendat debuisse statim ad ea, quæ juris civilis propria erant, accedere; ab eo peto, ne mihi veniam neget, quod ego amicis rem non magni momenti petentibus negare non potuerim; neve sit ita difficilis creditor, ut in crastinum exspectare nollit: cum præsertim ipsi jurisconsulti sub eo, quem explicaturi sumus, titulo tradant, in mora modici temporis non magnum damnum inesse censeri. DIXI.

ORATIO XIX.

MANDATU S. P. Q. R.

Habita in Æde Sacra B. MARIÆ VIRGINIS *quæ est in Capitolio.*

In reditu ad Urbem M. ANTONII COLUMNÆ, post Turcas Navali prælio victos.

Ibid. Decembr. Anno MDLXXI.

De hac Oratione Thuanus lib. L. Histor. f. 1033. *& Muretus ipse lib.* 1. *Epist.* 22.

SI ulla post hominum memoriam parta victoria est, in qua & admirabilis se divini numinis potentia ostenderit; & quid fortium virorum virtus, quid singularis ductorum prudentia valeat, cognitum ac declaratum sit: in hac certe, quam superioribus diebus imperatores ac milites nostri ex immanissimo ac deterrimo Christiani nominis hoste retulerunt; ita hæc omnia patefacta sunt, ut nunquam majoribus aut illustrioribus argumentis, aut illustrata esse, aut in posterum illustrari posse videantur. Quare & immortali ac præpotenti Deo, hujus tanti boni, ut aliorum omnium, auctori, gratiæ, quantas maximas animus noster capit, agendæ sunt; & fortissimis, ac clarissimis viris, qui periculum a nobis omnibus vitæ suæ periculo depulerunt, qui barbaris in nos irruentibus iter corporibus suis occulserunt, qui pestem ac perniciem, quam illis nobis machinabantur, in ipsorum capita converterunt, qui illorum temeritatem consilio, furorem fortitudine, audaciam virtute superarunt, novi atque inusitati honores pro nova ipsorum atque inusitata virtute tribuendi. Quod enim tantum ac tam singulare honoris genus reperiri, aut excogitari potest, quod non & in aliis, qui egregiam in hoc bello Reipublicæ Christianæ operam navarunt, & tuæ imprimis, M. Antonii Columna, virtuti rebusque gestis, & ab aliis Christianis populis, & præcipue a populo Romano debeatur? Cujus universi quod sit erga te studium, quæ voluntas, neque tibi unquam

unquam aut dubium, aut obscurum fuit; & tamen nuper apertissime cognoscere potuisti, cum, tuo in urbem ingressu, tantus ad te omnium ætatum atque ordinum concursus factus est, tanta effusa omnis generis multitudo, ut ipsi septem colles, ipsa urbis mœnia, si natura peteretur, sedibus suis relictis, obviam tibi prodire cupere viderentur. Quacumque incesseras, faustis acclamationibus omnia personabant; omnes redundantem & foras erumpere gestientem lætitiam ore, oculis, manibus indicabant; omnium in te uno figebatur obtutus; omnes te, non ut unum ex principibus civitatis, sed ut firmissimam ac solidissimam Romani nominis ac dignitatis columnam intuebantur. Cœlum ipsum manifeste favit honori tuo: cum, quod aliquot dies antea triste ac nubilum fuerat, ingressuro te, ita derepente nitere cœpit, ut illa subita serenitas facile omnibus indicarit, honores, qui tibi haberentur, etiam cœlestium judicio comprobari. Nunc quoque, quanta hoc augustissimum templum frequentiam hominum compleverit, vides: qui omnes eo animo huc convenerunt, ut CHRISTO JESU *victori & victoriarum datori, ut Beatissimæ Virgini, ut cæteris cœlitibus, quorum auxilio hanc victoriam sine ulla dubitatione acceptam ferre debemus*, tum propter fusos ac fugatos hostes, tum propter te salvum ac sospitem in patriam reductum, rite, ac pie, ut debent, gratias agant. Beatum te, M. Antoni, propter cujus & obeuntis periculum & redeuntis salutem templa complentur! Meminimus omnes superioribus mensibus, te ad bellum profecto, quæ tota urbe fuerit trepidatio, quæ sollicitudo, qui pavor. Quamvis enim & duces delecti erant fortissimi ac sapientissimi, & ex toto propemodum orbe Christiano flos ipse nobilitatis convenerat, & præcipua Italiæ, atque hujus urbis ornamenta ac columina in exercitu versabantur: tamen eo magis metuebantur varii bellorum & ancipites casus; quod si quid aut propter vim tempestatum, aut propter hostilium copiarum magnitudinem, aut quo alio eventu gravius accidisset: nulla reliqua spes erat, ullum amplius ætate nostra talem exercitum posse denuo comparari. Vagabatur autem toto mari infinita quædam latronum multitudo nostro sanguine cruenta, nostris spoliis onusta: qui & semper alias suopte ingenio feroce, & tum maxime propter recentes victorias spe atque animis inflati, tanto sibi spi-

ritus

ritus, tantam arrogantiam ſumpſerant, ut claſſem quidem noſtram a ſe ſpiritu ipſo difflatum iri, ea vero disjecta, quaſi janua quadam effracta ac revulſa, omnes ſibi Chriſtianorum portus, omnes inſulas, omnem oram maritimam apertam fore arbitrarentur. Augebat timorem noſtrum, quod anno ſuperiori eas Deus alienatæ a nobis propter peccata noſtra voluntatis ſuæ ſignificationes dederat, ut non injuria trepidaremus, ne ille merito nobis iratus, per hoſtes nominis ſui a populo ſuo pœnas repetere decreviſſet. Sed o cœca hominum judicia! O abſtruſa & recondita Dei conſilia! O bonitatem, ac clementiam ipſius perpetuo prædicandam! (*a*) Vere Dominus eſt qui vulnerat & medetur: percutit & manus ejus ſanabunt; qui mortificat & vivificat; qui deducit ad inferos & reducit. (*b*) Pro paterna ſua miſericordia, caſtigans caſtigavit nos: ſed morti non tradidit nos. Reſpexit ad lacrymas, ad jejunia, de eleemoſynas, ad preces Eccleſiæ ſuæ; ad quæ omnia Pius V. & nomine & re Sanctiſ. Pontifex, toto illo tempore, alios omnes & præcepto & exemplo ſuo incitabat. En, Senex Sanctiſſime & veterum illorum Pontificum ſimillime, ſcelerum ultor, juſtitiæ cultor, veteris diſciplinæ reſtitutor, cui, bono publico, his miſeris ac turbulentis temporibus, Eccleſiam ſuam gubernandam commiſit Deus, hic eſt fructus lacrymarum atque obſecrationum tuarum! Tui fletus pepererunt nobis hoc gaudium, tua quotidiana ſacrificia hanc nobis a Deo victoriam impetrarunt. Metis exultans, quod lacrymans ſeminaſti. (*c*) Te novo Moyſe manus in cœlum tollente, novus hic Joſue ſuperabat Amalechitas. (*d*) Tu mentem in Deo, noſtri milites in barbarorum corporibus tela figebant. Confirmabant illorum dexteras preces tuæ, & hoſtilium gladiorum cuſpidem retundebant. Itaque quanto plus nobis dedit Deus quam petebamus! Nos timidi vota faciebamus, ut hoſtium claſſis, cum adventare noſtram, auditum eſſet, quam celerrime ſe ad ſuos reciperet, quo poſt tot editas ſtrages, timuiſſe tamen & exſpectare auſa non eſſe noſtrorum impetum videretur. Nam illud prope immodicum videbatur optare, ut & congrederentur, & ſe barbari, noſtrorum virtute cognita, in fugam darent. Quod ſi ad efficiendam aliquam imaginem ſpeciemque victoriæ, aliquot illorum naves depreſſæ, aliquot

captæ,

(a) *Job.* 5. 1. *Reg.* 2. (b) *Pſ.* 117. (c) *Pſ.* 125. (d) *Exod.* 17.

captæ, numerus aliquis captivorum liberatus esset: abunde omnes non expectationi modo, sed optatis quoque nostris satisfactum fore arbitrabamur. Ut autem sine magna nostrorum clade amplius quadraginta hostium millia cæderentur; ut decem & eo amplius millia caperentur; ut centum nonaginta quinque illorum triremes, aliaque complura navigiorum genera in nostrorum potestatem venirent: ut plus quindecim captivorum nostrorum millia liberarentur; ut ex tanta illorum multitudine vix unus perfidus pirata, & unus item sævissimi prædonis Ariadeni filius fuga elaberentur, qui ad superbas immanis illius tyranni aures acerbissimum minimeque ab ipso exspectatum tantę cladis nuntium adferrent, quis unquam nostrum, non dicam sperare, sed propemodum optare ausus est? Præcurrit fortitudo vestra spes nostra: quæque nos ne frustra optaremus verebamur, ut ea frustra hostis optaret, admirabili Dei beneficio & vestra singulari virtute perfectum est. Illud vero memorabile & animadvertendum, neque fortuito accidisse, sed justissimo Dei judicio effectum esse credendum est: quod qui duo ex illa impura fœdissimorum mancipiorum colluvie maximas minas jactare; qui uni ex omnibus Christianorum vires maxime despicere soliti erant, ut etiam apud illum stolidum ac furentem Dominum suum ausi essent gloriari, se centum triremibus, quidquid usquam Christianorum esset, undique exterminaturos: ii potissimum, cum ad manus ventum est, ita subito perterrefacti sunt, ut mare ipsum angustum eis esse ad fugam videretur: *O Nonæ Octobres*, quam faustam ac felicem nobis posterisque nostris vestri memoriam reliquistis! Quis non eorum, qui prœlio non interfuerunt, ut sibi liceret spectasse quæ illo die gesta sunt, annum unum de consequentis vitæ suæ spatio, si fieri posset, adeptum velit? Solem ego ipsum, ita vivam, in tam pulchro spectaculo, ut Josue olim adversus Amorræos pugnante, substiturum fuisse arbitror; nisi tanta fuisset vincendi celeritas, ut qui nihil metuebant, id unum metuere viderentur, ne prius advesperasceret, quam omnes hostes aut cæsi, ut capti, aut fugati essent. Quænam igitur statuæ, qui arcus, quæ columnæ, quæ trophæa vobis excitari poterunt, viri fortissimi, quæ non dico paria esse meritis vestris, sed eorum partem adumbrare aliquam possint? Qui futuri sunt usque eo diserti ac copiosi historiarum scriptores, qui, cum ad *Naupacteam victoriam* ventum erit, non potius metuant, ne quid

de il-

de illius magnitudine deterrant, quam eam se verbis exæquare posse confidant? Semper enim justum minuendi metum faciunt ea, quæ amplificandi spem sua magnitudine sustulerunt. Vos exultantem barbarorum audaciam compressistis; vos maria illis clausistis, nostris aperuistis; vos flammam atque ferrum, vos cædem, incendia, rapinas, libidinem a Christianorum vita, tectis, fortunis, corporibus arcuistis; vos a templis sacrilegia, ab oppidis direptionem, ab agris vastitatem depulistis: per vos cruentata ac tepefacta maria illorum sanguine redundarunt; per vos vicina littora illorum, aut sauciorum, aut morientium inconditis ululatibus personarunt: vobis magistris didicit noster miles vincere, barbarus vinci: vobis Christianorum alii vitam debent, alii libertatem, omnes securitatem. Durum, fateor, fuerat audire, tam multa oppida a nefariis latronibus capta, tam multa incensa, tam multas regiones vastatas, adducta in servitutem tam multa hominum millia: sed, si CHRISTI potentia, si Christianorum fortitudo aliter apud barbaras gentes illustrari, quam post tot acceptas calamitates, non poterat: prope est, ut exclamem, tanti fuisse. Certe quidem ut verni temporis clementia & amœnitas minus hilararet animos nostros, nisi eam hiemis rigor & asperitas antecessisset: ita minus omnes hujus victoriæ jucunditatem ac dulcedinem sentiremus, nisi eam cum superiorum temporum tristitia, & acerbitate compararemus. Neque vero eos tantum, qui ex illo nobis omnibus salutari prœlio, re bene gesta, incolumes reverterunt, omnibus maximis honoribus debemus afficere: sed eorum quoque memoriam grato animo amplissimisque laudibus prosequi, quos in illo conflictu fortiter dimicantes, non tam vis hostium perculit, quam ille ipse, pro quo pugnabant, sibi pignoratus est Christus. Qui si, ut credibile est, prius Christiano ritu expiati, ac culpis omnibus soluti, tunc vero in Deum tantum intuentes, & in eo mente ac cogitatione defixi, vitam pro illius gloria projecerunt, eodem illo temporis puncto, Angelorum legionibus stipati, triumphantes in cœlum evolarunt. O vos Beatissimos, qui sanguinem vestrum pro eo fudistis, qui prior ipse pro vobis suum sanguinem fuderat! qui mortem naturæ debitam, pro vitæ auctore potissimum reddidistis. Illi impii, quos tum concidebatis, cum concidistis, & mortem oppetierunt cum ignominia, & mortui pœnas nunc ad inferos luunt; vos vero &
extre-

extremum spiritum victores cum gloria effudistis, & mortali conditione vitæ in immortalitatem commutata, piorum estis æternam sedem, & locum consecuti. Beata vita, quæ tali morte conclusa est! beata mors, quæ tali vitæ principium dedit. Sed ut ad te, Marce Antoni, mea jam revertatur oratio, neque Populus Romanus ignorat, neque unquam ulla ignoratura est aut gens, aut ætas, hujus immortalis gloriæ multo tibi plus, quam pro virili parte deberi. Tu jam inde a principio, cum a Sanctissimo Pontifice Pio Quinto hujus saluberrimæ Principum Christianorum conjunctionis fundamenta jacerentur, ad eam rem ex ipsius sententia conficiendam, plurimum laboris, operæ, auctoritatis contulisti. Tu cum classi Pontificiæ summo cum imperio præfectus esses, in Siciliam profectus, interea dum Joannes Austrius, non mea tantum, sed omni omnium prædicatione major adolescens, cujus in totam Christianorum classem summa erat auctoritas ac potestas, eodem perveniret, & milites & classiarios studiosissime exercuisti, &, ut omnium rerum ad maritimum bellum necessariarum copia suppeteret, perfecisti. Tu, quoties de summa re deliberatum est, eas sententias dixisti, quæ summam prudentiam cum summa animi excelsitate conjunctam indicarent. Tu cum offensiones quædam intervenirent, quæ rem in summum periculum adduxerant: iratorum animis, sapientissime capto consilio, & gravi atque accomodata ad tempus oratione mitigatis ac compositis, nascentis mali occasionem sustulisti. Tua cohortatione inflammati milites ad pugnam exarserunt: tuum in ipsa pugna exemplum secuti, omnia pro Christo pericula contempserunt. Pervenit, ac perlatus est usque huc tuarum immortalitate dignarum vocum sonus: *Optimis auspiciis geri quæcumque pro Christiana religione gererentur; barbaricam audaciam cedentibus instare, instantibus cedere; nostrorum & victoria & morti immortalem gloriam propositam esse; illo duce atque auspice, cujus brachia in cruce pendentis effigies, e summo regia triremis eminens, nostros animaret, terreret hostes, de secundo prælii exitu nemini esse dubitandum.* Audivi, audivi ipse de fortissimo viro, cujus eximia virtus & sæpe alias, & in hoc bello vel maxime spectata est, quique tuorum in hac expeditione consiliorum ac laborum particeps fuit, quam præclarum tibi, quamque honorificum testimonium tribuerit *divinus adolescens Joannes Austrius* postri-

die

die ejus diei, quo debellatum eſt, cum aperte prædicaret; tuum in hac ſancta belli ſocietate conflanda præter cæteros laborem ac ſtudium; in deliberando prudentiam & altitudinem animi; in re gerenda fortitudinem & alacritatem extitiſſe; te & committendi prœlii conſuaſorem, & comparandæ victoriæ adjutorem ſibi præcipuum fuiſſe. Quæ cum omnia magna & præclara ſint, multo tamen a te majora, & præclariora Populus Romanus exſpectat. Properant, M. Antoni, noſtra omnium vota: quique animis præſentis gaudii magnitudinem capere vix poſſumus, rerum a te geſtarum præſtantia, quaſi quibuſdam alis ſublati, cogitatione & ſpe multo jam ulterius provolamus. Non ſatis eſt impuliſſe hoſtem: proſternendus & opprimendus eſt, antequam ſe novis opibus copiiſque renovarit. Extorquenda ſunt vobis ex illius belluæ faucibus impioque dominatu ampla illa & opima regna, in quæ, a Romano Imperio diſtracta atque divulſa, nullo jure, injuſtiſſimus poſſeſſor invaſit. Tendit vobis Judæa ſupplices manus, & palmas, quarum feraciſſima eſt, veſtris victoriis triumphiſque deſpondet, obteſtaturque vos per eum, quem ex puriſſimæ matris utero mirabiliter exeuntem excepit, cujus veſtigiis impreſſa, cujus admirandis operibus nobilitata, cujus ſparſo pro nobis omnibus ſanguine irrigata eſt, ne ſe diutius patiamini indigna Chriſti hoſtium ſervitute oppreſſam teneri. Duce olim Columna Judæi ex dura ac diuturna ſervitute extracti ſunt. Utinam noſtris quoque temporibus Judæa ipſa duce Columna ex multo duriori multoque diuturniori ſervitute extrahatur! Proditum eſt litterarum monumentis, imperante Conſtantino, Conſtantini magni filio, viſam eſſe in cœlo ſub ſpecie crucis ingentem Columnam coronatam, quæ longe lateque collucens, a monte olivarum uſque ad eum montem, ubi Chriſtus pro nobis omnibus morte affectus eſt, pertingeret. Declarandum eſt tibi, M. Antoni, rebus ac factis, tam inſigne prodigium ad te, & ad gentem tuam pertinere. An vero gentes quædam antiquis temporibus propter violata majorum ſuorum ſepulcra graviſſima bella ſuſceperunt: nos JESU CHRISTI Domini ac Dei noſtri ſepulcrum, monumentum ſalutis noſtræ, pignus reſurrectionis noſtræ, ab immundis canibus tam diu teneri, eiſque ludibrio eſſe patiemur? Ite potius optimis omnibus, generoſæ ac fortes animæ; ite accenſa divinæ gloriæ ſtudio pectora; continuate victorias; connectite triumphos;

invi-

invidete posteris vestris gloriam ejus terræ, ex qua salus nostra prodiit, ab immanibus belluis receptæ ac recuperatæ. Ubi melius sanguis spargi potest? ubi melius vita deponi? ubi verior ac solidior gloria comparari? O Christe, te appello. In tua manu bellum & pax; in tua manu victoriæ; in tua manu regum ac populorum corda sunt. Inspira nostris ardorem pugnandi; da eisdem vim facultatemque vincendi; immitte eam mentem principibus ac populis, qui nondum in hanc sanctam societatem nomina dederunt; ut id primo quoque tempore facerem maturent; non quod tu qui omnia potes, aut eorum opera aut nostra ad hostes tuos obterendos egeas: sed ut omnes, qui tuo nomine gloriantur, in partem aliquam veniant ejus gloriæ, quæ ex nominis ac cultus tui propagatione capietur. Et quando urbem Romam imperii sedem ac domicilium, Ecclesiam Romanam religionis firmamentum esse voluisti: da Pio Quinto Pontifici, da Populo Romano hoc munus, ut in hanc potissimum urbem, & ad hunc potissimum Pontificem partæ tam nobilis victoriæ aliquando nuntius adferatur. DIXI.

ORATIO XX.

Habita Romæ in æde D. Petri in Vaticano
V. Id. Maj. Anno MDLXXII.

IN FUNERE PII V. PONT. MAX. QUI OBIIT KAL. MAJI EJUSDEM ANNI.

Dicturus ex veteri consuetudine de Pii Quinti sanctissimi & in omni virtutum genere Summi Pontificis laudibus, in hoc orbis terrarum augustissimo nobilissimoque consessu Patres amplissimi, maximopere commoverer, ac conturbarer animo, tum ob virium mearum imbecillitatem, tum ob brevitatem temporis mihi ad me comparandum dati: si existimarem aut ullam in quoquam vim dicendi meritis ipsius parem posse reperiri, aut ullam longitudinem temporis suffecturam ei, qui tam copiosi ac multiplicis argumenti partes omnes pertractare ac persequi vellet. Sed cum & omnibus, & vobis præcipue, qui propius illum cognovistis,

notum

notum exploratumque sit, iis illum supra cæteros mortales virtutibus floruisse, quarum præstantiam, non dicam exæquare dicendo, sed assequi cogitando difficile atque arduum sit: ipsa me animosiorem, atque alacriorem facit suscepti muneris difficultas cogitantem, quod mihi necessario eveniet, ut & multa memoratu dignissima prætermittam, & ea ipsa, quæ attingam, jejunius multo atque exilius, quam pro ipsorum dignitate, percurram, idem cuilibet quamlibet exercitato & omnibus rebus ad dicendum instructo homini eventurum fuisse. Ac quoniam auguratur animus, eum jam in æternas illas beatorum sedes evectum, & cum Deo conjunctum, quæ hoc tempore a nobis dicuntur, quæque fiunt, audire atque intueri: eumdem in hoc munere obeundo modum tenebo, quem tenerem, si ipse, mortali adhuc corpore indutus, præsens adesset: ut & eo genere orationis utar, quo ipsum præcipue oblectari solitum novimus, non pigmentis ac fucis oblito, sed severo ac solido; & ea sola in ipso commendem, quæ ipse in rebus humanis sola commendanda ducebat. Qui ethnicorum more vixerunt, ethnicorum more laudentur: ego tam sancto, tamque Christiano Principi nullam laudem convenire arbitror, nisi vere ac proprie Christianam. Itaque in quibus exaggerandis, & amplificandis veteres plurimi erant, & a quibus fere hujus generis orationum principia ducebant, patriæ claritatem, quam etiam quidam ex illis primam partem felicitatis esse dixerunt, nobilitatem generis, opes, ac copias, ea nos, etiamsi vere ac copiose id facere possemus, in talis tamen viri laudibus numeranda non ducemus. (*a*) Quanti hæc sint, declaravit ipse Christus, qui totius orbis Dominus, obscurum, & ante id tempus ignobilem pagum, in quo nasceretur, elegit. (*b*) Deus & Dei filius, faber & fabri filius haberi voluit; (*c*) rex omnium, in paupere tugurio natus, non habuit, ubi reclinaret caput. (*d*) Immo vero ii demum gloriosi mihi præter cæteros, atque illustres videntur, etiamsi hæc humanarum rationum momentis expendere libeat, qui Deo tantum freti, ea, quæ inter homines summa habentur, sine ullis ejusmodi præsidiis, sua sibi virtute pepererunt. Pulchrum est enim ita abundare, ut nemini quidquam debeas; ita illustrare alios, ut nihil ipse splendoris ac

(a) *Matth.* 13. (b) *Marc.* 16. (c) *Matth.* 8. (d) *Luc.*

ac claritatis ab aliis mutuatus esse dicaris, Sed, his omissis, quæ semper sapientissimus quisque contempsit, jam quasi thesaurum quemdam rerum pulcherrimarum, ac pretiosissimarum aperiens, spectandumque proponens, evolvam & explicabo vera illa & divina bona, quæ semper illum bonis amabilem, improbis formidabilem, utrisque admirabilem reddiderunt. Qui statim ab ipso ineuntis ætatis principio, cum, & divino lumine collustratus, & domestica, ut credibile est, institutione commonefactus, iis, qui in sæculo viverent difficilem esse in cœlum viam judicasset, impulsu Spiritu Sancti, fugite patria inferiori ac terrestri, ut Abraham, (a) iterque illud arripuit, quod ad illam superiorem ac cœlestem tendenti tutius, atque expeditius esse intelligebat. (b) Fugit ut Loth, neque post tergum respexit, cum sciret, eos, qui manu ad aratrum apposita respiciunt retro, aptos non esse ad regnum Dei. (c) Fugit ut Jacob, & in ea demum terra conquievit, in qua vidit scalas, per quas itur in cœlum. Dedit enim nomen in laudatissimam illam D. Dominici sodalitatem, in qua, ut primum instituta est, tanquam in opimo ac fertili agro, eodemque bene ac diligenter subacto, & exculto, viri & doctrinæ magnitudine, & vitæ sanctitate præstantes, nunquam alii aliis succrescere, alii ex aliis continenter propagari ac præseminari desierunt. In ea ita vixit, ut juvenis senibus, tyro veteranis, novitius exercitatis, tanquam exemplum continentiæ, tolerantiæ, frugalitatis, obedientiæ, omnis denique virtutis proponeretur. Neque vero cœpit quidem ita vivere, sed in eo non perstitit; neque perstitit quidem, sed non longius progressus est; neque progressus quidem, sed in medio cursu defatigatus. Imo vero totum vitæ spatium ita transegit, ut, cum jam pridem ad summam virtutis perfectionem pervenisse judicaretur, ipse tamen quotidie seipso melior ac perfectior cerneretur. Cum autem alia in hoc viro admirabilia fuerunt, tum singulare studium conservandæ veræ, ac Catholicæ religionis, & adversus eos, qui illam ulla ex parte labefactare conarentur, implacabile odium semper eluxit. Quibuscum ille perpetuum bellum gerens, ne punctum quidem temporis in vita ab eis vexandis, & exagitandis conquievit. In aliis erratis condonandis, atque ignoscendis, quamquam & sui, & alio-

(a) *Gen.* 12. (b) *Gen.* 19. (c) *Luc. Gen.* 20.

rum severissimus censor, non ita se durum atque inexorabilem præbebat: qui ab Ecclesia descivissent, nisi aut ipsos erroribus, aut ipsis orbem purgaret, vitam sibi acerbam atque insuavem esse ducebat. Excedebat animum ipsius zelus Ecclesiæ: neque quisquam unquam verius idem, quod olim David, dicere potuit: *Nonne qui oderunt te, Domine, oderam; & super inimicos tuos tabescebam? Perfecto odio oderam illos*. Ergo cum ei munus in eos inquirendi publice mandatum esset, quas ille potentum inimicitias, quas minas, quæ pericula, quas vitæ ac capitis dimicationes sibi, dum illos modis omnibus persequitur, defugiendas putavit? quas non potius ultro ac cupide appetiit? quam sæpe ab illis petitus, a Deo mirabiliter servatus est? ut de eo dici possit, quod alicubi ait Cyprianus: Non animum martyrio, sed martyrium animo defuisse. Ob hæc tanta, ac tam præclara in Christianam Rempublicam merita, primum creatus Episcopus Nephesinus, deinde a Paulo IV. in vestrum, Patres amplissimi, Collegium adscitus, atque aggregatus, quanta cum dignitate dignitatem illam sustinuerit, quod opus est, præsertim apud vos agentem, pluribus verbis exponere? Quantum ei prudentiæ & acuminis ad videnda ea, quæ vera, & recta essent, quantum animi, & libertatis ad eadem proferenda, quantum auctoritatis ad obtinenda semper fuit! Nihil unquam ille in dicenda sententia aut metui, aut gratiæ dedit, nunquam ad cujusquam voluntatem orationem suam accommodavit; nunquam quidquam veritate prius, aut antiquius habuit. Itaque vulgo etiam dicebant, nihil ab eo precibus peti oportere: preces enim apud eum neque ad justa impetranda necessarias esse, neque ad injusta extorquenda efficaces. Quod si quidam ex veteribus Romanis eo nomine felix habitus est, quod ab eo nemo ullam rem improbam petere auderet: quid hunc dicemus, quem omnes, qui quid petituri erant, in quo vel minimum turpitudinis inesset, tanquam scopulum quemdam refugiebant? Ut autem divino consilio, vestris suffragiis, in Pii quarti locum suffectus est, tanta subito exstitit bonorum alacritas, & exsultatio, tanta improborum fuga, & trepidatio, ut neque illi quidquam sibi optatius potuisse contingere, neque hi uspiam se jam tuto posse consistere arbitrarentur. Cernere erat bonos hilares & erectos, tristes improbos & abjectos; illos gaudio triumphantes, hos de consciscendo sibi voluntario exilio consilia inter-
se

se communicantes; illi gratulatum ad templa convolabant, hi adspectum hominum lucemque vitabant; illos sublatos in cœlum, hos amandatos infra terram putares. Neque vero multis edictis aut programmatis opus fuit ad pestes quasdam hominum ex urbe pellendas. Ut sol exoriens nebulas disjicit, ut ventus aream purgat: ita nomen ipsum novi Pontificis dissipavit improbos, & urbem tetra illa impurorum hominum colluvione purgavit. Jam in ipso Pontificatu qualis fuerit si quis subtilius requirere instituat, ita reperiet, multis sæculis nullum Pontificem fuisse, qui ad veteres illos Silvestrum, Gregorium, Leonem, ejusdemque generis alios, vivendi ratione, & consuetudine proprius accesserit. Primum enim si privata & domestica spectemus, eamdem in victu cultuque parcimoniam retinuit, quibus a principio se, cum adhuc in monasterio esset, assuefecerat. Eadem jejunia erant, eadem preces, eadem statis anni temporibus a certis ciborum generibus abstinentia, eadem interioris vestitus asperitas: neque quisquam unquam intemperans tanto studio voluptates corporis consectatus est, quanto ille eas perpetuo repudiavit. Imo vero, quarum Ecclesiæ constitutionum propter senectutem, aut propter imbecillitatem corporis gratia plerumque petentibus fieri solet, iis ut ipse se solveret, quamquam & affecta ætate, & corpore admodum imbecillo, nunquam tamen adduci potuit. Quotidie fere sacrificabat; si id non poterat, omnino tamen sacrosancto Missæ sacrificio intererat. Nunquam ex ejus ore verbum unum prodiit, quod non aut ad Dei laudem, aut ad eorum, qui aderant, emendationem pertineret. Sic, quamquam adhuc in terra positus, versabatur in cœlo: & cum hìc nobiscum viveret, jam tamen civis erat Sanctorum & domesticus Dei. Tota quoque ejus familia ad exemplum Domini composita erat: cumque multis in locis familiares principum sumptuoso vestis genere, arrogantia & contemptu cæterorum, licentia & dicendi & faciendi quidquid collibuit, distingui ab aliis soleant, hic suos ita instituerat, ut nulla re magis quam modestia singulari, & præcipua quadam sanctimonia vitæ a vulgaribus discernerentur. Atque hæc privatim. Publice autem quot quantaque beneficia & in hanc urbem, & in totam Christianam Rem publicam contulit! Revocavit veterem Ecclesiasticam disciplinam: quæ ita jam obsoleverat, vix ut ejus imaginem in veterum scriptis agnosceremus. Judiciorum severitatem,

quam jam improbiſſimus quiſque, aut eludere, aut perrum-
pere ſolebat, renovavit: cumque acrioribus remediis egere
hoc ſæculum judicaret, propoſitis etiam acerbioribus ſup-
pliciis, hominum libidinem, audaciamque frenavit. In quo,
ſi qui ſunt, qui eum ut nimis ſeverum, ac rigidum culpare au-
deant, &, ut molles ægroti de medicamentorum amaritie
conquerantur: facere id non poſſunt, quin eadem opera de
ſua nequitia & levitate fateantur. Nam ſi adverſus extra-
neos tantam ſeveritatem adhibuit, in ſe autem, & in ſuos
remiſſus, atque indulgens fuit, tum ſane hos reprehenſores
audiamus: ſin & domi, & foris, & in ſuos, & in alienos,
ſui ſe ſimilem præbuit, neque quemquam uſque eo carum
habuit, ut ad ejus peccata connivendum duxerit; fateamur,
id quod res eſt, ſeveritatem illam ab eximio quodam juſti-
tiæ ſtudio profectam, his temporibus neceſſariam ac ſaluta-
rem fuiſſe. Jam eum & ab omni avaritia ac ſordibus longiſ-
ſime abfuiſſe, & liberalitate ac magnificentia excelluiſſe,
& res ipſa loquitur, & ii quoque, qui propter eas, quas di-
xi, cauſas parum ejus gloriæ favent, confitentur. Cui rei
argumento eſt & innumerabilium privatorum inopia ſub-
levata, & infinita illa vis pecuniarum, qua omnibus pro-
pe orbis Chriſtiani partibus aliqua difficultate preſſis, ac
laborantibus ſine ulla cunctatione ſubvenit. Illud vero
immortale, & omnium gentium omniumque ſæculorum
prædicatione celebrandum beneficium, quo univerſam
Chriſtianam Rempublicam affecit, inita & conſtituta
cum Philippo Rege vere Catholico, & cum Venetis,
belli adverſus Turcas gerendi ſocietates, quis unquam ſa-
tis pro dignitate laudaverit? Quam in ſocietatem ut cæ-
teros quoque principes Chriſtianos perduceret, cum alia
multa molitus eſt: tum anno ſuperiori, periculoſiſſimo
tempore, maximis caloribus, eum, quem ſemper meritiſ-
ſimo unice dilexit, ſororis ſuæ nepotem, Michaelem
Cardinalem Alexandrinum, ſibi ſanguinis quidem con-
junctione proximum, ſed virtutis imitatione propiorem,
in cujus adſpectu, ac colloquio acquieſcebat, cum quo
cogitationes ac conſilia ſua communicabat, in quo ma-
ximum poſteritati ſuæ præſidium collocarat; cum igitur
legatum in Hiſpaniam, in Luſitaniam, in Galliam miſit;
neque ejus, quem tantopere amabat, vitam in apertum di-
ſcrimen exponere veritus eſt, dum ne quid intentatum relin-
que-

queret, quod ad Christi gloriam & ad Christianorum utilitatem pertineret. Hæc ego cum laudo, Patres amplissimi, vos laudo. Magna enim vestra laus est, aliorum quidem, quod ex corpore vestro talem Principem elegistis; aliorum vero, quod vos talis Princeps in amplissimum ordinem adlegit. Singulares Principis nostri virtutes Deus Opt. Max. singulari felicitate cumulavit, datis ei de duplici genere hostium duabus maximis pulcherrimisque victoriis, altera terrestri de iis, qui in Gallia & a Christo, & a Rege defecerant; altera navali, cujus recens adhuc memoria est, de sempiterno Christiani nominis hoste, Turcarum tyranno. Sed & hæc & alia plurima, quæ sciens prudensque, ne longior sim, prætereo, historiarum scriptores monumentis suis commendabunt ęternitati: mihi autem breviter de ipsius exitu, ac migratione ex hac vita dicendum est, ut intelligant omnes, vitam ita laudabiliter actam non minus laudabili fine esse conclusam. Duo sunt, quæ, cum ad extremum vitæ ventum est, etiam spectatæ virtutis viros de gradu dejicere interdum solent, doloris acerbitas, & mortis metus. Et sunt tamen, qui quamdiu a se mortis periculum abesse confidunt, dolorem satis forti animo ferunt. Sunt etiam, qui, dum ne gravi, & diuturno dolore crucientur, imminentem mortis necessitatem satis æquo animo exspectant. Qui autem utrumque præstet, ut neque doloris acerbitate, ac diuturnitate frangantur, neque adventantis, atque imminentis mortis metu terreatur, ei pectus incredibili quadam fortitudine armatum esse ac munitum necesse est. Quæ laus si cui unquam merito tributa est, huic certe omnium confessione tribuenda est. Qui cum quadraginta totos dies tantam vim doloris perpessus sit, quanta maxima cadere in hominem potest, nunquam tamen ullam vocem parum se dignam emisit, sed illud in ore frequentissime habuit: *Domine, adde sane ad dolorem, dum addas & ad patientiam*. Mortem autem, sibi ab ipso morbi principio certam atque exploratam, ita non exhorruit, ut de ea sine ulla prorsus aut vultus, aut animi perturbatione loqueretur, planeque ostenderet, eam a se, ut Divus Paulus ait, in lucro poni. Ac ne cui dubium sit, prescivisse eum, sibi ex illo morbo moriendum fore, duas apertas, atque illustres ejus rei significationes dedit. Unam, quod Cardinalem Alexandrinum pridie Parasceves, hoc est, vicesimo nono ante ipsius

obitum die, sacrosanctam Eucharistiam sibi porrigentem, & usitata verborum formula utentem, jussit insistere, & ita verba concipere, ut in iis tantum sit, qui sanctissimum illud Sacramentum pro viatico accipiunt, ut paulo post ad aliam vitam commigraturi. Alteram quod cum, ob quamdam morbi levationem, depulsum ab eo esse mortis periculum, constans opinio esset, septem illa præcipua urbis templa invisere voluit, ejusque itineris quamquam viribus morbi gravitate & longinquitate dejectis, magnam partem pedibus confecit, aperte profitens, velle se eorum reliquias postremum videre, quos se non multo post visurum esse speraret in cœlo. Mortem autem illius & præcesserunt multa prodigia, terræ fremitus, terræ motus, fluminum inundationes, crebri fulminum jactus, & secuta est tanta populi consternatio, ut ejus desiderium vix longo tempore mitigari posse videatur. Sed nos quidem alienissimo Reipublicæ tempore, optimo & præstantissimo principe orbati sumus: ille autem, ut confidimus, e tenebris ac vinculis corporis in lucem libertatemque productus, promissam piis omnibus possidet hæreditatem; ita ut mors ipsius, si sortem nostram respicimus, luctu & lamentationibus; sin ipsum, cultu & gratulationibus prosequenda sit. Vos vero, Patres amplissimi, quos jam unos mœsta tanti gubernatoris obitu intuetur Ecclesia, quorum ex auctoritate ac suffragiis, secundum Deum, tranquillitas temporum & salus Reipublicæ pendet, consulite quam primum rebus afflictis, & ex vestro nobilissimo corpore ac Collegio, aliquem ejusmodi Ecclesiæ rectorem deligite, qui & sedare possit mœrorem ex hujus morte conceptum, & voluntate, prudentia, usu rerum, auctoritate, aptissimus sit ad perficienda pulcherrima ac præstantissima opera, quæ præpropera hujus morte imperfecta atque inchoacta manserunt. DIXI.

DE VIA ET RATIONE AD ELOQUENTIÆ LAUDEM PERVENIENDI.

ORATIO XXI.

Habita Romæ Non. Novembr. Anno MDLXXII.

Cum ſecundum Tuſculanarum exponere inciperet.

JUs Civile me non vulgari via, ſed nova quadam, & ante me in his quidem ſcholis inuſitata ratione tradere ingreſſum, & in opere inſtitutoque pulcherrimo quartum jam annum, magna auditorum frequentia, magna animi contentione verſantem, veſtra, Cardinales ampliſſimi in medio curſu inſiſtere, aliudque munus ſuſcipere coegit auctoritas. Nam, cum homo eruditiſſimus, qui tradendis eloquentiæ præceptis in hac urbe conſenuerat, & afflicta valetudine, & ipſa jam ætate otium ac quietem poſtulante, miſſionem a vobis honeſtiſſimam impetraſſet, nec ei facile ſucceſſor idoneus reperiri poſſe videretur, mihi potiſſimum mandandam eſſe ab eo derelictam provinciam cenſuiſtis. Parebo libens, ut debeo, auctoritati veſtræ: neque mihi quidquam unquam a vobis imponetur aut laboris, aut oneris, quod non ego prompto atque alacri animo ſubeam: quæque mihi a vobis impetrata erunt, nunquam aut aſpernabor ut nimis humilia, aut ut nimis ardua extimeſcam. Veſtrum eſt, decernere ac ſtatuere, quam a quoque noſtrum hujus quaſi Reipublicæ litterariæ partem adminiſtrari ac procurari velitis; noſtrum, parere, & mandata veſtra ſubſequi, neque unquam ita nobis placere, aut tantum nobis tribuere, ut de veſtro judicio judicemus. Equidem quod ad me attinet, neque ullam artem, quæ quidem hominis ingenui ſtudio digna ſit, ſordidam & abjectam eſſe duco: & hanc, ad quam tradendam nunc vocor, ſemper nobiliſſimam exiſtimavi: &, ſi aliter ſentirem, fortaſſis tamen non vererer imitari Laconem illum, qui in convivio extremo loco juſſus accumbere, convivatoris ingenium, ac judicium commendavit, qui rationem excogitaſſet, qua illi quoque loco dignitatem compararet. Non enim tantum, ut vulgo dicitur, magiſtratus virum oſtendit, & in luce hominum collocat; ſed etiam ſæpe magiſtratum is, qui eum gerit, exornat. Epami-

nondam ferunt, cum a civibus ſuis Telearcus creatus eſſet, (erat is apud Thebanos non magni momenti magiſtratus) non detrectaſſe, ſed dixiſſe, ita geſtarum, ut deinceps Telearchia honoratior haberetur. Atque ita effectum eſt. Tantum enim Epaminondæ valuit auctoritas, ut poſt eum Telearchi perpetuo creati ſint ex principibus civitatis. Hæc & alia dicerem, ſi in eloquentiæ profeſſione parum ineſſe dignitatis exiſtimarem. Sed & de re ipſa & de me longe mihi alia opinio eſt. Quamvis enim non inficior, magnum me ſemper amatorem atque admiratorem diſertæ atque ornatæ orationis fuiſſe, ſtudioſeque in eam rem operam dediſſe, etiam, ſi vultis, aliquando impoſuiſſe populo, & apud eos, qui me cum deterioribus comparabant, in aliquam non infantis, neque indiſerti hominis opinionem veniſſe: vereor tamen, ne exemplo meo comprobem id, quod tradunt rei militaris ſcriptores, etiam veteranos milites pro tironibus habendos, cum diu a pugnando ceſſarunt. Sed quoniam id tantum a me exſpectari ac requiri puto, primum, ut vobis, adoleſcentes, indicem ac commonſtrem eas vias, quibus ad eloquentiam poſſe arbitror perveniri: deinde ut ad ſuperandam earum difficultatem, quantum in me erit, ſi quid modo erit, (neque autem multum, neque tamen nihil omnino fore confido) auxilio ſim: ſuſcipiam, ac ſubito paulo majore cum fiducia onus id, quod mihi, ſi meum perpetuum publicæ utilitatis ſtudium divinæ benignitatis aura comitetur, utcumque poſſe videor ſuſtinere. Ut enim, ſi quis homo agens ac tenuis, alios ſe collocupletaturum eſſe profiteatur, ridiculus ſit: ſin id tantum polliceatur, oſtenſurum ſe, quam viam inſiſtere debeant, qui rem facere cupiunt, nihil tamen alienum atque abhorrens a fortuna ſua ſuſcipere videatur: ſic ego, ſi ea me traditurum dicere auſim, quibus eloquentes fieri poſſint, merito irridear, cum ipſi mihi eorum perexigua pars ſuppetat; ſin id tantum dicam, poſſe me iis, qui eloquentiæ ſtudio tenentur, vias, quæ ad illam ferant, oſtendere, & ad id, quod adamarunt conſequendum, aliquid opis afferre: cauſæ, ut opinor, nihil ſit, cur me quiſquam aut nimium mihi adſumere atque arrogare dicat; aut ea polliceri, quæ præſtare non poſſim. Nolite autem, auditores, exiſtimare, me vulgare aliquid vobis & in medio poſitum polliceri, cum polliceor, me vobis itineris ducem ad eloquentiam fore;
neque

neque ita eloquentiæ nomen accipite, ut vulgo accipi conſuevit. Hodie enim ut quis vulgaria Rhetorum præcepta utcumque didicit, & in Ciceronis ſcriptis tantum poſuit operæ, ut adhibito Nizolii libro, poſſit orationem aut epiſtolam ſcribere, cujus tum ſingulæ voces, tum ipſa etiam ſtructura & collocatio Ciceronem oleat, protinus magno eorum conſenſu, qui nihil altius, aut ſublimius cogitant, eloquentis nomen aſſumit. Itaque, ſi de quopiam iſtorum percunctere, num Platonem, Ariſtotelem, Theophraſtum legerit; denique num Philoſophiam attigerit, negabit: ſe enim relicto aliis Philoſophiæ ſtudio eloquentiæ, gloria contentum fuiſſe. Quid, Herodotum, Thucididem, Xenophontem quam diligenter, ſtudioſeque verſaverit? Aliquid ſe fortaſſe ex eis libaſſe licet, ſed properantem & aliud agentem, & qui unam modo ſpectaret eloquentiam. Certe igitur Homerum, quem ut cæterarum ingenuarum artium, ita eloquentiæ quaſi fontem quemdam eſſe dicunt, Sophoclem, Euripidem, a quo optime ali eloquentiam, ipſi eloquentiæ magiſtri prodiderunt, cæteros denique Græcos & Latinos Poetas accurate pervolutaſti. Quem tu mihi, iniquit, Homerum, quem Sophoclem, quas nugas nominas? quaſi ego poeta, non orator eſſe voluerim. Nimirum igitur, cum a te omne aliud ſcriptorum genus abdicaſſes, in illis eloquentiæ luminibus Lyſia, Hyperide, Andocide, Iſæo, Iſocrate, Demoſthene, quamplurimum olei conſumpſiſti, in eis egregium aliquod ſtudium collocaſti, eos ſæpe relegens in ſuccum ac ſanguinem convertiſti tuum. Imo, inquit, quorumdam ex iſtis vix ipſa nomina agnoſco: alios a Cicerone meo commendari memini, qui mihi ſolus in amoribus ac deliciis fuit, quem ego, admirabili quodam eloquentiæ ſtudio inflammatus, nunquam ex oculis, ex manibus, ex ſinu depoſui; cujus in ſcriptis ita diligens ac ſollicitus fui, ut, quemadmodum nummi aurei aut argentei a plumbeis tinnitu ipſo dignoſcuntur, ita ego voces Ciceronianas ab iis, quæ Ciceronis non ſunt, ſono ipſo diſcernere ac dijudicare poſſim. Bene ſit, inquam, iſtis auribus tuis tam delicatis, tamque eruditis: ſed cur, quæſo, cum Ciceronem tanti facias, eos, quos tantopere ab eo laudari videbas, non attigiſti? Iſtos, inquit, legiſſem, ſi Græce eloquens eſſe voluiſſem. Latinæ quidem eloquentiæ laudem affectanti ſatis eſſe unus Cicero viſus eſt. Quæ iſta (malum) Latina eloquentia eſt? aut quando quiſ-

quam

quam veterum istud iter ad eloquentiam tenuit? mihi quisquam eloquentiam vocat, cum genera causarum, & nomina figurarum, & vulgaria quædam præcepta de conformandis orationis partibus, & hujusmodi nænias didiceris, vocculas ex Cicerone collectas conjungere, & ex eis quasi tessellis jejunam ac famelicam orationem contexere, sedulo caventem, ne quid dicatur, quod non ante Cicero dixerit? Picarum & psittacorum ista eloquentia est, auditas voces iterare, ac reddere, neque quidquam unquam dicere quod sit vere ac proprie tuum. Aliud antiqui vocabant eloquentiam: qui nisi qui de civilibus negotiis ornate ac copiose loqui posset, qui dicendo animos audientium flecteret, qui admirationem concitaret, qui modo clamores faceret, modo circumfusam multitudinem stupore defigeret, neminem eloquentem vocabant. Itaque qui se dicendi magistros profitebantur, multa de ratione argumentandi, multa de virtutibus ac vitiis, multa de permotionibus animi, multa de veterum institutis, ac legibus, multa de ratione instituendarum ac gubernandarum civitatum disputabant: seque propterea non Rhetores, aut, quæ tum usitata erat ipsorum appellatio, Sophistas, sed gloriosiore ac magnificentiore nomine politicos nominabant. In quo etsi eos Aristoteles coarguit, ipse tamen docet Rhetoricen quiddam esse ex Dialectica, & ex politica conflatum atque commixtum: & opus Rhetorices esse ait is in rebus omnibus, quæ in consultationem cadunt, omnia videre, quæ ad fidem faciendam accomodata sunt. Tribus autem præcipuis capitibus hoc contineri ait: si ita dicamus, ut, qui audiunt, bonos viros esse nos opinentur; si eorum animi motus quosdam concipiant ad id quod volumus efficiendum atque obtinendum, accommodatos; si id quod probare volumus, aut demonstremus, aut demonstrare videamur. Ut autem Dialecticus, (non ille ex scholastico pulvere clamator odiosus, ne molestus, sed verus ac germanus Dialecticus) duobus ad probandum instrumentis utitur, syllogismo & inductione: sic ei compar ac geminus & in dissimili genere simillimus Orator duo alia habet, quæ duobus illis ex altera parte respondeant, Enthymema, quod Syllogismo, exemplum, quod inductioni. His duobus armatus est, his pugnat, his & suam & aliorum dignitatem tuetur: neque sine magna copia enthymematum & exemplorum ad omnem dicen-

dicendi materiam comparata, eloquentiæ nomen sustinere quisquam potest. Enthymematum copia a Philosophis, exemplorum a poetis & Historiarum scriptoribus petitur: neque quisquam Oratoris, aut eloquentis nomine dignus evaserit, qui non prius omnia Philosophorum scripta, quæ quidem ad formandos mores & ad tractandam Rempublicam pertinent, omnem historiam veterem, omnes antiquos & Græcos & Latinos poetas diligenter & accurate pervolutaverit. Magnus labor dixerit aliquis. Fateor: sed magnum est & id, quod hoc labore petitur. Et verum est, quod ait Horatius: *Nil sine magno Vita labore dedit mortalibus*. Ad hanc facultatem consequendam ego me vobis auditores, quantum vires meæ ferrent, ducem ac comitem profiteor. Vestra res agitur: vobis, ut ille ait comicus senex, seritis, vobis occatis, vobis eisdem metitis, vobis denique iste pariet lætitiam labos. Videbitis me quotidie causa vestra efficientem, quæcumque potero, conantem etiam ea quæ non potero. Alite vos quoque studium meum attentione vestra, & dum ætas apta est ad labores perferendos, dum animus nullis aliis curis occupatur, dum cætera, quæ ad capiendum ingenii cultum requiruntur, affatim suppetunt, nollite committere, ut utilitas vestra, quæ & Gregorio Pontifici Maximo, & amplissimis Cardinalibus, quibus ille munus hoc demandavit, & nobis omnibus tantæ curæ est, a vobis, a quibus minime decet, negligatur. Equidem pro mea virili parte nullo loco vobis deero: docebo, admonebo, instabo, urgebo, excitabo, nonnunquam etiam, si res ita poscere videbitur, objurgabo atque increpabo. Nolite exspectare, dum vobis aduler. Contemnam vos, si vos litteras contemnetis. Sin eas amabitis: & amabo ipse commoda vestra ex animo, &, ut vos me vicissim merito ametis, operam dabo. Sed, ut diei tempus est, diutius detinendi non estis. Secundum librum Tusculanarum disputationum explicare decrevi. Cras id facere incipiam. Polliceor autem vobis, qui me attente audient, curaturum me, ut eis operæ suæ ratio constet. DIXI.

PRO CAROLO IX. GALLIARUM REGE CHRISTIANISSIMO AD GREGORIUM XIII. PONT. MAX.

ORATIO XXII.

Habita Romæ V. Kalend. Januar. Anno MDLXXII.

Post Lanienam Parisiensem.

SI pro cujus quisque propugnatione ac defensione plura pericula subiit, plus excepit acerbitatum, pluribus quasi procellis ac tempestatibus agitatus est, eo plus gaudii ex iis, quæ ad retinendam atque amplicandam illius dignitatem pertinent, ad eum pervenire credendum est: dubitare non potes, Beatissime Pater, quin Carolus Rex, te Pontifice creato, tanto cæteros Reges eximia quadam percepti ex ea re gaudii magnitudine superaverit, quanto non hujus modo memoriæ, sed omnium ætatum ac sæculorum Reges gravi ac diuturna susceptorum pro Sedis Apostolicæ auctoritate laborum ac discriminum perpessione superavit. Quo tibi gratior esse debet ac jucundior gratulatio, quæ tibi hodierno die fit ejus Regis nomine, qui cum, pro incredibili studio atque observantia erga te sua, primus omnium hoc officio fungi cuperet: iis tamen difficultatibus, quæ omnibus notæ sunt, impeditus, non prius tibi gratulari potuit, quam divino consilio contigit, ut possis tu quoque ei vicissim vere ac merito gratulari. Etsi autem, quæ proxime in Gallia pro religione gesta sunt, propter summam illius regni nobilitatem atque amplitudinem toto jam orbe celebrantur, neque locus, neque regio in terris ulla est, quæ non plena sit & laborum ac miseriarum, quas Galli superioribus annis pertulerunt, & virtutis ac felicitatis, qua nuper usus Carolus Rex, maxima ex parte eos in veterem statum vindicavit: quia tamen neque Regis nostri & nomine, & te Christianissimi pietas in Deum, quam ipse omnibus notam ac testatam esse vult, ulla ex re melius cognosci, neque ullum dicendi argumentum hoc quidem tempore reperiri potest, in quo plus aut dignitatis, aut delectationis inesse videatur: peto a te, Beatis. Pater, ut hoc temporis, quod mihi ad dicendum tua benignitate conceditur, in harum potissimum rerum tractatione consumi, collocarique patiaris.

Quis

Quis igitur in Gallia rerum status fuerit, quo tempore Carolus nonus ad regni gubernacula morte fratris admotus est, omnes facile recordamur. Nam, quæ mali vis jam tum Henrico regnante, in venis ac visceribus Galliæ concepta ac conclusa latuerat, cuique optimus ille Rex, ob perpetuo deplorandum inopinatæ mortis eventum, remedium adhibere cum maxime cuperet, non potuerat: eadem cum se sub Francisco secundo commovere cœpisset, & ab eo quoque, intempestiva morte prærepto, compressa modo & cohibita, non etiam extincta & sublata esset, ad extremum universa se, ingresso regnare Carolo; effudit. Ut autem aquę impetus saxorum lignorumve opposita diu retentus ac retardatus, si forte tandem ea, quæ obstabant, aut sublata, aut perrupta & disjecta sunt, multo major ac vehementior esse consuevit: ita illi hominum omnia turbare cupientium cœtus, quos ad id tempus legum ac regum terror tanquam vinctos infrenatosque tenuerat, fractis postremo repagulis furere ac bacchari per nobilissimum Regnum, & in summa impietate summam licentiam nacti, divina humanaque omnia cædibus & incendiis miscere cœperunt. Atque ut antiqui fictis fabulis memoriæ prodiderunt, Hercule recens nato, duos ad eum inusitatæ magnitudinis angues superne lapsos esse, qui jacentem adhuc in cunis opprimerent: ita hoc novo Hercule, (qui enim adhuc adolescens tot jam monstra perdomuerit, meritissimo hujus Nominis honore affici potest) regni habenas tractare aggresso, infinita quædam non e superiore loco demissa, sed ex inferis emersa exstitit anguium vis, qui & perstilenti afflatu suo omnia contaminare, & teterrimum virus suum longe lateque spargentes, non ipsi modo Regi adhuc puero, & regnum & vitam adimere, sed & ex toto regno verum Dei cultum; quo uno æternæ vitæ spes continetur, exterminare conarentur. Qui divini quidem numinis metu jam pridem projecto, legum autem & judiciorum auctoritate tum maxime propter infirmam regis ætatem contempta ac conculcata, quam stragem, quas calamitates, quam vastitatem, quot inaudita crudelissimorum facinorum exempla in Galliam intulerunt! Horret ac refugit animus ea memorare; quæ post illas pestes ac furias ab humani generis hoste immissas contingerunt: profanata, eversa, incensa templa; aras sacerdotum cæde maculatas: abstractas ex sedibus suis virgines Deo sacras; direptas urbes;

urbes; campos manantes sanguine; fluviorum cursus humanis corporibus impeditos; ludentem excarnificandis hominibus sævitiam; feritatem, ne conditis quidem mortuorum ossibus ac cineribus abstinentem. Quis usque eo Gallici, aut potius Christiani nominis hostis est, qui illa sine lacrymis aspicere potuisset? O Gallia, Gallia, tot virorum fortium, tot egregiorum principum, tot summorum Pontificum, qui tanta cum laude Ecclesiæ Dei præfuerunt, parens. Tu ne illa es, quæ susceptam a Christo & Apostolorum Discipulis fidem nunquam postea deserueras? quæ non a tuis tantum, sed ab aliorum quoque finibus hæreticos aliosque hostes nominis Christiani tam sæpe depuleras? quæ Europam, Africam, Asiam, gestis pro Christi fide bellis nobilitaveras? quæ violatam ab aliis Sedis Apostolicæ dignitatem tam sæpe restitueras? tam firmis præsidiis sepseras? tam multis ornamentis affeceras? quæ urbem Romam ab imminenti direptionis, & excidii periculo tam sæpe liberaveras? Vere enim hoc, Beatissime Pater, vere & sine cujusquam injuria gloriari possumus, duabus præcipue laudibus homines nostros, post Christum natum, supra cæteras gentes perpetuo floruisse: quod & Christianæ religionis non conservandæ tantum, sed etiam propagandæ studiosissimi, & ad accipienda omnia regum suorum imperia paratissimi semper fuerunt. Omnes autem illarum pestium conatus eo dirigebantur, ut & a Deo, & a Rege abductam Galliam, earum, quas dixi, laudem utroque spoliarent. Quod si utrumque consequi ac perficere non possent, certe quidem ut eam a summorum Pontificum cultu, & a Romanæ ac Catholicæ Ecclesiæ communione divellerent. Hoc præcipue imbibebant, hoc spectabant, hæc eis a principio mens, hoc consilium ac propositum fuit. Neque vero dissimulanter ferebant, conquieturos se, &, ut prius, regis imperio pariturus, dum Romani Pontificatus auctoritas e Gallia tolleretur. Quin etiam si se Rex ab hac S. Sede dissociare vellet, promptam ei & facilem viam ad fines regni proferendos, & ad finitimas provincias sub imperium suum subjungendas ostentabant. Sed magnus & a natura ipsa ad honestatem conformatus animus nec asperitatibus terreri, nec ulla utilitatis specie a recto avocari potest. Rex fortissimus & majoribus suis dignissimus, qui *pietatis ac justitiæ* gloriam ita etiam puer adamasset, ut ipsis earum virtutum nominibus quasi pro sym-

ſymbolo utatur, omnia ſibi prius perferenda ſtatuit, quam quidquam committendum, quo earum alterutra vel minima ex parte violari videretur. Repudiatis igitur omnibus improborum conſiliis ac ſuaſionibus, magno ille quidem cum dolore ac cruciatu animi, ſed tamen, ut qui corruptas ac vitiatas corporis ſui partes, aliis omnibus fruſtra tentatis, urunt poſtremo, aut ſecant, ne earum contagio cæteris obſit: cum jam in lenioribus remediis nulla ſpes eſſet, ad acriora deſcendere, & vim quodammodo viſceribus ſuis inferre coactus eſt. Inteſtinum ac domeſticum bellum, in quo omnia, quæ cogitari poſſunt miſerrima, inſunt, neceſſario ei adverſus ſuos ſuſcipiendum ac regendum fuit: & ruina reſtinguendus ignis, ne tota Gallia eodem incendio conflagraret. Commiſſa multa prœlia, multa cæſa hominum millia, ſæpe fuſi ac profligati hoſtes: Rex tamen clementiſſimus, & ſuos, ſi qua ratione poſſet, prolatando potius ad ſanitatem perducere, quam delere ac perdere cupiens, eis conditionibus acquieverat, quas æquiſſimas etiam iniquiſſimi judicarant. Pacata ac compoſita omnia videbantur, jamque ſpes erat, pleroſque ex illis miſeris agnituros errorem ſuum, & ad Eccleſiæ gremium ſuapte ſponte redituros: cum illi patriæ prædones, ac parricidæ, qui totam prope Galliam inſepultis ſuorum corporibus obruerant, quaſique ſepelierant, quorum ipſi gladii aſſuefacti trucidandis inſontibus, aſſidue cædem ſanguinemque ſitiebant, parum ſe anteactæ vitæ reſponſuros judicarunt, niſi palmas illas, quarum adhuc cruda & recens memoria erat, novi ſceleris acceſſione cumularent. Agebant illos præcipites & ad ſupplicium rapiebant pœnæ eorum, quæ tam multa adverſus Deum & homines impie nefarieque commiſerant: iis illi agitati, & a mente conſilioque deducti, veriti non ſunt adverſus illius regis caput ac ſalutem conjurare, a quo poſt tot atrocia facinora non modo veniam confecuti erant, ſed etiam benigne & amanter excepti. Qua conjuratione ſub idipſum tempus, quod patrando ſceleri dictum ac conſtitutum erat, divinitus detecta atque patefacta, converſum eſt in illorum ſceleratorum ac fœdifragorum capita id, quod ipſi in regem & in totam prope domum ac ſtirpem regiam machinabantur. O noctem illam memorabilem & in faſtis eximiæ alicujus notæ adjectione ſignandam, quæ paucorum ſeditioſorum interitu regem a præſenti cædis periculo,

regnum a perpetua civilium bellorum formidine liberavit! Qua quidem nocte stellas equidem ipsas luxisse solito nitidius arbitror: & flumen Sequanam majores undas volvisse, quo citius illa impurorum hominum cadavera evolveret & exoneraret in mare. O felicissimam mulierem Catharinam Regis matrem, quæ cum tot annos admirabili prudentia parique sollicitudine regnum filio, filium regno conservasset, tum demum secura regnantem filium aspexit! O Regis fratres ipsos quoque beatos! quorum alter, cum, qua ætate cæteri vix adhuc arma tractare incipiunt, ea ipse quater commisso prælio fraterno hostes fregisset ac fugasset, hujus quoque pulcherrimi facti præcipuam gloriam ad se potissimum voluit pertinere; alter, quamquam ætate nondum ad rem militarem idonea erat, tanta tamen est ad virtutem indole, ut neminem nisi fratrem in his rebus gerendis æquo animo sibi passurus fuerit anteponi. O diem denique illum plenum letitiæ & hilaritatis, quo tu, Beatissime Pater, hoc ad te nuncio allato, Deo immortali, & D. Hludovico regi, cujus hæc ipso pervigilio evenerant, gratias acturus, indictas a te supplicationes pedes obiisti! Quis autem optabilior ad te nuntius adferri poterat? aut nos ipsi quod felicius optare poteramus principium Pontificatus tui, quam ut primis illis mensibus tetram illam caliginem, quasi exorto sole discussam cerneremus? Hoc ille nobis portendebat ac præsignificabat dissectus draco, gentis tuæ, Beatissime Pater, nobilissimum ac pulcherrimum insigne: fore, ut immanis ille draco, aut illa potius multorum capitum hydra, quæ non paludem aliquam Lernæam, sed potentissimum & opulentissimum regnum tam diu obsederat, te Pontifice dissecaretur. Nunc igitur contemplare, quæso, animo novum illum Davidem, cæsi ac prostrati gygantis spoliis ac sanguine decorum, eumque hilari vultu ad genua tua provolutum, ita tecum loqui existimato: Ego, Pater Sanctissime atque Optime, cum majores meos, maximos & potentissimos reges, accepissem omnes usque a Clodoveo in sinceritate atque integritate religionis Christianæ, ne uno quidem excepto, plus mille annos firme ac constanter perstitisse; eosdemque præcipua quadam erga Sedem Apostolicam observantia, periculisque ac laboribus pro illius defensione aditis, & illud, quo nullum pulchrius est, Christianissimorum nomen, & primarium inter reges Ecclesiæ filios locum consecutus: statim a puero illud

lud mihi proposui, ut eos potius aut adæquare, aut etiam, si fieri posset, superare contenderem, quam committerem, ut non satis respondere traditæ mihi ab illis gloriæ judicaret. Itaque & Pium Quintum dum inter homines fuit sanctissime ac religiosissime colui, &, eo ad meliorem vitam vocato, cum primum audivi, te in locum illius esse suffectum, tanto gaudio affectus sum, quantum percipi, aut cogitari maximum potest. Multa enim jam pridem de tuis in omni genere præclaris virtutibus audiveram, quæ te isto honoris amplissimi fastigio dignissimum reddidissent. Prudentiam, quam nihil fallere; justitiam, quam nihil inflectere; fidem & constantiam erga amicos, quam nulla temporum asperitas imminuere, aut labefactare potuisset. In colendo Deo pietatem sine simulatione; in regendis hominibus severitatem sine superbia, in administrandis negotiis & sine festinatione diligentiam, & sine tarditate gravitatem. Movit etiam me subita illa totius Cardinalium Collegii in decernenda tibi summa potestate consensio: quæ neque sine certa & explorata opinione virtutis tuæ, neque sine singulari divinæ providentiæ afflatu potuit contigisse. Magna me spes tenet fore, ut sub tali Pontifice in ovile Christi gentes, & quæ veram religionem nondum acceperunt, aggregentur, & quæ ab ea desciverunt, denuo congregentur. Quam ad rem perficiendam omnes meas & regni mei opes tibi libentissime defero, ea fide, quam rebus in regno meo gestis satis jam & tibi & universo orbi, ut arbitror, approbavi: simulque tibi & *Apostolicæ Sedi, quam debeo obedientiam præsto, atque exhibeo, & præstiturum atque exhibiturum in perpetuum spondeo.* Neque dubito fore, ut a te vicissim quæcumque ad meam & regni mei dignitatem pertinebunt, non tantum intacta & inviolata conserventur, sed etiam, ubi occasio tulerit, augeantur. Hæc, quæ tibi Rex ipse, Beatissime Pater, præsens dicere cuperet, quia id non, per hunc illustrem virum Nicolaum Rambolletti Dominum, equitem ordinis regii, unum ex intimis consiliariis suis, custodiarum suarum perfectum, Caroli Cardinalis Rambolletti fratrem & natura & virtute germanum, significanda censuit. Quamquam enim facile intelligebat, hæc eadem te ex præstanti viro, parique dignitate prædito Francisco Barone Feralio oratore apud te suo cogniturum: non tamen sibi visus est suam in te colendo pieta-

tem ſatis declaraturus, niſi hujus rei cauſa propriam ad te legationem deſtinaſſet. DIXI.

DE UTILITATE, JUCUNDITATE, AC PRÆSTANTIA LITTERARUM.

ORATIO XXIII.

Habita Romæ XV. *Kal. Novembr. Anno* MDLXXIII.

CUm mihi a ſummis viris, quorum auctoritate, atque imperio noſtra omnium ſtudia diriguntur, mandatum eſſet, ut hodierno die, quo, ut ſcitis, more majorum, noſter hic quaſi Muſarum exercitus quotannis luſtrari ſolet, de præſtantia litterarum, & earum artium quæ litteris continentur, aliquid publice dicerem, quo juvenum animi ad earum amorem incitarentur: quod prius facere debueram, ſed inconſulto quodam obſequendi ſtudio abreptus non feceram, cœpi oneris ſuſcepti magnitudinem cum viribus meis ſollicite comparare. Atque interdum quidem ita ratiocinabar, ut mihi nihil arduum, aut difficile impoſitum crederem. Nam, ut Cyrenæus poeta facile ait eſſe omnibus Apollinem laudare, in quo tot, tantaque laudum argumenta ſint: ita facile videbatur homini quamlibet infanti atque indiſerto laudare eas artes, quas vere ac merito bonorum fontes nominare poſſumus. Neque enim dubitabam, quin omnium conceſſu multo juſtius artibus noſtris, quam illis, de quibus id Xenophon dixit, honos hujus nominis tribueretur. Cogitabam etiam tum demum in ſumma me difficultate verſaturum fuiſſe, ſi eas aut, quod nefas eſt vituperare juſſus eſſem, aut earum dignitatem abjicere & extenuare, dicendo: nullum enim ſane argumentum, quod quidem alicujus momenti eſſet, ad eam rem reperire potuiſſem. Quod ſi Socrates præſente Phædro amorem vituperaturus, facere id non audet, niſi ſibi prius pallio caput obnupſerit: multo me magis verecundari par fuiſſet, in tanto eruditiſſimorum hominum cœtu declamantem adverſus eas artes, quarum omnes dignitate, ac pulchritudine ita incenſi eſtis, ut ſine earum tractatione ne vitam quidem ipſam jucundam putetis. Nunc, ut idem ille ſapientiſſimus ſenex factu facile eſt ait Athenienſes Athenis laudare, quod quæ quiſque amat, ea libentiſſime

ſime laudari audit: ſic & ipſe mihi videbar facilem & expeditam provinciam ſuſcepiſſe commendandi ac celebrandi apud vos ea, quæ vobis omnibus in amoribus ac deliciis eſſe conſtaret. Sed interdum occurrebant alia, quæ me commoverent, nec quieto eſſe ac ſecuro animo ſinerent. Nam & in tam ubere ac copioſa materia neceſſe eſt, unicuique audientium multa in mentem venire, quæ commode dici queant; neque fieri poteſt, ut, quidquid omnes cogitant, dicat unus; & ea eſt hominum natura, ut, cum quis, quod ipſe dixiſſet, id ab eo, qui dicit, omiſſum videt, non hoc quoque dici potuiſſe, ſed hoc potiſſimum dici debuiſſe contendat. Ita dum pro ſuo quiſque captu quid ipſe dicturus fuerit cogitat, & alia prope omnia faſtidiens, dum id unum dicatur, avide exſpectat: quidquid dixeris, ſemper videberis omiſiſſe præcipua: & omnia communia ac contrita dixiſſe, quod ea non dixeris, quæ ſi dixiſſes, ipſa quoque aliis obſoleta & vulgaria viderentur. Ut melior hac in parte ſit eorum conditio qui aridis, ac ſterilibus in argumentis verſantur: quorum, ſive abundarunt, laudatur ingenium; ſive defecerunt, materiæ jejunitas accuſatur: cum contra, ubi ampla dicendi ſeges eſt, quidquid allatum eſt, ubertati materiæ adſcribatur; quidquid omiſſum eſt, tibi. Ego vero quomodo aut quidquam allaturum eſſe me ſperem, quod novitate audientium animos teneat, cum iis in rebus mea verſatura ſit oratio, in quibus præſtantiſſima ſe omnium ætatum ingenia exercuerunt: aut ita dicturum, ut non innumerabiles alii iiſdem de rebus ornatius ac copioſius dixerint? Sed mihi neque valde laborandum eſt, ut nova conquiram, (non enim cantilenæ ſunt hæ, quibus novitas, ut ait Telemachus, conciliat gratiam, ſed præcepta, quibus vetuſtas addit auctoritatem,) &, ſi vera, utilia, apta ad id, quod mihi propoſitum eſt, digna hujus loci auctoritate, digna veſtris auribus attulero, quibus ea cumque verbis extulero, hoc ipſo me ſatis ornate dixiſſe arbitrabor. Agite igitur, Viri præſtantes, & cum aliis nominibus, tum præcipue harum, de quibus dicere ingredior artium cultu & tractatione clariſſimi: agite, ſtudioſi adoleſcentes, quorum mollis adhuc, & tenera ætas in ejuſdem gloriæ ſpem, eodem quaſi lacte Muſarum educatur, cognoſcite mecum felicitatem veſtram, qui inſtinctu quodam afflatuque divino ad eas potiſſimum artes animum appuliſtis, quibus, ſive quis utili-

ratem sequatur, nihil fructuosius, sive oblectationem, nihil suavius ac jucundius; sive splendorem ac pulchritudinem; nihil illustrius, aut ad struendam nominis immortalitatem firmius ac stabilius reperiri potest. Nam si veteres illi, qui errore ducti plures esse deos opinabantur, quem cuique eorum diem consecrarant, eo laudes ipsius commemorare ac concinere solebant: multo nobis justior causa est, quicumque iisdem honestissimarum artium studiis, quasi quibusdam sacris initiati sumus, cum hic nobis anniversarius dies, majorum sapientia & auctoritate, ad intermissam per aliquot menses earum exercitationem de integro repetendam constitutus sit, cur ab earum commendatione principium ducere debeamus, easque celebrare, quas nobis vicissim aliquid celebritatis allaturas esse confidimus. Meminisse autem debemus idcirco hunc sanctum, atque augustum locum ad hanc rem delectum esse, ut & in laudandis artibus Deum ipsum laudemus, qui, ut alia omnia bona, ita eas quoque hominum generi dedit: & publice contestemur, ac profiteamur, studia omnia laboresque nostros & Deo auctore, atque auspice suscipi, & ad ipsius gloriam, tanquam ad finem nobis omnibus præcipue propositum, referri. Unde igitur, in tanta eorum, quæ se ad dicendum offerunt, copia, potissimum exordiar? An ab eo, quod semper apud gravissimos quosque gravissimum fuit, antiquitatis testimonio? Quæ cum artes omnes bonæ sint, (nam si quæ malæ artes dicuntur, immerito eis artium nomen tribuitur) has tamen nostras proprio ac peculiari nomine bonas artes vocavit: easdemque artes ingenuas artes liberales, quod alias aut a servis, aut ab hominibus servili præditis ingenio exerceri, has unas ab ingenuis ac liberis excoli consentaneum judicaret. Quin etiam cum Græci earum cognitionem, sua lingua, tali quodam vocabulo affecissent, ex quo id modo intelligeretur, statim a pueritia dandam eis operam esse: majores nostri hoc, ut pleraque melius, ac sapientius: qui totum hoc artium genus humanitatem vocarunt: credo, indicantes, non multo minus inter homines talibus disciplinis expolitos, & vulgus aliorum, quam inter cæteros & pecudes interesse. Homines enim duabus præcipue rebus a cæteris animantibus discernimur, ratione, & rationis interprete oratione: quarum utraque in eis, qui harum artium expertes sunt, rudis quodammodo & inchoata; qui eas bene penitus combiberunt, perfecta

cta in illis atque absoluta est. Aristippus quidem, cum quæsisset quidam ex eo, quid boni filio suo allatura eruditio esset? Si nihil aliud, hoc certe, inquit, quod in theatro lapis in lapide non sedebit. Idemque alteri, qui, cum sibi nimium magnam mercedem posci pro institutione filii videretur, dixerat: Ista pecunia servum mihi emere possum: Tu vero, inquit jocans, etiam hoc amplius; si unum emeris, duos habebis. Significavit videlicet, quorum collustratus doctrinarum luce non esset animus, eos lapidum, non hominum, aut, si forte inter homines, servorum, non ingenuorum, loco ac numero esse habendos. Ac mihi quidem hac tota de re cogitanti, quatuor omnino esse viæ videntur, quarum unam aliquam a principio ætatis capessere, ac postea persequi prope necesse sit: ex quibus ne dubium quidem esse potest, quin ea, quam ipsi ingressi estis, longe multumque aliis omnibus anteponenda videatur. Nam qui ista ætate sunt, partim otio se, atque ignaviæ dedunt, mollemque vitam ac voluptariam sequuntur, ii præsertim, quibus amplum patrimonium est; partim si angustior sit res, quam ut nihil agentes ferat, dant se ad artem aliquam factitandam; alii, qui excelsiore sunt animo, armorum tractationem, & militaris rei gloriam sibi proponunt; alii denique animum ad litteras & ad hæc mitiora studia appellunt. Quid igitur istis turpius aut abjectius, qui, torporem ac desidiam amplexi vitam luxu atque inertia transigunt, nihil agentes, quo se homines esse testentur? Qui, ut Phæaces illi Homerici:

Non pugnis, durave exercent membra palestra:
Sed mensam & citharæ strepitum, dulcesque choreas,
Stragulaque, & molles curant post balnea lectos.

Margaritæ illius simillimi, de quo idem Homerus:

Non fodere ille bobus, durisve ligonibus arva
Vertere, nonnulli vivebat idoneus arti.

Sic enim & hi neque domi, neque militiæ, neque privatim, neque publice, neque sibi, neque aliis utiles, ita vitæ curriculum conficiunt, ut veluti naves, nullum sui vestigium relinquant. Qui mihi, si diis placet, quod nihil agant, quasi non pudere parum sit, etiam gloriantur. Alii, inquiunt, in opere occupati sint: nobis majorum nostrorum virtute est, unde otiosi laute splendideque vivamus. Quid majores vestros nominatis? qui si vestri similes fuissent, vos hodie in postremis jaceretis. Si quales vos estis, tales ipsi fuerunt,

indigni sunt qui nominentur, sin alii, vos indigni qui eos nominetis. At, videte, quantopere a sapientissimi poetæ Hæsiodi judicio vestra ratio discrepet. Laborem ille & industriam nemini, languorem & ignaviam omnibus turpem esse confirmat. Præclare Cicero: *Mihi quidem*, inquit, *aut nihil agit, esse omnino non videtur*. Nam & Physici docent, quæ cuique rei causa est, ut si, eamdem ei esse causam, ut aliquid agat. Sed omittamus hos molles & delicatos, neque eos ex somno, cui tam libenter indulgent, excitemus: teneamusque id, quod a sapientissimis viris proditum est, nihil esse inertia fœdius; otio ali vitia; otium, ut non gravissimus poeta gravissime tamen cecinit Catullus, non privatis modo hominibus, sed & regibus, & prius beatis urbibus exitii causam fuisse. Cum igitur otiosa & ignava vita ne vita quidem habenda sit: videamus, num ad aliquam potius aliarum artium, quam ad litteras, animum adjicere præstet. Equidem cum mente ac cogitatione perlustro eas artes, quibus cum hisce studiis nostris aut nulla, aut non magna communio est, ex iis quidem, quæ ita necessariæ sunt, ut eis civitas nullo modo carere possit, duas præcipuas judico, agriculturam, & mercaturam; ex iis autem, quæ ad ornamentum civitatis, & ad animos honesta voluptate perfundendos pertinent, duas minime sordidas, minimeque illiberales, picturam, statuariam. Nam quod boni unaquæque civitas percipere ex suo & patrio solo potest, id agricultura educit, atque elicit; quo eget, id aliunde mercatura comportat. Ita civitas sine alterius ope ne suis quidem opibus fruitur; alterius beneficio, fruitur etiam alienis. Pictorum autem & statuariorum opera, & voluptatis atque admirationis habent plurimum; & quæ liberalium artium nota est, ingenii, non corporis viribus constant; & ad conservandam clarorum virorum memoriam, cæterosque ad eorum imitationem incitandos non immerito magnam vim habere creduntur. Sed tamen quis ausit harum artium ullam cum litterarum studio comparare? Nisi forte majus est agrum, quam ingenium, colere, aut jacta in terram semina, depactive surculi, quam ingenia præceptis Philosophiæ consita, ampliores, aut uberiores fructus ferunt. Mercatura autem vel si tenuis est, sordida est; vel si ampla, tot exposita periculis, ut merito ille olim Laco negaverit, optabilem sibi videri fortunam, quæ rudentibus apta esset;

cuicuimodi autem sit, tota fere ad quæstum, & ad lucrum refertur. At litterarum tractatio & dignitatis plenissima est, & quietis, & eas opes consectatur, quæ nec furem, nec prædonem timent, nec incendiis, ruinis, naufragiis obnoxiæ sunt, nec ullis denique casibus eripi possunt. Jam vero quæ Apellis, aut Protogenis tabulæ cum Homeri pictura; quæ Phidiæ aut Praxitelis statuæ, cum litterarum monumentis conferri queant? Quos ipsos hodie ignoraremus, nisi solidiorem ac diuturniorem gloriam essent commendatione scriptorum, quam artis suæ operibus, consecuti. Nam quæ illi artificio suo elaborarant, & solius corporis effigiem exprimebant, & uno tantum spectabantur in loco, & eam naturam habebant, ut ea, si nihil aliud, ipsa certe longinquitas temporis confectura, ac consumptura esset. At eruditorum hominum lucubrationes & clarorum virorum non formam modo corporis, sed ingenia, mores, consilia, res gestas, subjiciunt oculis; & iisdem, quibus orbis ipse terrarum, terminis ac regionibus continentur; & tantam vim habent, ut illa ipsa aliorum omnium humanorum operam confectrix vetustas his unis non modo nihil detrahat, sed majorem in dies comparet, ac conciliet dignitatem. Trecentas sexaginta Demetrio Phalereo statuas æreas populus Atheniensis, anno uno, eoque non toto, posuerat: quibus omnibus Demetrius ipse superstes fuit. At quæ ipse sibi monumenta ingenii ac doctrinæ magnitudine extruxerat, ea & multis post in ipsum sæculis viguerunt; &, cum postea densa quædam & opaca nox omnem prope disciplinarum lucem exstinxisset, ex oculis erepta incredibile desiderium sui in omnium eruditorum animis reliquerunt. Elate & magnifice de se, ut solet, Pindarus, sed tamen vere: Statuarium esse se negat, qui mutas statuas edolet una defixas in basi: sed quos ipse cantibus suis celebret, eorum famam, terra marique spargi ac disseminari. Sed erunt fortasse qui vitam militarem huic nostræ pacatæ, atque umbratili anteponendam putent. Mihi quidem fortium virorum virtutem detrectare, aut conari, ut quidquam ex eorum gloria deteram, neque propositum est, neque fas videtur. Potius omnibus, qui dicendo aliquid possunt, omnem industriam ad eos celebrandos conferendam censeo: & hoc ipsum numero inter præcipua bona, quæ ab artibus nostris in vitam hominum manant, quod earum ope præclara illorum facinora

ad immortalem posteritatis memoriam consecrantur. Sed tamen si quis secum in animo reputet, quæ vita sit ejus hominis, qui, modicis opibus instructus, in litterarum studio molliter ac placide consenescat, & quæ ejus, qui, ab adolescentia armis tractandis assuetus, sub dio sæpius, quam sub tecto, sub pellibus sæpius, quam domi somnum capiat, vix dubium fore arbitror, utra melior & magis expetenda sit. Alterius aures turbarum & lituorum, & cornuum clangore; alterius, Musarum concentu & Apollinis fidibus assidue personant. Illius oculi cæde & sanguine, & incendiis; hujus admirabilium naturæ operum adspectu & contemplatione pascuntur. Ille aut in ipso ætatis flore hostili gladio transverberatur, aut mancos ac debiles artus & insignem cicatricibus vultum referens, domum redit; hic ut animo, ita & corpore integer, vultum, nisi quantum rugæ, canique venerationis addiderunt etiam nutrici agnoscendum, perfert ad ultimam senectutem. Neque vero minus gloriosa, aut minus hominum generi fructuosa hujus, quam illius opera. Occupatur ille in finibus imperii proferendis; hic in finibus cupiditatum regendis ac coercendis: Novit ille, quemadmodum urbes expugnentur; hic quemadmodum gubernentur: ille quemadmodum injuria aut repellatur, aut reponatur; hic quemadmodum & accipiatur æquo animo, & negligatur. Dicat ille, quam multos homines manibus suis trucidaverit; hic quam multos a cæde facienda, oratione sua revocaverit: ille quam multos in servitutem abduxerit; hic quam multos a servitute vitiorum in veram libertatem perduxerit. Illius usus nisi in bello nullus est; hujus opera & in bello, & in pace salutaris. Itaque si homines inter se amice ac concorditer viverent, si Dei ac naturæ jussa sequerentur, si denique ii essent, qui esse deberent: jacerent omnes artes belli, ut quarum inter justos justus usus esse non possit; nostræ vero tum demum florerent, ac vigerent, tum demum eas optimus quisque summa corporis & animi contentione sequeretur. Neque vero quenquam ita esse arbitror sanguinarium, cui non præoptanda videatur nullius empta lacrumis gloria, neque ullo, nisi puro illo ac limpido Aganippes rore irrigata, quam tabo & cruore oblita, & multa strage ac cladibus comparata. Multa consulto prætereo: quod mihi, non tantum ut copiam & varietatem confecter, laborandum est; quam ut effugiam satietatem.

Quis

Quis enim unquam tanta ubertate ingenii, tanta dicendi copia præditus reperitur, qui litteras ita laudare possit, ut non semper, cum plurima dixerit, plura tamen omisisse videatur? Omnia, quæ homines in vita expetunt, cujuscumque tandem generis illa sint, nulla recertius, aut facilius, quam eruditione ac litteris, acquiri, conservari, amplificari queunt. Est, qui rei familiaris angustia pressus, ex ea expedire se, & ad moderatas opes sine ulla turpitudine pervenire cupiat? Quæ ad id conficiendum via aut honestior, aut expeditior, aut facilior est? Quam multos ex tenui & exili patrimonio, aut juris scientia, aut medendi arte fretos, (ut eas potissimum nominemus,) paucis annis ad maximas divitias pervenire vidistis? Nam quod plerique vulgato jam proverbio dictant, ex omni nostrarum artium numero duas modo illas frugiferas esse ac fructuosas, cæteras cultoribus suis decoquere, ac decollare: in eo vanitatis illos, ac mendacii facile res ipsa coarguit. Nota est historia de Thalete Milesio, qui cum a propinquis objurgaretur, quod omne tempus in sapientiæ studio poneret, quod ad faciendam pecuniam, in qua illi posita putabant omnia, nulli usui esset: Vultis, inquit, ostendam vobis, posse hominem huic studio deditum, si ei commodum sit, divitem fieri, & hanc esse, si quis velit ad quæstum ac compendium vel maxime compendiariam viam? Cum illi se velle dixissent, homo, qui ex astrorum scientia, magnam eo anno olearum ubertatem prævidere fore, multo ante exiguo pretio cum contra licitaretur nemo, omnia Chiorum, ac Milesiorum prœla ac trapeta conduxit: quæ cum postea suo tempore, quanti voluit, elocasset, magnamque ex eo vim pecuniæ collegisset, ostendit, Philosophos non tam rem facere non posse, quam majoribus, ac præstantioribus cogitationibus occupatos, de ea facienda non laborare. Quid Leontinus Gorgias? nonne Rhetorices professione & maximas sibi divitias peperit, & tantam gloriam, ut ei vivo ac videnti honoris ergo aurea statua in Apollinis Pythii templo constituta sit? Quid ille, qui eloquentiæ quasi mercator, atque opifex quidam habitus est, Isocrates? non & summa gloria fuit, & iis opibus, ut ter ad trierarchiam vocatus, cum eam bis effugisset, ad postremum splendidissime ac magnificentissime obierit? ad eam autem non fere nisi opulentissimus quisque ac locupletissimus adigebatur. Neque medicus erat, optimus pessimi principis magister Seneca,

neque

neque de jure consulebatur: & tamen quantam sibi opum vim homo externus, & alienigena eloquentia & eruditione confecit! Scio, hoc, quod dicam, quibusdam incredibile visum iri: sed tamen, si vera sunt, quæ litteris prodita sunt, haud scio, an ullus hodie tota Italia Princeps tantas opes habeat, quantas in Senecam quadriennio Nero congessit. Nam cum ex veteribus illis Romanis M. Crassus opulentissimus fuisse dicatur: Senecæ opes Crassi opibus duplo majores fuerunt. Prope est ut pigeat, in hac parte tam diu immoratum esse: sed tamen dicendum fuit aliquid adversus stultitiam eorum, qui ajunt, si quis juris scientiam, & artem medendi excipiat, cæterarum artium nostrarum sterilem esse culturam. Qui error ex eo potissimum natus est, quod doctrinæ mediocritas magnos efferre fructus non potest. Itaque excellendum est iis, qui magna & præclara concupiverunt. At nos simul atque paulum ultra prima elementa progressi sumus falsa de nobis opinione tumefacti, quia non in nos continuo opes, & honores congeruntur, jacere litteras clamitamus. Non jacent litteræ, non jacent, neque jacuerunt unquam: &, si antea jacuissent, Gregorio XIII. Pontifice non jacebunt. An ille, cum & omni doctrina instructissimus sit, & ad illos veteres atque usitatos nostros & litterarum patronos, Jo: Moronum, Sacrosancti Collegii Decanum, priscæ majestatis absolutissimum exemplar, cujus in ipso nutu plurimum auctoritatis residet, cujus e vultu ipso, atque oculis elucet gravitas humanitate condita; Aloysium Cornelium Camerarium, hominem plenum officii, & ad omnium animos ac voluntates devinciendas ipsis Gratiarum manibus factum; & illa duo ornamenta sæculi, firmamenta litterarum, domicilia virtutis, & eruditionis, Gullielmum Sirletum, & Franciscum Alciatum: ad eos igitur, quorum jampridem in fide, ac clientela eramus, cum proxime eum, quem pleno gradu per sua vestigia incedentem videt, quemque optimo jure cordi suo carissimum habet, fratris filium Philippum S. Sixti Cardinalem addiderit, eumque florentis ætatis commendationem a litterarum patrocinio ducere voluerit: qui tali argumento declararit voluntatem erga nos suam; is, metuimus, ne litteras aut egere, aut jacere patiatur? Sed ut, unde digressus sum, redeam, atque id, quod institui, absolvam: & ad facultates ac copias sine dedecore parandas accommodatæ

sunt

sunt litteræ, & multo magis colendæ iis, qui opibus abundant: ne, si id facere neglexerint, instrumentis sibi a Deo ad virtutem datis per inertiam abusi esse dicantur. Eademque ratio est & eorum, quibus clari, & eorum quibus obscuri parentes obtigerunt. Nam neque illi ullo majori, aut illustriori ornamento condecorare, &, ut Homeri verbo utar, coronare possunt nobilitatem a majoribus acceptam: neque hi ex tenebris ulla ratione facilius emergere, seque in luce atque in oculis omnium collocatos, a contemptu, atque ab oblivione in perpetuum vindicare. Rex erat ac regis filius Alexander Macedo, & viam sibi ad summam claritatem ac potentiam armis quotidie muniebat. At is & plus se debere Aristoteli, a quo eruditus, quam Philippo, a quo genitus fuerat, & cujus in regnum successerat, prædicabat: &, cum ab illo divulgatos esse libros quosdam arduis de rebus scriptos accepisset, ægre tulit, ac generosa quadam indignatione motus, epistolam ad eum scripsit, in qua hæc verba sunt: *Nam qua re post hac cæteris præstabimus, si, quæ a te edocti sumus, ea omnium communia erunt? Ego autem malim optimarum rerum scientia, quam opibus & potentia cæteris anteire.* Hæc igitur ille regum stirpe ac sanguine editus. Obscurissimo autem genere ortos quam multos nominare possumus, quos supra omnes omnium fumosas imagines litteræ collocarunt! Obstetricis filius erat Socrates. Num igitur eo Alcibiades nobilior? Euripidis matrem vendendis oleribus vitam tolerasse accepimus. At ipse & regum familiaritate usus est, & ita clarus fuit, ut hodie magis Archelaus ex Euripidis, quam Euripides ex Archelai familiaritate noscatur. Tympanistria fuit Æschinis mater, etiam, si Demostheni credimus, vulgati corporis. At eum Rex Macedonum Philippus quantopere coluit! Quid Tibicinis filius Pindarus? quanta in gratia apud Syracusarum Regem Hieronem fuit! Sed quid hujus rei plura exempla conquiram? Signantur eruditorum hominum nominibus tempora: ut minus sæpe, quibus illi regnantibus vixerint, quam qui eis florentibus regnaverint, quærere soleamus. Neque tamen hæc præcipua sunt eorum bonorum, quæ percipiuntur ex litteris: sunt alia longe majora longeque diviniora. Litteræ inditos nobis a natura honestatis igniculos excitant; luxuriantes quasique fruticantes cupiditates stringunt ac coercent, easque rationis finibus regunt; abducunt a vitiis,

duces

duces & magiſtræ ſunt ad virtutem; proſperis rebus ornamento ſunt, ſolatio adverſis; neque illis exultare atque efferri ſuos, neque his frangi ac deprimi ſinunt; eam denique tranquillitatem animi efficiunt, quam multi finem bonorum eſſe dixerunt. Crates quidem Thebanus interrogatus, quid ſibi ſupereſſet ex Philoſophiæ ſtudio, notiſſimo verſu reſpondiſſe dicitur: *Chœnix lupinum; & mentis a curis quies*. O magnum & excelſo animo præditum virum! Quod aliis regna & imperia non adferunt, ut ſoluto ac libero animo ſint, id ipſi, propter litterarum, & Philoſophiæ commercium, chœnix lupinorum adferebat. Quod ſi tam multa, tamque præclara bona litteris ac diſciplinis continentur; ſi ipſis nominibus ac vocabulis teſtata eſt vetuſtas, earum cognitionem & hominibus, & liberis atque ingenuis hominibus digniſſimam eſſe: ſi & ignava vita homine indigna eſt, & nullo in ſtudio melius, quam in litteris induſtria collocari poteſt; ſi ad opes ac potentiam, ſi ad honores ac dignitates via optime litteris ſternitur; ſi eiſdem & animi tranquillitas, & nominis æternitas comparatur: quid ſtatis, adoleſcentes, aut cur oblatam vobis tanti boni conſequendi occaſionem effugere atque evolare patimini? cur non aliis omnibus curis & cogitationibus ex animo abjectis atque abdicatis, in hanc unam toto pectore incumbitis? Non hoc ſedendi, ut ait Bacchylides, ac cunctandi tempus eſt. Non enim ex plano ac facili gloria hæc petitur: neque lata, ut ait Propertius, via currere ad Muſas datur. Non fruſtra eas antiqui in arduo atque edito monte habitare dixerunt. Laborem & ſudorem & vigilias in earum atrio ac veſtibulo excubare voluit Deus: qui ut dicebat Epicharmus, labore omnia prope bona hominibus venalia propoſuit. Ego autem, ut libere vobiſcum agam, valde vereor, ne, cum pleriſque veſtrum alia omnia abunde ſint, mollitia multi & laboris odio a ſtudiis avocentur. Itaque quibus verbis Homerica Pallas Nauſicaam e ſomno excitat, quam ſegnem & ignavam vocat, quod veſtes magni pretii, ſibi emptas a parentibus, neglectui habeat, eaſque illotas ac ſordidas jacere patiatur; ſurgere igitur eam jubet, & ad eas abluendas cum prima luce proficiſci, præſertim cum inſtet tempus nuptiarum: iiſdem merito multos e vobis aliquis quotidie objurgaverit: Surge quamprimum, miſer, & ex animo corporem atque ignaviam excute. Quid tu iſtud ingenium, quod

ibi a communi omnium parente Deo multo qualibet veste pretiosius datum est, situ ac sordibus obsolescere, quasique rubigine obduci pateris? cur non potius diluculo ad illos proficisceris omnibus obvios & expositos doctrinarum fontes, quibus te mersans, ex quibus arbitratu tuo hauriens, pectus & purgatum vitiorum maculis, & multa praeclarissimarum rerum cognitione madidum referas? Praesertim cum puerulus amplius nonnisis, sed ea jam appropinquet aetas, qua tibi in lucem atque in conspectum hominum prodeundum est. Hinc enim demum multo magis, quam unde illa dicit, & tibi paries gloriam, & parentum pectus gaudio laetitiaque complebis. Sed jam longior, quam par erat, fui. Cogitate, obsecro vos, languidis, ac remissis omnia difficilia, navis & industriis omnia pervia, ac facilia esse. Deus optimus maximus, cui quaecumque hic acta dictaque sunt, grata & accepta esse cupio, vobis omnibus eum animum inspiret, ut haec, ad quae vos hortatus sum, tam sequi velitis, quam consequi potestis. DIXI.

ORATIO XXIV.

Habita Romae Anno MDLXXIV.

In funere Caroli IX. Gallorum Regis.

Hoc igitur unum restabat adflictis ac poene prostratis infelicis Galliae rebus, ut Carolus Rex, quo se illa recreabat ac solabatur uno, de quo cogitans, in quem intuens, omnium quas excepit acerbitatum memoriam deponebat, cum bonorum animos ad aliquam spem quietis erigere coepisset, in ipso ineuntis adolescentiae flore, acerba atque immatura morte raperetur? O fallaces hominum spes! O incerta vota! O lubrica & ancipitia humanae vitae curricula! Merito lacrimis oculi omnium madent; merito omnia planctibus gemitibusque circumsonant; merito undique querelae & lamentationes exaudiuntur. Tu ipse, Beatissime Pater, cujus & in prosperis rebus spectata moderatio est, & in adversis animi magnitudo; in tanto casu cohibere dolorem non potes: quasque lacrymas gravitas & constantia retinere ac fraenare consueverat, eas nobilissimi omnium

regni miſeratio, & paterna charitas elicit. Planeque aliis in rebus quærenda eſt fortitudinis ac conſtantiæ laus: in tam gravi vulnere, tam dubiis ac formidoloſis Chriſtianæ Reipublicæ temporibus accepto, immanis quædam duritia eſſet, non flere, non ingemiſcere, non commoveri. Qualem enim, quantumque Regem, & quanta, non dicam indole, (quod tamen in homine adoleſcente ſatis eſſe videretur,) ſed quanta omnium regiarum virtutum copia præditum amiſimus! Quem cum divina providentia, annos natum non amplius decem, in illo celſiſſimo majorum ſuorum ſolio collocaſſet: quantas ille jam tum, quamque crebras, in illa ætate, quæ nihil cogitare, nihil loqui, niſi leve, ac ludicrum, ſolet, inuſitatæ cujuſdam & inauditæ prudentiæ ſignificationes dedit! Incredibile dictu eſt, quam ſæpe ille in deliberationibus publicis ſapientiſſimorum ſenum ſententias puerulus anteverterit, quæque illi dicere in animo habebant, ea prior ipſe protulerit: nemo ut eſſet, cui non, in tanta annorum immaturitate, tanta mentis, & conſilii maturitas divinum potius quiddam, quam humanum, videretur. Eſt certe, eſt aliqua vis originis ac ſanguinis; quoſque magnis ac nobilibus populis rectores deſtinavit præpotens ille rerum omnium moderator Deus, in eis plerumque virtus non exſpectat annos; ſapientiæque ſemina in eorum animis & comprehendunt facilius, & tempeſtivius adoleſcunt. Jam quæ laus in filiis præcipua eſt, reverentia adverſus parentes, & eorum præceptis ac monitis obtemperatio, ea ille ita præſtitit, ut nunquam omnino neque privatis, neque publicis in rebus voluntas ipſius a ſapientiſſimæ matris conſilio diſcreparit! Quid? in fratres quanta, quamque ſe omni ex parte prodens charitas! Quod & ſemper alias cognitum eſt, & proxime cum ab Henrici Regis in Poloniam proficiſcentis amplexu avelli non poterat, ſeque a vita relinqui, quod ab eo relinqueretur, putabat. De pietate autem in Deum, & de ardentiſſimo ſtudio, quod ſemper habuit conſervandæ ac propagandæ Catholicæ Religionis, quid ego nunc plura prædicem, aut quid res in omne ævum omnium ſcriptorum ingenia fatigaturas exornare in hac mediocritate ingenii, & in his temporis anguſtiis coner? Cui enim ignotum eſt, aut cui notius, quam tibi, Beatiſſime Pater, vobiſque omnibus, Patres ampliſſimi, quos ille labores pertulerit, quibus difficultatibus conflictatus ſit, quæ pericula ſubierit, quibus

damnis

damnis se, regnumque suum sponte mulctaverit, dum quidvis satius esse ducit, quam ut quidquam in Gallia, se vivo, de Christianæ Religionis integritate minueretur? Qui quot annos regnavit, totidem continenter pro fidei defensione pugnavit. Etenim tetra illa natio perditorum ac profligatorum hominum, qui fraudibus ac mendaciis suis nuper delapsæ de cœlo & sibi solis patefactæ veritatis nomen obtendunt; qui, quod ad legem Dei cupiditates suas dirigere gravantur, legem Dei ad cupiditates suas detorquere conantur quorum conspirationes sub Henrico II. initæ, sub Francisco II. leviter patefactæ, susceptis a Carolo regni habenis, aperte se ac propalam effundentes, florentissimum, dum per illos licuit, Galliæ regnum omni scelere ac crudelitate lacerarunt, non tam id agebat, (quamquam id quoque) ut Regiam auctoritatem convelleret, quam ut regnum ab Ecclesiæ communione divelleret. At ille generosi seminis adolescens, qui amorem Dei & Ecclesiæ cum ipso nutricis lacte suxisset, totaque mente penitus combibisset, articulatim se prius concidi ac comminui passus esset, quam a recta illa regula patriæ & avitæ religionis abduci. Itaque dum purgare regnum suum illis pestibus nititur, dum illius hydræ & in suam & aliorum perniciem contumacis assidue renascentia capita amputare conatur: quatuordecim, (tot enim regnavit annos) in perpetuis bellorum fluctibus, & in perpetua regni ac vitæ suæ dimicatione transegit. Ut, nisi pulcherrimum illud Christianissimi cognomen a majoribus suis hæreditarium accepisset, id ipse sibi posterisque suis sua virtute peperisset. Quin etiam, cum capitales quidam ac nefarii homines dicerent, facilem ei esse & expeditam viam non modo ad pacandum regnum suum, sed etiam ad fines illius sine ullo labore amplificandos ac proferendos, si remittere aliquid de tanto illo vetustæ religionis conservandæ studio vellet: magno animo aversatus ac detestatus illorum consilia, omnes sibi coronas, omnia regna, omnia imperia sordere dixit præ illa immortalitatis corona, quam sibi in cœlo repositam esse consideret. Cumque eum exaggeranda hostium multitudine ac viribus perterrefacere vellent: Dominus, inquit, Dominus ipse eos interficiet spiritu oris sui. Prope supervacaneum videri potest, cum de tam Christiano Principe verba faciam, quanta illius erga Sedem Apostolicam observantia fuerit dicere. Quo enim quisque Christum ipsum
san-

ſanctius & religioſius colit, eo ſtudioſius & magis ex animo Vicarios ipſius colat, neceſſe eſt. Quomodo ille de Pio V. cujus memoria in benedictione eſt, & ſentiebat, & loquebatur! Quem ſibi non hominem, ſed Angelum quemdam humana inter mortales ſpecie verſantem videri dicebat: cujus monitus, tanquam cœleſtia quædam oracula reverebatur. Nam de te, Beatiſſime Pater, qui ſucceſſor illius omnium votis expetitus, divino conſilio delectus, tam ſubita, tamque admirabili totius ſacroſancti Collegii confeſſione declaratus es, quam magnifice in omni ſermone prædicare ſolitus eſſet, dicerem, ſi, quam facile præſtas, ut ab omnibus uno ore lauderis, tam libenter eos, a quibus laudaris, audires. His ille artibus ita ſibi bonorum omnium animos voluntateſque devinxerat, ut, quamquam ex ejus ætate & temperatione corporis, probabiliter ſperare poterant, diu ſe illius virtute fruituros: cuperent tamen omnes, ſi fieri potuiſſet, partem aliquam vitæ ſuæ conferre ac contribuere, & annis ſuis vitam illius prorogare. Sed nihil in humanis rebus firmum, nihil ſtabile, nihil diuturnum reperiri poteſt. Dum condocefacere nos vult Deus, terram nobis non pro domicilio, ſed pro diverſorio datam; hanc, quæ vita dicitur, non tam vitam eſſe, quam iter ad vitam; in cœlo, non in terra, nobis eſſe ſpem defigendam ac collocandam: agitat omnia arbitratu ſuo, &, quæ ſolida ac firmis nixa radicibus putantur, ea momento temporis vertit. Cum vexata tot calamitatibus Gallia paululum tolleret oculos, & Dei ac Regis ſui perduellibus partim fractis ac domitis, partim captis ac comprehenſis, tandem aliquando ſe poſt tot mala reſpiraturam ſperare inciperet: ecce tibi lenta & omnem fallens medicorum induſtriam febris, vires adoleſcentis immortalitate digni, & nati ad relinquendum omnibus bonis perpetuum deſiderium ſui, ita paulatim atterivit ac labefactavit, ut ad poſtremum inevitabilem ei attulerit ex hac vita migrandi neceſſitatem. Quod ubi percrebuit, qui tum plangor omnium, quæ complorationes, quæ lamentationes fuerunt! Alius ſibi ſcindebat capillum, alius lacerabat genas, alius pectus & humeros crebris ictibus verberabat; alii interiores amores ac delicias Galliæ, alii cadere columen religionis, alii Catholicorum præſidium dejici, alii alia, quæ diverſis diverſa non diverſus ſuggerebat dolor, miſerabiliter querebantur. Ipſe unus interritus, & æquiſſimo animo exitum divinæ volunta-

tatis exspectans, cum matrem, uxorem, fratrem cæterosque propinquos ad se convocari jussisset: primum quidem Sacramenta, quibus morituri præmuniri, & Deo conciliari solent omnia & poposcit, & magna cum animi summissione ac divinæ majestatis veneratione suscepit; deinde vero contestatus, eo tantum sibi molestam esse mortem, quod fratrem suum, tum Poloniæ, mox etiam Galliæ Regem futurum, moriens complecti non posset; cæteroqui gaudere se, quod tantum successorem habiturus esset, cujus singulari & tot jam documentis comprobata virtute, non dubitaret fore, ut res Gallicæ feliciter componerentur; interea obtestari, atque obsecrare matrem, ut regni gubernacula susciperet, quaque prudentia regnum sibi tot annos conservasset, eadem fratri suo conservaret; sese jam tunc omnem potestatem regiam in eam, usque ad fratris reditum, transferre; hortari cæteros, ut ipsius primum, deinde fratris, cum revertisset, imperio amanter ac fideliter obtemperarent; præcipue autem, ne quid unquam prius, aut antiquius haberent conservatione Catholicæ religionis, ex ea bona omnia flere; ea neglecta collabi ac concidere omnia. Sed jam valete, inquit, & mei memores este. Ego enim ad Deum vocor: quem ut æquiorem ac placabiliorem peccatis meis judicem experiar, vestris me omnium adjuvari precibus postulo. Hæc fatus, deficiente jam, & moribunda voce, tuum, CHRISTE JESU, nomen invocans, tuam, sanctissima Virgo, apud Filium opem implorans, ad vos, ut confidimus, evolavit. Ac, siquidem ipsum spectemus, gratulari ei potius quam lugere debemus. Regnum enim terrestre cœlesti, laborem quiete; mortalitatem immortalitate mutavit. Quod mortuus est, humanæ fragilitatis est; quod ita mortuus divinæ cujusdam felicitatis. Bonum certamen certavit, cursum consummavit, fidem servavit. Aut jam coronavit eum Deus, aut brevi, tuis, Beatissime Pater, & totius Ecclesiæ precibus adductus, coronabit corona justitiæ, quam promisit diligentibus se. At illam tot Regum matrem, toties jam custodem ac conservatricem regni; ipsa sua felicitate miserandam, quo nunc, quo tandem esse animo creditis? Quæ ex summis honoribus summos dolores consecuta, ter jam, & in viro & in duobus filiis mortua, vitæ suæ superstes, toties ore suo eorum clausit oculos, a quibus claudi cupiebat suos; tam sæpe eis officia præstitit, quæ sibi ab eis præstari maluisset.

Iuisset. Quid illa fortissimarum domina gentium Gallia? quae sibi eodem funere cum Rege suo efferri visa est; quae jacet adhuc perculsa & attonita tanto vulnere, metuens, ne, illius atrocitate, etiam illa, quae consanuisse videbantur, recrudescant. Proh Deus optime maxime, etiam cum ulcisceris, benefice, etiam cum pœnas exigis, misericors: quibus tam gravibus culpis tam diuturnam in se iram tuam Gallia provocavit? Quatuordecim jam anni sunt, & eo amplius, cum illud potentissimum & memoria nostra florentissimum regnum perpetua bellorum civilium serie ita & ab alienis & suis vexatur, ac diripitur; ut de eo jam dici possit, quod scriptum est apud Prophetam: *Residuum erucæ comedit locusta: & residuum locustæ comedit bruchus & residuum bruchi comedit rubigo.* Atque ut magis intelligatur, id divina ultione fieri, quoties inibi esse videtur, ut jam jamque componantur ac tranquillentur omnia in ipso, ut ita dicam, portu frangitur navis. Properarat Henricus II. pacem cum Philippo Rege Catholico quibuslibet conditionibus facere, ut expeditus belli curis hujus mali nascentis semina elideret: In ipso ejus rei conatu ac molitione, inopinata morte sublatus est. Sub Francisco II. conspiratione detecta, spes objecta erat fore, ut, paucorum supplicio caeterorum audacia in perpetuum reprimeretur. Ante ipse mortuus est quam de sontibus comprehensis supplicium sumeretur. Nunc nuper eo rem perduxerat Carolus IX. ut omnes instare finem malorum existimarent: Aliter Deo visum est, qui Henrico III. Galliae & Poloniae Regi, quem tam multis tamque illustribus argumentis sibi carissimum esse declaravit hanc felicitatem, ut speramus, reservare maluit. Neque dubium est, hoc ita eventurum, si omnes nos a vitiis nostris aversi, quae Dei placandi certissima ratio est, tota mente convertamur ad Deum, eumque assidue obsecremus, ut compescat iram suam: &, quando Carolum in sinum, ut speramus, suum excepit, Henrici III. ductu, sub Gregorio XIII. raptores quidem lupos interfici oves autem, quae aberrarunt, in ovile suum reduci velit. Ita eveniat. Domine JESU, cui laus omnis & gloria debetur in omnem aeternitatem. DIXI.

ORA-

AD S. D. GREGORIUM XIII. PONTIFIC. MAX. NOMINE HENRICI TERTII GALLIÆ ET POLONIÆ REGIS.

Habita Romæ in Consistorio publico, LUDOVICO CASTANÆO LUSPIPOZÆO, *Equite Ordinis Regii, Viro illustri, ejusdem Regis nomine obedientiam præstante,* XIII. *Kal. Qu. An.* MDLXXVI.

GRatus quidem ac jucundus tibi esse debet, Beatissime Pater, eorum omnium legatorum adventus, qui huc a Christianissimis Principibus mittuntur, cum ut tibi summum in terris honorem gratulentur, tum multo magis, ut se Christo ac tibi, ut par est, obedire, manere in officio, perstare in fide, & vires, & copias suas ad Apostolicæ Sedis defensionem semper promptas ac paratas & esse & fore profiteantur. Nam & ex illa ipsa divinitus tibi delata dignitate, majorem a te capi jucunditatis fructum necesse est, cum ea cæteros quoque lætari perspicis: neque tibi, qui communis Christianorum omnium Pater es, ulla ex re verius ac solidius gaudium objici potest, quam cum filios dignitatis tuæ studiosos, auctoritati tuæ deditos, præceptis ac monitis tuis obtemperandi cupidos videas. Sed tamen omnibus sæculis ea Gallorum Regum in Pontif. Max. asperrimis ac difficillimis temporibus promerita fuerunt, ut multis nominibus eorum & studium atque obsequium precipua quadam charitate complectendum, & legati æquissimis animis audiendi, & dicta, factaque omnia singulari quadam paternæ voluntatis propensione in optimam partem accipienda videantur. Quoties enim in hoc amplissimo nobilissimoque consessu Reges Galliæ nominantur, toties in omnium animis memoria renovatur, & officiorum, quæ illi longe plurima, longeque maxima in hanc sanctam Sedem contulerunt, & honorum, quos ab ea vicissim eximios pro sua in eam eximia pietate retulerunt. Si quis autem Rex unquam fuit, qui propter virtutis ac rerum gestarum magnitudinem exquisitissimis honoribus afficiendus esset: eum se jam nunc in ipso adolescentiæ flore Henricus III. Galliæ & Poloniæ Rex præbuit, nihil ut de eo tam honorifice dici possit, quin id jam pridem virtus ipsius in omni genere spectata superarit. Quo te libentius accepturum esse confidimus eam fidem, venerationem, obedientiam, quam talis tantusque Rex hodierno die per clarissimum & omni laude cumulatissi-

mum virum Ludovicum Castanæum Ruspipozæum, Equitem ordinis Regii, Oratorem ad te suum, tibi, Beatissime Pater, & Sedi Apostolicæ præstat. Cujus enim Regis nomen a summo Ecclesiæ Pastore & gubernatore, audire libentius debet, quam ejus, qui cum hæreditario jure principem inter Christianos Reges locum majorum suorum virtute partum obtineat, ita per eorum vestigia graditur, ut quantum ab eis omnibus splendoris accepit, tantumdem ipse unus facile afferat universis? qui cum adhuc adolescentulus ac prope puer esset, ita sæpe, ita fortiter, ita feliciter adversus hostes Ecclesiæ dimicavit, ut eorum astus consilio eluserit, temeritatem virtute domuerit, pertinaciam constantia fregerit. Quam sæpe eo sibi per hostiles cuneos omnia ferro pervia faciente, ex hostium ipsorum tantæ, tamque prӕmaturæ virtutis admiratione defixorum manibus tela irrita ceciderunt! Quam sæpe cominus ab eis petitus, ita mirabiliter servatus est, ut Deus ipse sua manu ictus in eum directos depellere, & telis ac tormentis vim nocendi adimere videretur! At ille laudis & gloriæ cupidus, vitæ ac sanguinis prodigus, Dei memor, immemor sui, in victoria salutem, in virtute victoriam, in vita ob talem causam in omne discrimen exponenda virtutem positam judicabat. Itaque cum generosissimi adolescentis non jam prœlia, sed victoriæ ac triumphi numerarentur, jamque totum terrarum orbem tam inusitatæ tamque inauditæ virtutis fama peragrasset: fortissima ac bellicosissima Polonorum gens eum sibi Regem concordibus suffragiis adoptavit. Quo ille nuntio abstractus ab ingentibus, ac pœne ad exitum perductis, liberandæ ac purgandæ Galliæ cœptis, in regnum virtuti suæ ultro delatum proficiscens, quacumque iter fecit, omnes & Principes & populos sui amore & admiratione complevit. Vix dum novi & a se expetiti Regis suavitatem Polonia gustaverat, cum secuta Caroli IX. Regis acerba, & perpetuis lacrymis prosequenda mors, res in Gallia componi cœptas, majoribus denuo procellis involvens, totius regni statum in ultimum discrimen adduxit. Celeriter igitur e Polonia periclitantis & Regem suum implorantis patriæ voce revocatus, cum easdem illas dissensiones, quæ Galliæ regnum prope subverterat, non modo non sedatas, aut mitigatas, sed auctas etiam ac corroboratas offendisset; corruptos ac depravatos ob bellorum longitudinem mores; multorum animos, etiam ex iis, qui se Catholicos esse profite-

ban-

bantur, studio partium infectos; plena omnia licentiæ, plena rapinarum, plena scelerum, plena hostium, & externorum & domesticorum: eadem tamen qua semper fuerat animi presentia ac magnitudine, tuo etiam, Beatissime Pater, & consilio & auxilio fretus, bellum repetiit ac redintegravit, diuque viris equisque, ut dicitur, tentavit efficere, ut vi & armis perdomita contumacium & Regni perturbatorum superbia, pax & quies tandem aliquando fessæ tot calamitatibus Galliæ redderetur. Sed ut animadverterit, nihil ea ratione, quam tamdiu tenuerat profici, ac potius & Regno & Religioni vehementer offici, quæ jam multis in Galliæ locis labasceret, a plerisque etiam penitus exularet, interea uri ac vastari agros, oppida diripi, omnia itinera latronum ac prædatorum cohortibus obsideri. Regni vires quotidianis cædibus ac stragibus enervari, opes immensis sumptibus exhauriri, innumerabilem vim teterrimorum facinorum in utroque exercitu quotidie perpetrari, extremam cladem ac perniciem imminere, nisi mature subveniretur: aliud sibi consilium necessario capiendum judicavit. Optimus ac mitissimus Princeps, qui sanare vellet suos, non perdere, idem fecit, quod prudentes medici solent; qui cum ustionibus, sectionibus, inedia, detractione sanguinis, non morbum, sed ægrotum ipsum confici ac profligari vident, ad aliam curandi rationem confugiunt; & fomentis ac remediis mollioribus & victu paulo copiosiore indulgentes, malunt ægrotum cum aliqua parte morbi alere, quam utrumque simul e medio tollere. Maluit igitur & ipse in tanto tamque manifesto interitus periculo, ei parti suorum, quæ adhuc superesset, ignoscere, quam committere ut brevi ne superessent quidem, quibus ignosceret. Cumque cogitaret, illum ipsum rerum omnium præpotentem Deum multa tolerare, quæ non probet; ipse quoque in tantis angustiis multa a quibus animo & voluntate longissime abhorret, interea tamen sibi toleranda esse statuit, dum aliquid melius eveniret. Certe enim, Beatissime Pater, fretus ea spe, quam in Deo primum, deinde ex omnibus mortalibus in te potissimum collocavit, melius aliquando fore confidit. Multa oratione conficiuntur, quæ ferro nunquam confici possunt. Sæpe quos severitas frangere non potuerat, clementia inflexit. Equi adversus frenum contumaces, interdum sessore habenas remittente consistunt. Multi qui terrore & malo domari non possunt, indulgentia & facilitate mitescunt.

Pugnabitur adversus eos, qui a nobis dissident, precibus assiduis, & privatim & publice ad Deum fusis. Piorum & eruditorum concionatorum vox, præcipuum instrumentum Dei ad inferendam in animis hominum fidem, quæ in plerisque Galliæ partibus armis oppressa conticuerat, libere jam toto regno audietur. Licebit impia & pestifera dogmata rationibus & argumentis confutare ac redarguere, vera ac salutaria confirmare & constituere. Catholicæ Religionis usus & exercitatio, quæ multis ex locis indignissime sublata & expulsa erat, restituetur ac renovabitur. Dabitur a nostris opera, ut vitæ, ac morum suorum exemplo ad bonas partes illiciant, & ad sanitatem perducant eos, quos armorum vis magis ac magis usque adhuc efferavit. Rex ipse una cum Fratre, forti ac strenuo, ac Catholicæ Religionis studiosissimo Principe, concordibus ac consociatis animis enixe omnia facient, quæ ad errores ex animis suorum evellendos accomodata esse arbitrabuntur. Catharina Regum mater, summa prudentia & consilio prædita mulier, & liberorum amans ultra consuetum matribus modum, cujus e sinu pax hæc prodiit, cujus præcipue opera & laboribus conflata & conciliata est, omne ingenium, quo plurimum valet, omnemque auctoritatem suâ conferet ad filios in fraterna concordia perpetuo continendos, & ad populos ejusdem Religionis communione devinciendos. Rex quidem ipse, quod maximi momenti est, non tam nomine, quam re & animo & tota vivendi ratione Christianissimus, vitam sibi potius eripi patietur, quam fidem; neque unquam degenerabit a majorum suorum nota testataque virtute: & quam tibi, Beatissime Pater, ac Sedis Apostolicæ, vere atque ex animo obedientiam præstat, eam se constantissime præstiturum usque ad extremum spiritum pollicetur. DIXI.

ORATIO XXVI.

IN FUNERE PAULI FOXII, ARCHIEPISCOPI TOLOSANI, REGIS GALLIARUM ORATORIS

AD GREGORIUM XIII. PONT. MAX. ET AD SEDEM APOSTOLICAM.

Habita Romæ in æde S. Ludovici IV. *Kalend. Junii* MDLXXXIV.

SI ut opum ac potentiæ, sic eruditionis ac sapientiæ hæredes a magnis ac præclaris viris institui possent, is demum

Pau-

Paulo Foxio idoneus laudator reperiretur, quemcumque ipse sibi earum virtutum successorem esse voluisset. Nam nec in quo amplior & uberior omnium laudandarum artium seges effloruerit, nec in quo vis & copia dicendi major, quam in eo, exstiterit: ex omni memoria nostra deligi quisquam potest. Quo mihi majus ac difficilius onus impositum esse video, in hoc ornatissimo consessu de laudibus ipsius verba faciendi, quod neque unquam subire ausus essem, nisi & mea me multis abhinc annis suscepta adversus eum observantia, ut id facerem, adduxisset, & eorum, quorum imperium detrectare non poteram, auctoritas coegisset: neque nunc ei me ferendo parem fore considerem, nisi mihi, quod vix dictu credibile est, ipsa levamento ac solatio esset difficultas. Nam si quemquam alium de Paulo Foxio pro ipsius dignitate dicere posse existimassem, valde me puderet in eum locum conscendisse, unde nihil aliud viderer præstitisse, quam ut summi viri laudes inopia dicendi detererem, nunc cum satis intelligam, quod mihi eventurum est, ut oratio mea longe multumque infra ipsius dignitatem jaceat, idem cuilibet quamlibet copioso & exercitato homini eventurum fuisse, facile patior delectum potissimum esse me, cujus prædicatione quasique præconio, admirabilium ipsius in omni genere virtutum, ad eos, quibus illæ forte minus notæ fuissent, qualiscumque cognitio perveniret. Sed quoniam & multa mihi ac præclara dicenda, & in unius semihoræ curriculum omnia concludenda sunt, ad res ipsas veniam, neque committam, ut ex tam brevi tempore pars a me ulla in rebus non necessariis consumpta videatur. Primum igitur, si generis nobilitas quidquam ad commendationem pertinet, vere hoc affirmare possumus non multas gentes, in universo terrarum orbe reperiri, quæ cum Gente Foxia vel antiquitate, vel rerum gestarum gloria comparari queant. Quæ cum ipsa per se nobilissima est, tum hoc nobilior, quod cum potentissimis Regibus & Imperatoribus multiplici se jam pridem affinitate devinxit. Nam ut vetustiora taceam, neque illa repetam, quæ quingentos fere abhinc annos a Comitibus Foxiis, gesta, & nobilium scriptorum consignata monumentis, nulla unquam obliterabit ætas, his certe centum proximis annis tres ex gente Foxia nobiles ac potentes Reginæ extiterunt. Earum prima est Anna, Joannis Foxii Candalæ Comitis Filia, quæ Ladislao Bohemiæ & Hungariæ Regi in matrimonium collocata,

filiam ex eo sibi cognominem sustulit, uxorem postea Imperatoris Ferdinandi, matrem Imperatoris Maximiliani, aviam ejus qui nunc feliciter imperat Rudolphi. Secundo loco nominabo Catharinam, Gastonis quinti filiam, Reginam Navarræ, quæ in regnum, in quod Francisco Phœbo fratri suo successerat, dotale ad Joannem Albretium detulit, quo ex matrimonio natus est Henricus Rex, avus Henrici, a quo hodieque idem regnum hæreditario jure obtinetur. Sed & illius invicti Gastonis, Ducis Nemorensis, qui dum vixit, terror hostium Gallici nominis fuit, qui fulminis in morem hostiles turmas disjicere, qui quacumque incedebat, victoriam in manibus gestare videbatur, qui semper vincere assuetus, postremo ad Ravennam, dum pro Ludovico XII. avunculo suo fortissime dimicat, etiam moriens vicit; ejus igitur Gastonis sororem, Germanam nomine, Ferdinandi Castellæ Regis matrimonium tenuisse, notissimum est. Neque hoc loco reticenda est Margarita Foxia Gastonis quarti filia, quæ Francisco Duci Britanniæ nupta, Annam ex eo suscepit, Caroli octavi primum, deinde etiam Ludovici duodecimi uxorem, ex qua nata est Claudia uxor Francisci primi, mater Henrici secundi, avia ejus, qui hodie regnat, &, ut speramus ac cupimus, diutissime ac felicissime regnabit Henrici. Sed aut hæc satis sunt ad ostendendam summam nobilitatem gentis Foxiæ, aut non video, quid satis esse possit. Ex hac tam illustri gente natus est Paulus Foxius anno Christi MDXXVIII. patre Joanne Carmanii Comite, matre Magdalena Caupenia, nobilissimus quidem utraque stirpe, sed ingentem vir virtute sua cumulum ad veterem suorum gloriam additurus. Natus autem est ea non oris modo ac vultus, sed totius corporis pulcritudine, ut ex ipso aspectu imago quædam ingenitæ virtutis atque honestatis emicaret. Vidi equidem illum & adolescens adolescentulum, & vir virum, & senex senem, (mea enim, quam illius, biennio fere grandior erat ætas,) neque quemquam unquam videre memini, in quem verius conveniret id, quod Græci de Alcibiade prædicant, in omnibus ætatis partibus æque gratam ac jucundam ipsius formam fuisse. Ingenium ad omnes honestas disciplinas docile; & ad eas percipiendas ita factum, ut quæ discebat, non tam accipere a magistris, quam ipse ex se parere, & eorum reminisci quodammodo ac recordari, ex illa vetere Platonis sententia, videretur. Mores, & jam tum in illa ætatis teneritate graves, severi, compositi, & hu-

& humanitatis tamen ac facilitatis condimento temperati: ut eos quibuscum una erat, & incredibili quadam jucunditate conciliaret sibi, & exemplo suo ab omni improbitate revocaret. Denique ut in herbescenti segetum viriditate certa prope spes futuræ messis apparet; sic nemo tunc erat, qui non eum a puero, qualis postea fuit, talem facile auguraretur fore: justum, integrum, continentem, abstinentem, amantem pacis ac concordiæ, veracem, apertum, simplicem, ad omnium potius peccata, quam ad sua, conniventem. Litterarum studia ita puerulus adamavit, itaque in eo postea constanter perstitit, ut id unum a publicis negotiis diverticulum perpetuo habuerit, ut quidquid ab eis dabatur otii, semper in litteris omne consumpserit. Græcis igitur & Latinis litteris Lutetiæ diligenter excultus, ibidemque in Philosophiæ studio magna cum cura exercitatus, Tolosam se ad percipiendam jurisprudentiam contulit, quo in studio tantos brevi tempore progressus fecit, ut adhuc adolescens publice de utroque jure magna cum omnium admiratione responderit, eosque honores consecutus, qui amplissimi, confecto studiorum curriculo, decerni solent, incredibili hominum concursu jus civile docuerit: cum ad eum inusitata quadam dicendi facultate, de obscuris dilucide de confusis ac perturbatis ordinatim ac disposite, de dubiis enucleate disserentem, etiam ii, qui diu magna cum laude docuerant, discendi causa quotidie convenirent. Inde cum in aulam Regiam venisset, ita statim Henrico Secundo Regi, acri ac perspicaci ingeniorum existimatori, ita cæteris principibus viris carus atque acceptus fuit, vix ut quisquam unus uni carior foret, quam unus hic universis. Ipse vero & officia obibat diligentissime, neque ullum diem abire patiebatur, quo non & regem & cæteros principes salutaret, & cum eis sermonem confereret, & eos, quo opus erat, deduceret ac reduceret. Neque tamen, quod plerique omnes aulici faciunt, reliquum tempus otiose & inutiliter absumebat: sed repetitis de integro studiis, Platonis præcipue & Aristotelis & Xenophontis ac Plutarchi, & cæterorum ejusdem notæ libros ad formandam vitam, & ad rationem gubernandæ Reipublicæ pertinentes ita studiose pervolutabat, ut eos in succum ac sanguinem suum converteret, omniaque eorum præcepta in numerato haberet, quibus non ad inanem loquacitatem, sed ad danda capiendaque de rebus maximis consilia tempestive uteretur. Historiæ

quo-

quoque multum operæ ac studii dedit, gnarus illustria præcepta nulla re magis, quam exemplis illustribus confirmari. Itaque tum sacram, tum profanam, tum veterem, tum novam, tum domesticam, tum externam ita petractaverat, ut quacunque de re dicere ingressus esset, optimis & accommodatissimis exemplis ad confirmandum id, quod volebat, nunquam non abundaret. Quid de temporum ratione, quid de terrarum situ, quid de populorum institutis, ingeniis, moribus, fœderibus, quid de quarumdam gentium inter se aut naturali consensione, aut odio vetere & ingenito loquar? quarum ille omnium rerum tantam notitiam habuit, ut id unum tota vita egisse videretur. His omnibus artibus instructus, cum jam ad obeundas legationes esset aptissimus, antequam tamen ullam earum susciperet, ex usu suo fore ratus est, in amplissimo Senatu Parisiensi per tempus aliquod versaretur, ibique disceptandis quotidie maximi momenti negotiis, firmiora & solidiora sapientiæ fundamenta jaceret, seque illi præstantium virorum cœtui quasi recoquendum & expoliendum daret. Qua ipsius voluntate cognita, confestim Rex Henricus eum in Consiliariorum numerum adlegit: in quo hic ei etiam præcipuus honos habitus est, quod cum in eo Senatu plura sint inter se distincta auditoria, quorum ad supremum non nisi gradatim pervenitur, Paulo Foxio jus inter primos assidendi, dicendæque sententiæ statim a principio tributum est. Ibi vero partam sibi antea juris intelligentiam assiduo tractandorum negotiorum usu ita perfecit ac perpuliit, ut brevi tempore principem inter Jurisconsultos locum obtinuerit, cum eos quidem, qui in libris consenuerant, seque uni cognitioni dediderant, usu & exercitatione rerum forensium; eos autem, qui se magis ad usum forensem applicuerant, eruditionis copia & magnitudine; aut potius, si aperte id quod res est, extincta jam invidia, profiteri volumus, utrosque utraque laude superaret. Prima inde legatio in Scotiam fuit, sub id tempus, quo Maria Regina Scotiæ, mortuo Francisco II. viro suo, in regnum suum reverterat. Ubi Foxius ea fundamenta jecit & tuendi regni & conservandæ religionis, in quibus si postea pari fide ac consilio ædificatum esset, fortassis hodie neque Regina miserabiliter captiva teneretur, neque status religionis aberraret. Illinc cum rediisset, anno MDLXI. Legatus in Angliam missus est, ubi quadriennium integrum, tanta fide ac diligentia
tanta

tanta dexteritate ac prudentia, tanta perspicacitate ac solertia in munere suo versatus est, ut magnis interea in Gallia motibus excitatis, nihil Angliæ Regina struere, nihil moliri, nihil machinari potuerit, ad conatus eorum, qui a Deo & a Rege rebellaverant adjuvandos, quod non ipse detexerit ac patefecerit, Regique indicaverit, eique viam ac rationem ostenderit, qua perniciosa Jezabelæ consilia mature prævenirer & occuparet. Foxii præcipue consilio occultisque monitis, inita est a Rege ratio extorquendi ex Anglorum manibus celeberrimi ac munitissimi portus Gratiarum, quo illi sibi hæreticorum opera tradito Galliam ab ea parte obsessam tenebant. Foxii consilio repertum est, quo modo Rex ea pactione, quam Henricus II. fecerat, de restituendo Anglis intra certum tempus Calitio solverentur: atque obsides eo nomine dati, dimidio ejus pecuniæ, qua Rex depaciscendi facultatem dederat, redimerentur. Illud vero commemoratione dignissimum, quod quam diu in Anglia fuit, nullum unquam diem intermisit, quin, quamlibet fremente Regina, sacrosanctum Missæ sacrificium domi suæ celebrari jusserit: ad quod clam avide conveniebat ac concurrebat magna & Anglorum & exterorum Catholicorum multitudo, quos ille fovebat, consolabatur, protegebat; quorum omnium arx, portus, præsidium, perfugium erat; a quibus non tantum mala multa imminentia depulit, sed effecit etiam, ut multa damna, quæ eis data erant, restituerentur. Ob quæ merita ubi primum ex Anglia revertit, in sanctius atque interius Regis consilium adlectus est. Secuta legatio Veneta: in qua non tantum Regi cumulatissime satisfecit, sed etiam illis sapientissimis Patribus; universæque Venetæ civitati jucundissimam virtutum suarum memoriam reliquit. Cujus legationis expleto tempore, cum in aulam rediisset, inter togatos Regis consiliarios, & tranquillis & turbidis rebus, unus semper e principibus fuit: cum & doctrina & usu rerum, & prudentia excelleret: neque sibi quidquam, præter sincerum Dei cultum, dignitatem & utilitatem regiam, adlevationem vexati tot acerbitatibus populi, in dicenda sententia propositum haberet. Inde sub finem anni MDLXXIII. legatus de rebus gravissimis & ad Summum Pontificem, & ad plerosque Italiæ Principes, quæ sibi mandata erant, illa toties experta fide ac dexteritate transegit. Interea, cum Gallici tumultus utcumque compositi viderentur, missus est a Rege ad Hen-

Henricum Regem Navarræ, qui tunc in Aquitania erat, ut enim auctoritate ac præsentia sua in officio contineret. Quamquam autem vitari nullo modo potuit, quin anno post novæ turbæ concitarentur: tantum tamen Pauli Foxii virtute perfectum est, ut, cum quibuscumque aliis in locis hæreticorum factio potentior erat, divini cultus ne vestigia quidem relinquerentur, everterentur templa, sacerdotes crudelissime contrucidarentur: Aginni, quæ urbs secundum Burdegalam Aquitaniæ principatum obtinet, & in toto eo tractu, rebus divinis libere opera daretur, starent sarta tecta templa, sacerdotes ab omni contumelia & injuria tuti forent, sacræ & Catholicæ conciones nunquam intermitterentur: cum & publice & privatim Foxius Catholicis animos faceret, eosque ad bene sperandum excitaret; ita ut eorum protector, conservator, parens uno omnium consensu haberetur. Scripsit ea de re Clerus Aginensis ad virum summa dignitate præditum Carolum Rambolietum Cardinalem, petens ab eo, ut, hæc omnia Summo Pontifici diligenter exponeret, eique omni asseveratione confirmaret, quicquid templorum, quicquid sacerdotum cæterorumque divino cultui mancipatorum hominum in ea provincia maneret, id omne secundum Deum, unius Pauli Foxii virtuti auctoritatique deberi. Sæpe igitur in magnum vitæ discrimen adductus est, cum iniquo animo ferrent milites a templis deprædandis cupiditatem, a sacerdotibus mactandis crudelitatem suam unius hominis auctoritate prohiberi. Multa prætereo memoratu dignissima: sed mihi non tam orationis conquirenda copia est, quam vestra satietas refugienda. Decernitur ei a Rege legatio ad Summum Pontificem: ita tamen, ut priusquam in eam proficisceretur, una cum Catharina Regis matre Aquitaniam, Galliam, Narbonensem Provinciam, Allobroges obire, in singulis oppidis consistere, ac conventus agere, resque perturbatas, quantum temporum ratio ferret, optime ac commodissime componere juberetur. Quid ego nunc dicam, quam salutare iter illud fuerit, aut quantam afflictis rebus levationem attulerit? Catholica religio multis in locis, a quibus exsulabat, restituta; bona sua, & exercendorum munerum suorum facultas, Ecclesiæ ministris reddita: multorum animi qui nutabant, confirmati; multa munita loca in Regis potestatem redacta; auditæ

populi

populi querimoniæ; adhibita remedia multis malis, quæ superiorum temporum calamitate importata erant. Quarum omnium rerum laus Deo primum, deinde Pauli Foxii prudentiæ magna ex parte tribuenda est. Regina Regis matre Lugdunum usque deducta, Romam iter cepit: ubi ita se, moresque suos, totamque ante actam vitam Pontifici probavit, ut ab eo decoratus sit Archiepis. Tolosano, ad quem ipse multis ante annis miro bonorum studio efflagitabatur. Neque dici potest in obeundi Legati munere quantopere & Pontifici, & Regi, & omnibus summis pariter ac infimis gratus, acceptusque fuerit, integritate vitæ, summa vultus ac sermonis comitate, promptissimo ad opem ferendam animo, sive quis auxilio, sive consilio indigeret. Quamquam autem nulla ei pars ætatis a magnis memorabilibusque rebus vacaverat, exigua tamen omnia videri poterant, præ ut ea erant, quæ agitabat animo, si quando in Galliam redire, & Ecclesiam sibi creditam præsens gubernare potuisset. Imbiberat enim penitus, in mandata sibi provincia ad Tridentini Concilii præscriptum omnia revocare & exigere omnem munerum Ecclesiasticorum nundinationem, fœdasque illas, sed nimis usitatas, eorum fiduciarias mancipationes funditus tollere, dissolutos ac diffluentes Ecclesiasticorum mores severis legibus coercere ac constringere, Clericorum seminaria instituere, templa eversa erigere, ruinosa fulcire, reditus Ecclesiasticos injustis possessoribus eripere, Xenodochiorum ac Collegiorum præcipuam curam suscipere, & perficere ut eorum, qui illa fundassent atque instituissent, mens ac voluntas diligenter ac religiose observarentur; omnia denique summo studio facere, quæ ad boni & inculpati Præsulis officium pertinerent. Sed o spes hominum fragiles! o fallacia consilia! Hæc eum tum maxime meditantem, & ea una in cogitatione noctes diesque defixum, morbus gravis & mortifer occupavit. Cujus primam impressionem expertus est adstans ad aram, cum solemni die, quamquam principium quoddam leviter commotæ valetudinis sentiens, abstinere tamen a re divina facienda noluisset. Quem cum & medicorum cura, & singulari victus temperantia depulisse jam videretur, haud ita multo post, cum ad hominis Galli de magna re sua periclitantis causam adjuvandam, ut erat in omnes officiosissimus, iniquo & alieno tempore accurrisset, domum ut rediit lassus, de-

nuo decubit: nec alius ei postea morbi quam vitæ finis fuit. Quo autem ille animo morbum sævientem, quo mortem certam jam & imminentem tulit? quot quantasque moribundus animi vere Christiani significationes dedit? Qua submissione animi peccata sua confessus, eorum sibi veniam a Deo & a Pontifice dari petiit? Qua veneratione sacrosanctum CHRISTI Corpus excepit? Quam placide ac patienter sacro oleo perunctus ac delibutus est? Quibus omnibus Sacramentis armatus ac munitus, cum toto morbi tempore, non tantum quamdiu sui compos erat, sed etiam cum propter vim morbi in capite grassantem aliquo mentis errore afficeretur, sic quoque tamen nihil aliud quam Christum, Christum Deum suum, in ore perpetuo habuisset, ad eum, quem sperabat unum; quo fidebat uno, ut quidem speramus ac cupimus, evolavit. Hem, Paule Foxi, quantam quamque justam multis mœrendi occasionem morte tua obtulisti; etsi tua quidem causa nihil est quod lugeamus. Tu præclare ac laudabiliter vitæ cursum confecisti. Tu ita maximis honoribus perfunctus es, ut te semper homines majoribus dignum judicarent. Tu ausam lacessere te invidiam virtute constantiaque superasti. Tu, quod ii, qui olim habiti sunt sapientissimi, in aliqua felicitatis parte posuerunt, in ipso senectutis limine ereptus, impendentia deterioris ætatis incommoda morte vitastis. Is cujus tu judicium maxime faciebas, Gregorius Pont. Max. & vitam tuam summe probavit; & mortem non modo honorificentissimis verbis, sed etiam lacrymis prosecutus est. Omnium erga te ordinum charitatem satis hæc ipsa principum virorum, quæ ad cohonestandum funus tuum convenit, multitudo declarat. At Tolosæ dolendum, quæ similem tui pastorem nunquam fortassis habitura, prius te spoliata est, quam vigilantiæ tuæ fructum ullum percipere posset. Dolendum Regi, qui tam duris temporibus, tanta fide, tanta prudentia præditum Consiliarum amiserit. Dolendum Ecclesiæ, quæ labantibus in Gallia rebus suis magnam auxilii spem in auctoritate tua collocarat. Sed omnibus in rebus divinæ voluntati acquiescendum est. Nos, quod unum tibi præstare possumus, & colemus memoriam tui, & te fusis ex animo precibus adjuvare conabimur, sperantes fore, ut ipsi vicissim tuis precibus adjuvemur. DIXI.

MAR-

MARCI ANTONII MURETI ORATIONUM VOLUMEN ALTERUM.

De Mysterio et festo Circumcisionis Dominicæ.

ORATIO PRIMA.

Habita in Sacello Pontificio Kal. Jan. MDLXXXIV.

Uod felix faustumque sit tibi, Beatissime Pater, vobis, Patres Amplissimi, nobisque omnibus & universæ Reipublicæ Christianæ, exorientis anni primus hic nobis illuxit dies. Quo die optare ac precari mutuo solebant veteres, ut sibi annare perennare feliciter liceret; seduloque operam dabant, ut dira, & tristia, & feralia ne nominarent quidem: sed bona tantum verba dicerent; jurgiis utique omnibus abstinerent; læta inter se omnia & amica loquerentur. Quo nos æquius est, conjunctis & vocibus & animis tibi, Beatissime Pater, cujus vita tanto opere bonis omnibus optabilis est, cujus salute magna ex parte tranquilitas orbis terrarum continetur, cujus ex hilaritate publica hilaritas pendet, non hunc modo, sed secuturos etiam annos faustos ac felices precari, & omni ope conari, ut ea tantum loquamur, quibus Christianas mentes

tes hilarari par est: dira autem & tristia, id est, ea quæ Deo displicere novimus, neque loquamur, neque cogitemus. Ac mihi quidem hujus anni principio, plura etiam solito concurrere videntur, propter quæ nobis hic dies augustior & religionis ac sanctimoniæ plenior esse debeat. Idem primus anni dies est, & dies Dominicus, id est, primus omnium dierum; natalis cœli, terræ Angelorum; natalis ipsius temporis: quo die populus Israeliticus maris rubri transitu a Pharaonis servitute liberatus, nostræ a servitute peccati per baptismum liberationis typus fuit; quo die primum manna e cœlo defluit; quo die verum manna natus est Christus; quo die in vitam effractis mortis repagulis rediit; quo Spiritus sanctus cœlo demissus beatissimum illum cœtum divina luce collustravit, inflammavit, corroboravit. Agedum igitur, precati eumdem illum Spiritum, ut & mihi dicendi, & vobis audientibus adesse dignetur, de mysterio Circumcisionis dominicæ, quæ nobis ex Evangelio paulo ante recitata est, pauca quidem, sed, Deo dante, animis profutura, meditemur. Tribus autem capitibus mea concludetur oratio. Primum enim dicam de institutione Circumcisionis. Secundo cur Christus voluerit circumcidi. Postremo quid nobis attulerit Circumcisio Christi: & quem ex ea fructum capere debeamus.

Omnes ritus externi, quos populo Hebræo, quem præ cæteris diligebat, observandos Deus ipse præscripserat, eorum quæ adveniente Christo expleta sunt, figuram quamdam ac præsignificationem continebant. Quoniam enim populus ille duræ, ac rigidæ cervicis erat; neque facile capiebat, nisi ea, quæ corporeis oculis videret, quæque contrectaret: idcirco ei Deus proponebat crassa quædam & corporalia, ut eum facilius ad spiritualia intelligenda quasi manus duceret. Hujus generis fuit & Circumcisio: quam Abrahamo, fœdus cum eo statuens, & in ipsius semine omnes gentes benedictum iri pollicitus, in carne fieri imperavit Deus, ut illi jam tunc eminus ostenderet futuram, cum ille desideratus gentibus advenisset, perfectam animorum ac mentium Circumcisionem. Cujus perfectionem ut symbolice exprimeret, octavum illi diem præstituit quo numero in scripturis divinis absolutio ac perfectio significari solent. Lapideum etiam cultrum ad eam adhiberi voluit: ut ostenderet, perfectam Circumcisionem fore in lapide, in illo, inquam, lapide angulari, qui summis ima connectit, qui facit

utraque unum; in illa petra, ad quam beati sunt, qui allidunt parvulos suos; ex qua fluit mel, quo saturatur populus Dei; ex qua perpetuo erumpunt aquæ salientes in vitam æternam. Carnis igitur circumcisio, ut præclare scribit Ambrosius, mysticum quoddam præceptum fuit castimoniæ & coercendarum ac refrenandarum cupiditatum. Ideoque in ea corporis parte jussa est fieri, in qua præcipue libidinis impuritas effervescere videtur. Sed non est inusitatum, ex parte totum intelligi: ut cum caput pro homine dicimus; ut cum ex oculorum aut genarum pulchritudine totius corporis pulchritudinem intelligi volumus. Sic igitur & Deus unam modo corporis partem circumcidi jussit: cum tamen vellet, inania omnia & supervacanea & immoderata resecari. Et hoc est, quod Abrahamo imperavit, ut circumcideret non se modo & filium, sed & vernas, & eos, quos pretio comparasset. Vernæ sunt sensus nostri; vernæ sunt facultates animi; vernæ sunt affectiones quædam omnibus nobis ingenitæ: domi enim nasci videntur. Hæc igitur omnia circumcidenda sunt. Circuncidit oculos suos, qui avertit eos, ne videant vanitatem. Circumcidit os suum, qui diligenter cavet, ne in eo inveniatur dolus. Circumcidit aures suas, qui sepit eas spinis, ne voces improborum audiant. Circumcidit ingenium suum, qui sapit ad sobrietatem, refugitque ita scrutari majestatem, ut opprimatur a gloria. Circumcidit memoriam suam, qui bona fide obliviscitur injuriarum. Circumciderat pater Abraham naturalem erga liberos charitatem, cum filium sibi carissimum immolare, mandante Deo, parabat. Circumcidit amorem vitæ, qui odit animam suam in hoc mundo, ut eam in futuro lucretur. Sed & pretio empta, id est, labore & studio parta, opes, honores, potentiam eruditionis ac doctrinæ copiam, talia omnia, qui non circumciderit, ejus anima morietur.

Dixi breviter de institutione Circumcisionis. Sequitur, ut dicam, cur Christus circumcidi voluerit: quem constat & supra legem fuisse, & circumcisione nihil eguisse. Aperi nobis, Christe, causas eorum, quæ causa nostra pertulisti. Venerat Christus non ut everteret legem, sed ut impleret; factus erat sub lege, ut eos, qui sub lege erant, liberaret. Sua igitur voluntate subditus legi, ea, quæ legis erant, implere omnia voluit. Voluit etiam, ut qui omnia provideret ac prospiceret, jam tunc confutare errorem illorum, qui negaturi

 erant,

erant, corpus ipsius vere corpus fuisse. Certe enim circumcidi & sanguinem fundere, nisi verum corpus, non poterat. Cupidus igitur salutis nostrę, purissimi illius sanguinis, quem pro nobis in Cruce fusurus venerat, jam nunc tener puerulus guttas aliquot sparsit. Sic cum e mortuis surrexisset, palpandum se ac contrectandum Thomæ dedit: ne cui unquam locum ullum relinqueret de corporis sui veritate dubitandi. Sed & nos exemplo suo obedientiam & submissionem animi docere voluit, ut cum eum, qui legibus omnibus superior erat, legi tamen paruisse videremus: tanto promptius ac libentius colla suavissimo ipsius jugo submitteremus. Sic ab Johanne citra ullam necessitatem in aqua baptizari voluit, ut nos in aqua & Spiritu sancto baptizaremur; sic beatissimam Virginem Matrem suam purificari, qua tamen nihil unquam purius fuit; sic agno paschali & azymis cum Apostolis vesci, ut nos ipso, qui verus agnus, verus panis azymus est, vesceremur. Explevit denique legitima omnia, ut nos explendorum illorum necessitate soluti ac liberati, quę vetustis partibus in figura obtigerant, eorum veritate frueremur. Quamvis igitur Petrus, quo facilius Judæos ad Christi fidem alliceret, circumcisionem toleravit ad tempus; quamvis Paulus, qui omnia factus est omnibus, ut omnes Christo lucrifaceret, eadem de causa Timotheum circumcidisse legitur, quod lacte ali oportebat eos, qui solidi cibi nondum capaces erant: nos tamen hodie veritate patefacta ac definita, carnis quidem circumcisionem non tantum ut mortuam omittamus, sed ut mortiferam refugiamus, ne impletam a Christo legem negare, & alibi quam in ipso spem salutis collocare videamur: sed pro illa vetere figura veram mentium & animorum circumcisionem amplectamur; omnem inanitatem, omnem fastum, omnem libidinem, omnia denique vitia a nobis circumcidamus, resecemus, amputemus. Vere de carnis circumcisione ab Apostolo dictum est: *Si circumcidamini, Christus vobis non prodest quidquam*. Vere hoc quoque de circumcisione cordis dici potest: nisi circumcidamur, Christum nobis nihil profuturum. Christe Jesu, qui hodierno die causa nostra circumcisus es, fac ut nos quoque tua causa circumcidamus: evelle ex cordibus nostris omnes radices vitiorum: elide fibras omnes cupiditatum; exstingue omnia nequitiæ semina: perseca gladio verbi tui quicquid in nobis redundat: ure igne Spiritus sancti spinas illas, quæ in nobis perpe-

perpetuo succrescentes tui seminis profectum impediunt: ut expedito pondere inutilium sarcinarum, sua vestigia facilius & alacrius persequamur. Tu vero, beatissime Pater, quem merito alterum Abraham vocare possumus, pater multarum gentium, pater Neophytorum, quos tam multos te Pontifice Christo renascentes videmus, pater Græcorum, qui rejectis erroribus gentis suæ in spem reliquorum convertendorum, tua liberalitate, educantur, pater Germanorum, pater Britannorum, quibus miseris, pro fide Christi vexatis, patria pro carcere ac carnificina, Roma pro patria ac domicilio est, pater pupillorum, pater viduarum, pater omnium Christo hærere cupientium, qui nuper in ista viridi ac vegeta senectute, tot repente fusius purpureis floribus, ver media hyeme renovasti, & ad coronam, qua sacrosanctum caput tuum cingitur, tot longe lateque lucentes gemmas addidisti: ingredere ut facis bonæ spei plenus feliciter in hunc annum: multiplicentur dies tui: reflorescat caro tua: renovetur, ut aquilæ, juventus tua, ut cum una nobiscum tu novus Abraham tot annos, quot vetus ille vixit, exegeris, ab illo, qui hodie circumcisus est, Abrahami secundum carnem filio, in regnum promissionis filiis ab æterno præparatum eveharis. Amen, Amen, Domine Jesu, qui cum Patre & Spiritu sancto unus Deus vivis & regnas per innumerabiles myriadas sæculorum.

De S. Johanne Evengelista.

ORATIO II.

Habita in Sacello Pontificio VI. Kal. Jan. MDLXXXII.

Tribus de caussis ab Ecclesia divinitus institutum arbitror, Beatissime Pater, vosque Patres amplissimi, ut quo die cujusque Sanctorum memoria recolitur, eodem die de vita, ac laudibus ipsius aliquid publice disferatur. Primum, ut eis honos debitus non pro ipsorum dignitate, sed pro virium nostrarum tenuitate, tribuatur; deinde ut omnes nos ad persequenda, pro suo quisque modulo, eorum vestigia incitemur; postremo, ut, cum eos & generis nostri amantissimos, & apud Deum, cum quo regnant, gratiosissimos esse intelligamus, opem ipso-

ipsorum ad conciliandam nobis Dei gratiam postulemus. Hodie igitur, cum mihi, licet immerenti, minimeque ad tantum munus sustinendum idoneo, mandatum sit, ut in hoc majestatis & venerationis plenissimo loco, de illius, quem Christus eximie præter cæteros amavit, S. Johannis Apostoli & Evangelistæ laudibus breviter disseram: tria illa, quæ dixi, quantum in me erit, præstare conabor, sperans fore, ut, non propter me, (neque enim dignus sum, qui hic audiar,) sed propter eum, de quo dicturus sum, mea benigne ac placide excipiatur oratio.

Quid igitur primum in hoc sanctissimo planeque divino viro laudabimus? quid primum proponemus, quod miremur? Quid prius, quam quod Christo se vocanti ne tantulum quidem reluctatus, facilem se illi statim ac morigerum præbuit? Nulla ille adhuc eum admirabilia opera edentem viderat; non regio cultu atque apparatu nitentem, non ingenti satellitum turba stipatum videbat: neque tamen ita respondit; Qui tu es, qui tam pro imperio, ut te relictis omnibus sequar, jubes? Quam mihi spem, si id fecero, vitæ melioris ac nitidioris ostentas? Nihil tale: sed illo divinæ vocis oraculo, tanquam penetrabili quodam jaculo, usque ad ipsam animæ medullam transfixus ac transverberatus, desertis parentibus, abjecto omni instrumento artis, qua usque ad eum diem victitarat, nulla interposita mora, totus ad Christum & corpore & animo transiit. Nimirum ut exsiccata materia ignem facile comprehendit: sic animus ille ab omni improba cupiditate purus ac siccus ad conjectam unicam ignis divini scintillam totus exarsit. Felix piscatio, felix jactus, felicia retia, quibus piscator ipsemet captus, eum vicissim, a quo captus est, cepit! At nos miseri, in medio Ecclesiæ gremio nati atque educati, tot testimoniis, tot miraculis, tot Sacramentis confirmati, quam sæpe vocanti nos Christo resistimus! quam sæpe pulsanti cordis nostri fores aperire nolumus! quam sæpe nos sub alas suas congregare cupientem refugimus! Jam vero cum se ad optimum magistrum optimus discipulus contulisset, ita se ad illius voluntatem conformare, ita sermones illius avide haurire, ita ex nutu illius pendere cœpit, ut nunquam ab ejus latere discederet; nihil sibi præter eum dulce, nihil amabile, nihil expetendum duceret; omnem spem, omnem suavitatem, vitam denique ipsam in eo videndo atque audien-
do

do poſitam crederet. Itaque tanta ſibi eum charitate devinxit, ut ab eo, quem amor erga homines hominem fecerat, ipſe tamen eximie ac ſingulariter præ cæteris omnibus ſectatoribus ac diſcipulis amaretur. Cujus præcipui amoris cauſam quamvis magni ac probati ſcriptores ad perpetuam & animi & corporis caſtimoniam referunt: ego tamen, ut hoc non nego, ita non dubito, etiam alia fuiſſe, quæ tantam illi apud Chriſtum gratiam conciliaverint. Omni ex parte amore digniſſimus fuerit oportet, quem optimus judex amore digniſſimum judicavit. Et quando in divinis litteris ne propria quidem plerumque ſingulorum nomina myſterio carent: vere hìc ac merito Johannes vocatus eſt, quo in nomine Hebraicæ linguæ periti divinæ gratiæ ſignificationem ineſſe ajunt. Neque vero facile dixerim, utrum majus ac præſtabilius ſit, plus cæteris amare Chriſtum, an plus cæteris a Chriſto amari: quorum illud Petro, hoc Johanni ſacrarum litterarum auctoritate tribuitur. Novit hoc, qui novit omnia. Nobis certum exploratumque ſit, & ſumme amari, qui ſumme amet: & ſumme amare, qui ſumme ametur. Et tamen ille Coryphæus Apoſtolorum & a Domino aliquoties acriter & ſevere objurgatus legitur, & illum duriſſima illa ac pavoris pleniſſima nocte ter abnegavit: hic puriſſimus Domini amator neque unquam ab eo confitendo deterritus eſt, & eum uſq; ad ipſam Crucem ſecutus eſſe perhibetur. Ter & amplius beata copula, quæ Deum & hominem cum homine Dei ſimillimo, indiſſolubili amoris nodo colligavit! Propter hanc igitur nullis humanis verbis enarrabilem charitatem, teſtis perpetuus adhibitus eſt a Domino illius omnibus operibus, quibus ipſe Divinitatem ſuam quam maxime patefacere quaſique conteſtari volebat. Vidit eum non modo morbos fugantem, immundos ſpiritus ejicientem, cœcos videre, ſurdos audire, multos loqui jubentem, mortuos excitantem, ventis & fluctibus imperantem, quod alii quoque viderunt: ſed cum Dominus admirabilem illam Divinitatis ſuæ gloriam quibuſdam ex Apoſtolorum numero, mortali adhuc corpore concluſis, aliqua ex parte ſpectandam exhibere ſtatuiſſet, ejuſque rei cauſa in montem Thabor conſcendiſſet; ad hoc glorioſiſſimum ſpectaculum Johannem cum aliis duobus adſumpſit. Ea quoque nocte, qua futurum erat, ut in manus inimicorum traderetur, cum, ut qui verus homo eſſet, cogitatione imminentium contumeliarum & ap-

propinquantis sævissimæ mortis augeretur: ob idque Patrem oraturus a multitudine secederet: eosdem sibi tres illos comites quibuscum animi sui mœrorem familiarius communicaret, abduxit.

At hæc, quamquam magna sunt, ei tamen cum aliis communia sunt: quæ subjungam, hujus propria ac peculiaria. Cujus enim amoris videtur, quod in illa mysteriorum plenissima Cœna, quam Dominus cum suis, antequam morte sua mortem nostram deleret, exegit,, qui in illo sacrosancto sinu recumberet, hic potissimum electus est? Tunc de videlicet illius beatissimi pectoris pressu, in quo Pater omnes scientiæ ac sapientiæ thesauros condiderat, in mortem ejus aquilæ, sub cujus figura eum tanto Exechiel viderat, non usque ad tertium modo cœlum, ut Paulus, sed longe supra omnes cœlestes orbes evectus, & ipse cœlum quodammodo effectus, ea no tantum didicit, sed vidit ac spectavit, quæ cum postea exponeret, Theologi nomen proprie effecit suum. Inde illa fluxerunt, quę cum immortali voce intonare, cur a Domino tonitrui filius vocatus esset, ostendit: *Vidimus, vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti a patre.* Et rursus: *Quod fuit ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, & manus nostra contractaverunt de verbo vitæ, testamur & annuntiamus vobis.* Neque non illud singulare, quod Dominus in Cruce jam pendens, id quod carissimum habebat in terris, nitidissimum illud domicilium Spiritus sancti, illam omnis maculæ expertem Matrem suam Johanni commendavit, eumque illi filiũ esse jussit. Beatissima Virgo, quid tibi tunc animi fuit, cum alterum tibi enatum filium audires. Certe unum peperera Unigenam ut Dei, sic tuum. Sed veri amoris ea vis est, ut ex pluribus unum efficiat. Ita vere dicere poteras, hoc quoque filio accepto, unicum tamen tibi Filium esse. Tu vero, beatissime Apostole, quantam tunc amoris prærogativam consecutus es? quantum tibi a Domino supra cæteros cohęredes prælegatum est? Quantam consolationem sensisti acerbissimi doloris, quem ex Domini morte capiebas, cum talem thesaurum apud te ab eo deponi, cum te ipsius voce in suum locum substitui videres? Jam minus miror, quod subvectus amoris alis ad sepulchrum ipsius ea celeritate properasti, ut etiam Petro præcurreris, quod cum in vitam, superata morte rediisset, stantem in littore primus agnoveris. Obversabatur ille tibi perpetuo ante oculos: neque poterat ulla res

in-

intervenire tanta, quæ memoriam ipsius ex animo tuo oblitteraret. Longus sim, si cætera sigillatim persequi velim ut fertilia & opima Asiæ arva divini verbi semine obseverit; ut mortiferum poculum innocuus obduxerit; ut in ferventis olei dolium injectus illæso corpore exierit, tanquam nefas ducente flamma eos artus violare, quos nulla unquam libidinis flamma violasset; ut relegatus in Pathmon, divinum illum libellum Apocalypseos conscripserit, quo quæ postea contingerunt, ita complexus est, ut non ea eventura vidisse, sed eorum, cum jam evenissent, historiam contexuisse videatur; ut rogatu fratrum, ad retundendam Cherinthi, Ebionis, Marcionis rabiem, Evangelium, jam centum, ut Sanctus Chrysostomus auctor est natus annos litteris consignaverit; ut cum præ senectute, ad plura verba non sufficeret, cygneam illam cantationem: *Filioli diligite inter vos*, sæpe in Ecclesia iteraverit, cum hoc præcepto omnia diceret contineri; ut denique, cum Ephesi, in summa tranquillitate usque ad centesimum & vicesimum ætatis annum adventum Domini exspectasset: ita ut Dominus fore prædixerat, excessu placidi soporis simillimo ad eum evolarit. O te sanctissime Joannes, & supra quam a nobis aut dici aut cogitari potest, beatum! qui virgineo nitore, apostolica dignitate, evangelistæ gloria, martyrii, citra violentam mortem, laurea, prophetico spiritu, unus ex omni cœli colarum numero insignis, quæ singula cæteros ornant, consecutus es universa. Tu, tu igitur, Beatissime, suscipe causam nostram: pone nos apud eum in gratia, apud quem tu semper in maxima gratia fuisti; commenda nos ei, quæ tibi commendata est, ut ei qui tibi illam commendavit, utriusque precibus commendemur: tu, cui venenum nocere non potuit, effice ne cuiquam nostrum hæreticorum venena noceant: tu, quem oleum fervens non læsit, impetra nobis, ne unquam pravarum cupiditatum fervore lædamur: procurato Christianis Principibus illam, quam tu tantopere commendabas, pacem & animorum conjunctionem: imprimis autem Gregorio XIII. Clementissimo Patri ac Domino nostro obtine a Christo placidissimam & tuæ simillimam senectutem; ut cum Ecclesiæ pacem fundaverit, cum oves, quæ aberrarunt, in Christi ovile reduxerit: cum, quod facere jam feliciter exorsus est, ut nomen Jesu omnium gentium linguis celebretur, effecerit: vigil, prudens, fidelis dispensator inventus; super omnia bona

constituatur, illius, qui cum Patre & Spiritu sancto unus Deus vivit & regnat ultra omnem æternitatem. Amen.

CUM SENECÆ LIBRUM DE PROVIDENTIA INTERPRETATURUS ESSET.

ORATIO III.

Habita Romæ III. *Non. Jun.* MDLXXV.

DE Seneca nihil hoc loco constitui dicere: nam si vituperatores illius confutare vellem, necessario mihi ducenda essent præcipua argumenta e scriptis ipsius, ut ostenderem eum & doctrinæ copia, & scribendi elegantia longe multumque omnibus obtrectatoribus suis præstitisse. Nunc cum apud eos disseram, quibus Senecæ scripta nota non sunt: (quotus enim quisque vestrum ante hunc diem ea, non dicam, evolvit aut legit, sed inspexit aut attigit?) puto me commodius esse facturum, si prius hunc libellum mole quidem, ut videtis, exiguum, sed & orationis ornamentis, & argumenti gravitate, ut sentietis, eximium, vobis proposuero; ac deinde permisero, ut ex eo Senecam, tanquam ex ungui, ut dicitur, leonem æstimantes, de ipsius sapientia & eloquentia arbitratu vestro judicetis. Urbane Ulysses apud Euripidem in Cyclope, cum Sileno vinum venditurus esset, ita eum alloquitur:

Vin' tu prius gustare quid vini feram?

Cui Silenus:

Ita convenit, nam gustum emptorem vocat.

Ego quoque cum vobis hunc scriptorem non quidem vendere, sed certe commendare, atque, ut apud vos in pretio sit, efficere cupiam, debere videor eum vobis prius quasi gustandum dare. Hoc tantum a vobis peto, ne quid huc præjudicatæ opinionis adferatis, neve permoveamini stultis ac temere jactis vocibus quorumdam, qui quæ non intelligunt, vituperant. Tribuite hoc mihi, ut me non quidem valde intelligentem & idoneum, sed tamen non multo deteriorem, quam isti sunt, harum rerum judicem existimetis. Qui cum & ex quo huic muneri præpositus sum, nihil antiquius habuerim, quam ut vos, quantum in me est, omni liberali doctrina excolam atque augeam, & multorum annorum laboribus ac vigiliis hoc consecutus sim, ut non in vulgus modo, sed apud ipsos principes civitatis non omnino malus eloquentiæ existimator

tor

tor habeat: non debeo videri ut tam iniquus, ut obstare profectui vestro, aut tam stultus, ut existimationi meæ nocere de industria velim. Sed hæc quidem hactenus: jam enim, quod hujus libri argumentum sit, explicare decrevi. Vos, quæso excitate atque expergefacite animos vestros, quæque de rebus omnium maximis ac gravissimis dicere ingredior, ea ut penitus percipiatis, operam date.

Veteres illi, quorum animi densissimis errorum tenebris involuti, ea, quæ nobis divinitus affulsit, æternæ veritatis luce caruerunt, cum verum Deum ignorarent, in varias sententias distrahebantur, &, ut nullo firmo ac stabili fundamento subnixi, & commenta opinionum sequentes, huc illuc, tanquam incertis acti tempestatibus, fluctuabant. Interdum itaque cum in cœlum oculos sustulerant, & illam admirabilem innumerabilium stellarum sine ulla erratione decurrentium varietatem notaverant, facile intelligebant præpotens aliquod nomen esse oportere, immensum, infinitum, æternum, quod illi tantæ moli præsideret, a quo hæc rerum universitas, & a principio constituta esset, & ejus consilio ac voluntate regeretur. Rursus autem cum eorum, quæ infra lunæ orbem sunt, inconstantiam ac mutabilitatem viderent, nihil in eis inesse certum nihil perpetuum, nihil constans; eo prolabebantur impietatis, ut partim ex omnibus rebus divinam providentiam tollerent, partim supera quidem ac cœlestia mente ac consilio regi, hæc autem inferiora sine ullo rectore incertis fortunæ casibus agitari existimarent. Sed cum & dierum ac noctium vicissitudinem, & quadripartitam anni temporum varietatem & certa tum dierum tum noctium & incrementa & decessiones, & omnia humanis usibus servientia viderent, hærebant attoniti, ut qui perspicerent, tantum & tam sapienter institutum ordinem nisi a Deo esse non posse. Conturbabantur tamen cum aliis argumentis, tum hoc præcipue, quod in rebus humanis multa viderent secus evenire, quam ipsi divinæ sapientiæ ac bonitati convenire existimarent. Etenim ita statuebant: Si humanarum rerum procurationem haberet Deus, fore ut bonis ac piis & justitiæ cultoribus bene esset, malis, impiis, & injustis male. Nunc autem contra videbant, optimos quosque plerumque præmi paupertate, cum multi improbi divitiis abundarent; ignominiam, exilium, orbitatem, morbos, tormenta, cruciatus, proprium quodammodo bonorum vi-

rorum patrimonium esse : cum interea multi omnibus flagitiis cooperti in summis deliciis viverent, & in omnibus negotiis suis secundissima fortuna uterentur. Ergo alii fortunam accusabant ut iniquam & injustam, quæ quasi dedita opera improbis mater, bonis noverca esset; alii ut cœcam & temerariam, quæ nunc bonos, nunc malos nullo discrimine aut extolleret, aut deprimeret; idemque dicebant de Pluto, quem divitiarum Deum esse fingebant: &, ut fit in erroribus, desultoria quadam levitate in contrarias sententias ferebantur. Nam ubi quid bonis bene evenerat, aut ubi improbus aliquis & diu divina patientia abusus pœnas dederat, tum Deum & esse & humana curare clamabant: *Estis io, superi*, ait Statius, cum convaluisset a periculoso morbo vir eximiæ probitatis, Rutilius Gallicus. At contra ubi quid contigerat contra quam æquum esse censerent, Deos aut nullos esse, aut crudeles & injustos esse dicebant:

Marmoreo Licinus tumulo jacet; ac Cato parvo;
Pompejus nullo: Credimus esse Deos?

Mortuus erat alicui amicus, quem ipse diutius vivere cupiisset? Negabat Deos esse : id enim ab eorum justitia alienum videri. Itaque in morte Tibulli Ovidius:

Cum rapiant mala fata bonos, ignoscite fasso,
Sollicitor nullos esse putare Deos?

Apud Senecam Jason, cum Medeam occisis filiis evolantem videret:

Testare, inquit, *nullos esse, qua veheris Deos.*

Neque ulla tam levis, aut ridicula causa erat, quæ non ad suscipiendam impietatem satis idonea videretur. Reliquerat amicam amator? Nulli Dii erant Propertius:

Et queritur nullos esse relicta Deos.

Cupidum & libidinosum adolescentem impudica muliercula fefellerat? Nutabat male de Diis fundata opinio. Ovidius:

Esse Deos credam ne? fidem jurata fefellit:
Et manet in solito qui fuit ore decor.

Valde scilicet id Diis curandum fuit. Apud Virgilium amisso immatura morte filio:

Atque Deos atque astra vocat crudelia mater.

Ecce tibi alter: quia serpentes una cum pelle senium exuere dicuntur, Deus crudeles vocat, quod non idem beneficium formosis tribuerint.

Crudeles Divi, ſerpens novum exuit annos:
Formæ non ullam fata dedere moram.

At illa quidem levia, & a poetis fortaſſe per jocum dicta, etſi tales joci nullo modo ferendi videntur. Serio quidem loqui videtur apud Ariſtophanem Chremylus, qui ſe, cum pius ac juſtus eſſet, & male tamen rem gereret, gravique paupertate premeretur, ac videret interea alios ſacrilegos, calumniatores, improbos divitiis abundare, profectum eſſe dicit ad Apollinem, ut ex eo ſciſcitaretur, quæ ejus rei cauſa eſſet multoque magis ille in vetere tragœdia:

Τολμῶ κατειπεῖν, μή ποτ' οὐκ εἰσὶν θεοί.
Κακοὶ γὰρ εὐτυχοῦντες ἐκπλήττουσί με.

Et eodem argumento deluſi, ut ait Juvenalis,

Sunt qui in fortunæ jam caſibus omnia ponant,
Et mundum nullo credant rectore moveri,
Natura volvente vices & lucis & anni.

Graviſſime autem dubitationem ea de re ſuam expreſſit optimus ævi ſui poeta Claudianus:

Sæpe mihi dubiam traxit ſententia mentem,
Curarent Superi terras, an nullus ineſſet
Rector, & incerto fluerent mortalia caſu?
Nam cum diſpoſiti quæſiſſem fœdera mundi,
Præſcriptoſque mari fines, annique meatus,
Et lucis noctiſque vices: tunc omnia rebar
Conſilio firmata Dei, qui lege moveri
Sydera, qui fruges diverſo tempore naſci,
Qui variam Phœben alieno juſſerit igne
Compleri, Solemque ſuo: porrexerit undis
Littora, tellurem medio libraverit axe.
Sed cum res hominum tanta caligine volvi
Aſpicerem, lætoſque diu florere nocentes,
Vexarique pios; rurſus labefacta cadebat
Religio, cauſæque viam non ſponte ſequebar
Alterius, vacuo quæ currere ſemina motu
Affirmat, magnumque novas per inane figuras
Fortuna non arte regi, quæ numina ſenſu
Ambiguo vel nulla putat, vel neſcia veri.
Abſtulit hunc tandem Ruffini pœna tumultum,
Abſolvitque Deos.

Multo autem nervoſius ac vehementius apud Ciceronem Cotta in tertio de Natura Deorum. *Telamon* inquit, *una*

ver-

versu totum locum conficit, utrum Dii homines negligant.

Nam si curent, bene bonis sit male malis: quod nunc abest: *Debebant illi quidem omnes bonos efficere, si quidem hominum generi consulebant; sin id minus, bonis certe consulere debebant. Cur igitur duos Scipiones fortissimos & optimos viros in Hispania Pœnus oppressit? cur Maximus extulit filium consularem? cur Marcellum Annibal interemit? cur Paulum Cannæ sustulerunt? cur Pœnorum crudelitati Reguli corpus est præbitum? cur Africanum domestici parietes non texerunt? Sed hæc vetera, & alia permulta propiora videamus. Cur avunculus meus, vir innocentissimus in exilio est? cur sodalis meus interfectus domi suæ Drusus? cur temperantiæ prudentiæque speciem ante simulacrum Vestæ Pontifex Maximus est Q. Scævola trucidatus? Cur etiam ante tot Civitatis Principes a Cinna interempti? Cur omnium perfidiosissimus C. Marius Q. Catulum præstantissima dignitate virum mori potuit jubere? Dies deficiat, si velim numerare, quibus bonis male evenerit: nec minus si commemorem quibus improbis optime. Cur enim Marius tam feliciter septimum Consul domi suæ senex est mortuus? Cur omnium crudelissimus tam diu Cinna regnavit? At dedit pœnas. Prohiberi melius fuit, impedirique ne tot summos interficeret, quam ipsum aliquando pœnas dare.* Et paulo infra: *Anaxarchum Democriteum a Cypriotyranno excarnificatum legimus: Zenonem Eleatem in tormentis necatum. Quid dicam de Socrate? cujus morti illacrymari soleo Platonem legens. Videsne igitur, Deorum judicio, si viderent res humanas, discrimen esse sublatum? Diogenes quidem Cynicus dicere solebat, Harpalum qui temporibus illis prædo felix habebatur, contra Deos testimonium dicere, quod in illa fortuna tam diu viveret.* Piget plura recitare; est enim ipse Ciceronis liber in manibus. Seneca igitur cum & ab ea disciplina esset, quæ omnia maxima minima divino consilio gubernari statuit, & ei quem unice diligebat Lucilio idem persuasisset: quia tamen scrupulus in Lucilii animo aliquis residebat ex eo, quod perspicere non poterat, cur Deus optimos quosque tot acerbitatibus vexari sineret, ejus rei causas ad eum misso hoc commentariolo tractandas explicandasque suscepit. Unde constat, veram illius inscriptionem non esse eam, quæ vulgo recepta est, quam ego tamen, ne omnia novare dicerer, retinui: *De providentia*; sed, *quare*

bonis

bonis viris multa mala accidant, cum sit providentia, ut constat ex Lactantio in lib. de Ira Dei cujus verba huc pertinentia in eis notis, quas vestra causa ad hujus libri finem addidi, reperietis. Quod hujus libri argumentum videtis quod mihi quidem ita pulchrum & cognitu dignum videtur, ut injuriam quodammodo vobis facturus videar, si tam male de vobis existimem, ut vos pluribus verbis ad ejus tractationem & cognitionem excitandos putem. Mihi credite: qui me attente audient, perficiam cum Deo volente, ut & gravissimam ac pulcherrimam quaestionem tractandam divinitus a Seneca, & a me ipsum Senecam non negligenter tractatum esse fateantur.

Operae pretium facturus videor, si antequam ad expendenda Senecae dicta veniam, exponam vobis, quid super ea ipsa quaestione, quae hoc libello continetur, homines eruditissimi, iidemque sanctissimi senserint. Nam si ut vasa eum odorem quo primum imbuta sunt, ita animi quas primas opiniones combiberunt, constantissime servant: diligenter nobis videndum est, ut in gravibus & seriis rebus, statim a principio videamus, quid verissimum sit, idque animo conceptum ac comprehensum perpetuo retineamus. Johannes igitur Chrysostomus, qui singularem vitae sanctitatem admirabili quadam & doctrinae abundantia & dicendi facultate cumularat, cum dixisset, multis absurdum quodammodo videri, quod Deus pios viros, quosque ipse apertissimis signis sibi carissimos esse declarat, plerumque tamen omni genere acerbitatum agitari vexarique patiatur; undecim causas adfert, cur ita fieri expediat; quas singulas non modo exponere, sed etiam breviter illustrare ac confirmare decrevi. Prima igitur est, ne qui res magnas ac praeclaras gerunt, propterea inflentur ac superbiant, sed submittant animos; memores imbecillitatis suae. Confirmatur hoc testimonio Davidis & Pauli, quorum ille bono sibi fuisse ait, quod a Deo depressus, castigatusque sit, seque ex eo magis illius justitiam perspicere: hic autem, cum usque ad tertium coelum raptus esset, eaque vidisset, quae vix homini in hac vita videre fas est, ne propterea sibi placeret, neve insolesceret, additum sibi esse ait angelum Satanae, a quo quasi colaphis caederetur. Haec igitur prima causa est. Altera, ne caeteri mortales in errorem trahantur, & de praestantibus viris, non ut de hominibus, sed ut de Diis quibusdam, existiment: a cujus erroris periculo

riculo liberantur, cum illos magnos & egregios viros multa perpeti vident, quæ illos non Deos sed homines esse declarant. Nam si qui multa bella gesserant, multas urbes expugnaverant, multa hominum millia occiderant, antiquitus in Deorum numerum stulta vulgi opinione referebantur: quid putatis eventurum fuisse iis, qui verbo, qui nutu, qui contactu, qui umbra sua fugabant morbos, claudis incessum, surdis auditum, cœcis usum oculorum restituebant, mortuos in vitam revocabant, nisi vulgus hominum, eos ipsos, per quos tam multa admirabilia opera edebantur, esurire, sitire, algere, ægrotare, cædi, mutilari, ejusdemque generis alia innumerabilia quotidie subire ac perferre vidisset? Sic quoque quamvis vociferarentur, nihil eorum sua virtute fieri, Christum esse, qui per doctrinæ suæ præcones ea perficeret; vix tamen impedire poterant, ne sibi divini honores haberentur. Ad Paulum quidem & ad Barnabam Lystrenses aliquando etiam tauros coronatos adduxerant, quos eis tanquam Diis immolare cupiebant, nisi id ipsi summa vi prohibuissent. Tertia causa est, ut potestas Dei tanto magis elucescat, qui per homines imbecilles, morbis obnoxios, egentes, carceribus & ergastulis clausos, vinculis & compedibus impeditos, catenis onustos, ea faciat, quorum magnitudinem cæteri omnes obstupescant. Itaque Paulus ipse cum fessus malis, quodam tempore petiisset a Deo, ut a se tantas illas & tam multas acerbitates amoveret, responsum hoc tulit: *Satis tibi sit, quod mihi carus acceptusque es. Quo enim tu infirmior es & pluribus difficultatibus conflictaris, eo magis perspicitur potestas mea*. Quarta est, quod si bonis viris omnia prospere succederent, si divitiis abundarent, si colerentur ac suscipe rentur a cæteris, si nunquam ægrotarent, nunquam dolerent, nullum incommodum sentirent: fortassis existimaret vulgus, eos pietatem colere non suapte sponte, sed illa quasi mercede allectos & invitatos. Nunc cum eos non egestas, non ignominia, non cruciatur corporis, non tyrannorum sævitia, non mortis metus a Dei cultu, & a vera pietate possit abducere, manifesto constat, honestatem ac virtutem, & Deum in primis ipsum ab eis propter se, non propter ullam mercedem amari. *Non gratis te colit Job*, dicebat Deo perpetuus ille humani generis hostis; *tu enim eum cumulasti opibus, auxisti liberis, perpetua denique vita prosperitate prosecutus es*. At Deus, *Tu vero*, inquit, *domos ejus inflamma, mes-*

ses

ses combure, pecora interfice, liberos eneca, totum ipsius corpus arbitratu tuo lacera ac lania; nullus restet novis ulceribus locus; jaceat in sterquilinio, cui prius somnum capere licebat in purpura; ne sit quidem quo se abstergeat, sed testa manantem ex ulceribus saniem abradat: ut liquido constet, eum mei gratuitum non mercenarium esse cultorem. Eadem æquitate animi homo sanctissimus tulit adversa, qua & prospera exceperat. Quinta, ut homines tanto certius atque exploratius habeant, non omnia morte terminari, sed superesse aliam vitam, in qua & præmium tribuatur justis, & ab improbis ac consceleratis pœna exigatur. Nam si ne homines quidem usque eo injusti reperiuntur, ut eos quos causa sua multo perpessos vident, sine præmio abire patiantur, quanto minus id de Deo aut cogitare, aut suspicari possumus? Cum igitur multos plerumque videamus homines optimos & innocentissimos, quantum quidem hominis natura fert, in hac vita nunquam interquiescere ac respirare a molestiis, sed perpetua quadam calamitatum ferie usque ad extremum spiritum premi: cogitemus necesse est, aut, quod natura ipsa abhorret ac refugit, Deum injustum esse, aut post hanc vitam sua esse hominum generi præmia, pro suis cuique actionibus, divinitus constituta. Si spes nostra, ait Paulus, iisdem quibus hæc vita terminis ac finibus circumscripta teneretur, nihil nobis infelicius foret. Sexta, ut nos quoque, si quando tale aliquid nobis eveniat, patienter feramus, neque despondeamus animum, aut statim propterea Deo invisos esse nos arbitremur: cum iis quoque, qui Deo carissimi & acceptissimi erant, ut eadem aut graviora contigisse videamus. Septima, ne ullus tergiversationi locus sit, si quis nos ad illorum præstantium virorum imitationem cohortetur, quasi eos non ejusdem, cujus & nos sumus, sed divinioris cujusdam naturæ fuisse causemur. Octava ut sciamus quibus rebus felicitatem metiri ac dirigere, quosque ex omni hominum numero felices ac beatos, quos contra infelices ac miseros ducere debeamus. Non enim, qui multa possidet, beatus est: sed multo ille beatior, qui non tantum divitias non concupiscit, sed iis, quas habet, ultro se spoliat, ut copiis suis aliorum inopiam sublevet. Non qui innocens exulat miser est: sed tanto felicior, si id æquo animo ferens, opera det, ne ab illa æterna ac cœlesti patria exulare cogatur. Non qui firmo ac

valenti corpore est, felix: sed ille qui in corpore quamlibet infirmo perpetuam animi retinet firmitatem. Non cui multa dura, & perpessu aspera eveniunt, miser: sed is potius, qui prosperis successibus ebrius, neque altius oculos mentis attollens, in caducis ac fallacibus hujus vitæ bonis acquiescit. Nona, ut magis illustretur eorum patientia ac fortitudo, qui se a calamitatibus vinci non sinunt. Neque enim a nobis cognoscerentur, nisi a Deo in hujusmodi certaminibus exercerentur. *Aurum*, ut dicturus est Seneca, *probat ignis, miseria fortes viros*. Decima, quoniam humanæ naturæ imbellicitas ne optimos quidem viros omnis peccati expertes esse patitur, (neque quisquam aut est, aut fuit, præter paucissimos, quibus id singulari Dei beneficio tributum est, quin aliquando offenderent ac prolaberentur,) ut hic potius quam alibi peccata expientur, ut siqua macula ex illis prolapsionibus suscepta est, temporariis illis acerbitatibus, quasi nitro quodam aut lomento, eluatur ac deleatur. Nam cum justitiæ divinæ consentaneum sit, neminem in cœlum pervenire, qui ulla ex parte pollutus contaminatusque sit: expedit iis ipsis, qui Deo cari sunt, ita in hac vita purgari, ut cum e corporis vinculis excesserint, nulla alia purgatione egentes, sine ulla mora in cœlum evolare expediti ac liberi possint. Undecima, ut quo plura acerba patiuntur, quo plures difficultates superant, quo dimicant acrius, eo majoribus præmiis ornentur, eo plures coronas accipiant, eo majorem in omni æternitate gloriam consequantur. Hæc igitur vir ille sanctissimus, non, ut ego nunc, arido inculto dicendi genere, sed ornato, splendido, efficaci: aureo denique illo eloquentiæ flumine, quod ei Chrysostomi nomen meritissimo comparavit. Ac vereor ne quis interdum me, quod e talium scriptorum fontibus hauriam, quo disputationes meas irrigem, reprehendendum putet. Unde igitur per Deum immortalem, potius repetam, quod honestius aut majori cum fructu vel a me dicatur, vel a vobis audiatur? An totos dies non in poeticis fabulis, nunc in Stoicorum, aut Epicureorum stultissimis opinionibus perscrutandis ac pervestigandis conteremus, idque cum faciemus, tempus bene collocare putabimur: ad ea cognoscenda quæ ignorare sine pernicie non possumus, nullam partem temporis conferemus? At hæc, inquiet aliquis, in Theologorum scholis aut concionibus tradi solent: a te alia quædam re-

qui-

quirruntur. Fateor equidem ab eis hæc omnia non tempestivius modo ac convenientius, sed etiam melius copiosiusque tractari. Sed tamen utinam talibus præceptis & templa, & scholæ, & porticus, & ambulationes, & fora, & compita omnia personarent! Mandatum est mihi, ut vobis iter ad eloquentiam commonstrare conarer. Numquid igitur vos eloquentiores effecturus sum, si hoc quantulumcumque est, quod in dicendi facultate consecutum esse me nonnulli putant, in nugis & fabulis exercuero, quam si vos ad graves & serias res bonis & lectis verbis explicandas, quantum vires meæ ferent, exemplo meo & incitare & assuefacere studuero? Mihi vero certum ac constitutum est, ea vobis perpetuo tradere, quibus vos non disertiores modo & in loquendo argutiores, sed etiam meliores ac sapientiores redditum iri arbitrabor. Eloquentiam esse, ait Cicero, non inanem loquendi profluentiam, sed sapientiam copiose loquentem. Quod si est, qui nihil præter verborum flosculos & pigmenta tradunt, minimam partem eloquentiæ tradunt; si quis est, qui & res cognitu dignas adferat, & eas non vulgari neque sordido orationis genere efferat, is demum bonus & utilis dicendi magister habendus est. Vera autem sapientia aut illo, ex quo hodierna mea disputatio deprompta est, aut nullo prorsus genere scriptorum continetur. Sed longior fui quam putabam. Qua igitur de re Chrysostomi disputationem audiistis, de eadem perendie, si Deus volet, disputantem Senecam audietis.

Cum explicare inciperet libros Platonis de optimo Reipublicæ statu;

Sive Præfatio in primum Platonis de Republica librum.

ORATIO IV.

Habita Romæ pridie Non. Novembr. MDLXXIII.

Suscepi hoc anno duos utriusque linguæ clarissimos, & eloquentissimos Scriptores interpretandos, Platonis quidem libros de justitia, sive de optimo Reipublicæ statu, Ciceronis autem libros de Finibus bonorum, & malorum: sperans fore, ut Deus quidem huic conatui meo arduo, & difficili, sed honesto atque utili, faveat; vos au-

tem, qui quanta hic vestra utilitas agatur, videtis, dignum iis auctoribus qui vobis proponuntur, & rebus, quæ ab eis tractantur, studium ad me audiendum adferatis. Ac mihi quidem nihil in eo temere fecisse videor, quod horum librorum explicationem conjungendam judicarim. Agitur enim in utrisque de summo bono: in illis quidem de summo bono Civitatis: in his autem de summo bono singulorum. Esse autem idem reipsa, & totius Civitatis & uniuscujusque civis bonum, & Plato & Aristoteles sæpe docuerunt. Sed scio fore nonnullos, qui meum consilium vituperent, quod me in Latinis tantum scriptoribus versari, a Græcis prorsus abstinere cuperent: Erunt etiam qui ab homine tradendis eloquentiæ præceptis præfecto ac præposito orationem potius Ciceronis aliquam, aut aliquem eorum librorum, qui ab eo de arte Rhetorica scripti sunt, explicari debuisse contendant. Quibus utrisque breviter satisfaciam, ut & omnem eis, quantum in me quidem erit, errorem eripiam: & tamen caveam ne hæc ipsa, ut apud nonnullos supervacanea, sic apud plerosque necessaria purgatio, nimium temporis nobis eripiat. Primum igitur istis Græcæ linguæ osoribus ita responsum volo, omnem elegantem doctrinam, omnem cognitionem dignam hominis ingenui studio, uno verbo, quicquid usquam est politiorum disciplinarum, nullis aliis quam Græcorum libris ac litteris contineri. Itaque quod olim M. Catonem illum Censorium vaticinatum ferunt, cum adhuc Græcis litteris infensus esset, quas tamen, postea cognitio errore, senex avidissime didicit, Græcos, simul atque litteras suas in urbem misissent, omnia perdituros: multo nos hodie & verius & certius atque exploratius prædicere possumus, si homines nostri, paulo magis Græcas litteras negligere cœperint, omnibus bonis artibus certissimam pestem ac perniciem imminere. Hoc si isti aut videre per inscitiam & ignorationem harum rerum non queunt, aut cognoscere propter obstinatum quoddam & inveteratum in Græcos odium nolunt: persistant sane & obdurent in sententia sua; nobis ignoscant, si quo in studio plurimum operæ posuimus, ab eo non facile abducimur: sed & ejus dignitatem conservare nitimur, & quas ex eo utilitates percepisse nobis videmur, eas cum aliis communicare conamur. Sed adversus hos & diximus alias plura, & quoties dabitur occasio, dicturi sumus. Hoc autem tempore nobis æquiores esse debent,

bent, quod ita nostram docendi rationem temperabimus, ut etiam iis, qui Græce nesciunt, multum tamen nos ad illam ipsam, quæ in manibus est, qualiscumque est, Marsilii interpretationem commodius intelligendam auxilii allaturos esse speremus. Qui autem aliena esse hæc ejus personæ, quam hoc tempore sustinemus, putant; primum hoc, velim, in memoriam revocent, quibus temporibus ars Rhetorica doceri cœpta est, eosdem habitos esse & politicos & dicendi magistros. In quo ut, qui cum se eos pro talibus vendicabant, nimium sibi sumpsisse, artique suæ pro soccis, ut ita dicam, cothurnos induisse fateamur, ex eo tamen ipso intelligi licet, magnam aliquam inter eas facultates affinitatem ac similitudinem esse. Neque enim res plane disjunctæ ac dissimiles jungi ac permutari inter se solent: neque quisquam est, aut ita duro ore, aut ita hebetibus oculis, ut earum unam pro altera aut aliis tentet obtrudere, aut sibi ipse patiatur obtrudi. Deinde Aristoteles, qui, quæ quasi silva ac materies Oratori proposita sit, unus omnium & vidit optime & diligentissime persecutus est, rhetoricam ex quadam dialectices, & politices permixtione quasique consitione docet existere, ut, non dicam tueri munus suum, sed ne esse quidem ac constare possit, nisi decerptas ac delibatas ex earum utraque particulas corrogarit. Ut igitur veteres illi arroganter, qui cum pectendæ modo & intorquendæ & tanquam calamistris inurendæ orationis vias traderent, politicos se haberi volebant: ita nos modeste, qui, quod nobis deest, quoque carere non possumus, a Philosophis mutuamur. Quid? Non Hermagoras, cujus auctoritatem secuti plurimi sunt, civiles quæstiones Oratoris esse materiam tradidit? A quo qui dissenserunt, non eo errasse illum dixerunt, quod Oratori nimium tribuisset, sed quod parum. Nonne Aristoteles ipse diligenter cognoscendas esse Oratori rerum publicarum formas præcipit? Quid vero apud Ciceronem frequentius, quam sine Philosophia non posse effici eloquentem, omnemque ubertatem dicendi ac copiam a Philosophorum scriptis esse Oratori petendam? qui etiam se non ex Rhetorum umbraculis, sed ex Academiæ spatiis Oratorem exstitisse profitetur. An unquam Pericles fulgurare, tonare, permiscere Græciam dictus esset, nisi Anaxagoram audisset? Demosthenem autem, quo nemo unquam in dicendo nervosior aut efficacior fuit, unde hausisse illam

vim, quæ superat omnes, nisi ex Platonis schola & sermonibus creditis? Sed est quoddam genus hominum, qui cum se Ciceronis studiosissimos haberi velint, uni ex omnibus Ciceronis auctoritatem ad judicium maxime contemnere videntur. Nam cum Cicero toties inculcet, ei qui ad eloquentiæ gloriam aspiret, pervolutandum esse omne scriptorum genus, ut multiplici rerum cognitione quasi lætificata efflorescat, ac redundet oratio: hi perinde ac si hoc aut non legerint, aut satis putent esse quod legerint, ad unius Ciceronis scripta, tanquam ad Sirenios scopulos, adhærescunt; ea una manibus terunt, eorum non voculas modo, sed syllabas prope omnes minuta quadam & anxia curiositate ad calculos vocant, ab eis commovere oculos nefas putant, præter unum denique Ciceronem, aut tres, si forte, aut quatuor illorum temporum æquales, aut certe illi ætati suppares, aliorum omnium scriptorum contactum ipsum refugiunt, ne inquinentur. Itaque ut Ixion in Poetarum fabulis nubem amplexatus dicitur, cum sibi Junonem amplexari videretur: ita isti pro vera & solida & succi ac sanguinis plena eloquentia, ariditatem quamdam ac sterilitatem orationis, & jejunam, & fame ac macie enectam & nullius rei nisi odii plenam in verbis ad Lydium illum Nizolii lapidem examinandis morositatem amplexantur. Ridicula capita! Cujus se admiratores præcipuos videri volunt, ejus monita ac præcepta ad se pertinere non censent. Nos vero demus operam, ut simus, quod isti non sunt, vere ac serio Ciceroniani, & illi saluberrimo Ciceronis præcepto obtemperantes excutiamus, ac perscrutemur omnes forulos bibliothecarum veterum; imprimisque amemus atque admiremur Platonem: quo ille laudando ac commendando expleri non potest; quem nec nimis valde, nec nimis sæpe laudari posse ait; quem omnium, quicumque unquam scripserunt, locutive sunt, principem; quem cum Panætio, Philosophorum Homerum, quem auctorem divinum, quem quasi Deum quemdam Philosophorum vocat; cujus sapientiam & eloquentiam sic admirata est antiquitas, ut Jovem ipsum dicerent, si Græce loqueretur, sic loqui. Atque equidem constitueram hodie de Platone aliquid dicere: sed me copia ipsa deterruit. Vix enim potest quisquam ullum paulo digniorem lectu scriptorem, eorum quidem, qui post Platonem vixerunt, in manus sumere, ut non in aliquid, quod de Platone ample ac magnifice di-

catur, incurrat. Quare de ipso quidem in præsentia silentium erit: sed quando librum primum de Republica explicare ingredior, attingam prius & exponam breviter nonnulla quæ Platonis interpretes quasique hypophetæ in uniuscujusque libri Platonici principio tractare consuevetunt. Primum igitur dicam, quid in his libris propositum sit Platoni: quod Græci σκόπον aut πρόθεσιν vocant. Deinde quo in genere eos scripserit: quod ille ἦδος, aut χαρακτῆρα dicunt. Postremo eorum ὕλην sive materiam explicabo. Materiam autem voco, ne quis sit error, non id, de quo agitur, ea enim est, quam dixi πρόθεσις: sed certam quamdam totius disputationis, ut Rhetores loquuntur, περίστασιν quæ loco, tempore, personis continentur. Quid igitur Platoni præcipue propositum sit in his dialogis non eadem omnium sententia est. Sunt enim qui de justitia hic, non de republica, præcipue disputari contendant, quæ vis ejus quæque natura sit, & ut ex ejus cultu omnia bona & privatim & publice ad homines perveniant, contraque mala omnia ab injustitiæ fonte manent. Hujus opinionis suæ tria potissimum argumenta afferunt. Unum, quod principium totius disputationis, quæ cum Cephalo, posteaque cum Polemarcho & Trhasymacho instituitur, manifeste a justitia dicitur, neque quidquam ab eis aliud quæri videtur. Alterum, quod quicquid in his libris de Republica dicitur, accessio quædam est & appendix disputationis de justitia. Cum enim ex dubitationibus Glauconis & Adimanti expressior quædam & evidentior justitiæ tractatio requireretur, eaque videretur semper aliquid obscuritatis habitura, quamdiu in uno homine insisteretur, quo majorem & latiorem campum haberet oratio, transit Socrates ad explicandam formam totius Civitatis, ut cum docuisset toti Civitati & necessariam & salutarem esse justitiam, etiam in singulis eamdem illius esse vim, facilius & apertius cerneretur. Qua in transitione comparationem adhibuit elegantissimam, quæ his verbis explicata est libro secundo: *Si quis, inquit, nobis proposuisset aliquid longo intervallo legendum, quod minutis litteris scriptum foret, neque nos valde acutis & perspicacibus essemus oculis posteaque alicui nostrum veniret in mentem, idem alibi exstare in grandiori tabula grandioribus litteris scriptum, nemo esset, quin lucro quodammodo apponeret, illam prius grandiorem tabulam inspicere, ut postea, qua in minore*

ſcripta eſſent, iiſdem veſtigiis facilius perſequi poſſet. Addit deinde eamdem eſſe, & idem efficere juſtitiam in tota Civitate & in uno homine, ſed vim illius in Civitate, quæ major ampliorque ſit, & facilius & clarius perſpici poſſe. Quod ſi diſputatio de Republica ad illuſtrandam juſtitiæ naturam quæſita eſt, conſtat hanc quidem eſſe principem & προηγουμένην illam de Repub. adſcitam, & ἐμπίπτουσαν καὶ παρεμβεβλημένην. Poſtremo id e Socratis ipſius verbis apertiſſime colligi, qui quoties, ut fit, in diſputando, a juſtitia evagatus eſt, ad eam rediens, ait ſe redire ad id, quod quæritur, & de quo inſtituta eſt diſputatio: & ad ipſum libri decimi finem ita totum ſermonem concludit, ut dicat, colendam eſſe juſtitiam, ut & nobiſmetipſis & Diis immortalibus amici ſimus. Hæc igitur argumenta ſunt eorum, qui de juſtitia, non de republica præcipuam quæſtionem in his dialogis eſſe ajunt. Qua in ſententia Marſilius fuit, qui quidem in hujus libri argumento ita ſcripſit. Atque (ut ſæpe in his libris, ſed præcipue in ſecundo declarat,) totam diſputationem de juſtitia a nobis inſcribi mavult, quam de Republica. Idem ſentit & Chalcidius principio commentarii, quem ſcripſit in Timæum. Sed multorum ex veteribus eadem fuit opinio. Alii tamen, quorum non minor eſt auctoritas, præcipuam eſſe cenſent quæſtionem de Republica: idque his argumentis confirmant. Primum quod inſcriptio eſt, de Republica. Quod argumentum ut plus habeat ponderis, oſtendunt inſcriptionem illam eſſe antiquiſſimam maximeque γνησίαν. Intelligendum eſt enim non omnes inſcriptiones librorum Platonis aut antiquas aut indubitatas eſſe. Nam & Platoni quædam tribuuntur, quæ Platonis non ſunt, (ut Axiochus ſive de morte, qui Xenophanis Platonici eſt; quod & Marſilius ſcivit; ut Alcibiades ſecundus, quem & Athenæus ait putari Xenophontis, & ſtylus ipſe id oſtendere videtur; & Halcyon, ſive de mutatione formæ olim legebatur inter opera Platonis, hodie inter dialogos Luciani: cum eorum neutrius ſit, ſed Leontis Academici) & ii dialogi, qui ſine ulla dubitatione Platonis ſunt aliter ab aliis nominantur, ut Parmenides ab aliis περὶ ἰδεῶν, ab aliis περὶ γυμνασίας, ab aliis περὶ τοῦ ὄντος, ut teſtatur Proculus; ut Philebus ab aliis de voluptate, ab aliis de ſummo bono, & qui hodie titulum habet ἐραστῶν, id eſt, amatorum, ab omnibus antiquis ἀντεραστῶν, id eſt rivalium nomine citari ſolet, eſtque

ea verior inscriptio. Qui ergo ab inscriptione argumentantur, ajunt, verissimam & antiquissimam horum librorum inscriptionem esse πολιτείαν, id est, de Republica, non de justitia. Nam & Aristoteles cum eorum epitomen quamdam confecisset, ait οὕτως ἐπιτετμῆσθαι τὴν πλάτωνος πολιτείαν: & in Convivio, & in Politicis, quoties horum librorum mentio est, ita eos nominat. Theophrastus quoque in libris de Legibus eadem appellatione utitur. Sed & Plutarchus in quæstionibus Platonicis, & Athenæus, & Origines, & ex Latinis Cicero, Macrobius, Lactantius, Chalcidius omnes denique antiqui hos libros de Republica non de justitia vocant. Jam vero Platonicarum inscriptionum tria genera sunt: ἐκ προσώπου ut Parmenides, Protagoras, Gorgias, Hippias; πειραστικαὶ, ut Convivium; πραγματικαὶ ut νόμων, Πολιτικὸς, σοφιστὴς. Hæ postremæ semper continent τὸ προηγουμένως ζητούμενον. Hæc autem & vera est, & πραγματική.

**Desiderantur hic argumenta reliqua pro sententia eorum, qui Quæstionem Platonis in his libris præcipuam esse de Republica censent. Neque ultra dicendo progressus ipse videtur Muretus. Cætera enim, quæ proposuerat, rejecit in sequens*

PROŒMIUM,

Quod e Commentario ejus in primum ac secundum Platonis de Republica librum transcribere placuit.

EXposui paulo ante utrorumque argumenta, & eorum, qui existimant, in his Dialogis præcipuam quæstionem esse de Justitia, & eorum, qui de Republica totam hanc disputationem institutam esse contendunt. Nunc quid vere de hac quæstione dici possit, breviter explicabo. Mihi certe utrique recte dicere videntur. Nam σκοπὸς est & περὶ δικαιοσύνης, & περὶ πολιτείας. Non, ut sint duo σκοποὶ: sed ut hæc duo idem sint. Nam quod est ἐν μιᾷ ψυχῇ δικαιοσύνη, id in Civitate talis πολιτεία. Nam & in Politia tria genera respondent tribus animæ partibus: τὸ φυλακιστὸν τῷ λόγῳ. τὸ ἐπικουρικὸν, ὡς πολεμοῦν, τῷ θυμῷ, τὸ θητικὸν τῷ ἐπιθυμητικῷ. Platoni videtur, μίαν ἕξιν εἶναι τήν τε πόλιν κοσμοῦσαν, καὶ οἶκον, καὶ ἕκαστον: etsi hoc reprehenditur ab Aristotele principio Politicorum. Ergo & quilibet

strum vivit πολιτικῶς ὑποκεκοσμημένος, & πόλις δικαίως ταχθεῖσα. Estque justitia πολιτεία ψυχῆς, & πολιτεία δικαιοσύνη πόλεως. Et qui de justitia disserit, si de omni, disserit & de Politia, & contra. Atque ipsum Platonem ita sentire constat ex illa ipsa comparatione lib. II. Non enim transit ut ab uno in aliud, sed ut a parvis litteris ad majores, quibus idem scriptum sit. Ergo ὕλη alia, sed εἶδος idem. Inde in Theæteto præcipit, oportere ἕκαστον βλέπειν εἰς τὴν ἐν ἑαυτῷ πολιτείαν, καὶ τῷ ἀρίστῳ tradere τὴν ἀρχὴν αὐτῆς, ἀλλ' οὐ τῷ φιλοχρημάτῳ. Et apud ipsum ἡ σωφροσύνη χαρακτηρίζει virtutem moralem: nihil enim ita necessarium τοῖς παιδευομένοις, ὡς τὸ σωφρονεῖν, ἡ δὲ δικαιοσύνη τὴν πολιτικὴν, nihil enim tam necessarium Rectori civitatis. ἡ ἀνδρεία τὴν καθαρτικὸν, καὶ ἡ φρόνησις τὴν θεωρητικήν. Non ergo duo σκοποὶ, sed unicus, περὶ πολιτικῆς δικαιοσύνης, καὶ περὶ δικαίας πολιτείας. Et incipiendum quidem a justitia, quæ est quasi πολιτεία in uno; desinendum autem in πολιτείαν, quæ est justitia in multis. Ipse autem inscripsit tantum περὶ πολιτείας, ὡς γνωριμωτέρας οὔσης. Additum est a posterioribus; ἢ περὶ δικαίου. Male vulgo πολιτεῖον. Hic enim una tantum, quæ tamen recte dicitur πολιτεία πρώτη: ut illa, quæ in libris νόμων, δευτέρα; & tertia in Critia. Atque inde error.

Περὶ τοῦ εἴδους.

Ipse tertio horum librorum facit εἴδη τρία, διηγηματικὸν, μιμητικὸν, μικτόν. Hi libri sunt ἐν μικτῷ. In parte ἀκρίνεια, in parte τὸ πρέπον mirabile.

Περὶ ὕλης.

Τόπος, id est, locus, in quo hi sermones habiti esse dicuntur, Pyræus, quia loca maritima tumultuum plena sunt, & ut & hic dicitur disputatum esse ἐριστικῶς, καὶ οὐκ ἀθορύβως de justo. At hæc commemoratio pridianæ disputationis, & illa ejusdem epitome in Timæo, in ipso Astu. Hæc displicent. Tempus, quo disputatum est, Bendidia. At hæc disputatio pridie Panathæorum, & illa in Timæo in ipsius Panathenæis. Hic quoque ἀλληγορίζουσιν ἀκαίρως. Πρόσωπα: Cephalus, Socrates, Polemarchus, Glauco, Adimantus, Thrasymachus, Lysias, Euthydemus. Niceratus, Clitophon, Charmantides. Sed detrahunt Cephalum, ut sint decem, quot & libri, & hunc numerum esse eumdem cum quaternario, qui sacer est Minervæ, & alia,

quæ

quæ ſomnia videntur. Marſilius etiam ineptius: Cephalum, quod ſit caput diſputationis; Polemarchum, quia primus pugnam aggreditur; Thraſymachum, pugnatorem ferocem; Socratem, ſervatorem potentem. Si hæc nomina ficta eſſent, ut Thraſo, Gnatho, Peniculus, Pyrgopolinices, fortaſſe aliquid diceretur. Tale eſt de numero librorum Homeri μῆρον. Ridetur a Plutarcho, & Longino περὶ ὕψους, Philiſtus, quod in nomine Niciæ argutus videri voluerat: & quod dixerat, mutilitatis Hermis Athenienſes ab Hemocrate Hermonis filio multa mala accepiſſe. Longinus addit, potuiſſe eum de Dionyſio Tiranno ita ludere, quem Dio & Heraclidæ de Tyrannide deturbarunt. Nam Plautus non illepide in Bacchidibus:

Adeon me fuiſſe fungum, ut illi crederem,
Cum mihi ipſum nomen ejus Archidemides
Clamaret, dempturum eſſe, ſi quid crederem?

Sed in ſeriis talia omnia ridicula ſunt & frigida; in jocando non illepida. Ut Cicero: Pollex non Index; & Verres; & libertum furacem Tollium pro Tullio; & Biberius Caldius Mero, & ſimilia.

CUM IN PLATONE EXPLICANDO PROGREDERETUR:

SIVE PRÆFATIO IN SECUNDUM PLATONIS DE REPUBLICA LIBRUM.

ORATIO V.

Habita Romæ IV. *Kal. Martii*. MDLXXIV.

MUlta ſapienter ab Euripide dicta ſunt, quæque præclare ſuſtineant famam illius Oraculi, quo traditum eſt, eum in tribus qui illa ętate ſapientiſſimi eſſent, ipſius Dei voce numeratum: recteque judicavit Qu. Cicero cum dixit, ſe ſingulos ejus verſus ſingula teſtimonia putare. Apud eum autem quodam loco mirari ſe dicit Hecuba, quod non, aliis omnibus ſtudiis omiſſis, omnes homines ad ſtudium eloquentiæ incumbant: eam enim unam in rebus humanis quaſi regnum quoddam obtinere. Eſt & alibi apud eumdem Poetam, orationem ad res efficiendas non minus valere, quam ferrum. Quæ non ſplendidius aut magnificentius di-

ci quam verius, & docet vetus historia & communis vita declarat. Quid enim notius est, quam in omni ætate exstitisse semper aliquos, qui quasi quodam gubernaculo, ita lingua huc illuc mentes audientium flecterent, quietas concitarent, commotas ac concitatas tranquillarent ac mitigarent, perspicue veris fidem detraherent, incredibilibus probabilitatem conciliarent, veteres opiniones evellerent, novas inſererent, quid denique & quatenus ab aliis credi vellent, ipsi desinirent, quasique terminos pangerent? Neque vero hujus tantæ ac tam admirabilis potestatis suæ ipsa sibi parum conscia eloquentia est: neque unquam eam obscure ac dissimulanter tulit, quæ, ut e vetere comœdia cognoscimus, ab ipso prope ortus sui principio ausa sit profiteri, se vias tenere ac tradere, quibus causa inferior dicendo superior fieri posset. Neque vanam aut inanem illam gloriationem fuisse, gravissimis persæpe, maximeque insignibus exemplis in omni Civitate patefactum est. Cum igitur homines natura potentiæ cupidi sint, & tantum ad eam in eloquentia momenti sit; omnia omnes ejus consequendæ causa facere, ut ait Euripides, consentaneum esset. At mihi tamen contra nonnunquam accuratius hęc in animo reputanti, mirum videri solet, non jampridem omnes dicendi magistros una cum illo suo præclaro artificio ex omnibus locis communi aliquo gentium ac populorum scito ejectos, expulsos, exterminatos fuisse. Neque enim adversus illos aut accusatore ullo, aut teste opus est. Ipsi se indicant, ipsi se deferunt, ipsi, quod occultandum potius videretur, id sine metu ac pudore præseferunt, id ostentant, eo se venditant, eo gloriantur. Nihil tam certum tamque exploratum esse, quod non in dubium vocari, nihil tam absurdum, tamque perversum, quod non eloquentiæ viribus obtineri ac persuaderi queat; voces sunt hominum istam facultatem non calumniari, & in odium vocare, sed ornare & hominibus commendare cupientium. Hoc autem quid aliud est, quam noctem ac caliginem rebus inducere, & quasi Cicero quodam poculo ad eam dementiam homines adigere, ut certi ac firmi, in quo insistant, nihil habeant, sed modo huc, modo illuc incertis opinionum fluctibus agitati vagentur? Sed pharmacopola aliquis oppida circumiens ejusmodi venenum venale circumferret, quod potu quidem jucundissimum esset, sed potum adimeret hominibus omne judicium

veri

veri & falsi; omnes, ut opinor, ei advenienti portas clauderent, omnes eum a finibus suis abigerent; interdicerent etiam, ne quis ab eo ejus veneni miscendi ac temperandi rationem didicisse vellet. At non dissimilem in eloquentia inesse vim ipsi illius professores prædicant. An si quis alienas fruges excantaverit, aut malis carminibus mentem alicui eripuerit, afficietur supplicio, idque aut docuisset, aut didicisse capitale erit: qui mellitis verbis & ad fallendum compositis multitudinem infatuaverit, eique gravissimis in rebus illuserit, aliosque eamdem fallendi ac circumscribendi artem docuerit, is non modo ante oculos omnium impune volitabit, sed ultro ob eam ipsam causam amplissima sibi decerni præmia postulabit? An qui judicem pecunia corruperit, exulabit: qui eloquentia, laudabitur? At hoc etiam tetrius ac sceleratius est, quod pecunia corrumpi nisi improbus & impurus judex non potest: eloquentia etiam optimorum virorum judicia interdum depravantur. Itaque ut Pittacus graviorem pœnam constituerat, si quis alienam uxorem blanditiis ad faciendum adulterium pellexisset, quam si ei vim attulisset, quod vi adhibita corpus tantum, blanditiis etiam animus corrumperentur: ita qui fictis verbis severitatem judicum inflectunt, gravius puniendi essent, quam qui eos largitione corrumpunt. Lacedemonii quidem, quorum civitas optimis institutis temperata putabatur, nullum apud se huic præstigatrici locum esse voluerunt, sed simplex quoddam & apertum, & paucissimis contentum verbis adamarunt dicendi genus. Athenienses autem, apud quos ista & nata & alta atque educata, & suo quasi mundo muliebri instructa & exornata Pandora est, quid non ab ea malorum ac calamitatum pertulerunt? Grata enim & accepti beneficii memor alumna non aliunde sibi potius quam a lare, aut, ut ipsi loquuntur, a Vesta, incipiendum putavit & altricibus suis Athenis egregia sane nutricia persolvit. Nam quibuscumque tempestatibus ac procellis Atheniensium vexata Respublica est, earum longe maximam partem oratoribus suis acceptam ferre meritissimo potest. Quorum etiam unus, ut Enceladus, cui mons Ætna impositus est, quoties se commovit, totam Siciliam concutere dicitur: ita ipse cum se dicendo incitaverat, universam permiscere ac perturbare Græciam dicebatur. Et ea ipsa tamen in Civitate ab Areopago eloquentia exulabat. Quod enim templum Justi-

tiæ

tiæ dicaverant, in id patere aditum judiciorum corruptrici eloquentiæ noluerunt. Nam quod a multis persæpe dictum est non eloquentiæ istam culpam esse, sed hominum, ea secus, quam oportet, utentium: ipsius quidem hunc esse finem, ut innocentiæ, non flagitio, ut æquitati, non injustitiæ, ut veritati, non ut mendacio patrocinetur; videamus, ne rebus ipsis hæc oratio refellatur. Veritatis per se magna vis est, ita ut suis opibus pollens, suis copiis freta, suis præsidiis firma, aut nihil, aut non admodum externa auxilia requirere videatur. Itaque idem ille, quem principio nominavi, Euripides veritatis simplicem esse ait orationem, neque ullis medicamentis ac lenociniis indigere. Neque quisquam unquam se orator magnopere jactaverit, quod veram & justam causam obtinuerit; ne dignantur quidem ad eas, quæ hujusmodi sunt, accedere. Si quem depositum ac desperatum & manifestis criminibus oppressum, & tacite omnium præjudicio morti destinatum reum recipere potuerint, in eo sibi placent, se circumspiciunt, se jactant, cœlum digito sibi videntur attingere: ut cum Cicero in Cluentiana causa gloriatus est, se tenebras judicibus offudisse. Quanto verior esset gloriandi causa, si tenebras ab eorum animis discussisset, si omnem errorem eripuisset, si id, de quo judicaturi erant, in clara, ut ita dicam, luce videndum collocassent! At hoc viri boni erat, non oratoris boni. Immo vero, ait alius, ne Orator quidem esse potest, nisi qui vir bonus sit. Scio istud dici & ad auctorem M. Catonem referri: sed me magis Aristoteles movet, qui me Philosophus cum aliis rebus rapit, tum quod mirifice veritatis amans videtur. Is igitur, bonus vir sit orator, an minus negat quidquam ad artem pertinere: Illud quidem esse in arte vel præcipuum, ita fingere ac conformare orationem, ut te quicumque sis, ii qui audient, bonum virum esse & sibi amicum putent. Egregiam vero & expetendam artem, quæ eam injustitiæ partem doceat, qua nulla capitalior est, quo modo consequi possis, ut cum maxime fallas, tum maxime vir bonus esse videaris! Quod si maxime ad verum & ad falsum persuadendum utilis est eloquentia: tamen in tanto periculo, & in tanta multitudine hominum ea improbe utentium non passim, neque quibuslibet usus illius permittendus esset; sed ut Cretenses armorum tractationem ingenuis permittebant, servis denegabant: ita deligendi essent publice ex omni

mul-

multitudine certi tantum, qui eloquentiæ præceptis instituerentur. Quid enim est, quo ista præclara facultas, cum semel frontem perfricuit, progredi non audeat? Ornat exquisitissimis laudibus res contemptissimas, & abjectissimas, comam, calvitium, culicem, muscam; nonnullas etiam aperte malas & hominum generi noxias, febrem, pestem, bellum, stultitiam; homines teterrimos, Phalarin, Busirin & ejusmodi alios. Quæ & si nonnullis fortasse toleranda videri possint, ut ludicra, neque alio pertinentia, quam ad exercitationem & ad ostentationem ingenii: tamen haud scio an rectius ex civitate tollerentur. Certissima enim pestis animorum est mendacium, cui assuefieri periculosum est: cum, ut verissime cecinit Evenus, consuetudo progressu temporis tandem in naturam convertatur. Semper mihi placuit dictum Solonis, qui cum Thespin primum tragœdiarum scriptorem ipsum fabulas suas, ut tum mos erat, docentem spectasset, postea quæsisse ex eo dicitur, ecquid puderet, in tanta auditorum multitudine tam multa mentiri? cumque ille respondisset, turpe non esse, talia joco & agere & dicere: ibi tum prudentissimus senex baculo, quem ex Atheniensium consuetudine gestabat, terram percutiens: *Nanos*, inquit, *si istos jocos hic laudare assuescemus, cito eosdem in contractibus & in judiciis reperiemus.* Sed tamē ne summo jure agamus, neve omnia nimis ad vivum resecare videamur, demus hanc veniam Sophistis, ut tanquam neurospastæ, aut ii, qui agilitate quadam & celeritate manuum, levibus ac politis calculis huc illuc movendis spectantium oculos eludunt, quos Græci Psephopæctas vocant, ita ipsi quoque talibus argumentis inter pueros ludant: præsertim cum periculum non sit, ne quis, quod muscam a Magistro laudari audierit, in captandis postea ac colligendis muscis nimis magnum studium ponat; aut quia febris pestisve multis laudibus ornata sit, talia bona non ipsi potius rhetori evenire optet, quam sibi. Quid, cum ea sibi ad dicendum argumenta sumunt, quibus subruuntur fundamenta virtutum, amor honestatis excutitur, animi hominum pestiferis ac nefariis opinionibus imbuuntur, tamenne eos ferendos esse dicemus? Olim quidem, cum Atheniensibus ob Oropum vastatam Sycionii, qui eis judices a Senatu dati erant, mulctam quingentorum talentorum irrogassent, eaque justo gravior videretur: misere Athenienses legatos in hanc urbem, per quos

a Se-

a Senatu peterent, uti aut ejus pœnæ gratia sibi fieret, aut certe aliquid ex ea diminueretur. Ejus legationis principes fuerunt Carneades Academicus, Critolaus Peripateticus, & Diogenes Stoicus. Quibus dum otiosi in urbe sententiam Senatus exspectant, lubido incessit, Græco ἐπίδειξις facere, & quotidie in cœtu ac conventu hominum de variis quæstionibus disputare. Ibi tum Carneades qui vi & copia dicendi antistare collegis putabatur, quodam die de justitiæ laudibus ornate ac luculenter dixisse perhibetur: cum quidem Ser. Galba, & M. Cato ille Censorius ei disputationi interessent. Sed ille idem Carneades quæcumque tum de justitia dixerat, ea postridie contraria disputatione subvertit, multoque plura collegit, quibus planum faceret, justitiam meram esse stultitiam, oppidoque antiquos ac simplices esse illos, qui si modo impune injusti esse possent, a facienda injuria, propter inanem quamdam umbram & opinonem justitiæ, temperarent. Sensit Senatus, ad eam disciplinam nimio plus docilem esse multitudinem: neque tanti esse audire doctores Græcos composite ac modulate verba fundentes, ut propterea ferendum esset, corrumpi civium ingenia, & ad improbitatem ac nequitiam a fide & a virtute traduci. Conticescere igitur eos jussit, & quam primum remisit in Græciam: ne populus ille, cujus potentia & auctoritas apud exteras gentes non armis magis quam opinione justitiæ creverat, bene dicendi studio captus bene vivendi studium abjiceret. At si jure ob eam rem Carneades vituperatus est, quommodo defendetur Plato? Nam quæ tum pro justitia adversus justitiam Carneades dixit, eorum semina multo ante & in Gorgia, & in primis duobus de Republica libris a Platone sparsa erant. Meministis, quam multa hujus generis in superiore libro Thrasymachus dixerit, quibus multo plura, multoque ad persuadendum efficaciora in eo, quem nunc explicare ingredimur, a Glaucone & ab Adimanto adferuntur. Non igitur & Plato vituperandus, qui ma danda illa & consignanda litteris duxerit; & male Cicero, qui tot annis post eadem in suos de Republica libros transtulerit; & nos hodie parum prudentes, qui vestra, adolescentes, ingenia, quorum nobis cultura commissa est, in his potissimum disputationibus cognoscendis exerceamus? Immo vero & nulla in Platonem reprehensio cadi, & culpa vacat Cicero, & a nobis ex omni scri-

ſcriptorum numero nullus eligi poterat, in quo majore fructu, quam in Platone, veſtra elaboraret induſtria. Nam ut cæterorum, quæ ſupra diximus diſſolutionem in aliud tempus reſervemus, & eam tantum partem pertexamus, cujus præcipue cauſa hunc ſermonem exorſi ſumus, diſpar quidem fortaſſe Carneadis cauſa atque ratio fuerit: Plato certe nihil ſe, nihil Philoſophia indignum ſuſcepit; nihil quod non omni ex parte ei, quem vere ac merito animorum Æſculapium nominavit antiquitas, conveniret. Non enim has ſubdolas juſtitiæ criminandæ rationes ipſe commentus eſt, neque earum quaſi ſator ac parens fuit: ſed eas cum ab hominibus improbis proditæ vagarentur ac ſpargerentur licentius, jamque per multorum animos quaſi contagione quadam ſerperent, ne diffluerent ac manarent latius, præcidendas ipſe atque amputandas, putavit. Non poterat autem juſtitia perfecte cumulateque defendi, neque profiteri; quanto plus in ea non dignitatis modo, quod & adverſarii fatebantur, ſed utilitatis quoque, quam in injuſtitia ineſſet, niſi omnia, quæ pro injuſtitia dici conſueverunt, accurate & exponerentur & refellerentur. Hoc igitur ita præſtitit Plato, ut nihil in ejus argumenti tractatione vafre, acute, callide, apte ad fallendum dici poſſit, quod ipſe prætermiſerit. Ac Thraſymachum quidem, ut ſophiſtam, induxit, ſerio & ex animi ſui ſententia pro injuſtitia perorantem. Cujus inania argumenta & futiles ratiunculas, cum libro primo nullo prope negotio, ludibundus refutaſſet Socrates illam quaſi velitationem multo gravior pugna excipit cum Glaucone & Adimanto. Quos tamen, quia viri imprimis boni erant, & juſtitiæ amantes, ſtatim a principio profitentes ac conteſtantes facit, ea ſe dicturos, non quæ ſentirent ipſi, ſed quæ ab aliis dici ſolerent, quæque reprehendi ac convinci cuperet. Cum igitur accuratiſſime & exquiſitiſſime ab eis eſſet accuſata quidem & abjecta juſtitia, defenſa autem & collaudata injuſtitia, ut vix eorum orationi reſiſti poſſe videretur: Deum immortalem! quo robore, qua firmitate, qua copia argumentorum, quanto orationis impetu fregit ac diſſipavit illas injuſtitiæ copias Socrates? Qui quidem eo rem perduxit, ut aperte demonſtraverit, (id, quod etiam hodie nonnullis Chriſtiana religione imbutis, vix ſatis perſuaderi poteſt) non tantum propter præmia, quæ juſtos & in hac vita comitantur, & poſt mortem manent; neque propter pœnas,

quas injusti nullo modo effugere ac vitare possunt: sed etiam si quis justis omnem præmiorum spem, injustis omnem & infamiæ & supplicii metum detrahat, infinitis tamen partibus præstare, in mendicitate, in exilio, in morbis, tormentis, ac cruciatibus, in infamia atque odio, in equuleo atque ignibus justum esse, quam cum injustitia vivere in summis opibus, & omni earum rerum, propter quas vulgo homines a justitia desciscunt, copia circumfluentem. O non loquendi tantum, sed & sentiendi, ex illis veteribus, quos Deus vero sui cognitione non afflaverat, unice magister Plato, quæ unquam par dignitati, ac meritis erga omnem posteritatem tuis reperiri poterit oratio? Tu, quomodo animi nostri a vitiorum sordibus purgari possint, ostendisti; tu, quemadmodum hominibus adhuc in terra versantibus cœlestem quodammodo vitam vivere liceat, aperuisti; tu divina cum humanis, quantum quidem humano ingenio id perfici potuit, copulasti; tu ea tradidisti, quæ nos, nos inquam ipsi, qui a Deo per Filium adoptati, & cœlesti doctrina imbuti sumus, a te dici potuisse miramur. Sed Platonem laudare necesse non est: danda potius opera est, ut quæ ille divinitus scripsit, cognoscamus ac consequamur. Quam ad rem si cui vobis usui meam esse posse operam creditis, dabo operam, quod in me erit, ne unquam vestra vos de me opinio prorsus fefellisse videatur.

Ingressurus explanare M. T. Ciceronis libros de Officiis.

ORATIO VI.

Habita Romæ III. *Non. Novembris*, MDLXXIV.

DEcreveram hoc anno pulcherrimum consilium, quod anno superiore cœperam, persequi, & denuo Platonem cum Cicerone conjungere: tum ut adolescentes in studio Græcarum litterarum, quas maximo cum animi mei dolore evanescere, & ad nihilum recidere, secumque omne elegantioris doctrinæ genus trahere video, pro mea virili parte continerem: tum ut nobilissimus Philosophus, cujus ante me in his scholis nunquam, ut opinor, audita vox erat, paulatim familiarior factus uberrimis illis sapientiæ & eloquentiæ suæ fontibus ingenia nostra copiosius & abundantius irrigaret.

ret. Aliter visum est iis, quorum nutu atque auctoritate nostra omnium studia diriguntur, qui sive mihi ad tractandam, sive vobis ad percipiendam Platonicarum disputationum gravitatem non satis esse virium judicarint, sive in eo aliud quippiam secuti sint, (non enim fas nobis esse arbitror, in eorum judicia curiosius inquirere,) omnem a me hujus anni operam in uno Cicerone consumi maluerunt. Pareamus libenter, ut par est, iis, quibus parere omnes debent: quodque ipsis placuit, id sine ulla retractatione, melius esse credamus. Non enim, ne gravissimis quidem in rebus tantum apud nos valere ulla probabilium rationum momenta debent, ut non multo plus illorum vel jussis, vel consiliis, vel auctoritate moveamur. Pervolutabimus igitur hoc anno aureos illos M. Tullii libros de Officiis. Qui cum tres sint, & totidem in partes annuum hujus nostri muneris curriculum distingui soleat, dabimus operam ut singulorum librorum explicatio cum illa tripartita temporis nostri distributione, ac descriptione concurrat ac congruat. Nam qui dies nobis, statis anni temporibus, ad relaxandos animos, & ad vires denuo colligendas concedi solent, iis ipse otium mihi sponte adjudicabo, & rationes vestras commodis meis anteponens, domi quidem, sed ita ut neminem, qui audiendi ac discendi studio teneatur, excludam, quæ hic temporis angustiis exclusus, non potuero, illic commodius explicabo. Scitis, idem me superioribus annis factitasse; & cum ad me magnus studiosorum numerus domum quotidie ventitaret ac conflueret, perfecisse, (præfiscini, ut loquebantur veteres, dixerim,) ut nulla pars anni utilius ab eis aut fructuosius poneretur, quam ea, quæ libera quotannis ac soluta otio transigi solet. Quod ego non jactandi mei causa dico, (neque enim unquam tantum laboris subire ac suscipere potero, ut aut sanctissimi Pontificis Gregorii XIII. aut amplissimorum Cardinalium, qui jussu ipsius huic gymnasio præsunt, singularem in me benignitatem ac beneficentiam exæquem,) sed ut vos, si qua ratione possum, exacuam & exsuscitem ad suscipiendam aliquam curam ac cogitationem utilitatis vestræ: ne cum mihi navandæ vobis operæ voluntas nunquam defuerit, vestra vobis tarditas ac negligentia aditum ad veram laudem ac dignitatem interclusisse videatur. Ac quoniam scio esse nonnullos, qui merentur, quos ipse mihi, cum vacationes dantur, voluntarios labores

injungere soleo, cur non hoc ipso potius publice nobis constituto ad docendum loco, quam intra domesticos parietes obeam; ejus quoque rei quæ causa sit, aperiam, ne consiliorum meorum pars ulla vobis ignota sit. Officii enim mei rationem omnibus quam notissimam esse cupio, ne quis cuipiam pateat ad calumniandum locus. Primum igitur si dicam id facere me, ut aliqua pars laboris minuatur mihi, nemo me, ut opinor, merito reprehendat, quod vobis a me sponte tribuitur, si in eo etiam commodi mei rationem habendam esse aliquam putem: præsertim cum vobis ex eo nihil oriatur incommodi. Sed sunt alia graviora quæ me magis commovent. Huc quoties venimus, pendendum nobis est ex aliquot abjectissimorum nebulonum libidine, qui sibi pro oblectamento habent, obstrependo, obturbando, exsibilando, laudabiles aliorum conatus, quoties collibuit, impedire: domi ab illa fece ac colluvie nihil periculi est: ubi si quid tale tentare auderent, extruderentur, & si redire postridie vellent, excluderentur. Hic vix unquam mihi horam integram docere permittitur: domi me sæpe horas duas, summo silentio, summa omnium voluntate auditum esse meministis. Illic si quis quid minus intellexit, licet rogare, licet colloqui, licet placide ac comiter, si quid sit, de quo dubitetur, exquirere. Hæ me causæ adducunt, ut quoties a publico munere cessatio est, libentius doceam domi. Neque dubito, quin hoc consilium meum omnes æqui & harum rerum intelligentes existimatores probent. De quo cùm & aliquid dicendum fuerit, & satis multa jam dixisse videar, transibo ad alia, quę proprie pertinent ad eos libros, quos vobis hoc anno Deo fretus explanare decrevi. Qui quidem multis nominibus magno apud nos in pretio esse debent. Primum, quod Ciceronis sunt, hoc est, ejus viri, qui perpetuo omnium ætatum consensu inter Romanos scriptores eloquentiæ laude ita numeratur primus, ut ab eo nemo numeretur secundus. Deinde, quod scripti a Cicerone jam sene, cum singularis ille vir, natusque in posteritatis exemplum, & multo studio, multisque vigiliis, & longo usu, ac tractatione rerum maximarum, & multis quibus agitatus erat, casibus, immensam sibi quamdam vim sapientię ac prudentię comparasset; (fuit enim hic prope ultimus illius præstantis ingenii foetus) ut postea magis intelligetur. Adde, quod scribit ad filium,

filium, & ad filium Athenis agentem in convictu ac contubernio hominum doctissimorum: ut verisimilimum sit, & summam ab eo curam adhibitam in colligendis undique bonis & utilibus præceptis, quæ congereret in eos libros, ex quibus unicum & unice earum filium legem ac normam instituendæ vitæ petere vellet; neque quidquam prætermissum in limandis ac perpoliendis, quæ ita scriberentur; ut in eam urbem, quæ tum eruditionis ac sapientiæ domicilium erat, acutissimorum hominum subitura judicium, mitterentur. Constat etiam ipsum sibi valde placuisse in confectione horum librorum, ut qui sibi unus optime conscius esset operæ in eis scribendis collocatæ. Nam & principio commendat eos, ut ad Latinæ orationis ubertatem ac copiam profuturos; & ad finem, magnum a se munus habere filium dicit; & ad Atticum scribens, homini eruditissimo, & cujus ipse sæpe miniatulas ceras exstimescebat, magnam hujus operis exspectationem concitare non veretur. *Nos hìc*, inquit, φιλοσοφοῦμεθα, *quid enim aliud? & τὰ περὶ τοῦ καθήκοντος magnifice explicamus*, προσφωνοῦμεν *qua Ciceronem: qua de re enim potius pater filio? deinde alia: quid queri? exstabit opera peregrinationis hujus*. Ac ne quis ipsius, quasi Astydamantis cujusdam, de se testimonium elevare conetur, sciat hos libros semper fuisse in prima commendatione apud sapientissimos quosque, ut & tenerentur assidue manibus, & a plerisque etiam ad verbum ediscerentur. Inter quos minime contemnendum est judicium Alexandri Severi Imperatoris optimi & eruditissimi, de quo ita scribit Lampridius: *Post actus publicos, seu bellicos, seu civiles, lectioni Græcæ operam majorem dabat, de Republica libros Platonis legens: Latina cum legeret, non alia magis legebat, quam de Officiis Ciceronis & de Republica*. Ut mihi hoc quoque perbelle cecidisse videatur, quod cum anno superiori libros aliquot Platonis de Republica interpretati simus, eis nunc subjiciamus interpretationem librorum Ciceronis de Officiis, quasi præstantissimi, & sapientissimi Imperatoris vestigia persequamur. Sed nihil est quod magis invitare atque allicere nos debeat ad accuratam horum librorum lectionem, quam res ipsæ, de quibus in eis disputatur. Continent enim præcepta virtutis, docent quomodo unusquisque in omni parte vitæ gerere se debeat, quid a quoque postuletur, quid quemque deceat, quid patriæ præstandum sit, quid parentibus, quid propinquis, cæ-

ſeriſque amicis, quod univerſo hominum generi, ea denique, quorum ſtudium

Æque pauperibus prodeſt, locupletibus æque:

Æque neglectum pueris ſenibuſque nocebit.

Socrates quidem, qui in his & talibus quærendis ſtudium omne conſumerent, eos ſapere unos prædicabat: qui, his neglectis, de natura mundi, de rebus ſuperis, de cauſis ventorum, imbrium, fulgurum philoſopharentur, deſipere hallucinarique dicebat. Eo autem hi libri a cordatis, ut Ennii verbo utar, & intelligentibus pluris fieri debent, quod cum ducti ſint e Stoicorum diſciplina, quorum fuit quidem ſeverum in primis, &, ut ita dicam, maſculum philoſophandi genus, ſed pleraque tamen præcepta rigidiora, & a communi hominum captu remotiora: ita ſe Cicero temperavit, ut ab illis, quæ abſurda aut erant, aut videri poterant, abſtinuerit; omniaque ad civilis vitæ inſtitutionem apta & accommodata protulerit. Sed de cauſis, cur hi libri nobis cari, ac commendati eſſe debeant, abunde dictum puto. Nunc antequam progrediar longius, non erit alienum breviter reſpondere quibuſdam reprehenſoribus, qui me non tantum abſentem in circulis & conviviis vellicant, ſed eſſe interdum etiam præſenti moleſti ſolent. Ajunt enim perperam facere me, qui, cum juſſus ſim, quantum quidem vires meæ ferunt, eloquentiæ præcepta tradere, ejuſmodi tamen fere libros interpreter, qui non tam bene dicendi, quam bene vivendi præcepta continere videantur. Quam reprehenſionem, ſi ambitioni meæ ſervire vellem, nunquam equidem refellerem. Quid enim eſſe mihi glorioſius poteſt, quam ſi vobis, juvenes, ea præcepta quotidie inſtillare dicar, quibus non tam oratio comptior, quam vita melior fiat? O benevolos reprehenſores, & exiſtimationis meæ amicos! o reprehenſionem cuilibet laudi anteponendam! Quis non eos a me ipſo appoſitos atque allegatos putet? Nam orichalcum pro auro, aut vitrum pro gemma ſi quis vendiderit, merito, ut improbus, accuſetur; aurum quidem pro orichalco, aut gemmam pro vitro qui dederit, nemo ſe, ni fallor, ab eo deluſum ac deceptum conqueratur. Sed ne quis ſit error, hoc ſibi reſponſum habeant, jam inde ab heroicis temporibus conjunctam fuiſſe harum rerum profeſſionem: idque vel illo cognoſci Homeri loco,

loco, ubi Phœnix datum se Achilli a Peleo dicit, ut eum & ornate dicere, & fortiter facere doceret:

Τοὔνεκά με προέηκε διδασκέμεναι τάδε πάντα,
Μύθων τε ῥητῆρ' ἔμεναι, πρηκτῆρά τε ἔργων.

Et certe sive vera est M. Catonis illius sapientis definitio, Oratorem esse virum bonum dicendi peritum; qui, quomodo vir bonus fias, docet, potiorem ac præstantiorem partem artis oratoriæ docet; sive Aristotelem sequi malumus, ut quamlibet bonum oratorem esse posse dicamus etiam, qui non sit vir bonus: facere tamen nullo modo possumus, quin eam partem Philosophiæ qua formantur mores, oratori futuro necessariam esse fateamur. Quomodo enim apte & copiose aut laudabit aut vituperabit, nisi qui virtutum vitiorumque naturam, ex quibus omnis vera laus & omnis vituperatio nascitur, diligenter cognitam ac pertractatam habuerit? Quomodo potens & efficax in suadendo aut dissuadendo futurus est, qui, quæ secundo horum librorum de utili atque inutili traduntur, nunquam didicerit? Quid aget in judiciis, qui justitiæ injustitiæque cognitionem e Philosophorum fontibus haurire neglexerit? An ego, si troporum ac schematum exempla traderem, & quotidie illa ludimagistrorum dictata cantarem, de exordio, de divisione, de narratione, de confirmatione, de epilogo, de generibus causarum, de statibus, ad quæ puto jam multorum e vobis aures occalluisse, plus vobis ad eloquentiam prodessem, quam cum aut libros Platonis de Republica aut Ciceronis philosophica interpretor? Vera & solida eloquentia non tantum in verbis posita est, sed in rebus. Præclare autem Horatius:

Scribendi recte, sapere est & principium & fons.
Rem tibi Socraticæ poterunt ostendere chartæ:
Verbaque provisam rem non invita sequentur.

Sed ut Ixion in fabulis pro Junone nubem, ita hodie magna pars hominum pro eloquentia amplectitur inanem loquacitatem. Atque hoc deterius eunt res, quod qui omissis rebus verba curant, ne verba quidem satis curant, suntque in illo ipso suo puerili ac ludrico studio negligentes. Vos si me auditis, utrumque curate; & date operam, ut olim oratio vestra & copia rerum madeat; & bonis ac lectis verbis constructa sit. Ad utrumque vobis operam meam profiteor, & magis ut vos excitem, quam ut me extollam, jam nunc prædico ac præmoneo, nisi ad aliquam

in hoc genere laudem perveniatis, daturum me operam, ut omnes homines intelligant, quidvis potius vobis, quam me vivo hortatorem ac ducem ad eloquentiam defuisse.

Cum Librum Tertium Officiorum Ciceronis explanare inciperet.

ORATIO. VII.

(jam demum addita e Comment. Mureti in Aristot. Rhetor. &c. p. 252.)

TAndem aliquando, Auditores, intermissa studiorum nostrorum curricula repetenda sunt, animique diuturna jam quiete recreati ac refecti, ad illas nobiles exercitationes, quibus ad sapientiam, & ad dicendi copiam excoluntur, denuo conferendi. Juvat ad solitos labores redire; juvat hanc adolescentium, optimis artibus deditorum, coronam intueri; juvat quotidie aliquid ex me promere, quo vestri isti honestissimi vobisque dignissimi conatus adjuvari posse videantur. Quid enim per Deum immortalem facere aut præstare melius, aut in quo industriam meam exercere fructuosius possum? An agricolæ, cum segetem a se consitam, herbescentem, culmisque se geniculatis paulatim humo tollentem; cum sua manu depactas arbores succrescentes, seque primo vere in florem induentes vident, afficiuntur intimis sensibus, & incredibilem quamdam animo percipiunt voluptatem: ergo, cum ingenia vestra ingenuarum artium præceptis a me consita, majores quotidie ad virtutem, & ad veram ac solidam gloriam progressus facere videam, idem mihi faciendum non putem? Sed vobis quoque, Auditores, etiam atque etiam videndum est, ne ullam occasionem discendi amittatis; ne optimam & ad studia aptissimam ætatis partem, in qua nunc estis, inutiliter consumatis; neve existimetis, posse magnam doctrinæ copiam sine magnis laboribus comparari. Ego quidem a me nihil desiderari patiar eorum, quæ mei muneris sunt: neque committam, ut, si qui ex vobis, quod nolim, suorum opinioni atque exspectationi minus cumulate responderint, ulla in me ejus rei culpa hærere videatur. Nullo vobis loco, nullo tempore deero, studiaque vestra non otio tantum

meo, sed & negotiis & occupationibus anteponam. Vos quoque acuite atque excitate industriam meam diligentia vestra: ostendite, eos labores, qui vestra causa capiuntur vobis gratos & acceptos esse. Qui ingenio valent, videant, ne per socordiam illud sibi perire patiantur, qui tardiores sunt, tarditatem assiduitate ac diligentia corrigant, qui se usque huc & modestos & bene moratos, & discendi cupidos perpetuo præstiterunt, dent operam, ut aliquid potius ad eas laudes quotidie adjungant, quam quidquam ex eis detrahant. Si qui antehac aut juvenili quadam licentia protervio-res, aut minus ad rem suam attenti fuerunt, ii vel hoc ipso anno, quo major quædam gravitas ac severitas morum a nobis omnibus postulari videtur, vel hac anni parte, quæ piorum omnium animis majorem quamdam religionem incutere consuevit, vel exemplo meliorum commoti, vel etiam tumultuandi sine causa & hic perturbandi omnia satietate jam ac tædio capti, aut adjungant se nobis comites præclarissimi ac fructuosissimi consilii atque instituti, aut æquos se saltem ac placidos spectatores præbeant, neque sibi pro ludo atque oblectamento habebant alienæ industriæ cursum sine ullo suo emolumento impedire. Nunc ad Ciceronem audiendum veniamus: ne, cum is liber, quem explicare ingredimur, de utilitate disserat ejusque persequendæ vias commonstret, nos in ipso ejus vestibulo horam nobis ad docendum constitutam inutilibus verbis consumpsisse dicamus.

CUM ARISTOTELIS LIBROS DE ARTE RHETORICA INTERPRETARI INCIPERET.

ORATIO VIII. (*alias* VII.)

Habita Romæ postridie Non. Martii, MDLXXVI.

CRedo ego, Auditores, vestrum plerosque mirari, eosque maxime, qui me diutissime audierunt, quod cum hujus anni principio orationes Ciceronis in Verrem explicare ingressus essem, ostendissemque non prius me destitutum, quam eas omnes absolvissem: nunc mutato præter opinionem vestram consilio, Aristotelis libros de arte dicendi interpretandos susceperim. Nam duodecim totos annos, quibus in hac urbe publice docui, eam consuetudinem, quan-

tum in me fuit, constantissime tenui, ut, cum alii ordinis mei homines fere tertio quoque mense novum aliquid susciperent: quod illa crebra commutatione facilius & allici & retineri juvenum animos cernerent: ego contra ab eo, quem semel in manus suscepissem, libro, non facile avelli me paterer, neque integrum modo annum, sed nonnumquam triennium, aut quadriennium uno atque eodem in scriptore consumerem. Quod institutum meum etsi non deerant, qui reprehenderent: illi tamen, quibus ego me probari cupio, semper probarunt. Nunc igitur quid causæ fuerit: ut ab eo desciverim, aperiri constitui: tum ut ne quis id, tanquam temere factum, levitati atque inconstantiæ adscribendum putet; tum ut omnes intelligant, quicquid hujus factum est, vestræ utilitatis causa factum esse, neque alio, quam ad studia vestra quibuscumque rationibus passum, promovenda, meos omnes conatus, omnes cogitationes, omnia consilia pertinere. Primum igitur viros graves, & in hoc studiorum genere diligenter accurateque versatos, qui & ad me sepæ domum ventitate, &, cum licet, auditorium hoc frequentare consueverunt, quoties recordarentur veterum illarum disputationum, quæ a me de rebus gravissimis quotidie habebantur, & olim cum Aristotelis libros de moribus, & proxime cum Platonis libros de Republica interpretarer, indignantes atque ægre ferentes audiebam, eo redactum esse me, ut de quæstiunculis ad grammaticos pertinentibus disserere coger, & monere pueros, quid Latine, quid minus diceretur; quærere ex qua familia fuisset Verres, aut unde duxisset uxorem, aut ubi & quamdiu exulasset, quis ille esset, quem legum laqueis irretitum versicoloribus tabellis Judicum severitati eripuisset Hortensius; quando ludi Romani, quando ludi Victoriæ, quando plebeji committerentur; ejusdemque generis alia, quæ fallere modo atque oblectare puerorum otium, non etiam cordatorum hominum studia tenere possent, quorum in Orationibus Ciceronis, aliisque ejus notæ scriptis exerceretur industria: a me graviora quædam & minus vulgaria requiri: Ciceronis scripta magnam partem ejusmodi esse, ut eorum sententiam quilibet, qui modo neque pingui atque obtuso ingenio sit, neque in litteris hospes & peregrinus, si non facile, at certe aliquo modo per se consequi queat; esse alios scriptores, qui sine aliquo itineris duce
vix

vix perlustraria rudioribus possint: ad hos cupere se aditum sibi opera mea patefieri, ad hos facem sibi a me aliquam præferri quod laboris in eis intelligendis capere necesse haberent, ejus sibi partem per me aliquam detrahi. In eo autem sermone sæpe Aristotelis libros de Rhetorica nominabant, ostendebantque non obscure, nihil sibi accidere posse jucundius, quam si adducere me possent, ut eos publice interpretarer. Ego qui & juste eorum petitioni obsequi cuperem, &, ut verum fatear, voluntate mea eo inclinarem, quo me ipsi vocabant: nihil tamen prius decernendum statui, quam, ut veteres illi Appollinem, ita eum consulerem, qui mihi in rebus oscuris & incertis pro Apolline est, præstantissimum virum, & summa eruditione, summa virtute, summa dignitate præditum Gulielmum Sirletum Cardinalem, commune decus ac præsidium omnium litterarum, omniumque litteratorum. Ad quem cum venissem; sententiamque ac voluntatem ipsius super hac re exquisissem: homo omnium, quos unquam audivi, disertissimus, & in dicendo copiosissimus, ita vehementer hortari me cœpit, ne ulterius differrem facere quod rogabat, verbis:

Quæ timido quoque possent addere mentem,

(ait Horatius) ut non modo me, qui eodem, ut dixi, proponebam, sed quemlibet alium, vel eloquentia vel auctoritate sua, quo vellet, impulsurus fuisse videatur. Illius igitur auspiciis, quod felix faustumque sit, bonæ spei plenus ad hoc mihi arduum ac laboriosum, vobis, ut spero, utile ac fructuosum munus accingor. Et quoniam consilii mei rationem, tanto præsertim auctore subnixam, satis jam omnibus probatam esse confido, accedo ad ea, quæ celeberrimi Aristotelis interpretes cujusque libri principio accurate tractare ac persequi solent. Sunt autem illa numero septem. Primum enim videndum est quid in his libris Aristotelis propositum sit, quod illi σκοπὸν vocant. Tum, quæ utilitatis ex accurata eorum pervolutatione sperari queant. Tertio, quæ sit vis ac ratio inscriptionis. Quarto, sitne verus hic ac germanus Aristotelis fœtus. Quinto, quo ordine inter ipsius opera legi debeat. Sexto, in quot ac quæ præcipua capita dividatur. Postremo, ad quem Philosophiæ partem pertineat. De quibus singulis dum breviter disputo, peto ut me attente audiatis. Propositum est igitur Aristotelis viam ac rationem tradere, qua, ubi perpetua ac continuata oratione

uten-

utendum est, videamus omnia quæ accommodata sunt ad id, quod volumus, persuadendum atque obtinendum. Nam ut in topicis, quibus totam dialecticam complexus est, omnes vias tradidit, quibus in colloquiis & congressibus hominum possemus probabiliter aut opinionem nostram tueri, aut alienam impugnare: ita in his libris nihil prætermittit eorum, quæ usui esse possunt, cumquis perpetua oratione aliquid multitudine persuadere meditatur. Egregia res, (Deus immortalis) egregia, & digna, quam vos, quibus integer ævi sanguis; quibus virent genua, omni studio ac contentione sectemini. Quid enim aut gloriosius, aut utilius, aut denique optabilius, quam regnare quodammodo ac dominari in aliorum animis; flectere eos linguæ gubernaculo quo velis, & quid probent, quid rejiciant, quasi pro imperio ac potestate præscribere? Neque vero est quod vereamini, ne vobis fucus fiat, neu præclara quædam & eximia professi, nihil postea, quod aut expectationi vestræ, aut pollicitationibus nostris respondeat, proferamus. Aristoteles est, quem sequimur, non ostentator aliquis, non unus ex istis diobolaribus magistris, qui cum inepta quædam & puerilia & ad scolasticas modo concertationes utilia tradiderunt, hanc Rhetoricam esse jactant: sed Philosophus gravissimus, veritatis amantissimus, & cum aliis nominibus suscipiendus, tum hoc vel præcipue, quod semper plura præstat quam pollicetur. Utinam modo vobis serio experiri libeat, an hæc vera sint. Utinam quam facile dictis nostris constabit fides, tam facile ac constanter a vobis industria sedulitasque præstetur. Non metuo, nequis se delusum conqueratur. Atque equidem prope jam supervacaneum puto plura verba facere de eo quod secundo loco proposueram, hoc est de utilitate, quæ accuratam horum librorum tractationem consecutura videbatur. Nam & res per se clara & perspicua est; & cum alii, tum nos ipsi sæpe multa de utilitate eloquentiæ diximus; & Aristoteles ipse sub principium hujus libri in eam sententiam dicturus est pauca quidem ut Menelaus Homericus, sed quibus nemo acer & intelligens existimator plura requirere debeat. Transeamus igitur ad inscriptionem quæ hæc est: *Aristotelis de arte Rhetorica libri tres*. In qua nihil fere aliud notandum videtur quam non frustra in ea artis nomen expressum esse. Plato enim, ut suo loco videbimus, Rhetoricam artis nomine indi-

dignam esse dixerat, eamque usu tantum quodam & exercitatione rationis experti contineri, &, ut ipsius verba ponamus Τριβὴν μόνον τινὰ καὶ ἐμπειρίαν ἄλογον εἶναι tradiderat, Quam opinionem ut statim a principio amoliretur Aristoteles, ne qui forte Platonis auctoritate commoti nullam esse artem dicendi putarent: in ipso librorum suorum vestibulo artis nomen adscripsit. Vix puto esse quemquam hodie usque adeo imperitum, ut hos libros esse eos autumet, quos de arte Rhetorica ad Theodecten Aristoteles scripsit: sed tamen quia scio fuisse qui ita crederent, quasi præteriens monebo, alios esset: etenim tertio horum librorum, libri ad Theodecten citantur. Nunc dicamus de eo quod quarto loco posuimus, & videamus ecquid certo constituere possimus, hos libros Aristotelis esse. Πάσχομεν γάρ τι ὑπὸ τῆς τῶν προσώπων δόξης, ait Simplicius. Ne quis autem hoc frustra quæri existimet, sciat, veterem hunc errorem esse, ut claris scriptoribus multa tribuantur, quæ ab eis scripta non sunt. Sic Homero ipsi scriptorum nostrorum antiquissimo non desunt, qui hymnos, sive, ut Thucydides vocat, premia falso tribui adfirment & si mihi quidem Thucydides omnem dubitationem tollere videtur, qui ea ut Homerica agnoscit, Sic quædam Moschi & Bionis Theocrito vulgus adscribit. Sic ara ejus putatur esse cum ex Luciano constet, eam esse Dosithei; & securis quam Hephestio Simmiæ Thebano tribuit. Sic Phædonem Platonis sunt qui Panetii Stoici esse contendant. Sic ejusdam Alcibiades secundus ab aliis ad Xenophontem refertur. Sic denique multa scripta veterum, aliorum sunt, aliorum putantur. Contingit hoc interdum propter similitudinem omnium: ut cum Demetrii Alexandrini libellus elegantissimus de elocutione Demetrio Phalereo tributus est. Sic olim multæ fabulæ tribuebantur Plauto, quæ Plautii cujusdam erant. Sic Anaximenis Lampsaceni liber de Rhetorica ad Alexandrum vulgo inter Aristotelea numeratur. Sic quidam ex veteribus non ab eodem Homero scriptam esse dicebant Odesseam, a quo Ilias scripta esset. Interdum propter similitudinem inscriptionum: ut cum ethica scripsisset Aristoteles, scripsisset & Nicomachus erant, olim qui Nicomachi ethica ad Aristotelem referrent. Sed præter cæteros Aristotelis scripta senserunt hoc malum: idque propter eam causam, quam mox audietis. Aristoteles moriens Theophrastum, ut scholæ, ita bibiliothe-

cæ ſuæ ſucceſſorem reliquit: Theophraſtus & ſuam & eam, quæ Ariſtotelis fuerat, Neleo Scepſio, qui utramque in patriam aſportavit. Hujus hæredes, homines imperiti & idiotæ libros illos negligenter habuerunt, ita ut multis admodum locis humore corrupti & a tineis exeſi ſint. Accidit ut Reges Aſiæ conficiendarum bibliothecarum ſtudio incenſi, libros veteres undique conquirerent, magnaque præmia proponerent, ſi quis ad ſe aliquid Platonis aut Ariſtotelis aut ſimilium attuliſſet. Ibi improbi homines, pecuniæ cupiditate adducti, multa adfinxerunt Ariſtoteli, de quibus Ariſtoteles nunquam ne per ſomnium quidem cogitarat. Hanc hiſtoriam narrat Strabo lib. 13. de ſitu orbis, narrat Athenæus, narrat Plutarchus in Sylla. Ἐγράφη δὲ πολλά βιβλία κατ᾽ ἐκεῖνον μάλιστα χρόνον, ait Simplicius, ὅτε πολλοὶ τῶν βασιλέων περὶ τὰς βιβλιοθήκας σπουδάζοντες πολλοῦ χρυσίου τὰ ἀπεξενωμένα τῶν βιβλίων ὠνοῦντο. Quatuor igitur argumentis præcipue τὰ γνήσια deprehendi ſolent; ſimilitudine elocutionis: convenientia ſententiarum: ſi item liber ille, de quo quæritur, citetur in aliis γνησίοις, aut in eo citentur alii, quos conſtet eſſe γνησίους: & ſi eum ex antiquis ii, qui de hujuſmodi rebus judicare poterant, pro Ariſtoteleo habuerunt.

**Quæ hic deſunt, ea vel ex initialium verborum inſpectione certum eſt expleri per ſequens Mureti*

PROŒMIUM

In Rhetoricorum Ariſtotelis librum primum.

Quatuor argumentis præcipuæ τὰ γνήσια deprehendi ſolent: ſimilitudine elocutionis; convenientia ſententiarum; ſi item liber ille, de quo quæritur, citetur in aliis γνησίοις, aut in eo citentur alii, quos conſtet eſſe γνησίους: & ſi eum ex antiquis ii, qui de hujuſmodi rebus judicare poterant, pro Ariſtoteleo habuerunt. Quod attinet ad ſimilitudinem elocutionis, quicumque in Ariſtotele verſati ſunt, facile hoc fatebuntur. Sententiarum convenientia hic ſpectari non poteſt, cum alii nulli libri Ariſtotelis de Rhetorica reperiantur. Sed cum in his citentur, Topica, Analytica, Politica, quæ Ariſtotelis eſſe conſtat; non eſt dubium,

bium,

bium, quin Aristotelis legitimus hic partus sit. Ex veteribus Gregorius Nazianzenus eos ut Aristoteleos agnovit, qui etiam Scholia quædam in eos scripsisse perhibetur. Cicero, Quintilianus, Alexander Aphrod. Dionysius Halicarnass. citant.

Explicanda supersunt tria: τάξις, διαίρεσις, & ad quam Philosophiæ partem pertineant. Videri posset post Dialecticen & Physicen, cum sit utriusque παραφυάς. Sed cum & de enthymemate atque exemplo, & tum de virtutibus ac vitiis, tum de motibus animi satis multa tradantur ὡς ἐν τύπῳ: neque orator accuratam harum rerum scientiam profiteatur: verius est, qui excultus sit iis artibus, quibus pueri ad humanitatem informari solent, Poetas triverit, historiam degustaverit, ei hos libros non incommode posse proponi.

Summa hæc est: Rhetorica est facultas videndi *&c.* Quæ autem ad faciendam fidem valent, partim sunt ἔντεχνα, partim ἄτεχνα. Ἄτεχνα, ut testes, *&c.* quæ non inveniuntur arte, sed tamen arte tractantur. Ἔντεχνα sunt trium generum: in moribus dicentis; in affectionem animi ejus, qui audit; in ipsa oratione, quæ aut demonstret, aut demonstrare videatur. Hoc postremum præcipuum est, & de eo primo loco agit. Probat orator, quod vult, duobus instrumentis, enthymemate & exemplo; quæ ἀντίστροφα sunt syllogismo & inductione. Enthymemata ducuntur e locis; loci autem singulorum generum proprii aut communes. Genera ῥητορικῶν λόγων. Eorum fines. Loci ad unumquodque genus. Communes sunt περὶ τοῦ δυνατοῦ καὶ ἀδυνάτου, περὶ τοῦ γεγονέναι ἢ μὴ, περὶ μεγέθους καὶ σμικρότητος, tum simpliciter, tum comparate. Loci proprii exponuntur libro primo, eademque opera docetur, quomodo ita comparari possit Oratio, ut in ea significatio probitatis eluceat. Ad finem autem illius tractantur probationes artis expertes. In secundo omnes animorum permotiones sigillatim tractantur, & earum tum origo, tum vis ac natura copiosissime ostenditur. Sequitur tractatus eorum locorum, qui communes sunt omnium generum; tum de exemplis, de sententiis, de ratione communi enthymematum inveniendorum; unde etiam ducantur, quæ falsam enthymematum speciem habent, & quot quibusque modis enthymemata dissolvantur. Liber tertius continet præcepta elocutionis, & quædam de iis partibus, quibus fere constant orationes. Hæc horum librorum summa est.

Sed

Sed ad quam Philosophiæ partem pertinent? Partim sunt ὀργανικοί, partim πολιτικοί.

De Interpretibus dici his possit, Græco ἀνωνύμῳ, Petro Victorio, Daniele Barbaro, Antonio Mirandulano, Antonio Majoragio.

CUM PERGERET IN EORUMDEM ARISTOTELIS LIBRORUM DE ARTE RHETORICA INTERPRETATIONE.

ORATIO IX. (*alias* VIII.)

Habita Romæ postridie Non. Nov. MDLXXVI.

NOn detinebo vos inanibus verbis. Neque enim id aut mea multorum jam annorum consuetudo fert, aut utilitatis vestræ ratio postulat. Licuerit olim adolescentiori captare ac persequi communes locos, & eorum unum aliquem quotannis deligere, in quo comendando ac poliendo primus hic consumeretur dies. Tunc fortassis ætatem floridam floridum orationis genus non dedecebat: studioseque omnia conquirentem, quibus aures irritarentur, nemo culpabat. Mea nunc oportet mecum una canescat oratio: & ut corporis tardior motus effectus est, sic & ipsa gravior facta amplius sibi juveniliter exultandum non putet. Non omnibus ætatibus eadem conveniunt: neque quicquid virginem decuerat, matronam decet. Etiam anni tempestatibus sua cuique cæterarum dissimilis pulchritudo est. Veneno tempore gemmea pratorum nemorumque viriditas & rivorum decurrentium allisa & impacta molliter ad pellucentes lapillos argenti similis aquula pascit oculos; mulcet undique aures avium cantus; ab arboribus in novum se florem induentibus odores suavissimi afflantur; ad voluptatem atque oblectationem omnia dirigi, eamque spectare unam videntur. Talis adolescentiæ facies est. At posteaquam & fruges & arborum fœtus æstivo calore percoctos ac torrefactos tempore suo mitigavit, & ad maturitatem perduxit autumnus, longe alius arvorum, alius arborum aspectus est. Flavæ segetes, lividæ vites, onustæ opibus suis arbores; non corollæ jam aut serta texuntur, sed teritur area, fluunt præla; horrea cellæque complentur; ad utilitatem, non amplius ad voluptatem, omnia referuntur. Hic in quo ego nunc

sum,

ſum, quaſi autumnus quidam ætatis eſt, quod ſenectutis limen ac veſtibulum Græci poetæ vocant. Quo tempore, ut in rei familiaris adminiſtratione attentiores eſſe ad lucrum homines, omiſſis inanibus, ſolent: ita me in hac litterarum tractatione, quod mihi unicum patrimonium eſt, iis omnibus, quæ ad pompam tantum atque oſtentationem faciunt, amputatis ac circumciſis, fructuoſa modo conſectari decet. Itaque hodie non faciam id, quod multi me fortaſſe facturum putabant, ut aliquod mihi argumentum ſumma, in quo diſertus ac copioſus videri ſtudeam: ſed ea oratione mea complectar, quæ, ſi dabitis operam, ut bene penitus animo combibatis ac comprehendatis, non minimam vobis utilitatem allatura eſſe confido. Quando enim Ariſtotelis de arte Rhetorica libros una evolvere exorſi, propter eam, quæ quotannis æſtate fieri ſolet, exercitationum noſtrarum intermiſſionem, diu jam ab eo evagati, quaſique peregrinati ſumus; ne quid ea re vobis incommodi afferat, neve obſtet, quo minus, quæ reliqua ſunt, facile a vobis percipi poſſint, revocabo ac repetam uſque a capite omnia, quæ uſque huc, duce ac magiſtro Ariſtotele, didicimus, eorumque ſummam quamdam conficiam, ut, cum vobis in memoriam redegero ſi quid effluxit, omniaque ſub uno aſpectu poſuero, commodius cætera pertexantur. Principio igitur meminiſtis dicere me, quatuor fuiſſe, quæ Ariſtoteli de Rhetorica ſcripturo objici poſſe viderentur. Primum, non ſatis dignam eſſe, quam talis tantuſque Philoſophus ſibi docendam atque illuſtrandam ſumeret: quippe quam uſque eo contempſiſſet, atque abjeciſſet Plato, ut in Gorgia eam cum arte coquorum comparaſſet, eaſque inter ſe proportione reſpondere dixiſſet. Merito autem magna jam tum erat Platonis auctoritas. Sed cum idem ille Rhetorices exagitator Plato dialecticam ſummis laudibus affeciſſet, ſummo artificio fecit Ariſtoteles, ut in ipſo operis ſui veſtibulo Rhetoricam non cum arte coquorum, ut ille dixerat, ſed cum ea, quam ipſe laudibus in cœlum tulerat, quam faſtigium omnium diſciplinarum vocaverat, dialectica, ex æquo conferendam ac comparandam eſſe contenderet; idque veris ac ſolidis argumentis doceret. Deinde quia idem Plato Rhetoricam ab artium numero excluſerat, eamque uſum modo quemdam & exercitationem eſſe, artis ac rationis expertem, dixerat: objicere aliquis Ariſtoteli poterat, fru-

ſtra

ſtra eum in ea re certis præceptionibus alliganda ac devincienda laborare, quæ uſu tantum quodam ſine ulla certa ratione contineretur. Quam reprehenſionem ita ſummus Philoſophus a ſe amoliebatur, ut doceret, quæcumque ab hominibus ita fierent, ut alii temere ac fortuito, alii exercitatione & diligentia adhibita idem efficerent: iis in omnibus cauſam notari obſervarique poſſe cur ita eveniret; cauſæ autem, cur quidque fiat, cognitionem ac comprehenſionem, & omnium, & Platonis ipſius confeſſione, proprium quiddam artis eſſe; ex quibus effici, aut artem jam eſſe Rhetoricam, aut certe, ſi quis in eam curam incumberet, facile ad artis formam poſſe revocari. Nam quod tertium adferri poterat, ſive illa ars eſſet, ſive minus; ſatis multo illius doctores ac magiſtros exſtitiſſe, ut cauſa non eſſet, cur hic noſter actum agere, & quæ ab aliis toties decantata ac repetita erant, denuo reponere atque iterare vellet: id ipſe ita refutabat, ut diceret alios ante ſe omnes aut particulam modo quamdam artis attigiſſe, aut etiam iis ſe in rebus exercuiſſe, quæ nihil ad artem pertinerent; nervos ac robur ipſius artis aut modice delibaſſe, aut penitus omiſiſſe; alios igitur eam doctores requirere, aliis magiſtris indigere; operam in ea pertractanda ac perpolienda ſuam minime otioſam ac ſupervacaneam fore. Quarta accuſatio longe omnium graviſſima erat, niſi refutata eſſet. Erant enim qui dicerent, Rhetoricem non modo utilem non eſſe, ſed etiam perniciosam ac peſtiferam: ut eam qui docerent, ne dum præmio afficiendi, ſed e civitatibus ejiciendi atque exterminandi viderentur. Hanc infamiam arti ſuæ conflaverant Sophiſtæ cum profiterentur, arrogantibus ſane verbis, & invidiæ plenis, docere ſe, quomodo cauſa inferior dicendo ſuperior fieri poſſet. Sed Ariſtoteles & multis argumentis eam utiliſſimam eſſe hominum generi docuit, & quæ mala vulgo ex ea manare putarentur, ea non arti ipſi adſcribenda eſſe, ſed eorum improbitati, qui re per ſe bona & ſalutari ad homines in fraudem inducendos abuterentur. His perpurgatis, acceſſit ad ipſius artis tractationem: ac primo loco docuit, falſum eſſe, quod Plato a Gorgia dici fecerat, quodque multi poſtea, quanquam merito ab Ariſtotele rejectum ac repudiatum, ſecuti ſunt, Rhetoricam eſſe aut artem aut facultatem perſuadendi. Ut enim medicina non eſt ars ſanandi, ſed ars videndi omnia, quæ apta & accommodata

ſunt

sunt ad sanitatem aut conservandam aut recuperandam: ita Rhetorica non est ars persuadendi, sed ars videndi atque excogitandi omnia, quæ in quaque re valent ad faciendam fidem. Certe enim cujusque artis finis est id, quod ita unaquæque ars spectat, ut non progrediatur ulterius: sed ubi id præstitit, suo se munere perfunctam putet. Ut ergo medicus non ita se demum muneri suo satisfecisse arbitratur, si ægrotum sanaverit: sed cumulate quidquid a se requiri potest, præstitisse, si ex artis suæ præceptis ea omnia adhibuerit, quæ ad sanandum pertinebant: ita Orator, etiamsi non semper persuadeat, dum tamen nihil omittat eorum, quæ artificiose cogitari possunt ad persuadendum, finem arti suæ propositum consecutus est. Nam quod postea quidem clari imprimis, ac nobiles dicendi magistri, finem Oratoris esse dixerunt, persuadere: munus autem, dicere apposite ad persuadendum: in quæstione satis per se ad explicandum facili distinctionem minime necessariam quæsierunt. In omnibus enim artibus idem prorsus est officium artificis, & finis artis. Sed nihil prohibet eum ipsum artis finem ad alium finem ulteriorem referri, ut constare potest ex iis, quæ disputari solent principio libri primi Ethicorum. Neque unquam finis ita statuendus est, ut illius consecutio atque adeptio non sit in potestate nostra. Et hoc sequebantur Stoici in multo graviori disputatione, cum dicerent, finem hominis esse, non quidem consequi ea, quæ secundum naturam essent; id enim non semper ab homine posse præstari: sed omnia facere, quæ ad illorum consecutionem pertinerent. Quod quidem ita mordicus defendebant, ut dicerent, finem periti jaculatoris esse, non tam collineare, id est, eum locum, quem peteret, hasta aut jaculo attingere, quam omnia facere ad collineandum. Qua in re & si deridentur a Cicerone ac Plutarcho, non tamen fortassis tam ridicula est eorum opinio, quam primo aspectu videri potest. Sed Aristoteles, ut ad institutum nos referamus, Rhetoricam definiebat facultatem videndi, quid in quaque re aptum esset ad persuadendum. Quam definitionem a M. Fabio parum considerate reprehensam, a nobis accurate ac diligenter defensam esse meministis. Vis autem persuadendi tribus omnino in rebus sita est: ut bene de nobis opinetur auditor; ut ita commoveatur ipsius animus, quommodo expedit ad id, quod volu-

mus obtinendum; & ut nos id, quod persuadere volumus, aut demonstremus aut demonstrare videamur. Hoc postremum, quod alii omnes prope intactum reliquerant, Aristoteli primum ac præcipuum, & solum ex tribus artis proprium videtur. Itaque de eo primum dicere ingressus est. Eorum igitur, quibus demonstramus id, quod volumus, duo genera sunt: unum eorum, quæ arte pariuntur, alterum eorum, quæ extrinsecus adferuntur. Leges enim & testimonia & quæstiones, jusjurandum, & pacta, non Orator ipse fabricatur; neque ex causæ visceribus eruit: sed extrinsecus allata, artificiose tamen tractat, eisque, prout commodum est, robur aut addit, aut detrahit. Rursus, eorum, quæ ipse artificio suo gignit, quasique producit, bipartita distinctio est. Ut enim dialecticus duobus instrumentis utitur ad probandum, syllogismo & inductione: ita Orator duobus, quæ illis ex altera parte respondent, enthymemate & exemplo. Enthymema oratorius syllogismus est: exemplum oratoria inductio. Cum autem orator in necessariis rebus perraro versetur, sed in iis plerumque, de quibus deliberamus, quæque etiam aliter se habere possunt: fit, ut exemplum quidem sit inductio, enthymema autem syllogismus ejusmodi de rebus, quæ nulla necessitate devinctæ, sola probabilitate nituntur. Cumque necessaria ex necessariis, verisimilia ex verisimilibus concludantur ac colligantur, omninoque similia sint ea, quæ concluduntur, eorum ex quibus conclusa sunt; efficitur, ut enhymemata paucissima ex necessariis, pleraque omnia ex verisimilibus ducantur atque eruantur. Ducuntur autem enthymemata ex iis, quæ εἰκότα Græci vocant, nos fortasse consentanea vocare possumus, & ex signis. Εἰκότα sunt generales quædam sententiæ de iis, quæ ad vitam hominum pertinent, veræ quidem illæ plerumque, neque tamen semper ac necessario veræ. Cujus generis sunt, senes parcos esse ac severos; adolescentes propensos ad libidinem: ingeniosos esse Athenienses; hebetes atque obtusos Scythas. Signorum autem alia nihil necessario concludunt, sed tamen habent aliquam speciem probabilitatis, ut illud Æneæ apud Virgilium:

Accipe nunc Danaum insidias, & crimine ab uno
Disce omnes:

non enim si fallax Sino fuit, & idem Græcus, satis argumenti est, cur putemus, Græcos omnes esse fallaces; aut

si quis eum, qui crebro anhelet, ex eo colligat febrim habere, non enim soli id faciunt, quos febris tenet: alia rem necessario demonstrant, ut si quis neget, virginem esse eam, cui lac ex uberibus fluat. Priora illa communi nomine signa dicuntur: hæc Aristoteles τεκμήρια, Cicero proprias notas vocat. Exemplum autem est, cum ex uno pluribusque similibus aliud item simile colligitur: ut, si intemperantia ac libido Tarquiniis, si Dionysio juniori regnum ademit, credibile est hujus quoque, qui illos imitatur, eumdem exitum fore. Secuta inde est enthymematum divisio, quod alia oratoria essent, alia certæ alicujus artis aut facultatis propria. Oratoria sunt, quæ ducuntur aut ex locis communibus, aut ex iis formis, quæ a rhetoribus traduntur. Singularum artium propria, quæ ducuntur ex propriis principiis hujus aut illius artis. Loci communes sunt, ex quibus nihilo magis in hac quam in qualibet alia arte argumenta depromi possunt: qualis est locus a majori & a minori. Formæ sunt generales quædam enunciationes ad certum tantum aliquod genus accommodatæ, ut in physicis: principia rerum esse contraria; omnem motionem in tempore fieri; levia sursum tendere, gravia deorsum. Hæc Oratoris non sunt, ut neque dialectici; sed ut dialecticus locos quosdam communes habet, ex quibus ad omnem quæstionem argumenta depromit, alios proprios singulorum problematum, in quibus versatur, ut ad genus, ad accidens, (utamur enim sane hac voce, quando aliam æque commodam reperire non possumus,) ad proprium, ad finitionem aut confirmandam aut infirmandam: sic & Orator quosdam locos habet communes omnium generum rhetoricos, alios uniuscujusque generis proprios. Illos Aristoteles, generis nomine, locos, hos formas vocat: ac sæpius tamen etiam de formis ipsis loquens, locorum nomine utitur. Eas igitur formas, id est, locos uniuscujusque generis proprios, priore loco explicaturus, necesse habuit prius, quæ quotque rhetorices genera essent, exponere. Sunt autem tria, ostentativum, (ita enim melius, quam, ut alii, demonstrativum,) deliberativum, & judiciale. Deliberativum suasione & dissuasione; judiciale accusatione & defensione; ostentativum laude ac vituperatione continetur. Deliberatio de futuris; judicium de præteritis instituitur; laus & vituperatio propria præsentium est.

Fines proprii deliberationis, utile aut noxium; judicii æquum aut iniquum; laudis & vituperationis, honestas & turpitudo. Tenenda igitur est Oratori copia quædam communium sententiarum semper prompta ac parata, ex quibus argumenta ducat ad ostendendum, aliquid esse utile aut inutile, æquum aut iniquum, honestum aut turpe. Hæ sunt quas formas vocamus. Communes autem trium generum sunt loci, quibus confirmamus, fieri aliquid aut potuisse aut posse, aut contra; factum esse, aut factum non esse; fore aut non fore; magnum aut parvum esse; idque tum simpliciter tum comparate. Atque hæc tum communiter tenenda sunt; tum proprie ad unumquodque rhetorices genus accommodanda. His expositis, genus deliberativum tractare ingressus est, ut omnium præstantissimum, & in quo cæteri ante ipsum minus elaborassent. Primum igitur ostendit, quo in genere rerum versetur omnis deliberatio: deinde autem omnes deliberationes publicas, eas enim præcipue spectabat, ad quinque præcipua capita revocavit. Aut enim deliberari de ratione conficiendæ pecuniæ, quod præcipuum est instrumentum rerum gerendarum, quæque nisi publice suppetat, manca & mutila est omnis deliberatio; aut de bello & pace; aut de custodia regionis; aut de iis, quæ importanda, quæque exportanda sunt; aut de legibus ferendis. His quinque capitibus omnis fere publica deliberatio continetur. Docuit igitur, quæ ad unumquodque eorum Oratori videnda essent. Quoniam autem omnis deliberatio refertur ad felicitatem aut ad partem aliquam felicitatis: idcirco de ea, deque ejus partibus varie ac copiose disseruit. Deinde, quia deliberatio non de fine ipso est, sed de iis, queis ad finem pervenitur, id est, de bonis & utilibus: longe plurimos locos tradidit, ex quibus sumeremus argumenta, quibus aliquid aut bonum atque utile, aut etiam alio melius atque utilius esse ostenderemus. Idem postea, ne longior sim, in ostentativo & in judiciali genere præstitit: omniaque subtilissime persecutus est, ex quibus aliquid aut honestum, aut turpe, aut honestius, aut turpius; aut æquum aut iniquum, aut æquius aut iniquius esse colligi posset. At quoniam in judiciis non argumentis tantum utimur, sed etiam legibus, testimoniis, conventionibus, quæstionibus, jurejurando nitimur; eaque omnia interdum a nobis faciunt, interdum etiam causæ nostræ ini-

inimica sunt: idcirco in extrema parte hujus libri, quæ nunc explicanda nobis est, docet, quomodo iis, quæ tormentis expressa sunt, quomodo jurejurando vim ac robur aut addere aut adimere debeamus. Utilia præcepta & cognitu digna & Oratorum jurisconsultorumque communia. Quæ cum absoluta erunt, sumam mihi oratiunculam aliquam Ciceronis, in qua usum aliquem horum præceptorum videre possimus. Interea (paucorum enim dierum futurum negotium est) absolvam incœptam a me, vestra causa, Auditores, Latinam interpretationem secundi horum librorum, eamque divulgabo: ne quis vestrum Græci sermonis ignoratione a cognoscendis Aristotelis præceptis absterreatur. Ac vobis quidem, Adolescentes, utcumque satisfecisse me; neque meam hanc disputationem vobis aut injucundam aut inutilem fuisse confido. His autem magnis ac præstantibus Viris, qui præsentia sua locum hunc cohonestare dignati, nihil ex me, quod gravitate atque amplitudine sua dignum esset, audire potuerunt, quam tandem referendæ gratiæ rationem inibimus? Pareamus potius Aristotelis præcepto, qui hoc ipso in libro de iis, quæ supra vires sunt, ne cogitationem quidem suscipiendam monet: & multo plus eis non debere confessi, quam exsolvere ulla ratione possimus, hoc saltem eis referamus, ne eos a gravioribus negotiis, quæ honoris nostri gratia omiserunt, avocatos, diutius retineamus.

CUM EXPOSITURUS ESSET ORATIONEM CICERONIS PRO REGE DEJOTARO AD C. CÆSAREM.

ORATIO X.

(legitur in fine Comment. Mureti in libros Rhetor. Aristot. & quæ illis accesserunt, p. 597.

SOcrates apud Platonem in Timæo sic natura comparatum esse ait, ut, qui pulchras animalium formas alicubi periti artificis manu aut sculptas aut pictas viderunt, aut etiam animalia ipsa, viva quidem, sed quiescentia, mirabili quodam studio teneantur spectandi eadem moventia se, & aliquid eorum, quæ ipsorum naturæ consentanea sunt, obeuntia: ideoque se post illam copiosissi-

mam & eruditissimam de perfecta Republica disputationem, quam decem libris Plato complexus est, sibi plene satisfactum non putare, nisi vivam quodammodo eamdem Rempublicam videat, & præcepta, quibus eam ipsemet informaverat, exsequentem. Idem Vobis quoque usu venire facile adducor, ut credam: ut cum superioribus mensibus multa eloquentiæ præcepta cognoveritis, eloquentiamque ipsam aut quasi depictam, aut quasi quiescentem intuiti sitis, eamdem nunc vivam ac spirantem, & præclara illa quę ex Aristotele audistis exercentem, spectare cupiatis. Faciam igitur, quantum quidem vires meæ ferent, id quod & velle vos, & merito velle arbitror, & antequam aggrediar ad explicandum secundum ejusdem Philosophi librum de arte dicendi, eorum quæ pervolutando libro primo didicimus, specimen vobis aliquod in hac brevi Ciceronis Oratione exhibebo, ut tanto postea avidiores & alacriores ad eas, quæ reliqua sunt, cognoscenda veniatis. Sed quia, ut eas regiones, in quibus versamur, & eos homines, quibuscum vivimus, ita ea loca usque homines, de quibus quotidie audimus, nosse jucundum est: principio quædam de Gallogræcia, in qua regnavit Dejotarus; tum de ipso Dejotaro nonnulla dicam, quæ neque ipsa per se cognitu indigna sint, & quasi facem præferant nobis ad hanc Orationem facilius intelligendam.

Galatia igitur, quæ alio nomine Gallogræcia vocatur Asiæ regio est, Phrygiæ, Bithyniæ, & Armeniæ minori contermina, dicta ex eo, quod illam antiquissimis temporibus Tectosages, & alii quidam Galliæ populi, pulsis indigenis, occuparunt. Ita enim apud Suidam legimus: cum tanta hominum multitudo excrevisset in Gallia, ut regio ipsa, quamvis ferax, vix eis alendis suffectus videretur, trecenta Gallorum millia in Asiam venisse, & sedes posuisse ea in parte, quæ ex ipsis Galatia aut Gallogræcia vocata est. Qua de re verba hæc sunt Lactantii libro tertio ad Probum: Galli antiquitus a candore corporis Galatæ nuncupabantur, & Sibylla siccos appellat. Quod significare voluit Poeta, cum ait:

Galli per dumos aderant, arcemque tenebant.
Defensi tenebris & dono noctis opacæ.
Aurea cæsaries ollis, atque aurea vestis:
Virgatis lucent sagulis: tum lactea colla
Auro innectuntur:

cum

cum posset dicere *candida*. Hinc utique Gallia provincia; in quam Galli aliquando venientes cum Græcis se miscuerunt. S. Hieronymus in lib. de locis Hebraicis: Galatia provincia Asiæ, a Gallis vocabulum trahens, qui in auxilium a Rege Bithyniæ evocati, regnum cum eo, parta victoria, diviserunt, sicque deinde Græcis admixti, primo Gallogræci, postea Galatæ sunt appellati. Eorum metropolis est Ancyra. Temporibus S. Hieronymi non Græce, sed Trevirorum lingua adhuc loquebantur, post tantum temporis intervallum adhuc ipso vocis sono testantem originem suam. Eum, quo duce profecti sunt, alii Brenum, alii Leonem, Strabo Leonorium vocat. Qui & ipse lib. 12. iisdem narratis ait, eam olim divisam fuisse in quatuor tetrarchias inde in tres, in duas; totam tandem cessisse Dejotaro, ac postremo in provinciæ formam redactam esse. Sed Hirtius, eam occupatam fuisse a Dejotaro, aliis tetrarchis id injuria fieri querentibus. De quo ipso Dejotaro tempus est pauca dicendi.

Adjuverat Imperatores Romanos toto vitæ suæ tempore in iis bellis, quæ Romani in Asia gesserant, & ipse vicissim a Romanis Rex ut tetrarcha factus, & magna parte regni auctus fuerat. Donaverat etiam ei sive Pompejus, sive Senatus Armeniam minorem, & multa decreta honorificentissima in eum facta erant. Auctor tum idem Strabo lib. 12. tum Cicero, cujus hæc sunt ad finem hujus Orationis: *Quæ enim fortuna, aut quis casus, aut quæ tanta possit injuria omnium Imperatorum de Dejotaro decreta delere? ab omnibus enim est ornatus, qui postquam in castris esse potuit per ætatem, in Asia, Cappadocia, Ponto, Cilicia, Syria bella gesserunt, &c.* Eumdem in Oratione de harusp. responsis sæpe a Senatu regali nomine dignum existimatum, clarissimorum Imperatorum testimoniis ornatum esse dicit. In hac ipsa: *Habebantur autem non solum tetrarchus nobilis, sed etiam optimus paterfamilias, & diligentissimus agricola & pecuarius* (a). De eo, de harusp. resp. *Quem unum habemus in orbe terrarum fidelissimum huic imperio atque amantissimum nostri nomini regem.* Et Philip. II. *Dejotari regis & patris & filii & magnus, & nostro more instructus exercitus, summa in filio spes summa ingenii indoles, summa virtus. Quid de patre dicam, cujus benevolentia in populum Romanum est ipsius æqualis ætati? Qui non solum socius Imperatorum nostrorum fuit in bellis, verum etiam dux copiarum suarum. Quæ de illo viro Sylla,*

quæ Murena, quæ Servilius, quæ Lucullus, quam ornate quam honorifice quam graviter sæpe in Senatu prædicaverunt! Quid de Cn. Pompejo loquar? qui unum Dejotarum in toto orbe terrarum ex animo amicum, vereque benevolum, unum fidelem populo Romano judicavit. Inter cætera autem Pompejum in Mithridatico bello egregie adjuverat, & ob id Armeniæ minoris regno donatus erat *b*). Fuit peritissimus auspiciorum. Nihil nisi auspicato gerebat. Itaque revocatus aquilæ volatu, cubiculum noctu corruit *c*). Adjuvit Pompejum in bello civili, & ipse in pugna Pharsalica præsens fuit *d*). Cæsarem eodem tempore & hostem & hospitem vidit *e*): cumque ob id a Cæsare & pecunia & parte regni mulctatus esset, negabat tamen, se auspiciorum, quæ sibi ad Pompejum proficiscenti facta essent, pœnitere *f*). Ignovit tamen ei Cæsar, cum Pharnaci ignoscere noluerit g), & ei partem dedit eorum, quę Pharnaci abstulerat. Dejotarus mortuo Cæsare sua recuperavit *h*). Adjuvit Brutum, cum Cassium noluisset, extreme senex *i*). Dictum ipsius in Crassum adversus Parthos proficiscentem *k*). Crudelitas in filios *l*), item in Castorem Saocondarium generum & in filiam suam *m*). Accusatus est a nepote, quod Cesarem domi suæ interficere voluisset. Defenderunt Cicero & Brutus.

* *Satis apparet Orationem hanc affectam potius a Mureto, quam perfectam, extrema præcipue sui parte delineatam, quam elaboratam nos habere. Itaque faciendum putavimus, ut auctorum citationes, atque id genus alia, quæ adscripsisse Auctor videtur magis ut memoriæ consuleret suæ, quam ut ad Auditores efferrentur, e textu, in quem recepta legebantur, rejiceremus in has lineas extremas. Locum cuique suum facile assignabunt litteræ adjectæ.*

a) Nota ad hoc locum Salustii, & bonum agricolam, bonumque colonum & laudes Agricolæ apud Plinium, & de Agesilao, quæ apud Xenophontem. *b*) Eutrop. lib. 6. *c*) 1. de Divinat. *d*) in hac orat. & Hirtius, & alii. *e*) 1. de Divinat. *f*) ibidem. g) Hirtius. *h*) secunda Philipp. *i*) Dio lib. XLVII. *k*) Plutarchus in Crasso. *l*) Plutarch. ϛωιχ. ἐναντιωμ. Ego cap. pen. lib. VIII. Var. Lect. *m*) Strabo lib. XII.

AUSPI-

Auspicaturus Librum Secundum Rhetoricorum Aristotelis.

ORATIO XI.

(quæ jam accessit e Comment. in Rhet. Arist. p. 110.)

ETsi, ex quo huic muneri præpositum sum, sedulo semper operam dedi, ut eos vobis scriptores proponerem! ex quorum tractatione maximam ad vos utilitatem perventuram putarem: nunquam tamen mihi quidquam suscepisse videor, quod vobis fructuosius fore considerem, quam hanc, in quam hodie ingredior, explicationem secundi libri Aristotelis de arte dicendi. Ita enim judico, non tantum ad bene dicendum, quod ipsa libri pollicetur inscriptio, sed ad vitam bene ac prudenter dirigendam, si quis ex omnibus veterum scriptis optima quæque seligens, singula cum singulis conferat, nihil hoc libro utilius posse reperiri. Ac ne quis a me fortassis hæc dici putet magis ad excitanda vestra studia, & ad faciendam mihi audientiam, quam quod ita se res habeat: quæso obtestorque vos, ut attente me audiatis, dum &, quæ superiore libro tractata sunt, brevissime repeto, & hujus summa capita propono: quo facilius ac certius ipsimet judicetis, fucum vobis non fieri, neque me quidquam, quod præstiturus non sim, polliceri.

Cum igitur Rhetoricam definiisset Aristoteles vim videndi, quicquid in quaque re accomadatum esset ad finem oratione faciendam; eorum, quibus id orator consequi posset, duo genera esse dixit: unum eorum, quæ tota in dicentis artificio posita essent; alterum eorum, quæ tractarentur quidem ab oratore, sed tamen ipsius ingenio non excogitarentur. Arte sua perficere debet Orator, ut ab Auditoribus vir bonus habeatur, eisque amicus, (non enim fere quisquam ei facile credit, quem aut malitiosum & fallacem aut sibi parum amicum putat) & ut in eorum animis aut spem, aut metum, aut iram, aut misericordiam concitet, aut ita, ut uno verbo dicam, eos afficiat, quemadmodum expedire intelligit ad id, quod vult, facilius obtinendum, & ut id ipsum, quod probare vult, rationibus & argumentis aut demonstret, aut demonstrare videatur. Ad rem demonstrandam duobus

bus tanquam instrumentis utitur, enthymemate & exemplo. Enthymemata ducuntur ex verisimilibus, & ex signis. Verisimilia vocat communes quasdam sententias de rebus, quæ geruntur in vita, aut omnium, aut plurimorum judicio comprobatas. Signa sunt, quæ aut necessario, aut probabiliter arguunt, ita esse ut dicimus. Exemplum est unius aut plurium rerum similium collatio, pertinens ad id, quod volumus, comprobandum. Horum omnium vi atque natura diligenter explicata tradidit, eorum verisimilium, quæ in promptu quasique in numerato habere debeat Orator, ut ex eis argumenta depromat, duplex esse discrimen. Nam cum dicendi genera plura sint, quædam ex illis communibus sententiis, quæ verisimilia vocamus ejusmodi sunt, ut ex eis, in quocumque dicendi genere versetur Orator, aliquid sumere licet; quædam proprie ad hoc aut illud genus accommodatæ. Utrasque earum communi quidem nomine vocabat locos: sed tamen illas communiores ac latius patentes, locos potius dici voluit; has restrictiores & singulorum generum proprias, potius formas, aut certe cum hac additione, locos cujusque generis proprios. Quos cum priore loco tradere instituisset, prius docendum fuit, quot, quæque essent præcipua dicendi genera. Tria igitur esse dixit, Deliberativum, Judiciale, & id, quod a Latinis non satis apto vocabulo Demonstrativum vocatur. Deliberationi proposita est utilitas; Judicia tractanti justitia & æquitas; Laudatori honestas. Deliberationum publicarum (eas enim præcipue spectabat) quinque fere genera esse dixit: aut enim deliberari de vectigalibus, aut bello & pace, aut de custodia regionis, aut de iis, quæ importanda vel exportanda sunt, aut de legibus ferendis. Tum admirabili sapientia indicavit, quæcumque cognoscenda sunt Oratori, aut iis omnibus de rebus graviter & cum dignitate verba facere possit. Ac quoniam omnis deliberatio aut ad felicitatem, aut ad aliquam partem felicitatis refertur; tum ipsius felicitatis multas definitiones vulgo receptas exposuit, tum partes, quibus ea constare creditur, accurate ac diligenter persecutus est; tum denique tam multos nobis locos tradidit, ex quibus argumenta repetentes aut simpliciter bonum esse aliquid, aut in comparatione altero melius esse doceamus, ut potius obruisse nos copia, quam quidquam, quod ad nos explendos pertineret, omisisse videatur. Postremo quoniam ea oratio optime

ptime ac facillime combibitur animis, quæ quam maxime ad mores eorum, qui audiunt, accomodata est: docuit nos, quot genera sint Rerumpublicarum, & qui cujusque Reipublicæ mores, ut eis cognitis effingamus nos, quod possumus, ad earum similitudinem; quæque maxime conveniunt moribus ejus civitatis, in qua dicemus, ea maxime in dicendo sequamur. Ita absoluto deliberativo genere, in id, quod demonstrativum vocatur, ingressus est; & de honestate ac turpitudine, de virtute ac vitio, deque iis etiam, quæ cum eorum utroque conjuncta sunt, copiose disputavit, ut nemini, qui, quæ ab eo dicta sunt, & bene perceperit, & usu ac meditatione confirmaverit, unquam de talibus dicere volenti deesse possit oratio. Quod autem principio dixerat, enitendum esse persuadere volenti, ut probitatis opinionem sibi ipso orationis genere conciliet, id quomodo præstari queat, monuit, ex iis ipsis intelligi posse. Nam quibus rationibus alteri, iisdem sibi quoque comparare quisque probitatis opinionem potest. Inde ventum est ad judiciorum tractationem, quæ cum fere tota in juris & injuriæ distinctione versetur, principio docuit, quid sit injuriam facere, & ejus, quam attulerat, definitionis singulas partes subtilissime persecutus est. Deinde quia fere accidit, ut homines ad imponendam aliis injuriam aut utilitatis alicujus aut voluptatis proposita specie moveantur; & de utilitate in præceptis deliberativi generis abunde dictum erat: explicandum sibi putavit, quidnam esset voluptas, & quæ efficientia voluptatis, & quomodo eorum unoquoque homines ad faciendam injuriam incitentur. Quibus absolutis, quomodo etiam affecti homines ipsi facile adducantur ad faciendam injuriam, quæsiit, docuitque, si & possint, & spem celandi, aut, si res detecta fuerit, facile evadendi habeant, ita ut aut ne pœnas dent, aut judicii levior pœna sit, quam facti præmium, facile eos ad faciendam injuriam impelli; tum quomodo quisque ita sibi de se persuadere possit, indicavit. Deinde defendendi ratione tradidit: ut aut neget quis se fecisse, aut non id fecisse, aut jure fecisse contendat. Secuta inde disputatio de æquo & bono, ut qui jure ipso causam suam tueri se posse diffidit, æquitate defendat. Inde comparate de majore & minore injuria: ubi cuncta tradita sunt, quæ eo pertinent, ut injuria aliqua major minorve videatur. Subjecit postremo tractationem τῶν ἀτέχνων

quæ

quæ ſunt quinque: νόμοι, μάρτυρες, συνθῆκαι; βάσανοι, ὅρκος. Hæc ſumma eſt primi libri. Nunc quid in ſecundo agatur, cognoſcite.

Tria ſunt, quæ fidem conciliant: argumenta & probationes; opinio de eo, qui dicit; & affectio eorum, qui audiunt. De argumentis & probationibus dictum eſt De eo, qui dicit tria eos opinari oportet: bonum virum eſſe, & prudentem & amicum ſibi. Quo modo vir bonus & prudens videri poſſit, ſupra dictum eſt. Amor ac benevolentia affectio quædam animi eſt. Eadem igitur opera exponemus, & quomodo cæteros animi motus concitare poſſimus in audientibus, & quomodo efficere, ut & ipſi nos ament, & nos ſibi velle opinentur. Ergo de motibus animorum diſſerendum eſt. Sunt autem animorum motus ut ira, miſericordia, lenitas, amor, odium, metus, confidentia, verecundia, inverecundia, gratia, indignatio, invidentia, ἐπιχαιρεκακία, æmulatio, & ſimilia. Horum cujuſque tripartita tractatio eſt.

Mores juvenum, ſenum, ἀκμαζόντων, nobilium, divitum, potentum, fortunatorum.

Loci communes περὶ δυνατοῦ καὶ ἀδυνάτου. περὶ μεγέθους. περὶ τοῦ γεγονέναι ἢ μή: καὶ ἔσεσθαι ἢ μή. περὶ ἐνθυμημάτων κοινῆ, καὶ περὶ παραδειγμάτων. De his prius.

Παραδειγμάτων εἴδη δύο, τὰ πεπραγμένα λέγειν, & τὰ εὑρεθέντα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ λέγοντος. hujus duo genera, παραβολαὶ καὶ λόγοι.

Quando præponenda exempla, quando ſubjungenda. περὶ γνωμολογίας. Quid ſententia ſit, quotque ſententiarum genera, & quibus conveniat γνωμολογεῖν.

Περὶ ἐνθυμημάτων κοινῆ. Ad copiam. Plane cognoſcendæ omnes partes cauſæ. Quare neceſſe eſt habere magnam copiam propoſitionum contemperatam ad ea, quæ frequenter incidunt. περὶ δὲ τῶν ἐξ ὑπογύου, eodem modo quærere.

Enthymema τὸ μὲν δεικτικόν. τὸ δὲ ἐλεγκτικόν. Ergo de utroque. Inde de iis, quæ videntur Enthymemata, ſed non ſunt. Deinde de ſolutione, quæ duplex eſt, δι' ἀντισυλλισμοῦ δι' ἐνστάσεως. Hæc quomodo proſint ad dicendum, & quomodo poſſint ad prudentiam valere, docet.

EXPLICATURUS LIBROS ARISTOTELIS DE REPUBLICA.

ORATIO XII. (*alias* IX.)

Habita Romæ Prid. Non. Nov. MDLXXVIII.

IN rebus humanis nihil esse mente ac ratione præstantius, nihil divinius, summo semper consensu sapientissimi homines judicarunt. Quin etiam veterum nonnulli cum expressam in ea divinitatis imaginem cernerent, neque tantum ingenii acumine valerent, ut exemplar ipsum & id quod ex eo ductum, quasique effictum esset, discernere ac dijudicare possent: mentes nostras ex divina mente delibatas ac decerptas, ipsiusque rerum omnium opificis Dei particulas quasdam esse dixerunt. At illi quidem & de hominibus nimis elate, ac superbe, & de Deo parum pie religioseque senserunt: qui & homines Deo exæquare conarentur, & non intelligerent, ista distractio & dilaceratio quantopere aliena esset a natura omnium longe simplicissima, maximeque una; neque viderent quantam in se impietatem susciperent, qui si stultitiam suam pertinaciter tueri vellent, necesse haberent fateri partem aliquam Dei interdum & vitiorum maculis contaminari, & apud inferos pœnas luere ab ipsomet Deo improbitati & nequitiæ constitutas. Quæ ut cogitare, summæ amentiæ atque impietatis foret, ita illud sine ulla dubitatione verissimum est, admirabilem quamdam esse humanæ mentis præstantiam: neque in iis omnibus, quæ infra lunam sunt, mente ac ratione superius quidquam posse reperiri. Ea genus humanum cætera animalia superat, eaque illis omnibus præest, quamvis aliis rebus ab eorum plerisque superetur. Vincit hominem celeritate cervus, taurus robore, utroque leo; neque quisquam nostrum aut visu lyncas æquaverit, aut talpas auditu, aut odoratu canes; neque tamen hæc obstant, quo minus & has, & alias animantes in potestatem nostram perducamus, earumque vel carnibus vescamur, vel corio tegamur, vel eis ad varia ministeria utamur. Leones ipsos multi ad currum junxerunt, quidam etiam eis tanquam mulis clitellariis ad onera convehenda usi esse dicuntur. Neque tantum armatas cornibus,

den-

dentibus, ungulis feras e speluncis & latibulis suis extrahimus, sed maria ipsa scrutamur, sed elatas pennis in sublime volucres consequimur tamen & configimus, aut aliis artibus captas famulari cogimus aut voluptati, aut utilitatibus nostris. Tanta vis ac potestas mentis est: tantum in cætera omnia imperium rationi ac consilio a natura tributum est. Quin etiam ex omni hominum numero, qui mente ac consilio cæteris antecelluerunt, iis in omni ætate rerum summa permissa est, iis habenæ concreditæ, iis tradita gubernacula: ii supra cæteros quasi Deorum loco habiti, ii semper imperium in alios multo robustiores ac potentiores, ne ipsis quidem, dummodo ita esse crederent, repugnantibus, sed se etiam ultro subjicientibus exercuerunt. Lycurgum quidem, cum ingrederetur templum Apollinis Delphici, sacerdos, quæ ei templo præerat, versibus quibusdam affata esse traditur, quibus ambigere se dicebat, Deum ne illum an hominem appellaret, & eo tamen inclinare ac propendere, ut Deum potius quam hominem esse arbitraretur. Neque tamen aut ipse inter Lacedæmonios, aut inter Athenienses Solon, aut inter Locrenses Zaleucus, aut eorum quisquam, qui civibus suis leges tulisse memorantur, viribus corporis inter suos excelluerunt, sed vi mentis ac consilii illam sibi tantam auctoritatem potentiamque pepererunt. Est hic admirabilis rerum ordo a præpotente Deo constitutus, ut, quæ præstantiora sunt, imperent, quæ deteriora, serviant. Præstant autem animata inanimis, sentientia non sentientibus, mente prædita mente carentibus, & ex iis ipsis, quæ mente prædita sunt, ut cujusque mens perfectior est, ita in sui generis alia æterna quadam & immutabili naturæ ipsius lege dominantur. Uniuscujusque autem rei perfectio est sua cujusque virtus. Quare & quæ virtus propria est mentis humanæ, eadem illius perfectio atque absolutio est. Quam igitur humanæ mentis virtutem esse dicemus, aut quam illius reperiendæ rationem inibimus? Nempe si oculi virtutem quæreremus, constitueremus ante omnia, quodnam esset proprium opus oculi, quod munus, quæ functio: quo semel posito ac constituto, tum deinde, quæ oculi affectio causa esset, ut oculus optime suo munere fungeretur; eam affectionem virtutem esse oculi diceremus. Mentis opus est videre, cernere, intelligere, causarum, & eorum quæ fiunt ex causis, ordinem ac connexionem intueri. Sed eorum,

rum, quæ mente cernuntur, tria genera sunt: unum eorum, quorum cognitione & intelligentia ita pascimur, ut in ea conquiescamus, neque spectemus alio: alterum eorum, quæ ad actionem; tertium eorum, quæ ad molitionem alicujus operis effectionemque referuntur. Primi generis sunt, quæ de primo rerum ortu ac principiis, de corporibus cœlestibus, de causis imbrium, ventorum, grandinum, ejusdemque generis aliis a Philosophis disputantur. Ad actionem pertinent, quæ de instituenda vita conformandisque moribus, de omni genere officii, de virtutibus denique ac vitiis differuntur. Ad operum autem effectionem, quæ fabrorum, architectorum, fusorum, pictorum, statuariorum & talium opificum præceptis continentur. Sed qui se homines sublimium & abditarum rerum tractationi dediderunt, omnemque vim ingenii ad earum pervestigationem contulerunt, eos admirantur quidem cæteri ut magnos & sapientes viros, neque tamen se propterea illis regendos, gubernandosque permittunt. Neque quisquam ex omni memoria reperietur, ad quem cives sui, quod eximius geometra esset, aut astrologus, aut physicus, imperium detulisse dicantur. Multoque minus artificibus habetur is honos, qui quamlibet in suo genere excellant, si tamen nihil aliud habeant, quod in censum deferant, in sordidissima civitatis parte numerantur. Ac sæpe opera potius miramur quam artifices ipsos, ut Doryphorum, quam Polycletum; Jovem Olympium, quam Phidiam. Sciteque & sapienter Plutarchus, *Si quis*, inquit, *honeste ac liberaliter educatus adolescens aut tabulam aut signum egregii operi inspiciat, mirabitur ille quidem & commendabit operis elegantiam, sed nunquam tamen illius pictoris aut statuarii, cujus id opus esse dicitur, similem esse se optabit. At si aliquam Demosthenis orationem, aut aliquem Platonis dialogum legat, multoque magis si Cimonis, Miltiadis, Themistoclis res gestas audiat, non tantum admirabitur talium operum pulchritudinem, sed omnibus votis optabit, se eorum, qui illa scripserunt, gesseruntve, quam simillimum esse.* Quod si & aliqua mentis virtus est, quæ hominem efficit aptum ad imperandum, & ea laus neque iis, quæ in sublimium rerum tractatione ita defixæ sunt, ut se nunquam ad hæc inferiora demittam, neque iis, quæ in opere faciendo occupate, tribui potest: restat, ut prudentiæ, quæ actiones hominum dirigit, rerum humanarum rectio ac procuratio debeatur. Recte

ſte igitur principes Philoſophorum Plato & Ariſtoteles prudentiam imperantium propriam eſſe dixerunt. Sed prudentiæ tripartita vis eſt. Alia enim, cujus præcepta docent, quomodo quis vitam ſuam privatim inſtituere debeat; alia ad rationem adminiſtrandæ rei familiaris pertinet; alia ad regendas ac temperandas civitates. Hæc autem ad unum eumdemque finem omnia diriguntur, id eſt, ad felicitatem. Sed interdum agitur de felicitate unius hominis; interdum quomodo id ipſum bonum toti familiæ comparetur; interdum quomodo civitati. Semper autem partes referuntur ad totum: neque aliam ob cauſam bene eſſe huic aut illi parti cupimus, quam ut bene ſit etiam toti. Totum enim parte aliqua carere poteſt: at toto ſublato una interire partes omnes neceſſe eſt. Ex quo fit, ut ſingulorum felicitas referatur ad felicitatem totius familiæ: familiarum, ad felicitatem totius civitatis. Quam enim rationem habet unus ex familia ad familiam, eamdem habet familia ad civitatem. Quanto igitur universæ civitatis bonum unius aut civis, aut familiæ bono ſuperius eſt, tanto politice (ita enim eam Græco quidem, ſed quod jampridem jus togæ impetravit, vocabulo nominant) cæteris prudentiæ partibus antecellit. Ac libros quidem Ethicorum Ariſtotelis ad Nicomachum, quibus ea, quæ ad ſingulos pertinent, eruditiſſime & copioſiſſime explicata continentur, interpretari cœpi hac ipſa in ſchola quatuordecim abhinc annis. Juvatque me memoria repetere tempus illud, cum tanti ad me concurſus fierent, quanti multis annis antea ad neminem facti erant; cum tanta quotidie multitudo conflueret, ut eam locus ipſe vix caperet: eaque non adoleſcentium modo diſcendi cupidorum, (quorum nonnulli multo facti meliores magiſtro, quæ tunc ex me diſcebant, ipſi hodie alios docent; nonnulli etiam ad magnas reipublicæ partes admoti, quæ tunc audiebant, ea nunc re ac factis exſequuntur) ſed & ſenum primæ auctoritatis, ſummæque eruditionis, qui & præſentia ſua cohoneſtabant diſputationes meas, & exemplo ſuo juvenum animos ad honeſtarum artium ſtudium excitabant. Neque hæc gloriandi cauſa dico: ſed quod magno cum animi mei dolore videam, quantopere converſa ac commutata ſit rerum facies, cum ita refrixerit ac relanguerit in hac quidem urbe impetus hominum ad hæc ſtudia, ut niſi Deus labentibus & ad interitum vergentibus lit-

litteris opis aliquid attulerit, summa omnium bonarum artium ignoratio brevi tempore consecutura videatur. Quid enim est, cur quisquam meliora sperare, aut cur non etiam graviora metuere debeat? Negligitur lingua Latina, quæ patrum ac nostra etiam memoria ita florebat, ut nusquam propemodum homines nisi Romæ bene Latine aut loqui aut scribere putarentur. Græca, cujus discendæ causa vir sempiterna laude dignissimus Petrus Bembus, cum adhuc adolescens esset, in Siciliam profectus est, quod ibi meliores illius magistros esse audierat: cùm multi illis temporibus eadem de causa usque in Græciam proficiscerentur; cujus in hac urbe conservandæ aut potius conserendæ gratia Leo X. cujus nomen apud omnes litterarum amantes in perpetua veneratione esse debet, ex ultima Græcia accersivit huc homines eruditissimos, & lectam ingeniosorum adolescentum manum: Græca inquam lingua, omnis elegantiæ magistra, omnium ingenuarum ac liberalium artium parens, altrix, conservatrix, ita jam jacet ac sordet, ut, qui eam docent, soli prope in scholis relinquantur. Stulti adolescentes Latinæ linguæ vix primis elementis utcumque perceptis, Græca ne salutata quidem, aut statim valere jussa, ad iuris prudentiam aut ad medendi artem properant, illic tantum gloriæ, illic divitiarum certissimam spem propositam dictitantes. Stultiores liberis patres ultro adjuvant præpoperam & inconsultam filiorum cupiditatem, quasi verentes, ne quando penuria sit in civitate hominum, qui aut lites aut morbes ferant; & aut ægrotos remediis, aut formulis ac cautionibus patrimonia jugulent. Oppugnantur interea litteræ a non unius generis hostibus: quorum alii aperto Marte eas insectantur, alii cuniculis, cum aliud agere se simulent, earum exstinctionem ac dispersitionem moliuntur. Sed omittam hæc, quæ nullius orationes satis dolenter deplorari queunt, referamque me ad propositum, a quo me rei ad vos, Adolescentes, maxime pertinentis recordatio longius fortasse quam par erat abduxit. Interpretatus sum, ut dixi, jampridem libros Ethicorum: nunc autem libros Politicorum, qui cum illis continuati ac connexi sunt, quantum vires meæ ferent, illustrare, vobisque ad eos intelligendos quasi facem præferre decrevi. In eis summus Philosophus ea quidem, quæ ad rationem rei domesticæ pertinent, modice delibavit: quæ autem ad

Rempublicam, uberrime ac copiosissime persecutus est. Summam totius operis breviter, ut soleo, exponere In animo erat: sed, ut diei tempus est, si vos diutius detinere perrexero, obstrepetis. In crastinum igitur differam, jamque finem dicendi faciam: si prius quædam, quæ prætermittere non possum, quanta maxima potero brevitate, perstrinxero. Deum hominesque testor, Auditores, me omnia sedulo facere neque labori ac vigiliis parcere, neque interdum ipsius valetudinis rationem habere, ut vestris utilitatibus serviam. Voculas hominum aut malevolorum, aut qu d dicant non satis intelligentium, qui meam docendi rationem calumniantur, vellentque, me tempus consumere in quibusdam puerilibus ineptiis, quibus trivialium ludimagistrorum scholæ assidue personant, facile contemno. τὸ γάρ εὖ μετ' ἐμοῦ, ait nescio quis apud Aristophanem. Et habeo non subscriptores atque adstipulatores, sed auctores potius hujus sententiæ meæ eos viros, quorum auctoritate tutus totum istud sermonum genus non extimesco. Propono vobis gravissimorum scriptorum libros utilissimos, & aptissimos ad veram & solidam laudem eloquentiæ comparandam. In eis tractandis & explicandis ita versor: nolo quidquam φορτικώτερον dicere: sed ita certe, ut de toto isto allatratorum genere dicere audeam: Μωμήσεταί τις θᾶσσον ἢ μιμήσεται. Qui libros Rhetoricorum ad Herennium, aut aliquam Ciceronis orationem exponere, & in generibus ac statibus causarum, & in figuris ac tropis indicandis μειρακιεύεσθαι possint, nunquam vobis defuturi sunt: qui ea præstare, quæ nos aut præstamus, aut præstare conamur, non semper adfuturi. Ego, ne quid, quod mearum partium sit, a me desiderari possit, operam dabo. Vos cogitate id, quod apud Hippocratem scriptum est: non satis esse ad morbos sanandos, si medicus recte ac diligenter munus suum obeat, nisi & ab ægroto ipso, & ab eis, qui ei adsident, communi opera ac diligentia medici conatus adjuventur.

INTERPRETATURUS C. SALLUSTIUM DE CATILINÆ CONJURATIONE.

ORATIO XIII. (*alias* X.)

Habita Romæ III. *Non. Nov.* MDLXXVIII.

ADvenit tandem illud vobis quoque, ut opinor, Auditores, sed mihi certe, exoptatissimum tempus, quo diu jam intermissas exercitationes nostras, & studia, haud facile dixerim, honestatis an suavitatis pleniora, reputamus. Juvat hanc, mihi circumfusam, incensam ac flagrantem siti bonarum artium, cupidam veræ ac solidæ laudis & gloriæ, ore ipso atque oculis omnia me summa sperare de alacritate & industria sua jubentem lectissimorum adolescentum coronam intueri; juvat adspici; juvat audiri; juvat in talibus ingeniis excolendis; quicquid ingravescens ætas virium reliquerit, collocare. An agricolæ cum teneras arbores a se cultas ad justam sese proceritatem paulatim attollentes vident, efferuntur gaudio; pastoris pectus, gregis sibi commissi lætitiam ac fœcunditatem intuentis, tacita voluptate perfunditur; qui alumnos suos vigentes ac florentes adspiciunt, afficiuntur intimis sensibus, & juventutem illorum, suam quodammodo juventutem esse ducentes, excussa senectute, recalescunt: ego, Adolescentes optimi, e vestro in litteris profectu ac progressu non idem mihi usu venire fatear? Neque mihi sane dubium est, quin plerisque vestrum quadrimestre illud tempus, quod nobis quotannis, ex vetere instituto, solutum ac liberum conceditur, justo longius visum sit: iis nimirum, quibus amor virtutis ac litterarum in visceribus ac medullis defixus indit, quibus cor saucium est cœlestis illius Cupidinis sagitta,

Quos tetigit jactu certus ad ossa Deus.

ut Umber Poeta loquitur. Quam sæpe eorum unumquemque credibile est secum in animo Horatiana illa reputasse:

Ut nos longa, quibus mentitur amica; deisque
Longa videtur opus debentibus: ut piger annus
Pupillis, quo dura premit custodia matrum:
Sic mihi tarda fluunt, ingrataque tempora, quæ spem
Consiliumque morantur agendi graviter.

Macti este animo ac virtute, Juvenes, quibuscumque sæpe in mentem ista venerunt; quibus jucunda industria est, odiosa cessatio; quibus labori quies est, labor quieti; qui tum denique vita ac spiritu frui vobis videmini cum in litteris tempus omne consumitis; qui eo estis animorum ardore, ut in illa directa & ardua, & ut ait Hesiodus, ad virtutem via nusquam strigare, nusquam interjungere, sed eam uno tempore ac spiritu totam, si fieri posset, exhaurire ac superare cuperetis. Hac via veteres illi, quos admiramur ac suspicimus, sapientiæ proceres vulgo sese exemerunt; hac se supra cæteros mortales extulerunt; hac gradientes, non modo floruerunt inter æquales suos, sed in omnem posteritatem nomen sibi ac decus immortale pepererunt. Cujus autem ignaviæ fuerit, eos quidem, ut magnos quosdam, ac præstantes viros, laudare ac deprædicare: & tamen torpere ac marcescere otio malle, quam ut eorum similes evadamus, operam date? Non est ejusdem animi industriam laudare & otium amplecti; non serio laudat, qui non & concupiscit; non ex animo admiratur, qui non & imitatur. At bene, quod ex isto numero multi non otiosi veterum laudatores, sed strenui potius imitatores, non tam ad præclara studia cohortandi estis, quam exemplo vestro excitare ipsi alios ac cohortari potestis. Itaque pro certo habeo, totum id tempus, quo nobis huc per calores convenire non licuit, non tamen a vobis languori ac desidiæ datum, sed, quatenus licuit, earum ipsarum artium, quarum amore flagratis, umbratili ac domestica exercitatione traductum. Sic agricolæ, ubi tempestates malæ sunt, cum opus fieri non potest, sub tecto tamen, quod agant, reperiunt, ac ne ipsos quidem festos dies sibi prorsus inutiles effluere patiuntur. Sic milites, ubi eos horrifer aquilonis stridor in hiberna compulsos, a bellicis muneribus avocavit, quotidie tamen aut cursu, aut saltu, aut ad palum exercentur, aut fictis inter se præliorum imaginibus dimicant, aut gladios acuunt, aut arma poliunt, quæ denique in bello usui futura sunt, ea omnia in pace meditantur. Quod ego ut mihi de vobis polliceri audeo, ita vobis de me plane confirmare possum: neque enim mihi minus otiosa ulla pars anni fuit, quam quæ ad quietem concessa videbatur. Libuit mihi istorum potentum consuetudinem imitari, & tentare, num, quas illis æstatis tempore voluptates di-

vitiarum ſuarum magnitudo præſtat, eaſdem mihi in re curta ac tenui ſtudia mea ſuppeditare poſſent. Igitur ut illi ea tempeſtate anni montoſa & altiora loca & ſaltuum ac nemorum opacitatem conſectantur: ſic & ego Heliconios colles & avia Pieridum loca peragrans, æſtum ambitionis avaritiæque vitabam. Ut illi ad fontium aut fluminum capita ſtrati, cantibus avicularum animum oblectant: ſic & ego ad illos ſacros & vulgo ignotos fontes, ex quibus omnis elegantia omniſque humanitas in vitam hominum fluxit, molliter compoſitus ex illo ambroſio veterum Poetarum cantu incredibilem animi voluptatem hauriebam. Ut illi venatu aucupiove intenti prædas agunt, quibus menſam inſtructiorem faciant, ſic & ego, quibus mentem inſtruerem, e ſapientiſſimorum hominum monumentis quotidie aucupabar. O ſtudia noſtra, Auditores, non utilia tantum ac fructuoſa, ſed dulcia etiam ac delicata! Perſarum Reges, qui ut opibus ac divitiis affluebant, ita luxu ac deliciis diffluebant, voluptatis cauſa ita dividebant annum, ut hiemen Babylone, vel Suſis, in Media æſtatem agerent. Quid ni ſtudia noſtra eamdem nobis honeſte luxuriandi facultatem ac copiam præbeant? *Ex meo propinquo rure*, ait Terentianus Laches, *hoc capio commodi*:

Neque agri, neque urbis odium me unquam percipit.
Ubi ſatis cœpit fieri, commuto locum.

Idem in ſtudiis licet. Gravi & ſevera Philoſophorum lectione defenſus animus eſt? Poeticorum luſuum, involutæ fabellis, & conditæ omnibus leporibus ſapientiæ præcepta continentium, amœnitate recreetur. Solidius aliquod & ſucci plenius cibi genus requirit? Ex illo copioſiſſimo ac locupletiſſimo veterum Oratorum penore omnia non paſcendis modo, ſed etiam ſaginandis animis apta depromat; ingurgitet ſe in hiſtoriam veterem; omnem ſuperioris ævi memoriam mente ac cogitatione perluſtret; indulgeat arbitratu ſuo illi voluptati, quæ infinita & inſatiabilis ex antiquitatis cognitione percipitur. Aliarum voluptatum habendus modus eſt, huic nimis indulgeri non poteſt. Atque equidem, Auditores, quoniam humanus animus varietate capitur, omniumque prope rerum, ut aut Euripides, jucunda mutatio eſt: decrevi hoc anno aliquid vobis hujus ſuavitatis impertiri, & intermiſſa paulisper Philoſophiæ ſeveritate, nobiliſſimi inter Latinos hiſtoriarum ſcriptoris lectione vos

pascere. Quod consilium tum denique sine ulla dubitatione probabitis, cum, ex quo fonte manaverit, intelligetis. Superioribus diebus, cum ad illud non amplissimi tantum ordinis, sed hujus ætatis, singulare lumen ac decus, Gulielmum Sirletum Cardinalem venissem, cœpit ille me, ut solet, de studiis meis humanissime interrogare. Cui cum pauca pro tempore respondissem, procedente sermone, quæsiit etiam ex me, quid vobis hoc anno proponere atque explicare meditarer. Respondi, me, in ipsius potestate & semper fuisse & semper fore, & hac quoque in re totum ex ipsius nutu atque auctoritate pendere, atque id demum mihi factum optimum atque utilissimum visum iri, quod ipso auctore, & tanquam auspice, gereretur. Tum ille: Quando, inquit, superioris anni curriculum in Aristotelis politicis consumpsisti, non alienum fuerit, hoc anno aliquid paullo levioris operæ assumere. Nam neque omnes ii, quorum te commodis servire oportet, capaces sunt tam arduarum disputationum; & a plerisque impetrari non potest, ut Græcas litteras ament; & sunt, qui anni principio ad dimidiatos libros, tanquam ad delibatas ab aliis ac prope semesas epulas, non libenter accedant. Quare auctor tibi sum, ut aliquem historicum sumas: ac, si me audis, non alium potius, quam Sallustium. Nam & egregie Latine loquitur, & gravis ac densus est, & civilis sapientiæ plenus, &, quod tu quanti facias scio, Thucydideus: &, ut exiguus liber est, paucis illum mensibus totum explicare facile poteris. Ego vero, inquam, libentissime parebo auctoritati tuæ: neque unquam committam, ut quacumque de re sententiam tuam cognovero, de ea mihi amplius quærendum ac dubitandum putem. Quod igitur faustum felixque sit, de summi in omni genere laudandarum artium viri, & nostrum omnium amantissimi sententia evolvemus & excutiemus una hoc anno, Auditores, Sallustium, hoc est, eum scriptorem, cui antiquitas historiæ Romanæ detulit principatum. Ad quem cognoscendum, si vos parem meæ industriam ac diligentiam adferetis, magnam vim ex ejus scriptis, Deo volente, & eloquentiæ & sapientiæ præceptorum colligemus. Sed in primis pauca quædam de historia in genere, pauca de Sallustio dicam, quæ instituto nostro non inutiliter præfulciantur ac præmuniantur. Ac de historia quidem hæc: Primum, quid sit historia: deinde, quam pul-

chra, quam jucunda, quamque utilis sit historiarum cognitio; tum, quæ sint historiæ leges; postremo, in historiarum lectione versantibus, quæ potissimum observanda sint, & quomodo in ea re a plerisque peccetur. Cornificius, seu quis alius est, qui scripsit libros Rhetoricorum ad Herennium, itemque Cicero ipse libro primo de inventione, ita historiam definiunt: *Historia est res gesta, sed ab ætatis nostra memoria remota*. In hac definitione, quot verba, totidem prope peccata sunt. Primum historia non est res gesta: sed rei gestæ expositio ac narratio. Non enim ipsa Conjuratio Catilinæ, aut bellum ipsum Jugurthinum historia est, neque hoc ipsi dicere voluerunt; sed id, quod sentiebant, non satis commode elocuti sunt. Itaque condonetur hoc negligentiæ ipsorum; etsi nemo in rebus definiendis negligens esse debet. Sed quod addiderunt, historiam non esse, nisi quæ ab ætatis nostræ memoria remota sit, cujus quæso amentiæ est? Ergo si quis hodie de Romulo & Remo scribat, fatebimur, eum historiam scribere; si de bellis inter Carolum V. & Franciscum I. gestis, negabimus, quoniam hæc nondum ab ætatis nostræ memoria remota sunt: aut certe dicemus, nondum historias esse, tunc demum fore, cum qui earum rerum meminerit, nemo amplius reperietur. Quomodo fiet, ut ipse quidem hodie historiam non scribat, qui autem ab hinc centum annis scripta ejus legent, historiam legant. Neque Thucydides hac ratione historiam scripserit; neque Xenophon in libris anabaseos, aut in libris rerum Græcarum; neque Sallustius, cum Conjurationem Catilinæ, aut cum bellum Jugurthinum scriberet. Livius quoque quamdiu vetusta persecutus est, historiam scripsisse dicetur: at postremis libris, quibus complexus erat res suis temporibus gestas, historiam videlicet desierat scribere. Sed nolo pluribus verbis exagitare tam fatuam definitionem: ne mentionem quidem illius ullam fecissem, nisi scirem, eam etiam hodie defensores habere. Longe aliter sentiebant quidam olim eruditi homines, quos Verrius Flaccus refert putasse, historiam proprie dici narrationem earum rerum, quibus gerendis is, qui eas narraret, interfuisset. Quos quamvis non sequor, (neque enim pauciora aut leviora incommoda hanc quam illam definitionem sequuntur) tolerabiliorem tamen illorum errorem esse arbitror. Quomodo igitur historiam definiemus? Inju-

Ne enim reprehendit aliena, qui meliora non profert. Historiæ nomen, Auditores, non tantum rerum gestarum, sed quarumlibet rerum narrationem expositionemque significat. Sic Aristoteles eos libros, quibus ingenia & naturas animalium persecutus est, vocavit historiam animalium; sic Teophrastus historiam stirpium; sic denique C. Plinius libros suos naturalis historiæ inscripsit. Quibus libris causæ ac principia rerum exquiruntur, aut alicujus disciplinæ præcepta traduntur, nunquam eos quisquam recte historiam vocaverit. At ubi narratur tantum aliquid atque exponitur, recte id scriptorum genus historiam nominaris. Itaque liber quidam, qui Galeno tribuitur, neque tamen ipsius est, quo veterum Philosophorum unaquaque de re sententiæ exponuntur tantum, non etiam expenduntur, recte inscribitur φιλοσόφου ἱστορίας. Eodemque nomine affici possent libri ejusdem argumenti, qui falso tribuuntur Plutarcho περὶ τῶν ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις. At libros physicorum, aut ethicorum, aut ejusmodi alios si quis historiam vocaret, male & inscienter historiæ nomine uteretur. Nam illud quoque intelligendum est, quod de toto aliquo genere universe scribitur, historiam non vocari, nisi particulatim ad singula veniatur. Atque hæc cum ita sint, historiæ tamen nomen in hac disputatione non tam late accipimus: sed vim illius angustioribus terminis concludentes, ita definiendam historiam putamus: *Historia est rerum publice gestarum diffusa & continuata narratio*. Neque quidquam interesse arbitramur, ad hoc quidem, ut historia sit, sint ne res illæ remotæ ab ætatis nostræ memoria, an minus, & num is, qui eas scribit, eis interfuerit, an non interfuerit. Scripsit Herodotus de rebus a memoria ætatis suæ remotis: & historiam scripsit; scripsit Thucydides de bello, cui ipse interfuerat; scripsit Xenophon de reditu Græcorum ex Asia, cui non interfuerat modo, sed & præfuerat; & uterque historiam scripsit. Si quis dicat, ad fidem & auctoritatem historiæ conciliandam interesse, scribat quis ea, quæ ipse viderit ac cognoverit, an quæ ab aliis tradita acceperit, non negabo: si, ut vere ac proprie historia sit, horum utrumlibet requiri dixerit, pernegabo. Nunc singulas propositę definitionis partes minutatim consideremus. *Historia est narratio rerum gestarum.* Omnes igitur fabulę excluduntur. Neque enim continent res gestas, sed ad ejus qui scri-

psit,

psit, libidinem fictas. Itaque neque Luciani libros verarum, ut ipse ludens vocat, narrationum, neque Ætiopica Hæliodori, aut Pœmenica Longi, aut ejus generis scripta, historias esse dicemus, non magis quam Heraclidæ Abarin, aut Aristonis Lyconem. Ne Xenophontis quidem libros Κύρου παιδείας pro historia acceperim: tum ob alias causas, tum quia in eis non tam curæ fuit sapientissimo ac disertissimo scriptori, ut res a Cyro gestas exponeret, quam ut nobis exemplar Regis omni ex parte perfecti proponeret. Est ne igitur omnis vera narratio historia? Minime: sed ea tantum, quæ est *rerum publice gestarum*. Non enim Oratoris narrationes, etiam si vere sint, historias vocabimus; neque illa Ciceronis: Milo domum venit, calceos ac vestimenta mutavit: paulisper, ut fit, dum se uxor comparat, commoratus est: aut similia, ad historiam pertinere censebimus. Neque Philostratus, cum vitam Apollonii aut Sophistarum; neque Laertius aut Hesychius, cum vitas Philosophorum; neque Plutarchus, Suetonius, Æmilius Probus, Ælianus, Lampridius, Capitolinus, cum vitas Imperatorum aut aliorum virorum illustrium scriberent, historiam scripsisse judicandi sunt. Aliud est enim vitas scribere, aliud historiam. Qui vitam alicujus scribit, qualis quisque domi fuerit, qualis in uxorem, qualis in liberos, in familiares, in hospites; quo victu ac cultu corporis usus sit, accurate ac diligenter exponit: qui historiam, hæc omnia aut prætermittit, aut in accessionis loco, quasi aliud agens, strictim & modice attingit; ea tantum ex instituto persequitur, quæ ad publicum pertinent. Hoc Plutarchus ipsemet docet, qui etiam cum virorum illustrium vitas scribit, negat se historiam scribere. Verba ipsius proferam, ne quis dubitationi relinquatur locus. Οὔτε γάρ ἱστορίας γράφομεν, ἀλλὰ βίους, οὔτε ταῖς ἐπιφανεστάταις πράξεσι πάντως ἔνεστι δήλωσις ἀρετῆς, ἢ κακίας, ἀλλὰ πολλάκις καὶ ῥῆμα καὶ παιδιά τις ἔμφασιν ἤθους ἐποίησεν μᾶλλον, ἢ μάχαι μυριόνεκροι, καί παρατάξεις αἱ μέγιστα, καὶ πολιορκίαι πόλεων. *Neque enim historias*, inquit, *scribimus, sed vitas, neque ut quæque nobilissima actio est, ita maxime virtutem aut improbitatem cujusque patefacit: immo vero sæpe & verbum unum, & jocus aliquis magis declaravit, qui cujusque mores essent, quam pugnæ, in quibus decem hominum millia ceciderunt, maximaque prælia & urbium obsidiones.* Videtis igitur, quæ sit quasi seges ac materia histo-

hiſtoriæ propria: bella, paces, induciæ, fœdera, ſeditiones, tumultus, leges, judicia, commutationes Rerumpublicarum, & quæ ſunt ejuſdem generis: qualia apud Herodotum, Thucydidem, Xenophontem, Polybium, Dionyſium Halicarnaſſeum, Salluſtium, Livium, Diodorum Siculum, Cornelium Tacitum, Appianum, Ammianum Marcellinum, Dionem Coccejum, & ejuſmodi alios leguntur: quos vere ac merito poſſumus hiſtoriarum ſcriptores nominare. At tonderi diligenter ac radi, aut velli etiam ſolitum Cæſarem, & ſemper cingi ſupra latum clavum; & Octavianum menſe Decembri totos dies talis luſiſſe; & ſimilia, ejus ſunt, qui vitam alicujus, non qui hiſtoriam, ſcribat. Addidi in definitione hiſtoriæ, eam eſſe non narrationem modo, ſed *diffuſam & continuatam narrationem*, id eſt, *διεξοδικὴν καὶ συνεχῆ*. Diffuſam quidem, quoniam qui ſumma capita rerum colligunt, eaque nude ac ſimpliciter proponunt, ut Florus, Eutropius, Oroſius, Sulpicius, non tam hiſtorias ſcribere dicendi ſunt, quam ſummaria quædam, aut, ut vetuſtiores loquebantur, breviaria hiſtoriarum. Continuatam autem, ut Valerium Maximum, & alios ejus exemplum ſecutos, ab hiſtoricorum numero excluderem. Longe enim aliud eſt hiſtoriam ſcribere, aliud exempla ſimilia ex hiſtoriis collecta, ſub uno, quod illi fecerunt, aſpectu ponere. Probaſſe me vobis arbitror, quod principio poſueram, hiſtoriam eſſe rerum publice geſtarum diffuſam & continuatam narrationem. Cætera, de quibus dicere inſtitueram; (ſunt autem hæc: de legibus in hiſtoria ſervandis, de pulchritudine, ſuavitate, utilitate hiſtoriæ, tum quid præcipue obſervare debeant, qui hiſtorias legunt) ea igitur, & cæ ipſo Salluſtio quædam cognitu digna, ne & vobis moleſtiæ & aliis impedimento ſim, in craſtinum differentur.

Non dubito L. C. V. P. quin, quicumque te huc honoris mei cauſa veniſſe vident, & humanitatem erga me tuam admirentur, & me tibi plurimum eo nomine debere arbitrentur. Ego autem ingenue fateor, nihilo me tibi propterea eſſe, quam antea fueram, devinctiorem. Cui enim omnia debeo, quid ei jam debere amplius poſſim? Quare ne illud quidem mihi curandum puto, ut tibi exquiſito aliquo orationis genere gratiam agam. Iſta faciant, qui ſe accepta beneficio verbis exæquare poſſe confidunt. Mihi jam pridem adempta ac præciſa ſpes omnis eſt quidquam excogitandi,

di,

di, quod tuis erga me innumerabilibus meritis ulla ex parte respondeat.

CUM EXPLANATURUS ESSET ÆNEIDA VIRGILII.

ORATIO XIV. (*alias* XI.)

Habita Romæ III. *Non. Novemb.* MDLXXIX.

UT in reliquis vitæ partibus, sic in studiis & in ratione dicendi plerumque contingit, ut juvenes quidem nitida & ad pompam atque ostentationem accommodata, senes autem utilia magis & fructuosa delectent. Itaque ego qui olim florenti ætate omnes lepores festivitatesque dicendi, quantum quidem in me situm erat, summo studio aucupabar & pectere ac comere cum cura orationem solebam, nunc, ut ætate, ita consilio commutato, profutura potius quam oblectatura consector: neque tam id operam do, ut ab iis, qui ad me audiendum conveniunt, disertus habear, quam ut ipsi aliqua re bona & digna cognitu domum redeant auctiores. Et hoc quoque tamen ipsum voluptati vobis esse confido. Neque enim vere novo segetis herbescentis viriditas, quam adulta æstate flavescentis & falcem vocantis maturitas; neque arborum inprimos sese flore induentium, quam opibus suis laborantium, & earum pondere incurvescentium magis nos aspectus oblectat. Nunc igitur Æneidos Virgilianę interpretationem ingressurus, (poematis non tantum inter omnia Latina sine ulla dubitatione præstantissimi, sed etiam Græciæ gloriam in magnum discrimen vocantis,) omittam multa, quæ apte ad plausus & clamores excitandos in hoc argumento dici posse, facile intelligo: convertamque orationem meam ad quarumdam rerum tractationem, quas spes est neque nimis communes ac contritas, neque alienas ab hoc instituto, neque cognitu inutiles judicatum iri. Dicam enim de poetices ipsius natura primum & antiquitate, tum suavitate, & quid sit, quod eam tantopere suavem efficiat, quasque illa hominum generi utilitates & attulerit & perpetuo adferat; deinde quasdam Aristotelis de poesi ac poetis sententias, quę propter ipsius auctoritatem in omnium fere jam animis insederunt, tentabo & ad disquisitionem vocabo; postremo cum & de Vir-

Virgilio ipso, & de hoc, quod nobis in manibus est, ejus poemate, pauca quædam ad ipsius dignitatem ac commendationem pertinentia protulero, mittam concionem, neque committam, ut nimia longitudine aut vobis molestiæ sim, aut aliis, qui post me in hunc locum conscensuri sunt, impedimento. Poeticam veteres, ut hinc exordiar, non tam artem esse, quam incitationem quamdam animi, & furorem divinitus immissum, qualis est in vaticinantibus, judicarunt. Quod ita expressit Cicero pro Archia: *Sic a summis hominibus eruditissimisque accepimus, cæterarum rerum studia & doctrina & præceptis & arte constare: poetam natura ipsa valere & mentis viribus excitari, & quasi divino quodam spiritu afflari.* Et apud eumdem Antonius lib. 2. de Oratore hoc ipsum a Democrito & a Platone in scriptis relictum esse dicit. Ac de Democrito quidem aliis credamus necesse est, cum ipsius scripta perierint: apud Platonem autem ita multis locis hoc dicitur, ut putidum sit eos accuratius percensere. Sed & poetæ ipsi hoc de se profitentur ac prædicant; quorum sunt illa:

Est Deus in nobis: agitante calescimus illo:
Sedibus ætheriis spiritus ille venit.

multaque ad eumdem modum. & Pindarus eo se Bacchylidi anteponit, quod ipse quidem natura valeat, Bacchylides arte subnixus temere multa profundat: itaque tantum interesse inter se & illum, quantum inter aquilam & corvos, gloriatur. Neque aut mons ille duplici vertice insignis, aut fons, cujus haustu poetas fieri ajunt, quidquam aliud indicant, quam eos, non arte & industria, sed divino quodam spiritu & instinctu valere. Et certe præstantissimi poetarum, Orpheus, Linus, Musæus, & ille omnium parens Homerus multis ante sæculis exstiterunt, quam ulla præcepta poetices tradita essent. Sed tamen si naturæ tantum & ingenii, non artis & industriæ poetica est, quid est, quod summus philosophus Aristoteles libros tres de arte poetica scripsit? quod optimi poetæ Horatii libellus eodem argumento scriptus manibus teritur? quod, ut cæterarum, ita hujus quoque facultatis præcepta quotidie ab hominibus eruditissimis summo studio tractari videmus? An illud verius est, ut in oratore, sic in poeta, qui oratori affinis quodammodo & in dissimili genere simillimus est, & naturæ atque ingenii præstantiam & artem præterea quamdam ac præceptorum observationem requi-

requiri? Itaquidem certe sentit Horatius, cujus illa sunt:

Natura fieret laudabile carmen, an arte,
Quæsitum est. Ego nec studium sine divite vena,
Nec rude quid prosit video ingenium; alterius sic
Altera poscit opem res, & conjurat amice.

Fatendum tamen fortassis est, plus in poeta ingenium, plus in oratore industriam posse. Sed ut Physici ajunt, res e multis ac diversis elementis conflatas atque concretas, ex eo nominari, quod in quaque dominetur: sic veteres illi cum in poetis illum animi ardorem plurimum posse, quasique principatum obtinere; curam autem & industriam subsequi, eique quasi famulari viderent: quod præcipuum esset, id solum esse dixerunt. Nam quod summi poetæ fuerunt, antequam quisquam poetices præcepta traderet: idem in Oratoribus dici potest. Siquidem, ut alios omittam, ille ipse, quo nemo post homines natos, eloquentior fuit, Demosthenes, omnes eloquentiæ numeros antea impleverat, quam ab Aristotele, qui primos ut dialecticen ita & rhetoricen ad artis formam redegit, libri ad eam rem pertinentes conscriberentur. Sed & emendate loquebantur homines, antequam grammatici nascerentur: neque ex illorum præceptis emendate loquendi facultas; sed ipsa potius præcepta ex observatione eorum, qui bene loquerentur, enata sunt: quomodo jurisconsulti dicunt, non jus e regulis, sed e jure regulas exstitisse. Neque omnino quidquam est aliud ars, quam imitatio quædam naturæ: neque ulla est ars, cujus non semina ac principia naturæ debeantur. Sic igitur a me primum illud caput eorum, quæ proposueram, explicatum sit, ut poeticam, neque impetum quemdam animi temere sine ullis legibus vagantis esse statuamus; neque rursus totam præceptis adligatam & adstrictam teneri: sed & generoso quodam ingenio, tum ad concipiendas animo rerum imagines, tum ad ea, quæ conceperit, grandibus verbis, & minime vulgari dicendi genere efferenda egregie facto, & præterea diligenti cura atque observatione præceptorum quorumdam contineri. Antiquitas ipsius vel e Ciceronis testimonio omnibus nota est, qui e doctis antiquissimum esse ait poetarum genus. Nos certe Homero, quem tamen multi poetæ antecesserant, nullum profanum scriptorem vetustiorem habemus. Et illi, qui primi dispersos homines congregasse, & ex agresti ac ferina, ad mitio-

rem & cultiorem vitam traduxisse perhibentur, non alii quam poetæ fuerunt: quos propterea Plato deorum filios & sapientiæ patres ac duces vocat. Qui cum & præclaras sententias funderent, & certis numeris ac pedibus verba vincirent, ita ut neque ulterius quam par erat excurrerent, neque citerius subsisterent, sed paria paribus reddentes æquilibritatem in dicendo quamdam efficerent, & oraculorum similia atque ænigmatum speciem præbentia multa loquerentur: admirata eos illa rudis antiquitas, & divinum aliquid in eis latere rata est, & suavitate cantuum irretita, ducendam se illis gubernandamque permisit. Mulcet autem animos, & incredibili suavitate perfundit poesis, ut uno verbo dicam, propter admirabilitatem. *Delectat enim*, ait Cicero, *quicquid est admirabile*. Poetæ autem & mira quædam narrant, & ea miro modo eloquuntur. Jam omnes homines natura cupidi sunt scientiæ: & admiratio stimulus quidam est ad sapientiam ac scientiam: impellit enim ad quærendam causam, in cujus cognitione ac perceptione posita scientia est. Itaque Aristoteles, cujus hæc ex fontibus libamus, & admiratione ductos esse homines ait ad philosophandum, & ut quisque sapientiæ amantissimus sit, ita esse amantissimum fabularum. Delectant poetæ numero quoque ipso & sono, qui naturæ nostræ ita consentaneus est, ut veterum quidam animum ipsum numerum esse atque harmoniam putaverint. Delectant etiam, quia in rebus nihil ad nos attinentibus pertentant animos nostros omni genere affectuum: ita ut vel legentes poemata, vel audientes, interdum angamur ac premamur metu, interdum ad spem erigamur, nonnunquam exhilaremur; nonnumquam etiam iis quæ ficta esse scimus, illacrymemur. Vir sanctissimus & eruditissimus Aurelius Augustinus sæpe ubertim flevisse se, cum Didonis mortem apud Virgilium legeret, confitetur. Sed hoc in eo propter singularem ipsius bonitatem minus fortasse mirum videri potest. Vere enim hoc Græci proverbio dicunt: Bonos viros faciles esse ad lacrymandum. Quid quod feris quoque ac barbaris hominibus, & cæde ac sanguine gaudentibus poemata tamen misericordiam interdum & lacrymas commovent? Alexandrum Pheræorum tyrannum accepimus aspero supra modum & immiti atque efferato ingenio fuisse, ita ut homines alios vivos defoderet, alios aprorum ursorumque pellibus tectos, canibus venatricibus laniandos objiceret, idque sibi

pro ludo atque oblectamento haberet, quasdam etiam civitates amicas ac socias immissis sine causa speculatoribus, repente universas contrucidaret. Coram hoc agebantur aliquando Euripidis Troades, qua in fabula dolenter admodum deplorantur Trojanorum calamitates. Homo quamvis asper & indomitus, quemque nulla unquam res ad misericordiam flectere potuisset, sensit tamen se poetices cantibus commoveri. Itaque statim se proripuit e theatro: indignum esse dicens, se, cui tot strages, tot urbium direptiones, tot civium exquisita tormenta nunquam lacrymam unam exprimere potuissent, Hecubæ & Andromachæ malis illacrymari. Quam vim poetarum Horatius merito cum funambulorum & magorum operibus comparavit.

Ille, inquit, *per extentum funem mihi posse videtur*
Ire poeta, meum qui pectus inaniter angit,
Irritat, mulcet, falsis terroribus implet,
Ut magus: & modo me Thebis, modo ponit Athenis.

Paulo aliter explicat Aristoteles causam ejus voluptatis, quam ex poesi capimus: sed nihil prohibet aliter a pluribus eadem de re, & tamen vere ab omnibus disputari. Ait igitur Aristoteles, natura comparatum esse, ut omnes homines imitatione gaudeant, & ex rebus imitando expressis, cuicuimodi tandem illæ sint, voluptatem percipiant, huic rei argumento esse puerulos qui natura duce, imitari omnia gestiant; & hoc vel maxime differre homines a cæteris animantibus, quod homines natura maxime facti sint ad imitandum. Addit, quæ prima homines discunt, imitando disci; neque quemquam esse quin rebus imitando expressis gaudeat, etiam iis, quas veras nollet aspicere: non igitur mirum esse, cum poesis imitatio sit, tantam ex ea ab omnibus percipi voluptatem. Hæc, ut a veritatis amantissimo Philosopho tradita sunt, quin etiam verissima sint, dubitari non potest. Sed mihi tamen interdum non parvam dubitationem attulerunt. Ita enim mecum cogitabam: quod oculo lux est, idem esse animo veritatem: & quemadmodum luce oculum gaudere, abhorrere a tenebris: sic animos nostros iis, que vera sunt, gaudere, quæ falsa sunt, ea aspernari ac refugere. Et Euripides quidem jucundissimum esse ait, scire; Aristoteles autem, discere. Quorum utrovis positos nihil veræ ac liquidæ voluptatis e rebus falsis percipi potest. Falsa enim neque sciri, neque disci queunt. Et tamen falso gaudere homines, mul-

tis

tis argumentis mihi videbar posse pervincere. Nam & poesi gaudent, & pictura, & omni denique imitatione. Omnis autem imitatio videri vult id, quod non est: itaque quodam genere mendacium est. Neque vero tantum libenter ea videmus expressa coloribus, quae vera delectant, ut nemorum pratorumque viriditatem, tellurem multiplici variorum florum tegmine opacatam, eximia pueros mulieresque forma: sed ea etiam, quae vera videre nollemus, mirabiliter nos picta delectant: Hercules liberos interficiens, discerpens Pentheum mater, rota volutus Ixion, jecur vulturi praebens Prometheus, caeteraque de poetarum mendaciis pictorum quasi propagata mendacia. Quid eluviones, incendia, ruinas, domorum urbiumque direptiones loquar? quae vera sani omnes refugiunt, picta summa cum voluptate intuentur. Ac admirari quidem solemus, si quos videamus nihilo majorem e fictis, quam e veris, voluptatem percipere: eosque rudes esse atque impolitos judicamus: cujusmodi ille Laco fuit, qui caeteris tabulam quamdam magnificentibus, in qua pictus erat praepingui rusticus corpore, ad umbram arboris stratus, magna cum significatione languoris ac desidiae, negavit eam sibi placere, quod talem hominem ne vivum quidem in aedibus habere vellet: & Anacharsis, qui invitatus ad audiendum quemdam, qui mirifice lusciniae cantum imitabatur, aspernatus est; veras sibi luscinias saepe auditas esse dicens. At quis nostrum non talia omnia pluris faciat imitata quam vera? Quae autem vera vacua tantopere unquam celebrata est, quantopere vacca Myronis? Numquid igitur hominem falso gaudere dicemus? Immo vero naturae hominum amica poene veritas est: neque aliud quidquam mendacio gratiam conciliat, quam imitatio veritatis. Itaque tum ea dicuntur, quae nullam prorsus habeant veritatis similitudinem, aut suapte vi, aut habita ratione eorum, apud quos dicuntur, nulla ex talibus mendaciis exsistere voluptas potest. At poetarum figmenta & ingeniose excogitata sunt, & accedunt plerumque ad aliquam similitudinem veri: & ita exponuntur, ut in ipsa eorum expositione mirificum quoddam ingenii acumen perpetuo eluceat. Itaque, quoniam verum ingeniose imitantur, oblectant. Sequitur, ut ostendam, quae commoda humano generi adferant poetae, & quas ad res utilis sit poematum lectio. Dico autem, quae duo ut doceret Achillem Phoenix, comitem se ei a patre da-

tum

tum esse profitetur, ad ea utraque poetas utilissimos esse. Nam & bene loqui docent, & ad honestas actiones animos legentium aut audientium impellunt. Quod his versibus exponit Horatius:

Os tenerum pueri, balbumque poeta figurat:
Mox etiam pectus praceptis format honestis,
Asperitatis; & invidia corrector, & ira.

Ac de eloquentia quidem, quin ad eam plurimum conferant, ne dubitari quidem potest. Omnis enim granditas orationis, omnis peregrina, & ab vulgari abhorrens conformatio verborum, omnes figuræ insigniores non ab alio scriptorum genere, quam a poetis petuntur. Numerose autem dicere, quo nullum majus elocutionis ornamentum est, nemo non poterit, nisi qui aures habeat in numeris poeticis diu multumque tritas & exercitatas. Illa major & dubitationis plenior quæstio est, prosint ne moribus poetę, an eos inficiant ac depravent? Plato enim cum innumerabilibus locis summam laudem tribuisset poetis, ac præcipue Homero, in libris de republica multa ab eo peccata esse demonstrat, & civibus suis ab eo metuens, excludit eum ab illa, quam instituit, civitate. Quem imitatus Cicero in Tuschulanis, *Videsne*, inquit, *poeta quid mali adferant? Lamentantes inducunt fortissimos viros: molliunt animos nostros; ita sunt deinde dulces, ut non legantur modo, sed etiam ediscantur. Sic ad malam domesticam disciplinam, vitamque umbratilem & delicatam cum accesserunt etiam poeta, nervos omnes virtutis elidunt. Recte igitur a Platone educuntur ex ea civitate, quam finxit ille, cum mores optimos, & optimum reipublica statum exquireret.* Nos vero, si ut Sirenum, ita poetarum cantus exitiosi sunt, obturemus adolescentium aures, neque ad eos ullum poeticæ suavitatis gustum permanare patiamur. Sed si, adhibito judicio eorum lectio fructuosa est, caveamus, ne faciamus idem quod Lycurgus Rex Thraciæ. *Catera desiderantur.*

AGGRESSURUS SATYRAM TERTIAMDECIMAM JUVENALIS.

ORATIO XV. (*alias* XII.)

Habita Romæ Anno MDLXXV.

CUm constituerim vobiscum una evolvere atque excutere librum Senecæ de providentia, judicavi omnibus nobis commodum fore, si is liber seorsim a cæteris Senecæ operibus mea opera emendatus excuderetur. Ac sperabam id fore, antequam ad has mihi jucundissimas, vobis, ut merito sperare videor, non molestas exercitationes redi- remus. Sed aliter cecidit. Interea igitur, dum ille pulcherrimus libellus a librariis describitur, delegi decimam tertiam Juvenalis Satyram, in qua hoc triduum consumeremus. Et jucunda autem & utilis illius evolutio futura est. Continet enim multas graves & utiles sententias, optimis verbis, & genere quodam dicendi falso, festivo, hilari, & ut ita dicam, vivido, quod huic poetæ proprium ac perpetuum est, explicatas. Neque mihi quisquam illud objecerit, multos esse ex Latinis Juvenale meliores poetas. Non contendo. Scio multum interesse inter Juvenalem & Virgilium. Sed qui solum Virgilium legerit, tanto præstare eum cæteris credere poterit, scire non poterit: ut ad certiorem ipsius Virgilii gloriam pertineat, etiam alios legi. Deinde non continuo sola cognoscenda, quæ optima. Alioqui non tantum e poetis solus Virgilius, ex oratoribus solus Cicero, sed ipsius Virgilii unum aliquod poema, Ciceronis una aliqua oratio legenda erit. Certe enim & aliquod Virgilii poema, & aliqua Ciceronis oratio principem locum tenet. At nemo unquam repertus est, qui aut Homerum, præcipuum esse inter poetas negaret, aut propterea Hesiodum, Theocritum, Appollonium Rhodium, alios etiam inferiores e manibus hominum excutere conaretur. Nec quia Sophocles in Tragœdia excelluit, idcirco Æschylum Euripidemque contemnimus:

Non, si priores (ait Horatius) *Mæonius tenet*
Sedes Homerus, Pindaricæ latent,
Ceæque: & Alcæi minaces,
Stesichorique graves Camœnæ.

Suus

Suus est stellis honos, sua lux, etiam si a Solis splendore & claritate vincuntur. At stulte facit, qui in potestate eligendi, prætermissis optimis, deteriora sectatur. Hoc ita demum in me valeret, si suaderem vobis, ut eos, quos optimos esse constat, prætermitteretis. Sed id neque feci adhuc, neque facturus unquam sum: & multum puto interesse, hos quasi secundarum partium scriptores melioribus anteponat aliquis, an eis quoque studii aliquid tribuendum putet. Præclare Cicero ferreum quidem scriptorem esse non diffitetur Atilium, sed scriptorem tamen, ut legendus sit. *Rudem enim*, inquit, *esse in nostris poetis, aut inertissimæ segnitiæ est, aut fastidii delicatissimi; mihi quidem nulli satis eruditi videntur, quibus nostra ignota sunt*. Hæc ille: & illis quidem temporibus, cum neque Musarum scopulos quisquam superarat, & is, qui hoc scripsit Ennius, meliorum inopia principem locum tenebat. Quid igitur censemus dicturum fuisse Ciceronem, si ad eorum poetarum, qui postea floruerunt, tempora vitam producere potuisset? Qui certe ut veteris illius Romani sermonis integritate inferiores fuerint; (suæ enim quisque ætatis, quam atavorum suorum sermone uti malebat) limatiores tamen, & cultiores, & multis poeticis virtutibus superiores fuerunt. Num igitur hos nitidos & politos contempsisset, qui illos horridos & impexos studiose tamen ac diligenter evolverat? Sed ut in cæteris vitæ partibus, ita in ratione studiorum varie a vulgo hominum peccari solet. Patrum & avorum nostrorum memoria, qui se eruditos perhiberi volebant, optimis quibusque scriptoribus, tanquam pervulgatis & nihil abditum ac retrusum continentibus valere jussis, in aliis quibusdam obscurioribus, minusque tritis suam omnem industriam collocabant. Itaque eorum plerisque sæpius in manibus erat Apulejus, aut Sidonius Apollinaris, quam Cicero: Persitum, quam Horatium; Lucanum aut Claudianum, quam Virgilium libentius & majore cum studio pervolutabant. Animadvertit hunc errorem insequens ætas, & Bembi, Sadoleti, ac similium & exemplo & auctoritate commota, ad vetustiorum lectionem imitationemque revocata est. Sed secutum est aliud malum, exorta factione ineptorum hominum, qui præter Ciceronem, Cæsarem, Salustium, &, si forte, aliquot alios eidem ætati suppares,

sum ex poetis, præter Catullum, Lucretium, Virgilium, tres aut quatuor alios, clamare cœperunt, cæteros omnes barbaros esse, nesciisse Latine loqui, neque satis dignos esse, in quibus cognoscendis ullum studium poneretur. Inde exstitit enectum quoddam & famelicum, & ut ego interdum vocare soleo, dilutum eloquentiæ genus, hominum existimantium, bene dicendi laudem in eo positam esse, ut ne ullum vocabulum ponas, quod non ex Cicerone sumpseris, quamvis fatue atque insulse loquaris, sine ulla vi, sine ullo acumine, sine ullo pondere sententiarum, dummodo unum illud observes, ipsius te Ciceronis fraterculum fore. Similis fatuitas eorum quoque, qui poetarum laudem affectabant, animos occupavit. Nam cum sibi indices quosdam confecissent earum vocum, quibus veteres aliquot poetæ usi essent, putarunt, se illis æquiparatum iri, dum sedulo caverent, ne quam vocem versibus suis immiscerent, quæ non in illis, quos dixi, indicibus reperiretur. Ergo hoc exemplo suo utrique docuerunt, ex omnibus Ciceronianis vocibus stultissimas orationes, ex omnibus Virgilianis pessimos versus posse componi. Neque dici potest, quam hæc hominum somnia sibi placeant, quam se circumspiciant, quam se impudenter iis, quos non intelligunt, anteponant. Statium, ait eorum quidam, aut Silium Italicum, tu mihi, aut Lucanum, aut Senecam nominas? Ovidium etiam, cui præter unum Virgilium, Latinorum nemo par fuit, contemnere audent; seque ei anteponere non verentur. Unus etiam, cæteroqui homo eruditissimus, sed illo errore imbutus, Ovidii Metamorphosin, divinum poema, & omnibus ingenii, omnibus eloquentiæ luminibus omni ex parte collucens, in eum sermonem, quo vulgo nunc utimur, sibi convertendum curavit, ne, si eam Latine scriptam attingeret, sinceritatem Latini sermonis, quam ex aliis poetis hauserat, contaminaret. Sed hunc quidem excusare quoquo modo possumus, qui cum & doctrinæ copia abundaret, & Latino sermone perite ac scienter uteretur, hac una in re nimis credulus fuit, aliorumque judicio stare potius voluit quam suo. Isti non ferendi, qui ab omni eruditione imparati, quasi satis sit dixisse, *Ego pulchra poemata pango*, audent se cum eis componere, aut etiam eos præ se despicere, a quorum coquis, aut mulionibus, si hodie viverent, scribendorum carminum

laude facile vincerentur. Horum ego, simul atque Juvenalem mihi in manibus esse resciverint, qui de me sermones futuri sint, non ignoro. Juvenalem interpretatur. Cur non potius Horatium? sed & tertio abhinc anno quasi alii poetæ deessent, Senecæ Troadas delegit, quas interpretaretur. Ego vero & in explicandis Senecæ Troadibus ita tum me versatum esse confido, ut illius poetæ amorem multis incusserim: & in hujus Satyræ explicatione, spero me perfecturum, ut ejusdem poetæ alias quoque cognoscere cupiatis. Sed satis jam verborum factum est. Nunc primum exponam argumentum hujus Satyræ. Deinde ipsius poetæ verba recitabo, quæque in eis explicatione egere videbuntur, ea diligenter & accurate interpretabor.

Cum Annales Taciti Explicandos Suscepisset.

ORATIO XVI. (*alias* XIII.)

Habita Romæ III. *Non. Novem.* MDLXXX.

NEque pars ulla studiorum humanitatis aut amœnior est, aut fructuosior quam historia: neque ullius gentis historia est, quæ cum historia populi Romani aut magnitudine, aut pulchritudine, aut omnis generis exemplorum copia & varietate contendat: neque ex ingenti scriptorum, qui res Romanas litterarum monumentis prodiderunt, numero quisquam est, quem merito quis C. Cornelio Tacito anteponat. Nam si nihil est hominis animo jucundius, quam discere; & eorum quæ suapte vi ac natura jucunda sunt, tanto quidque jucundius, quanto laboris ac molestiæ minus exhibet: dubitare de historiæ suavitate nemo potest, cum scripti genus nullum sit, ex quo aut plura, aut citius & minore animi contentione discantur. Artium præcepta, dum traduntur, molesta sunt; mathematica non plures pulchritudine invitant, quam difficultate deterrent; illa ipsa princeps & regina artium Philosophia nunquam tam multos habuit studiosos sui, ut non plures obtrectatores habuerit: una historia est, quæ omnium studia alliciat, aures teneat, animos mulceat; a qua si quis abhorrere se dicat, parum absit, quin ipse se ne homi-

men quidem esse fateatur. Parvulos pueros, in quibus naturæ vis maxime elucet, verissimeque perspicitur, nulla re magis quam narratiunculis duci videmus: qui etiam sæpe, ut aliquem fabellas narrantem audiant, eas ipsas, quibus cum maxime operam dant, lusinculas deserunt. Isti superbi ac divites librorum, & litterarum omnium osores, qui sibi e stolido ac supino pulcherrimarum rerum contemptu gloriam quærunt, ut tamen sic quoque aliquod hominis simulacrum ac vestigium retineant, ab historia non penitus abhorrent. Itaque in illis ipsis quoque atriis, cœnationibus, cubiculis, unde aliæ omnes litteræ omnisque honestas exsulat, in mensa tamen aliqua, aut in abaco interdum videas expositos una cum fritillo, & turricula ac tesseris cæteroque instrumento aleatorio, etiam libros aut historiam aut aliquid historiæ utcumque simile continentes. Ut enim mustum bibunt, qui vini veteris acrimoniam atque austeritatem non ferunt: sic pueri, & viri puerorum similes, quia serio scriptæ historiæ gravitatem severitatemque non capiunt, inanibus se fabulis propter quamdam illarum cum historia similitudinem oblectant. Sed supervacaneum est de voluptate, quæ ex historia percipitur, pluribus dicere cum id de suo quisque sensu judicare facile possit. Utilitas autem quanta ex historiæ tractatione capiatur, quis non videt? Mitto iam, quod ille apud Platonem Ægyptius sacerdos Soloni dixisse fertur, semper pueros esse, qui vetustatis cognitione careant: illius quidem omnium humanarum rerum moderatricis prudentiæ unde major vis quam ex historia colligi potest? Non enim avium cantu, aut volatu, non inspiciendis pecudum fibris, non interpretandis hariolorum cantibus futura prænoscuntur: qui quisque consilii aut incepti exitus esse soleat, qui diligenter notaverit, atque observaverit, is demum, quid ex quo eventurum sit, optime ac certissime providebit. Quamquam enim non certa quadam & immutabili serie res humanæ volvuntur, magnaque earum varietas & inconstantia est, ut hoc ipsum, quemadmodum dicebat Agatho, verisimile sit, multa præter id, quod verisimile est, evenire: plerumque tamen, e similibus similia exsistunt; neque ulla certior regula est judicandi, quo quæque res evasura sit, quàm inspicere, quem exitum similia in longinquitate temporis sæpius ac frequentius habuerint. Quod si aut temporis hominibus ad videndum
con-

concessi brevitas, aut ipsa vitæ ratio pateretur, ut idem homo multa sæcula, integra mente, integrisque sensibus vixisset; multas provincias obiisset; ad intimas principum virorum de gravissimis rebus consultationes frequenter adhibitus esset; omnium sententias audiisset; rationum, quibus quisque niteretur, pondera ac momenta diligenter expendisset; observasset postea, & notasset diligenter, quid ex quo consecutum esset: quis non incredibilem quamdam in eo vigere vim consilii crederet? quis non ejus sententiam de rebus gerendis in oraculi propemodum loco ac numero habendam fateretur? Atqui, quod natura nobis denegat, præstat historia, ut qui eam diu ac diligenter pervolutarunt, omnibus ætatibus vixisse, omnes regiones perlustrasse, omnibus publicis consiliis interfuisse, omnia, quæ unquam contigerunt, præsentes spectasse, atque annotasse videantur. Nam quod alicubi Aristoteles ait, majorem quam jam esse poetices quam historiæ cum philosophia conjunctionem, quod historia tantum, quid factum sit, exponat poetica quid fieri debuerit: id quale aut quomodo accipiendum sit, alias fortasse videbimus. Illud certe & extra omnem controversiam est, & ab eodem Philosopho alibi traditur, in gravibus & seriis deliberationibus cum maximus exemplorum usus sit, e poetis quidem petita exempla in vulgus interdum aliquid valere: at apud graves & cordatos viros multo majorem vim ea, quæ ex historiis ducta sunt, obtinere. Nam quod Horatius Homerum commendans dicere ausus est, quid honestum, quid turpe, quid utile, quid inutile sit, melius eum ac plenius, quam Philosophos docere: id ego de historia longe verius ac justius dicere ausim. Etenim Philosophi primas rerum causas inquirunt, in præceptis communibus latissimeque patentibus occupantur: singula non fere considerant. Omnis autem actio, omnisque deliberatio singulis in rebus versatur, neque quisquam unquam, num bellum gerendum foret, sed num huic populo adversus illum hoc tempore gerendum foret, deliberavit. Ut igitur medicus, qui multis ægrotis adsederit, multos curaverit, multis arteriam exploraverit, venam secuerit, medicamenta miscuerit, quid ex quoque accidere soleat, notaverit, sæpe ad medendum utilior est eo, qui majorem quidem rerum medicarum scientiam ex Hippocratis libris hauserit, sed illa cognitione contentus nunquam hominis ægroti lotium aspe-

xerit: sic ad consultandum melior, qui multa ejusdem generis singularia in historiis adhibito judicio notaverit, quam qui ex Philosophorum communia quædam vivendi præcepta cognoverit. Optandum quidem est, ut utrumque adsit: sed si alterutro carendum sit, malim experientem & exercitatum hominem sine ulla universa cognitione totius generis, quam erudite & sublimiter de universo genere disputandi peritum, usus & exercitationis expertem. Hunc in schola libentius audias, illum utilius in consilium adhibeas. Sed de utilitate historiæ & dicta sunt a me alias multa, & dicentur: & cum quæcumque potuero, dixero, semper tamen multa supererunt. Quanto autem populus Romanus cæteris gentibus imperii magnitudine pręstitit, tanto historia Populi Romani cæterarum gentium historiis antecellit. Nullius populi obscuriora & tenujora principia; nullius admirabiliores progressus; nullius tanta majestas, tanta in prosperis rebus moderatio, in adversis animi magnitudo; nusquam & virtutum & vitiorum omnis generis aut plura exempla, aut illustriora. Quod si nulla gens est usque eo immanis ac barbara, quæ non in rebus gestis Romanorum cognoscendis plurimum operæ ac studii collocet: quid nos facere oportet, qui Romæ vivimus, qui e Romano cœlo spiritum ducimus, qui post tot acceptas clades, tot calamitates, tot strages, a bacchantibus barbaris, ut a petulantibus servis viduæ & effœtæ jam dominæ insultantibus editas, tam multa tamen illius antiquæ virtutis ac majestatis monumenta quotidie intuemur? An cum tam multos ingeniosos & eruditos homines in remotissimis gentibus natos, tam longinqua itinera suscipere, tantos sumptus facere, tam multis se laboribus ac periculis exponere videamus, ut Romam videant; quod ita judicant, se melius ac perfectius historiam Romanam intellecturos, si ipsum urbis situm, ipsa mœnia, ipsa veterum arcuum, trophæorum, templorum quamvis laceras & disjectas reliquias, illos tot olim nobilitatos victoriis colles viderint: nos, quibus otiosis hæc omnia in oculos assidue incurrunt, rerum Romanarum cognitionem negligemus? Quarum per se tanta pulchritudo est, ut etiam si scripta essent horrido aliquo & inculto orationis genere, suapte tamen vi hominum studia excitarent: nactæ autem sunt ejusmodi scriptores, qui, quamcumque sibi scribendi materiam sumpsissent, dignissimi tamen studio propter

pter ipsum scribendi genus fuissent. Non enim potest quisquam dicere, in scriptores rerum Romanarum intuens, cur hæc tanta ingenia se dignius aliquod scribendi argumentum non elegerunt? neque rursus illud, Cur res tam claræ tamque illustres non in aliquos magnitudine sua dignos scriptores inciderunt? Ita rerum magnitudo præstantia ingenia evocavit: scriptorum præstantia rerum magnitudinem adæquavit. Quid enim, ut cæteros in præsens omittam, ipsos modo principes nominem, aut Sallustio gravius ac nervosius, aut Livio grandius & ubertius, aut Tacito pressius, prudentius, limatius, omni ex parte perfectius fieri potest? Cujus Annales quoniam hoc anno, quod Deus faustum ac felix esse velit, vobiscum una communi studio evolvere, viamque vobis ad eos facilius intelligendos, ut potero, præire decrevi, pauca mihi quædam de eo dicenda sunt, non ut eum laudam: nam cum ipse se satis Tacitus laudet, ego quoque præstantiam ipsius racitus admirari malo, quam & infantiam meam prodete, & laudes ipsius ingenii culpa deterere: sed ut iis respondeam, qui & Tacitum tanti a me fieri, & a me tam diu, tanto studio, ut mihi ejus publice interpretandi potestas fieret, postulasse mirantur. Hodiernam autem orationem meam illi ipsi, qui Tacito obtrectant, breviorem reddiderunt. Nam si Tacitus mihi laudandus fuisset, necesse habuissem undique conquirere ac colligere quæcumque veteres a perfecto historiæ scriptore exigenda esse dixissent, ac prolatis exemplis ostendere, ea omnia Tacitum cumulatissime præstitisse: quod, & si verissime fieri poterat, propter ipsam tamen multitudinem & varietatem arduum ac difficile fuisset. Nunc Taciti quidem virtutes melius ac commodius in progressu operis singulas notabimus: hodie nisi temporis excludamur angustiis, pauca tantum quædam refutabimus ac refellemus, quæ in eum temere ab imperitis conjici solent. Imprimis autem illud positum sit, quæ summa scribentium laus est, eam Tacito ab omnibus uno ore tribui: nullum unquam scriptorem prudentiorem ac consideratiorem fuisse; siccam ac sobriam esse illius orationem, adstrictam verbis, densam sententiis; nihil in ea notari posse diffluens, nihil inane, nihil redundans; singulis sæpe verbis singulas sententias contineri. Magna laus, & quæ in quo sit, facile ei

alias

alias deesse patiaris. Nam ut iis, quæ possidentur, ea plurimi fiunt, quorum exigua moles est, pretium ingens, ut aurum, ut gemmæ; ut in cibis ii maxime laudantur, qui minimum detrimentorum habent, plurimum succi: ita maximi facienda oratio, quæ paucissimis verbis plurimum sententiæ amplectitur. Indicat enim, se in pectore non in ore nasci. Hæc præcipua orationis virtus, quæ ex omnibus scriptoribus Latinis in Tacito præcipue cernitur, effecit, ut omnium ætatum sapientissimi quique, qui non inani verborum sono, sed bonitate & gravitate sententiarum ducerentur, præcipuo in honore Tacitum semper habuerint, ejusque assiduam & accuratam lectionem principibus viris omnium utilissimam judicarint. Neque vero ut id ita esse doceam, illo præcipuo argumento nitar, quod M. Tacitus non Imperator tantum, sed prope singularis exempli Imperator, hujus nostri imaginem in omnibus bibliothecis collocari, libros ne perirent, quotannis decies describi, & in archiviis civicis asservari voluit: cum se etiam ab eo genus ducere gloriaretur. Vetera illa jam & obsoleta: & exemplorum quæ tantopere a temporibus nostris remota sunt, minus magna vis est ad permovendum. Paulus III. P. M. quo nullum sapientiorem senem nostra vidit ætas, Tacitum sæpe relegendo contriverat; neque ullum profanum scriptorem æque libenter legebat. Cosmus Medices, qui primus Magnus Etruriæ Dux fuit, homo factus ad impetrandum, qui eam, quæ vulgo fortuna dicitur, in consilio & prudentia consistere docuit, Taciti libros in deliciis habebat: eorumque lectione avidissime fruebatur. Neque non hodie multi aut Principum, aut eorum, qui de summis rebus a Principibus in consilium adhibentur, eumdem studiosissime legunt, & quasi promagistro quodam prudentiæ habent. Numquid igitur movebimur stultis quorumdam vocibus, qui nisi quod ipsi didicerunt, nihil discendum putant: & quoniam a magistris suis nihil olim præter bucolica Virgilii, & paucas Ciceronis epistolas, & orationem, si forte aliquam audierunt, ab iis me discedere, & vobis graviora proponere, iniquo animo ferunt? An quisquam vestrum est, qui eo consilio studia sequatur, ut in pulvere scholastico consenescat? Cur igitur ea potius consectemur, que tantum in scholasticis concertatiunculis inter adolescentulos, aut senes adolescentulis stultiores oblectamento, quam

quæ

quæ olim graviſſimis in negotiis emolumento futura ſint? Vos vero iſtos nugatores contemnite, præſertim cum illa leviora aut jam didiceritis, aut, qui ea uſque ad tædium inculcent, in omnibus vicis a triviis obvios quamlibet multos; qui Tacitum interpretari aut poſſint, aut velint, non multos ſitis habituri. Nunc, quæ in eo culpari a nonnullis ſoleant, exponerem, eaque omnia, uti pollicitus eram, refutarem ac refellerem: ſed video, me longius progreſſum eſſe dicendo, quam a principio exiſtimaram. Fefellit me Taciti amor: cujus laudes cum hodierno die tacitus prætermittere ſtatuiſſem, auferri me poſtea paſſus ſum, neque mihi potui, ne eas ſtrictim & modice attingerem, temperare. Vereor autem ſi longius orationem producere voluero, ne & vobis moleſtiæ ſim, & iis, qui poſt me in hunc locum conſcenſuri ſunt, impedimento. Quare quæ ſupererant, in craſtinum, ſi vobis quoque ita videtur, differam: neque metuam, ne quis me hodie juſto breviorem fuiſſe dicat. Nam & in his primis velitationibus noſtris, juſtique curſus ac certaminis quaſi proluſionibus, brevitas culpari non ſolet: & verum eſt, quod ait Varro, portam itineri eſſe longiſſimam. Equos ipſos, ubi diu quieverunt, qui longum iter ingreſſuri ſunt, fatigare primo itineris die non ſolent. Si tot præſtantibus viris, qui huc hodie convenerunt, ut dicendo placerem, conſequi fortaſſe non potui: ac certe, breviter dicendo, minus ut moleſtus ſim, conſequar. Sed utinam, Auditores, utinam & brevis hodie viſus ſim, & quicumque me unquam audient, brevem ſemper fuiſſe me doleant. Quanto ſuavius eſt, abeuntes dicere. Cur hic tam cito deſiit? quam abire cure cupientes. Quando tandem hic deſinet? Nimio ſatius eſt, quod cum fame relinquit, quam quod ſatietate diſtendit.

SEQUITUR IN EODEM ARGUMENTO.

ORATIO XVII. (*alias* XVI.)

Habita Romæ Prid. Non. Novembr. MDLXXX.

QUi me a Taciti interpretatione deterrere cupiebant, quique præcipuo, quæ illi objicerent, reperiebant. Primum, quod illorum temporum hiſtoriam contexuiſſet, quibus vetus illa S. P. Q. R. majeſtas & amplitudo concide-

rat, quibus illi paulo ante terrarum domini, acerbissimo teterrimorum tyrannorum dominatu oppressi tenebantur. Non jam amplius Camillos, Curios, Fabricios, Maximos, Lælios, Scipiones, aliaque virtutum non hominum nomina in historia repertum iri, sed degenerem & oblitum virtutis avitæ populum, sed Senatum ad servilem adulationem projectum, sed proposita vitiis, quæ quondam virtutibus deferebantur, præmia, sed unius impuri hominis libidinem extincta legum auctoritate dominantem. Quod si vere dictum esset a summis Philosophis, Principum mores esse speculum civitatis, cæteramque multitudinem ad imperantium exempla componi: quem virtuti locum esse potuisse in ea urbe, in qua non homines, sed monstra ex omni vitiorum fece ac colluvione concreta regnarent? Melius itaque consulturum esse me studiis vestris, quando Romanam historiam tractare animus erat, si eorum vobis temporum historiam proponerem, quibus populus Romanus foris adversus barbaras gentes, domi adversus vitia perpetuum bellum gerebat, neque cæteros populos bellica magis virtute, quam innocentia & integritate superabat. Abire in mores, quæ discuntur in scholis & ea fere quemque imitando exprimere, quibus legendis audiendisque puer assueverit. Neque deerant, quod equidem valde miratus sum, qui non dubitarent mihi auctores esse, si res sub Imperatoribus gestas persequi vellem, ut Suetonium potius, quam Tacitum sumerem: quem ipsi & meliorem Tacito Latinitatis auctorem, & nitidiori ac floridiori genere orationis usum dicerent. Erant etiam, qui, quod maximum in historico vitium est, fidem quoque Taciti accusarent, quod multa mendacia historiis suis admiscuisset. Neque tamen, quamquam sæpe a me orati ut id facerent, mendacium ipsius proferre ullum poterant: duorum tantum veterum scriptorum testimonio id pervincere nitebantur: quorum Vopiscus aliquando mentitum in historia Tacitum diceret; Tertullianus eum mendaciorum loquacissimum vocaret. Addebant tertio loco, impium ac nefarium esse scriptorem, qui Christianæ religioni aperte infensus & inimicus fuisset. Asperum præterea & insuavem ac spinosum, & cum cujus difficultate ad eruendas sententias perpetuo luctandum foret. Postremo, male Latine locutum: idque non vulgus modo dicere, sed ipsos etiam præcipuos Taciti amatores confiteri. Cujus igitur libri & corruptissimorum tem-

po-

porum historiam, eamque ipsam neque satis fideliter scriptam, & melius ab alio traditam continerent, & auctoris sui manifestam impietatem proderent, & molesto atque odioso propter obscuritatem, & parum Latino sermone constarent, causam esse nullam, cur, tot potioribus omissis, in eo potissimum conficere hujus anni curriculum vellem. Ad quæ omnia respondere constitui, ne præjudicata multorum opinio cujusquam vestrum aut animum avocet, aut retardet industriam. Primum igitur considerandum est, respublicas hodie perquam paucas esse: nullam esse propemodum gentem, quæ non ab unius nutu atque arbitrio pendeat, uni pareat, ab uno regatur. Ergo hac saltem in parte propius accedit ad similitudinem temporum nostrorum status ille rerum, qui sub Imperatoribus, quam qui imperante populo fuit. Quo autem quæque historia rerum nostrarum similior est, eo plura sunt in ea, quæ discamus, quæ ad usum conferamus, quæ ad vitam moresque referamus. Quamquam autem Dei beneficio ætas nostra Tiberios, Caligulas, Nerones non habet: prodest tamen scire, quomodo etiam sub illis viri boni ac prudentes vixerint, & quomodo & quatenus illorum vitia tulerint ac dissimulaverint: quomodo neque intempestiva libertate utentes, vitam suam sine ulla publica utilitate in periculum objecerint, neque tamen fœda ac probrosa laudantes placere sibi ullam turpitudinem ostenderint. Multa sæpe sunt in Principibus, quæ vir bonus laudare non potest, tegere & transmittere silentio potest. Ad ea connivere qui nesciunt, & sibi periculum creant, & ipsos Principes plerumque deteriores faciunt. Multi enim, qui vitia sua latere credunt, sponte ea paulatim exuunt, ne detegantur: & cum se bonos haberi putant, boni fiunt. Iidem si turpitudinem suam palam esse videant, jam famæ securi, quæ palam dici vident, palam quoque faciunt: & famam dum bonam desperant, malam negligunt. Melius autem ferret minora & pauciora Principum vitia, qui quomodo olim viri boni ac fortes plura & graviora pertulerint, cognoverit. Quod si quis sub Principibus corruptissimis viros singulari virtute præditos exstitisse non putat; magno in errore versatur. Vixit sub Tiberio, ut cæteros taceam Germanicus, cui ego omni genere laudis ne ex illis quidem veteribus Romanis quemquam antepono. Vixit sub Claudio Seneca, & Senecæ quamquam fortasse par nemo,

simi-

similes tamen multi. Neronis ætas multos habuit, quorum virtutem vix ipsius vitia æquarent. Omninoque ita est, ut dicam. Ut palmam ajunt adversus onera, sic virtus adversus vitium contumax surgit: & ut in Ætnæ montis cacumine, ubi maxime urit flamma, herbam quoque finitimam maxime virere perhibent, quasi ipsa secum contendente natura, & nolente fœcunditatem soli vicinorum ignium ardore superari: sic plerumque ubi maxima vitia dominantur, maximæ virtutes erumpunt, quæ cum illis certamen suscipiant, &, si superiores esse non possint, non tamen hostibus suis triumphum sine dimicatione concedant. Non igitur, si plerique Imperatores vitiosi fuerunt, idcirco bonis & utilibus exemplis temporum, quibus illi rerum potiti sunt, historia caritura, sed & ipsa improba exempla nos interdum ad virtutem acuent: cautiores certe & consideratiores efficient. Ex illa perpetua simulatione Tiberii, ex illo vultu ac sermone alia omnia, quam quæ cogitabat, præ se ferente, discemus caute cum Principibus agere, neque semper illorum vultui ac blanditiis fidere. Discemus, quæ Principes occulta esse volunt, ea, etiamsi sciamus, nescire, neque altius, quam ipsi velint, in eorum arcana penetrare. Juvabit in Sejano videre, quam in lubrico sit eorum potentia, qui se malis artibus apud Principes omnia posse rentur: quamque sæpe ubi diu in alios contumeliose debacchati sunt, & in præceps decidant ipsi, & alios in idem exitium trahant. Sic ipsa quoque improba exempla proderunt. Sed de his satis. Istos autem satis mirari non possum, qui ubi de Tacito agitur, Suetonium nominare audent. Nihil equidem detrahendi studio dicam, longe enim id & ab ingenio & ab consuetudine abhorret mea; neque is scriptor est Tacitus, cui gloria ex aliorum vituperatione quærenda sit: sed inter eum & Suetonium nimium quantum interest! In Suetonio nihil est, ex quo ejus aut prudentiam, aut eloquentiam, aut eruditionem ullam eximiam agnoscas. In Tacito quid horum emineat, ideo difficile dictu est, quia eminent omnia. Suetonium certe nemo unquam veterum aut inter eruditos aut inter disertos nominavit: aut Tacitus habitus est ætatis suæ sine controversia eloquentissimus, &, quæ virtus Demostheni maximam inter Græcos gloriam peperit, quam illi δεινότητα appellant, eam ut propriam & peculiarem Tacito tribuunt omnes. Eloquentissimum quidem illum

lum vocat Plinius & illud eximium in eo fuisse ait, ut σεμνῶς diceret. At Suetonium S. Hieronymus laudat. Magnum testimonium, si laudat. Non enim sanctitate tantum Hieronymus, sed & eruditione & judicio præstitit. Quomodo igitur laudat? Eadem libertate scripsisse eum ait Cæsarum vitas, qua ipsi vixerunt. Non magna laus, si laus est: sed ego laudem esse non puto. Quid enim laudis habet, cum Cæsares in summa licentia atque impudentia vixerint, orationis turpitudine, ipsorum flagitia æquasse, quæque illi perpetuis tenebris operienda patrarant, ea nudis & prætextatis verbis in lucem & in aspectum hominum protulisse? Itaque nihil apud Suetonium frequentius legas, quam exoletos, & spintrias & cellarios & nubentem Neroni Sporum, Doryphoro Neronem; voces etiam, quas in illis flagitiis miserint, quasi hæc scire, posterorum interesset: quorum commemoratione non scriptorem modo, sed ipsas chartas erubescere oportebat: cum hæc interim ita subtiliter ac particulatim persequitur, ut docere voluisse videatur. In Tacito nihil simile reperias. Talia aut præterit, aut ita significat, ut odiisse & abhorrere videas, non ut illum alterum, cupide in eis immorari. Inter Vopiscos igitur & Spartianos, & Lampridios & ejusmodi vitarum scriptores Suetonius emineat, illa se jactet in aula; hoc cæteris melior, quod ætatis beneficio melius quam illi Latine loquitur: ad Taciti quidem gloriam aspirare, aut se cum eo conferre si voluerit, omnium eruditorum convicio vapulabit. Equidem, quod ad me attinet, Suetonii lectionem non minus quam Catulli aut Martialis adolescentibus perniciosam, etiam confirmatæ ætatis viris periculosam puto. At mendax est in historia Tacitus. Mitto, quod si hoc maxime constaret, eum historicorum more aliquid interdum esse mentitum, non tamen id valde nobis curandum esse arbitrarer. Non enim, quæ ab eo narrantur, ejusmodi sunt, ut piaculum sit, quidquam in eis, quod verum non sit, pro vero credidisse. Sed tamen quis eum mendacii accusat? Vopiscus. Quid iste Vopiscus, quid hominis est? Quidam Suetonii Simius, longe tamen ab eo distans: qui, cum se aliquem videri vellet, affirmavit, neminem scriptorum, quantum ad historiam pertineret, non aliquid esse mentitum: gloriatusque est, multa se prodidisse, in quibus Livius, Sallustius, Cornelius Tacitus, Trogus manifestis testibus convincerentur. Magna hujus, quis-

quisquis est, Vopisci felicitas! nemo unquam tam curiose in ipsius mendacia inquiret. Sed tamen quis hoc præstare ausit, iis quæ hoc hominis somnium in tam luculentis scriptoribus reprehenderet, veriora esse ea, quæ ipse cum suis testibus protulisset? Quis autem unquam historiæ scriptor hanc notam effugere potuit? Non tantum apud Theopompum, & apud Herodotum historiæ patrem dicuntur esse innumerabiles fabulæ; sed & ipse Thucydides, qui ea scripsit, quibus interfuerat, mendacii a nonnullis accusatur. *Thucydides quoque*, ait Josephus libro primo adversus Apionem, *ut multa mentitus, a nonnullis accusari solet: qui tamen accuratissimam rerum temporibus suis gestarum scripsisse historiam videatur*. Aut igitur ne hoc Tacito noceat, aut Thucydidi quoque & Livio & omnibus denique historiarum scriptoribus noceat. At Tertullianus, non, ut Vopiscus, aliqua Tacitum mentitum esse dicit, sed eum mendaciorum loquacissimum vocat. Hoc loco peto a vobis, ut me quam potestis, attentissime audiatis. Eadem enim opera & ad id, quod ex Tertulliano adfertur, respondebo, & id, quod Tacito gravissimum objicitur, diluam: eum religioni nostræ inimicum atque infensum fuisse. Ea in vetustissimis illis veræ ac salutaris religionis nostræ proseminatoribus ac propagatoribus pietas fuit, (quæ utinam etiam hodie in omnibus nobis esset!) nihil ut ferrent, nihil auribus acciperent, quod Christianum non esset; quæ cum Christiana pietate pugnarent, ea omnia respuerent, rejicerent, aversarentur, exsecrarentur. Tertullianus igitur, qui quædam apud Tacitum legisset adversus Christum ipsum, Deum ac Dominum nostrum, & adversus Christianos impie dicta, quasdam etiam fabulas, quæ tum de sanctissimo viro Moyse, deque religione Judæorum, vulgo inter imperitos & veritatis ignaros circumferebantur, ad ea respiciens, Tacitum mendaciorum loquacissimum vocavit: eademque res magnam Tacito apud multos conflavit infamiam. Sed nos si hoc tempore nihil legendum putamus, nisi quod cum Christiana religione consentiat, omittamus sane omnes illos veteres Græcos Latinosque scriptores. Exsuleat ea Christianorum scholis Homerus, exsulet Hesiodus, & uno verbo omnes antiqui poetæ. Nemo est enim ex illis, qui non deorum infinitam quamdam multitudinem inducat. Nemo Platonem attingat: ejus enim studio depravatus est Origenes; & fortassis

ex eodem fonte fluxere Manichæi. Nemo Aristotelem legat, qui quæ de mundi æternitate, quæ de hominis animo disputat, eis nihil potest Christianæ religionis magis esse contrarium. Repudientur Ciceronis cum pleraque alia, tum libri præcipue de fato, de divinatione, de natura deorum: manifesta enim impietatis & ἀθεότητος semina continent. At illi vixerunt antequam Christus nasceretur: ideoque eis facilius ignosci potest. Primum, si opus sit, docere possim, hanc excusationem non valde ad id, quod agitur, pertinere. Non enim si antiquiores fuerunt, idcirco minus pravas opiniones inserere in animis legentium possunt. Sed demus, hoc aliquid esse. Tollatur igitur Suetonius: in Neronem enim de Christianis contumeliose & impie scripsit. Non legantur epistolæ Plinii: ostendunt enim, eum non tantum abhorruisse a religione nostra, sed etiam judicia exercuisse adversus Christianos, & eorum nonnullos adhibitis tormentis ad ejurandam Christi militiam compulisse. Deleatur gravissimus & utilissimus scriptor Plutarchus: easdem enim, quas Tacitus, de Moyse & Judæis fabulas habet. Quintilianum rhetoribus adimamus: contumeliose ipse quoque de Moyse loquitur. Jurisconsultis Ulpianum: librum integrum scripsit de pœnis, quibus Christiani afficiendi forent. Philosophis Porphyrium, Simplicium, Averroem: quis eorum se Christiani nominis hostem professus est? Medicis Galenum, Historiarum studiosis Ammianum Marcellinum, Eunapium, Zosimum: omnes hi alieno a Christianis animo fuerunt, idque scriptis suis testatum ac consignatum reliquerunt. Quod si eos non tamen propterea rejicimus: quid in Tacitum iniquiores esse volumus? An quisquam nostrum ita infirmus est, ut periculum sit, ne in fide Christiana titubare incipiat, si Tacitum Christianum non fuisse cognoverit? Deleamus potius illius vicem, & grati adversus Deum simus, qui animos nostros majore luce perfuderit. Restant duo ex iis, qui Tacito ab imperitis objici solere dixi: quod obscurus & asper in scribendo sit, & quod male Latine loquatur. Equidem cum istos obscuritate Taciti quærentes audio, cogito, quam libenter homines culpam suam in alios conferant, quantoque facilius omnia alia accusent, quam semetipsos. Simul mihi venit in mentem senis cujusdam, de quo urbane Seneca narrat, eum, cum ætatis vitio minus commode oculis ute-

uteretur, in quodcumque cubiculum ingressus esset, dicere solitum, illud parum luminosum esse: majores fenestras fieri oportuisse. Habeo & ipse, utinamque diu habeam, amicum, hominem in primis eruditum, ita senem, ut annos prope jam, quemadmodum ait Juvenalis, dextra computet. Is cum surdaster ætate factus sit, sæpe mecum vero ac serio questus est, pravam consuetudinem inolescere: homines quotidie summissius, quam solebant, loqui. Idem hìc quoque evenit. Qui ipsi tenebras in oculis circuminferunt, obscuritatem Taciti accusant. At asper est, inquit alius: & Alciatus, amicum sibi hominem Jovium laudans, non est veritus vocare historias Taciti senticeta. Ejusdem plane judicii fuit laudare Jovium & Tacitum vituperare. Nihil tam dissimile, quam inter se hi duo. Non displicere non poterat Tacitus, cui tanto opere Jovius probaretur. Quomodo autem potuit homo tam teneris pedibus tam multa spatia per Taciti vepreta conficere? Nos vero huic molli ac delicato culcitram substernamus & pulvinos rosæ ac violæ plenos: eique a Deo precemur, ut quicquid calcaverit hic, rosa fiat. Videre mihi videor meretricem Terentianam in cœna pitissantem & dicentem:

asperum,
Pater, hoc est: aliud lenius, sodes, vide.

Ferat huc ocyus aliquis calicem mulsi, ut flere pupus hic desinat, & contractam ex Taciti asperitate molestiam levet. Offeramus ei aliquid Jovii, qui se oblectet. Is enim mollis totus est, neque quicquam habet asperitatis illius, quæ istum in Tacito offendit. Non fluit modo, sed & diffluit. Sic erat olim qui Virgilii versus ut horridos rusticanosque culparent, magisque probarent illa meliora & lenius cadentia,

Berecynthius Attis,
Et raptum vitulo:

nostis cætera, recitare enim piget; & ut isti ad asperitatem pavent, sic ego ad ineptias nauseo. Infanti melimela: mihi autem misceatur crater ille πιχελίζων. Sed istæ fatuæ de Tacito conquestiones assecutum esse eum, quod volebat, ostendunt. Imitandum enim sibi Thucydidem proposuerat, ejusque se in scribendo simillimum esse cupiebat. In Thucidide autem & obscuritas & asperitas notatur a Græcis, & utraque inter virtutes illius, non inter vitia,

tia, numeratur. Quamquam enim nuda & perspicua oratio delectat, interdum tamen in scribendo certi cujusdam generis laudatur obscuritas, quæ orationem a vulgari loquendi consuetudine abducens, ex ipsa peregrinitate dignitatem ei, majestatemque conciliat, & attentionem legentium continet. Hoc quasi velum est, quod profanis obtenditur. Sic templa sublustria ingredientes sacro quodam horrore perfundunt. Asperitas autem illa, idem plane est, quod in vino amarities; quæ in quo est, id optime ferre vetustatem putatur. Eam Græci ita esse in Thucydide perpetuam notarunt, ut cum ille in piaculi Cyclonii narratione aliquid ex ea de industria remisisset, Leonem risisse dicant. Sequitur postrema reprehensio eorum, qui cum Tacito cætera concedant, male eum Latine locutum dolent: cujus calumniæ Andreas Alciatus & Æmilius Ferretus, quorum tamen uterque multum operæ ad illustrandum Tacitum contulerat, primi auctores fuerunt. Quod si ipsi tam bene Latine scripsissent, quam sibi videbantur, nonnihil fortasse nos illorum commoveret auctoritas. Nunc cum uterque eorum nonnulla quidem ita scripserit, ut eadem Venus, eadem Suadela, quæ in Bartoli labris sessitaverat, horum quoque labris insedisse videatur: in quibus autem cultiores ac comitiores esse voluerunt, ostenderint tamen, ne quid gravius dicam, se aliarum rerum, quam deliciarum Latini sermonis, intelligentiores fuisse: quid est cur quisquam, eorum de re, in qua non multum studii posuerant, judicium magnifaciat? Boni Jurisconsulti fuerint, nihil enim impedio: Latinitatis certe non admodum idonei existimatores fuerunt. οὐδ' ἄρα πως ἦν, Ἐν πάντεσσ' ἔργοισι δαήμονα φῶτα γενέσθαι. Audacter, dicet aliquis, de talibus viris judicas. Audacius ipsi de Tacito judicarunt. Qui autem nos sumus, si omnes in unum conferamur, quicumque hac tempestate Latine loqui videmur, ut de scriptore sapientissimo, nato iis temporibus, quibus adhuc Romana lingua florebat, (plane enim floruit usque ad Hadrianum) habito disertissimo ætatis suæ, sequius judicare audeamus? At aliter loquitur, quam aut Cicero, aut Cæsar. Credo: aliud enim dicendi genus adamarat. Ne Ciceronis quidem temporibus, omnes, qui diserti habebantur, Ciceroniani erant. Multa in Cicerone Brutus, multa Calvus, multa Pollio, quædam etiam Atticus, non pro-

babant. At multis vocibus, multis loquendi generibus utitur, quibus vetustiores usi non erant. Primum, quæ hac in re culpa est? Non Cicero & multa novavit ipse, & aliis, ut alia noverent, auctor fuit? Cujus est illud præclare dictum: *Quod Catoni licuit, id cur non liceat Varroni*? Licet huc addas; Quod & illis & aliis licuit, cur non licuerit Tacito?

Ego (ait Horatius) *cur acquirere pauca*
Si possum, invideor? cum lingua Catonis & Enni
Sermonem patrium ditaverit; & nova rerum
Nomina protulerit.

Nobis hodie minor ejus rei licentia est, qui Latinam linguam non aliunde quam e libris petere possumus. Illi solutiores ac liberiores, quorum etiam nutrices Latine loquebantur. Deinde quis hodie pro certo affirmare audeat, cum tam veterum scriptorum facta jactura sit, ea, quæ quibusdam apud Tacitum nova videntur, non apud veteres quoque in usu fuisse? Si quis hodie in Germania aut in Polonia natus, qui Italiam nunquam vidisset, nunquam hominem Italum loquentem audiisset, paucos tantum quosdam libros Etrusco sermone scriptos legisset, eosque utcumque intellexisset, & omnium vocularum, quæ in eis legerentur, indicem confecisset, deinde incideret in aliquem Florentiæ natum, & educatum, qui inter cives suos disertissimus haberetur, & eum notare vellet, tanquam male loquentem, quod quædam diceret, quæ ipse in illis paucis libris & in illo suo præclaro indice non haberet, quis nostrum in tali spectaculo risum tenere posset? Atqui nihilo minor nostra stultitia est, qui in tanta veterum scriptorum disperditione, tam longo temporum intervallo, tanta Latini sermonis oblivione & ignoratione, optimæ notæ scriptores damnare non veremur: quorum coqui & muliones multo melius, quam omnes nos, Latine & intelligebant & loquebantur. Sed hunc sermonem nimis in longum duci video. Ego vobis hoc omni adseveratione confirmo, multa in Tacito nova istis videri, quæ ex ultima antiquitate repetita sunt, quæque apud Catonem, Varronem, Sallustium, quædam etiam apud Ciceronem ipsum leguntur; quædam fortassis novata, sed ita ut elegantius non potuerint; quædam parce ex Græco fonte detorta, quibus oratio ipsius tandem quam medice asperso sale suavissime condiatur. Et hoc quo-

que

que habet ſimile Thucydidis, in quo Græci Critici, quaſdam voces antiquas, quaſdam ab ipſo cuſas & novatas notat. Exſecutus ſum omnia, quæ propoſueram. Quod ſi docui, & Tacitum in pulcherrimo argumento eſſe verſatum; & fruſtra fidem illius in dubium vocari; neque debere nos abſterreri ab eo legendo, quod iniquus Chriſtianis fuerit; & puerile eſſe, quod quidquam de obſcuritate ipſius & aſperitate conqueruntur; & deſipere qui eum malem Latine locutum putant: quæſo obteſtorque vos, ne oblatam vobis hoc tempore evolvendi præſtantiſſimi ſcriptoris occaſionem, fruſtra eam fortaſſis olim deſideraturi, amittatis.

Cum pervenisset ad Annalium Librum Tertium.

ORATIO XVIII. (*alias* XV.)

Habita Romæ III. *Non. Novemb.* MDLXXXI.

QUotannis mihi evenire conſuevit, Auditores, ut cum poſt illam ſolemnem quatuor menſium vacationem, quæ nobis ob æſtivos calores tribui ſolet, redeundum eſt ad munia, torpeat animus, titubet lingua: ut neque quid dicam, facile reperire poſſim; &, cum quid reperi, verba quibus id explicem, abdere quodammodo ſe ac refugare, non, ut prius, ultro ſe offerre, & ſuapte ſponte fluere ac decurrere videantur. Id ſi mihi evenit, qui & quadraginta propemodum annos in hoc publico dicendi ac docendi munere verſatus ſum, & id ipſum tempus, quod ad otiandum conceditur, ita conſumo, vere ut dicere liceat, nunquam me minus otioſum eſſe, quam cum maxime eſſe licet otioſo: quid putatis evenire iis, qui, ut alia omnia majora habent, uſum quidem certe tantum in dicendo non habent? Neque me fugit, hac in re culpam videri aliquam poſſe etiam ingraveſcentis ætatis, quæ decreſcente in dies naturali calore, ſpiritus quoque ipſos torpore quodam alligat, nec corpus modo, ſed & ingenium ſegnius reddit: ſed tamen, dum ſuperioris vitæ curſum relego, recordor, quod nunc ſeni contingit, idem fere, jucundum cum ætas florida ver ageret, contigiſſe. Satius igitur & magis ingenui animi fuerit, culpam nuſquam alio deriva-

rivare, sed, ut Græci dicunt, αἰτιᾶσθαι τὸ αἴτιον, & fateri illud quicquid est incommodi ac difficultatis, non aliunde, quam a nimis diuturna cessatione proficisci. Quid enim? nonne idem etiam adolescentibus evenit? Qui si aut pilæ lusu, aut armorum tractatione, aut equitatione, aut aliis, quibus ætas illa ducitur, unum aut alterum mensem abstinuerint; ea cum repetunt, primis illis diebus, neque corpus eadem, qua prius, agilitate flectere ac movere possunt: &, quibus magistros antea provocabant, ad ea rudes accedere, eaque tum primum discere ac meditari videntur. Qui sermo ob eam causam a me hoc tempore susceptus atque institutus est, Adolescentes, vos ut commonefaciam, quantum adsiduitas prosit, quantum intermissio noceat. Illa vires aluntur ac gliscunt: hac carpuntur, ac deteruntur. Illa te quotidie paulatim proficere ac progredi sentias: hac non paulatim, sed magno impetu retro referri & in pejus ruere animadvertas. Non enim celeritate discimus qua obliviscimur. Ut qui ex alto aliquo puteo aquam haurit, ubi magno molimine situlam prope ad eos putei evexit, si paulum modo funem laxaverit, it situla, & deorsum concinatissimo lapsu provolvitur: sic qui multis vigiliis, multisque sudoribus aliquam sibi facultatem in hoc studiorum genere comparavit, si tantillum de solita contentione remiserit, pessum it quidquid partum erat, *longique perit labor irritus anni*. Neque enim subsistere saltem licet, quod, ut in malis, tolerabilibus foret: simul atque progredi desieris, regrediaris necesse est. Pecunia si otiosa jaceat, ut non crescat, certe non imminuitur, neque quidquam aliud domino perit, quam quod lucri fieret ea occupata. At in artium nostrarum studiis si quam temporis partem languori ac desidiæ dederis, non id modo perdis quod interea discere potuisses: sed bona magnaque pars eorum, quæ jam didiceras, evolat. Agricolæ, ne continua satione emacient solum, tonsas, ut Poeta loquitur, novales alternis cessare patiuntur: agrique qui hoc modo interquieverunt, uberiores ex se fruges efferre soliti sunt. Alia ingeniorum ratio; nihil ea magis lætificat, quam avidus & inexpletus exactor, cessatione sterilescunt. Ergo ut in levioris operæ studio proditum est egregium artificem nunquam solitum prætermittere ullum diem, quin lineam duceret: sic eloquentiæ laudem ambienti præcipit M. Fabius, quo-

quotidie dicendum esse aliquid, & quidem audientibus doctis. Sed relanguit jam pridem hominum industria; restinctus est vetus ille ad honestas artes ardor animorum; nobiles illæ exercitationes, quibus apud antiquos, laudabili æmulatione, juvenes inter se de consequendo eruditionis ac sapientiæ principatu contendebant, ita ex usu & consuetudine sublatæ sunt, ut earum vix umbram ac vestigium retineamus. Ut igitur Virgilius ait, minora in dies produci hominum corpora, quam antiquis temporibus fuerint quod & tanto ante Homerus dixerat: ita videmus, eruditionem hominum quotidie decrescere, ut illi hodie ordines ducant, qui olim vix in gregariis militibus locum obtinere potuissent. Nam ut illos heroas omittam, Platonem, Xenophontem, Aristotelem, Theophrastum, qui mihi videntur immensitate quadam ingenii omnem rerum naturam complexi, non tantum supra æquales suos exstitisse, sed etiam posteris omnem consequendi sui spem sustulisse: quis post Plutarchum exstitit, qui veræ ac solidæ eruditionis copia & varietate ita cum eo comparari queat, ut non longissimo intervallo absuturus ab eo sit, quemcumque illi proximum esse volueris? Quem ille poetam veterem, quem oratorem, quem historiæ scriptorem non ita triverat, ut edidicisse videretur? Quam Philosophiæ partem non ita tractaverat, ut nemo postea tantum in una eminuerit, quantum ille in omnibus? Nam quod quidam nuper magni in vulgus nominis, sed non magni pretii, medicus in quodam insulso ac ridiculo libro suo dicere ausus est, Plutarchum grammaticum modo, non etiam Philosophum fuisse; usus est videlicet ea libertate, quæ insanis tribui solet, ut cum quidlibet in quemlibet dixerint, nemo laboret. Ostendit, cerebrum suum, si quod modo illi cerebrum erat, medico eguisse, cum illa scriberet. Sed ut abeam a Plutarcho, quem sua magnitudo extra telorum jactum posuit, ut qui eum allatrant, canum lunam allatrantium similes esse videantur; eum igitur ut omittam, & paulatim ad tempora nostra propius accedam: quis post Claudium Galenum fuit, qui ad illius aut admirabilem in omni genere doctrinam, aut singularem eloquentiam accesserit? Quis multis jam annis Philosophus veterum Aristotelis hypophetarum, Alexandri Ammonii, Themistii, Simplicii, & talium aut acumen ingenii, aut doctrinæ abundantiam, aut ora-

ctionis dignitatem adæquavit? Qui cum de rebus in naturæ obscuritate retrusis ac reconditis ita differerent, ut se a vulgo quam longissime abducerent, tam multis quasi gemmis multiplicis ac variæ eruditionis distinguebant atque illuminabant disputationes suas, ut etiam qui a severitate Philosophiæ abhorrebant, ipso tamen dicendi genere caperentur. Themistii quidem orationes dum lego, nullum ei sophistarum, qui hoc unum agebant, ut compte ac polite dicerent, antepono. At hodie plerique eorum, qui se pro Philosophis venditant, cum ea docent, quæ cum didiceris, duplo stultior sis quam prius: tum in dicendo ita sunt hispidi atque agrestes, ut eos illud quicquid est pinguium litterarum, in culina, non in schola, didicisse arbitreris. Adhuc de Græcis loquor: & fuit sane laus hęc mundioris ac nitidioris doctrinæ perdiu Græcorum propria. Illic elegantiæ sedes, litterarum domicilium, museum orbis, eruditionis emporium, Musarum ac Gratiarum omnium augustissimum quoddam sacrarium fuit usque eo, dum misera gens ultione, ut opinor, divina, quia se ab Ecclesiæ Romanæ obedientia, id est, a Christi jugo subduxerat, ab impurissimo tyranno sub jugum teterrimæ servitutis redacta est. Ex illo tempore siluerunt illę lusciniæ, quæ cœlum ac terras cantu suo mulcebant; conticuit vocalis ille Sirenum chorus; illi nitidissimi fontes, qui totum hominum genus elegantiore doctrina irrigabant, exaruerunt. Romani & serius attigerunt litteras, &, si verum amamus, aliis rebus, melioribus forsitan & præstantioribus, (nihil enim impedio, sed certe aliis,) occupati, minus operæ ac studii ad Philosophiam & ad totum hoc mansuetiorum artium genus contulerunt. Neque non tamen hi quoque habuerunt suos, qui planum facerent hominibus nostris ad Græciam hac quoque in parte adæquandam, non tam ingenium quam voluntatem defuisse. Et hac quidem quam dico eruditionis copia & varietate duo præcipue commendantur a veteribus, P. Nigidius Figulus, & M Terentius Varro. De quibus, quanti fuerint, eo minus judicare possumus, quod alterius prope omnia, alterius plane omnia scripta perierunt. Tanta fuit in hominibus insequentis ævi socordia, tanta cœcitas perversitasque judicii, ut cum multa studiose ac diligenter conservata sint, quæ perire præstiterat, ea perierint, ex quibus pluri-
mum

mum utilitatis percipi poterat. Sed ex iis qui supersunt, duos præcipue admirari soleo, Philosophum Senecam, & naturalis historiæ scriptorem Plinium. Quorum ille cum se Stoicorum sectæ addixisset, non tamen cæteras Philosophorum disciplinas neglexit, neque Zenone, Chrysippo, Cleanthe, Panætio, cæterisque suis contentus fuit: nec illos modo majorum gentium, Democritum, Platonem, Aristotelem, Theophrastum, sed hos quoque minutos, &, ut cavillator aliquis vocaverit, patellarios Philosophos, Epicurum, Metrodorum, aliosque ex eadem popina, & iisdem hortis, ita versavit, ut quicquid boni ex eorum unoquoque aut ad orationis ornatum, aut ad obscurarum & involutarum rerum intelligentiam, aut ad vitam moresque formandos exprimi poterat, id omne summa diligentia excerptum, libris suis aptissime & elegantissime insperserit. Cumque Stoicorum, qui ante eum fuerant, arida, strigosa, & impolita, & quasi dumis ac vepribus obsita haberetur oratio, ipse contra in ea comenda, pectenda, polienda ita exquisitus & accuratus fuit, ut nimius in eo cultus ac luxuries reprehenderetur. Neque ulla magis alia res Quintilianum, gravem alioqui & sapientem scriptorem, adduxisse videtur, ut de Seneca minus honorificum iudicium faceret, quam quod iniquo animo ferebat, immodico illius amore, veteres Oratores juventuti excuti de manibus, ipsumque, quod ne Seneca quidem voluisset, plerisque jam præ eo sordere Ciceronem. Nam illud alterum hominis somnium, sive Gellium eum sive Agellium vocari placet, qui voluit ipse quoque attollere se, & nescio quid de Seneca loqui, nulla re magis quam contemptu ac silentio refutandum arbitror. Injuriam facit Senecæ, si quis pro eo tam infirmis obtrectatoribus respondendum putat. Illum varo promum condum rerum omnium scitu dignarum, illud receptaculum ingenuarum artium, illum eruditionis, Oceanum, C. Plinium, quis unquam satis pro dignitate vel admirari vel celebrare poterit? Qui nullum unquam librum vidit, quem non legerit; nihil cognitu dignum legit, quod non excerpserit; nihil excerpsit, quod non in literas retulerit. Itaque unum ipsius opus, quod de plurimis exstat, naturalis historiæ, instar ingentis bibliothecæ videri potest. Sed quo admirabilior & prædicatione dignior illorum industria est, eo magis accusanda nostra omnium

igna-

ignavia: qui tot dminiculis fulti, tanta librorum copia instructi, tot tamque illustribus exemplis ad imitandum propositis, torpemus tamen, & in inerti atque inglorio consenescere otio malumus, quam per illorum vestigia gradientes, explere animos nostros illo suavissimo pastu cognitionis ac scientiæ, & quanto homines cæteris animantibus antecellunt, tanto supra vulgus hominum eminere. Non amamus litteras, Auditores; non amamus studia doctrinæ; nihil altum, nihil arduum, nihil gloriosum cogitamus; quod si faceremus, jungeremus noctes diebus, noctibus dies, & discendi cupiditate incensi, omnes corporearum voluptatum illecebras, omnem laboris asperitatem præ doctrina contemneremus. An mercatores opum parandarum gratia, tam multas, tam longinquas, tam periculosas peregrinationes suscipiunt; domum, uxorem, parentes, liberos relinquunt; ventis, fluctibus, piratis ac prædonibus vitam suam committunt; perpetuum prope sibi exilium indicunt: nos, si ita sapientiam amaremus, ut illi opes amant, ullum ejus comparandæ causa laborem refugeremus? Venatores in nive pernoctant, famem, sitim, frigus, vigiliam ferunt, cum apris, cum ursis, aliisque indomitæ feritatis animalibus de vita sæpenumero decernunt ac dimicant: nos, si quanto illi ad prædam, tanto ad eruditionem ardore ferremur, ullam nobis, ne ad eam perveniremus, difficultatem obstare pateremur? Insanum ac libidinosum adolescentem, cum ad puellam, quam amabat, aliter pervenire non posset, singulis noctibus mare illud, quod Europam ab Asia dividit, natando transire solitum accepimus. Quod in eo stulta & inconsulta cupiditas potuit, ut, dum potiretur amoribus suis, nihil tanti putaret: cur idem in nobis amor virtutis ac scientiæ, si eam vere & ex animo amaremus, non efficeret? Ita est profecto, ut dicam, Auditores; Nihil amori difficile, nihil arduum, nihil impervium est; neque illi poetæ frustra alas addiderunt, volat, si quo aliter perveniri non potest. Sed amor sapientiæ nulli vestrum ad ossa tetigit, nulli vestrum medullam animæ facibus suis percussit. Quid, quæso, est? Quid iste sibi quorumdam fremitus vult? Æquo animo accipietis istam contumeliam, Juvenes, an mendacii coarguere ac convincere me connitemini? Utinam velitis, charissima mihi capita! posse enim scio. Utinam vobis Deus istam mentem immittat, ut quasi coitione

quam

quadam ac conspiratione facta, mecum hoc anno contendere instituatis, plus ne ego laboris & operæ ad docendum, an vos studii & alacritatis ad discendum conferatis! O insuavem mihi & injucundam pugnam, si vicero: acceptam & exoptatam, si victus discessero! Habituri autem sumus hujus certaminis nostri agonothetam Gregorium Pontificem modis omnibus maximum: qui, ut Achilles Homericus præmia & victoribus ponit & victis, ita ipse, pro suo erga honestas artes incredibili amore, & vobis, si vincetis, & mihi, si vincar, ampla præmia constituturus est. Quamquam ego quidem, dum vos victores videam, nullum mihi aliud præmium posco: plus enim jampridem sum illius inexhausta liberalitate, quam quantum promerebar, consecutus. Tu vero, Paule Foxi, vir & generis nobilitate, & splendore vitæ, & dignitatis gradu, & virtute atque doctrina Illustrissime, suscipe patrocinium nostrum. Confirmato sanctissimo seni, & floridissimam hanc juvenum coronam, quam ex ore meo pendentem vides, tum ipsius virtutis pulchritudine invitatam, tum tuo ac tui similium exemplo incitatam, flagrare studio earum artium, quarum ipse præcipuus fautor est; & me, quamquam ætate jam ad senium inclinata, & quietis aliquid, post confecta tam multa stipendia, postulant, moriturum potius, quam commissurum ut tam prolixæ ipsius ac beneficæ erga me voluntati per ignaviam & fugam laboris parum respondisse videar. Ite, Adolescentes, (jam enim, ut diei tempus est diutius detinendi non estis) curate animos, & crastino die hac ipsa hora ad persequendos mecum Taciti Annales læti atque alacres convenite.

CUM INTERPRETARI INCIPERET EPISTOLAS CICERONIS AD ATTICUM.

ORATIO XIX. (*alias* XVI.)

Habita Romæ Prid. Non. Nov. MDLXXXII.

LUdere quibusdam fortassis, & devexa jam in senium ætate, causam minuendi laboris quærere videbor, qui usque antehac in gravissimis præstantissimorum scriptorum libris eorum qui ad me ventitabant, industriam exercere solitus, hoc anno Ciceronis Epistolas ad Atticum mihi sumpserim

pserim

ſerim interpretandas. Ita enim vulgo perſuaſum eſt, omnem epiſtolarum lectionem leve quiddam ac lubricum eſſe, magiſque ad pueriles animos aliquo litterarum guſtu imbuendos, quam ad retinenda graviorum virorum ſtudia accommodatum. De qua opinione, vera nec ne ſit, quæremus poſtea. Nunc hoc dico: ſi maxime fatear, quæſiiſſe me rationem aliquam, qua, ſine ulla utilitatis publicæ diminutione, pars mihi laboris aliqua demeretur, qui tamen eo nomine me reprehendat, nimis eum agreſtem atque inhumanum fore. Nam cum me populus Romanus hos prope jam viginti annos viderit ita perpetuo mandatum mihi munus obeuntem, nemo ut unquam, qui quidem hanc provinciam ſuſtineret, aut plures, aut graviores ſcriptores, aut majori omnium ætatum, omniumque ordinum concurſu interpretatus ſit: quæ invidia fuerit, natu jam grandiorem, minuſque in dies perferendis laboribus idoneum mollioris ac remiſſioris operæ aliquid ſumere? Ut corporum, ſic & animorum non eædem exercitationes omnem ætatem decent. Curſus, lucta, jaculatio, diſcus, harpaſtum juvenilibus viribus ac lacertis conveniunt: ſenibus apricatio, ambulatio, geſtatio magis congruit: Veterani olim, quamquam ſub ſignis haberentur, graviorum tamen laborum immunes erant. Roſcius fabularum auctor ita excellens, ut ex eo, quicumque artificio aliquo longe præſtabat cæteris in ſuo genere, eſſe Roſcius diceretur: hic ergo Roſcius cum ad ſenectutem perveniſſet, incidiſſe numeros ac cantus, ipſaſque remiſſiores feciſſe dicitur tibias. Quod hiſtrioni licuit, cur honeſtiſſimarum artium doctori non liceat? His & ejuſdem generis aliis argumentis uterer, ſi, quod hujus factum eſt, mea cauſa factum eſſe profiterer. Sed longe alia mihi mens fuit, cum hoc conſilium cepi. Judicavi, pauciſſimos libros poſſe reperiri ad præſtandum id quod a me exigitur, quodque ego omni ope efficere molior, accomodatiores. Certe enim mandatum mihi publice eſt, ut vos, quantum in me ſitum eſt, ad eloquentiam informem. Recte autem & vere dicebat Cæſar, delectum verborum eſſe originem eloquentiæ. Idemque multo ante eum Ariſtoteles docuerat, qui cum elocutionis præcepta Græce traderet, primam illius virtutem eſſe dixerat, ἑλληνίζειν, id eſt, Græce ita loqui, ut oratio nihil barbarum, nihil inſolens, abſonum, peregrinum habeat, ſed & ſingularum vocum elegantia & earum ſtructura ac col-

collocatione, natam eſſe ſe in media Græcia oſtendat. Qui ergo Latina lingua eloquentes eſſe meditantur, iis hoc primum elaborandum eſt, ut Latine, pure, & quam maxime ex veterum Romanorum uſu ac conſuetudine loquantur. Nolite autem putare, laudem illam, quæ quaſi ſanitate, & integritate, ac caſtimonia Latini ſermonis continetur, aut parvam aut facile parabilem eſſe. Cum poſt reſtitutas a Medicea potiſſimum familia litteras, infinita quædam vis extiterit hominum in omnio genere eruditorum, cumque & noſtra & patrum memoria homines ſummis ingeniis præditi tam multam in Latine loquendi ſtudio operam poſuerint, ut id prope unum operis habere viderentur: pauciſſimi tamen, quorum ſcripta, non dico ſermonis vitiis careant, nam hoc quidem illorum nemini contigit, ſed aliquam ſaltem priſcæ illius & nativæ Latinitatis imaginem contineant, extiterunt. Ut Græci proverbio dicunt, multos eſſe, qui thyrſum ferant, ſed paucos Bacchos: ita multorum falſa quadam Latini ſermonis ſpecie inducta, & oblita oratio eſt, paucorum Latina. Duo in Italia ſummi viri duces cæteris ad hanc laudem capeſſendam, & quaſi anteſignani fuerunt, Jacobus Sadoletus, & Petrus Bembus: qui etiam propter ejuſdem ſtudii ſimilitudinem Chriſtophorum Longolium Belgam in deliciis prope atque in amoribus habuerunt. Non ita multo poſt magno in pretio fuerunt duo hujus facultatis præcipui doctores, Patavii quidem Lazarus Bonamicus, in hac autem Urbe Romulus Amaſæus: quorum in illo fœcunditatem ingenii admirareris, diligentiam & accurationem requireres; in hoc nihil admodum, quod ad boni & ex omni parte perfecti doctoris commendationem pertineret, deſiderares. Brevi igitur innumerabilis quædam hominum multitudo per Italiam efloruit, qui illorum exemplo incitati, horum diſciplina ac præceptis exculti, ad hanc bene Latine loquendi ac ſcribendi laudem incredibili ſtudio incumberent: cum & Venetiis Jovita Rapicius & Patavii Benedictus Lampridius, & alii præſtantes viri ſitienti juventuti fontes eloquentiæ recluderent, & a Principibus maximi honores iis, qui Latinam linguam egregie præter cæteros callerent, proponerentur. Et tamen in tanto ardore animorum, tanta ingeniorum contentione atque æmulatione tantis propoſitis præmiis, nemo adhuc extitit, cui ſimpliciter & ſine ulla exceptione ea laus

tribui possit, ut bene Latine scripsisse dicatur. Proxime quidem ad veterum gloriam accesserunt & ii, quos modo nominavi, & alii satis multi: neque immerito commendati sunt aut is, qui pauca quidem scripsit, sed in scribendo omnium politissimus maximeque limatus, idemque ab omnibus ineptiis remotissimus fuit, Joannes Casa, aut vir in scribendis epistolis Latinis singulari lepore ac venustate praeditus, Paulus Manutius. Qui tamen, quemadmodum illud consecuti sunt, ut haec laus vere ac merito propria Italiae haberetur, e ique caeterae omnes nationes scribendi elegantia facile cederent: ita illud negari non potest, multos naevos, multasque maculas, quod bona omnium venia dictum sit, illorum omnium scriptis aspersas esse, quae planum faciant, illos vidisse quidem quid optimum esset, & viam, quae ad illud ferret, ingressos longe processisse: sed longe tamen ab eo, quo intendebant, substitisse. Neque hoc eo dico, ut de summorum virorum gloria quidquam propterea detraham: quos & admiror ipse, & ad eorum persequenda vestigia cohortari vos volo. Sed ut intelligatis, minime vulgarem esse eam laudem quam tot ac tales viri, tantis laboribus tantoque studio, plenam tamen ac solidam consequi non potuerint. Nunc quod dicturus sum, nolim a quoquam durius accipi, sed ita potius ut profectum ab optimo erga vos animo & a singulari quadam mea erga nomen Italicum voluntate. Qui enim in Italia diutius aliquanto quam in Gallia, ubi natus sum, vixerim, & jampridem in hac orbis terrarum nobilissima Urbe sedes ac domicilium collocarim, facere neque possum, neque debeo, quin & Italiam totam, & praecipue urbem Romam pari ac patriam pietate ac studio colam. Doleo igitur & indignor, cum, quae laus, nostra ac patrum memoria, propria, ut dixi, Italorum fuit, ut soli ex omnibus Latina lingua perite ac scienter uterentur, eam nunc ita obsolevisse ac propemodum evanuisse video, vix ut jam tota Italia pauci quidam senes, qui eam utcumque sustineant, reperiantur. Interea exterae nationes, &, ut vulgo in Italia vocantur, barbarae, hanc possessionem gloriae, tanquam a vobis pro derelicta habitam, occuparunt: jamque non obscure Latinae linguae usum & intelligentiam migrasse ad se, relicta Italia, gloriantur. Hanc vos tantam indignitatem feretis aequo animo, Juvenes, ac non potius omnes nervos ingenii contendetis, ut stolidam illam agrestium hominum

vobis

vobis insultantium superbiam retundatis? Expergiscimini, expergiscimini, Adolescentes, &, si quid in vobis Romani sanguinis, si quid avitæ virtutis est, incumbite ad eam gloriam, quæ vestri generis ac nominis propria est, ex alienarum gentium manibus extorquendam. Mihi credite, si semel penitus imbibatis id perficere, si socordia & ignavia valere jussis, naviter opus hoc urgere instituatis, si frenum, ut dicitur, mordeatis: brevi futurum est, non modo ut nuper amissa ornamenta recuperetis, sed etiam ea magnis ac luculentis accessionibus locupletetis. Ego quidem, quoniam ad pure & emendate loquendum, quod hujus consilii atque incepti fundamentum est, nullius omnino libri lectionem utiliorem, quam Epistolarum ad Atticum judico, quoniam eas Latinæ linguæ studiosis pervolutandas, manibus atque oculis conterendas, ad verbum, si fieri possit, ediscendas censeo; idcirco earum interpretationem suscepi, nihil veritus eorum stultitiam, qui speciosa utilibus anteponentes, ita me, quasi quiddam hujus loci auctoritate inferius susceperim, criminantur. At iidem me superioribus annis, cum Aristotelis libros de moribus, cum Platonis libros de Republica, nuper etiam cum Tacitum interpretarer, ita calumniabantur, quasi, omissis iis, quæ juventuti utilia forent, ea quærerem ac consectarer, in quibus ostentare me, & venditare populo possem. Quid istis canibus facias? aut quomodo te aliter, quam contemptu, ab eorum latratibus vindices? Præclare Aristoteles, cum idem ab aliis avarus, ab aliis prodigus haberetur, argumento id esse ait, eum liberalem esse. Ita isti, cum me nunc ut nimis sublimia petentem, nunc ut me justo inferius demittentem culpare instituunt, ut mihi quidem tum demum medium secare videar, efficiunt. Magis me movent exempla eorum, qui memoria nostra primos ordines in litteris duxerunt: quorum ut quisque doctissimus habitus est, ita plurimum operæ in his epistolis collocavit. Nunquam me pigebit eis in libris exerceri, in quibus duo ingentia decora Italiæ Petrus Victorius, & Paulus Manutius, acutissimus Jurisconsultus Antonius Goveanus, Sebastianus Corradus, Leonardus Malaspina, lumen & ornamentum Galliæ Hadrianus Turnebus, aliique, quos enumerare longum est, ita desudarunt, ut præcipuam sibi materiem gloriæ in eis emendandis & illustrandis quæsisse videantur. Quos si Duces non sequerer, unum

tamen

tamen opponerem, cujus auctoritas frangere, debilitare, obterere omnes contra sentientium rumusculos posset. Hujus enim consilii mei non aprobatorem modo & adstipulatorem, sed auctorem, ac laudatorem habeo illum uberrimum disciplinarum omnium fontem Guilielmum Sirletum Cardinalem, cujus auctoritati dum paream, nunquam magnopere, quid alii de me judicaturi sint, laborabo. Sequitur nunc, ut iis obtrectatoribus respondeam, qui omnem epistolarum lectionem leve quiddam ac prope nugatorium esse ajunt: quo tanquam lacte pueruli, non ut solido cibo etiam grandiores, ali debeant. In quibus hoc primum est quod admirer: cum sermonis usum unum de praecipuis a Deo in hominem collatis muneribus esse fateatur, quomodo de scriptione epistolarum aliter sentire possint. Ut enim sermone inter praesentes, ita epistolis inter absentes animi sensa communicantur. Per epistolas mercatura exercetur; qua si careremus, innumerabilibus commodis careremus: per epistolas pater cum liberis, vir cum uxore, fratres ac propinqui inter se, tum quoque cum multi inter eos montes multaque maria interjecta sunt, ita colloquuntur, ut una omnes domi esse videantur: per epistolas & indicuntur & geruntur bella, paces componuntur, inter remotissimas nationes constituuntur societates, foedera feriuntur: amicitia, quae condimentum vitae est, quo sublato vita quidvis potius quam vita fuerit, nullo magis adminiculo quam mutuis epistolis continetur. Itaque si epistolarum usus tolleretur, commercium quoque & naturalis illa hominum inter ipsos societas tolleretur. Sunt ista, dicet aliquis: sed tamen epistolis sua quisque negotia committit; graves & arduae disputationes, & ad quas percipiendas doctore opus sit, epistolis mandari non solent. Hoc si quis de toto epistolarum genere dicere audeat, ablegabo eum ad Platonis, Isocratis, Senecae & talium epistolas, quaeramque numquid illas quoque de rebus vulgaribus & cuilibet sine doctoris opera perspicuis scriptas putet? jubebo inspiciat illam, quae a Cicerone ad Q. Fratrem in Asiam missa est: qua vir non eloquentissimus tantum, sed etiam tractandae republicae peritissimus omnia complexus est, quae praestari debent ab iis, qui magnis provinciis summo cum imperio praesunt. Nam illo quidem argumento vix in tam levi causa utendum puto, quod praecipua religionis nostrae mysteria a sanctissimis illis aeternae veritatis doctoribus,

bus, qui nobis ad aspiciendam viam, qua iretur in cœlum, facem prætulerunt, epistolis inclusa sunt. Quisquamne ita impie temerarius est, ut cum illorum procerum, Basilii, Nazianzeni, Cypriani, Ambrosii, Hieronymi, Augustini, Gregorii & similium epistolas si minus legerit, exstare tamen audierit, totum epistolarum genus contemnere audeat? At in his Ciceronianis nihil simile; scripta enim sunt de rebus fere domesticis ac familiaribus simplici & sponte fuso dicendi genere, ad hominem usu domestico & intima familiaritate conjunctum. Hoc si faterer, tamen eas dignas, quæ diligenter & accurate legerentur, esse contenderem. Vere enim hoc sapientissimus scriptor Xenophon principio ejus libelli, qui Convivium inscribitur, scriptum reliquit, magnorum virorum non seria tantum, sed & joca cognoscere operæ pretium esse: quod ex his quoque utilissima ad vitam exempla capiantur. Narrat alicubi Horatius, Scipionem & Lelium interdum discinctos, dum olus decoqueretur, ludere & nugari: Cicero etiam legendis ad Lucrinum conchis & umbilicis animum relaxare solitus. Quis nostrum non quolibet pretio emat, ut interesse talibus ludisqueat, & eas fabellas audire, quibus tales viri inter se jocabantur! Præclare Plutarcus in Alexandro, *Non*, inquit, *ut quæque maxime illustris actio est, ita maxime ingenium hominis patefacit: imo vero interdum exiguum aliquod factum dictumve, aut jocus aliquis magis detegit hominis mores, quam urbium expugnationes, & pugnæ, in quibus multa hominum millia ceciderunt*. At cum principes viri publicis se negotiis subduxerunt, & exclusis admissionibus, paucos quosdam deligunt, quibuscum libere ac familiariter jocentur, invidemus iis, qui admittuntur ad interiores illorum sermones, eosque beatos esse, ac cœlum digito contingere putamus; nos si ad Ciceronis & Attici arcana penetrare, eosque nunc jocantes nunc inter se qua publicis, qua domesticis de rebus colloquenter audire liceat, parvi id esse ducemus? Sed longe aberrant a vero, si qui res tantum domesticas, & familiares jocos his epistolis contineri putant. Historia illorum temporum, quibus imperium orbis terrarum immutatum est, & vel eversa, vel certe conversa ea respublica, quæ ita bonis legibus atque institutis fundata erat, ut in perpetuum duratura

vide-

videretur, non aliunde melius quam ex his libris percipi potest. Tum præterea Ciceronis admirabilis prudentia, & scientia reipublicæ tractandæ nusquam se magis quam in his epistolis prodit. Quod ne quis me temporis causa confingere arbitretur, præstantis viri & illorum temporum æqualis Cornelii Nepotis verba ipsa recitabo, quibus suum de illis judicium posteritati contestatum ac consignatum reliquit. Qui in Attici vita cum inter Ciceronem & Atticum summam conjunctionem animorum fuisse dixisset: *Ei*, inquit, *rei sunt indicio, præter eos libros, in quibus de eo facit mentionem, qui in vulgus sunt editi, sexdecim volumina Epistolarum ab consulatu ejus usque ad extremum tempus ad Atticum missarum: quæ qui legat, non multum desideret historiam contextam eorum temporum. Sic enim omnia de studiis principum, vitiis ducum, emulationibus in Republica perscripta sunt, ut nihil in iis non appareat; & facile existimari possit, prudentiam quodammodo esse divinationem. Non enim Cicero ea solum, quæ vivo se acciderunt, futura prædixit, sed etiam, quæ nunc veniunt, cecinit ut vates.* Hæc Nepos, cujus non vanam esse prędicationem, res ipsa quotidie ostendit. Ad eas causas, quas attuli, cur in his epistolis mecum pervolutandis cupide versari debeatis, accedit hæc quoque, quam dubitavi equidem num adferre deberem, ne vineta mea, ut ajunt, cædere, & de ea ipsa facultate, cujus opinio, falsa fortasse, (neque enim impedio) sed opinio tamen, ad aliquam me provexit hominum famam, quippiam detrahere viderer. Sed vincat veritas, quæ aliis omnibus rebus præponderare debet, præsertim cum de commodis vestris agatur. Hodie, Adolescentes, si verum amamus, omnis prope usus eloquentię, præterquam in scribendis epistolis, ita de medio sublatus est, ut nec vola nec vestigium appareat. Dominabatur olim in judiciis: regnabat in consultationibus: vincebat fere ea, causa, quæ eloquentiorem patronum nacta erat.

Sed hæc prius fuere: nunc recondita
(ut de phaselo aut Catulus)
Senet quiete.

Judicia, Romæ saltem, ita exercentur, ut in eis nullus plane locus eloquentiæ sit. In deliberationibus de magnis & seriis rebus, quid quisque dicat, non quam ornate

dicat,

dicat, attenditur. Recte omnino, neque enim negari potest: sed tamen isto modo magna disertis hominibus subtracta materia est. Eloquentia, quasi ætatis beneficio immunitatem consecuta, jussa est oblectare se in his nostris scholasticis ac pulverulentis disputationibus, in sacris concionibus, quæ ad populum habentur, & interdum in gratulationibus, quæ fiunt ad Principes, aut in eorum funeribus exornandis. Ita ex illis tribus Aristotelis dicendi generibus solum epidicticon, quod olim minimi pretii habebatur, in usu relictum est. Mansit tamen illud, ut, bene, id est, tum diserte, tum prudenter, & ad res, ad personas, ad tempora accommodate epistolam scribunt, facillime ad intimam Principum familiaritatem perveniant, & ad maximarum rerum tractationem adhibeantur, & maximis plerumque honoribus augeantur. Hac facultate cum alii, tum Jacobus Sadoletus, & Petrus Bembus viam sibi ad dignitatem summe proximam munierunt. Nolo de viventibus dicere, ne aut adulari videar, aut aliter eos laudem, quam ipsi fortasse laudari se volunt. Vos, Adolescentes, (vestra enim res agitur, & satis jam verborum factum est) adjuvate attentione vestra industriam meam: & mihi hoc credite, integritatem Latinæ linguæ, cognitionem antiquitatis, prudentiam in rebus gerendis, ex nullo Ciceronis libro posse a vobis melius aut facilius, quam ex his epistolis comparari. Cuperem, Paule Foxi, vir non tantum in primis illustris, sed ad illustrandum hoc sæculum nate, novo quodam & minime vulgari modo, tibi, quem nihil obsoletum, nihil vulgare delectat, gratias agere, quod talis tantusque vir, omissis negotiis, quibus assidue distineris, honoris mei causa, hodie, multum deprecante me ne id faceres, huc tamen venire volueris. Sed cum animum in omnes partes versavi, nihil, quod te dignum sit, excogitare possum. Tacebo igitur, & hoc toto genere gratiarum actionis supersedebo. Nisi forte hoc ipsum novum quoddam gratias agendi genus est, cum is, qui beneficium accepit, magnitudinem illius verbis a se coæquari non posse confitens, conticescit.

REPETITURUS LIBROS ARISTOTELIS DE MORIBUS.

ORATIO XX. (*alias* XVII.)

Habita Romæ Prid. Non. Nov. MDLXXIII.

PRimum quidem Deum immortalem veneror, Auditores, ut ſi hos viginti annos, quibus huic muneri præfui, pro ſingulari erga me populi Romani caritate ac benevolentia, proque maximis in me cum aliorum Pontificum, tum præcipue Gregorii XIII. Principis immortalitate digniſſimi beneficiis, eo ſemper animo fui, ut de utilitate veſtra non minus ſæpe quam de mea cogitaverim, ut nunquam rationes meas veſtris antepoſuerim, ut ſemper eam docendi rationem tenere ſtuduerim, non quæ aut minus laboris aut plus oſtentationis habitura, ſed quæ vobis plus veræ ac ſolidæ eruditionis paritura videretur: ita me, quod reliquum eſt ætatis, in ejuſdem muneris procuratione placide ac tranquille exigere patiatur; deinde autem ut vobis omnibus inſpiret amorem erga honeſta ſtudia, & cupiditatem ea in iſto ætatis flore diſcendi, quæ vobis aliquando tum privatim, tum publice & utilitatis & dignitatis plurimum allatura ſint. Quod cum peto, non tantum veſtra, ſed etiam mea cauſa peto: Nam cum quietis ac tranquillitatis meæ, cujus & ſemper natura amans fui, & hac ingraveſcenti ætate quotidie magis indigeo, magna pars in eo poſita ſit, ut a vobis attente ac libenter audiar: non dubito, quin id facile impetraturus ſim ab iis omnibus, qui ipſi prius a ſe, ut ſe ament, neque unquam per ludibrium & pervicaciam animi & ſuis & alienis commodis obſtare cupiant, impetrarint. Quam ſpem cum de vobis hujus annui curriculi noſtri principio, ut ſi unquam alias, aut potius majorem quam unquam alias, animo perceperim: obſecro obteſtorque vos, Auditores, ut vel mea cauſa, vel veſtra, vel etiam tot virorum dignitate præſtantium, quos hodierno die huc conveniſſe & induſtriæ meæ judices atque arbitros & modeſtiæ veſtræ teſtes ac ſpectatores futuros videtis, eam unius horæ attentione ac ſilentio comprobetis. Etenim qui pulcherrimos & a me ſemper in prima commendatione habitos libros

Ari-

Aristotelis de moribus ad Nicomachum, quos vicesimo ab hinc anno ex hoc ipso loco interpretari cœpi, nunc denuo (quod Deo volente ac propitio fiat) interpretari constituerim, cum sciam hoc consilium meum non prius quam hesterno die plerisque vestrum notum esse potuisse; ideoque multa esse, qui non modo meditati ac parati, ut par est, huc venire, sed vix libros sibi prospicere potuerint: decrevi hodie, quæ illorum librorum propria sunt, non attingere, sed universe ac communiter de tota studiorum nostrorum ratione disserere, & quærere, verane an falsa sint ea, quę plerique putant de caussis, cur hodie neque tam docti, neque tam diserti homines, quam olim fuerunt, reperiantur. Sæpe enim interfui quærelis eruditorum & ingeniosorum hominum, qui de temporum nostrorum infelicitate quærerentur: quod cum ingenia nihilo quam antiquitus deteriora sint; & aliis majoribus & magis arduo ac difficiliore in loco positis virtutibus ætas nostra facile vetustatis gloriam æquaverit; siquidem & rei militaris ductandorumque exercituum & reipublicæ in pace atque otio tractandæ scientia, satis multi memoria nostra qui nulli veterum cederent, exstiterunt: ac molliore, ut videtur, & parabiliore eloquentiæ & eruditionis laude, nemo prorsus exoriatur, qui antiquitati controversiam facere audeat: sed præclare secum actum esse ducant, si qui hoc tempore multo sudore multisque vigiliis hoc consecuti sunt, ut a veterum præstantia non longissime abesse videantur. Atque illud quidem facile conveniebat inter omnes, non eamdem esse diligentiam in hominibus nostris, quę in veteribus illis, quos admiraremur, fuisset; merito abesse nos ab illorum gloria, quorum non imitaremur industriam; labore venalia esse præclara omnia, inique facere qui industriorum præmia peterent otiosi: neque esse quod quisquam nostrum sibi blandiretur, aut cujusquam e nostris studium & diligentiam cum illa veterum pertinaci & indomita discendi cupiditate contenderet. Illos incensos & inflammatos amore doctrinæ, omnibus sibi aliis voluptatibus interdixisse, rei familiaris curam abjecisse cibo, potu, somno sapientissime abstinuisse, omne sibi tempus perire ratos, quod non in studio poneretur, non modo valetudinis dispendio, sed in ipsius vitę periculo bene emi putantes, quod tam ferventer adamasset. Nos quod somno, quod voluptatibus, quod avaritiæ, quod ambitioni temporis superest, col-

collocatus in litteris: & cum quidvis potius agamus, miramur, impares esse nos iis, qui hoc unum agebant. Memoriæ proditum est, cum populus Atheniensis decreto cavisset, ut capite lueret, si quis Megarensis pedem in Astu intulisset, Euclidem, qui indidem erat, Socratemque ante id decretum audire cœperat, tum sermonibus illius carere nollet, quotidie, cum advesperasceret, tunica longa muliebri indutum & versicolore pallio amictum, capite atque ore velato. Megaris Athenas ad Socratem commeare, & sub lucem eodem ornatu ad suos redire solitum. Tanti putabat studiosissimus adolescens aliqua saltem noctis parte Socratem audire, ut ea de causa & singulis noctibus amplius quadraginta millia passuum conficere, & vitam suam in apertum discrimen exponere non vereretur. Mirum non est tanto nos eis inferiores esse doctrina, quanto doctrinæ amore inferiores sumus. Sed de neglectu bonarum artium & de illo quasi torpore ac veterno, qui jampridem juvenum nostrorum animos occupavit, & dixi sæpe alias, & dicturus sum; si forte dicendo eum excutere & aliquos eorum, qui me audient, excitare ac vigilantiam possim. Alteram causam esse dicebant, quæ profectus nostros impediret, quod multo durior ac difficilior esset nostra, quam veterum, conditio. Illi enim eum sermonem, quo in discendis tractandisque bonis artibus usuri essent, a nutricibus cum lacte bibebant, a populo condiscebant, neque aut Atheniensibus ut Attice, aut Romanis ut Romane loquerentur, sudandum; neque aut consulendi magistri, aut libri pervolutandi erant; a poetis quorum lectione puerilis ætas oblectari & ad humanitatem informari solebat, & in quibus interpretandis nullum fere aliud Grammaticorum munus erat, quam ut fabulas explicarent, & aliquas, si forte, peregrinas voces, quas illi glossas vocabant, & interdum genera quædam dicendi abstrusiora, & a vulgari loquendi consuetudine remotiora indicarent: ab eis igitur, prout cujusque ingenium aut voluntas ferebat, aut ad politicos sive rhetores deducebantur; aut imburi prius mathematicis disciplinis ad dialecticos & ad physicos sese applicabant: & verborum cura liberi ac soluti, ad res modo ipsas intelligendas ac pervidendas omnem industriam ac diligentiam conferebant. Qui eloquentiam adamarant, iis theatra, iis forum, iis curia pro schola; qui causas diserte agebant, qui ad populum verba faciebant, qui sen-

sententiam de publicis negotiis dicebant, pro magistris erant; unum aliquem ex eis deligebant, quem colerent, quem spectarentur, cujus ad exemplum se conformarent, cujus consuetudine & disertiores fierent & sapientiores. Nos non unam sed duas peregrinas linguas discere cogimur, neque peregrinas modo, sed jam pridem exstinctas quodammodo ac sepultas. Nam si aliqua urbs, aut aliqua gens esset, in qua vulgo homines Græce Latineve loquerentur, mitteremus eo pueros nostros, ut, cum a teneris unguiculis sermonis usum combibissent, grandiusculi de rebus modo ipsis cogitarent. Nunc vobis diutius luctandum ac sudandum esse circa principia, & in ipsis, ut ita dicam, carceribus, quam priscis illis, ut a carceribus ad metam pervenirent. Nobis, antequam Latine aut Græce balbutire possimus, multa cura, multis vigiliis, multis magistris opus est, & iis plerumque magistris meliorum inopia utendum: qui ad id, quod se docere profitentur, aliis ipsi magistris indigerent. Ita quam illi facultatem ac copiam sine ullo labore a matribus, & a nutricibus, & a populo hauriebant; ejus nos ut umbram aliquam consequamur, meliorem ætatis partem in eo consumere cogimur. Itaque gravis illa conquestio, qua nobilis olim poeta Lucanus usus est in deploranda bellorum civilium calamitate:

Heu quantum terræ potuit pelagique parari,
Hoc quem civiles hauserunt sanguine dextræ!

ad nostra quoque studia non incontinue accomodari potest. Sic enim & nos dicamus licet: Heu quantum rerum ac sapientiæ parari potuit eo labore, qui necessario nobis ad intelligentiam usumque linguarum capiendus fuit! Hæc una ratio tantum apud nonnullos potuit, ut publice persuadere conati sint, inutile esse totum illud studium, quod in Græcis ac Latinis litteris poneretur; sua cuique lingua philosophandum, ut & illi fecissent. Non enim Democritum, Platonem, Aristotelem aut Hebræorum aut Ægyptiorum sermone in disputando aut in scribendo usos esse; sed eo, qui popularibus suis notus esset: neque Demosthenem Persica aut Macedonica, sed Attica lingua habitum eloquentem; meram insaniam esse tantum operæ ac temporis perdere, ut eum sermonem intelligamus, eoque utamur, quo uti homines multis ab hinc sæculis desierunt. Ne Demosthenem quidem aut Ciceronem curasse, illum,

quomodo Cecropis aut Thesei, hunc quommodo Evandri aut Romuli temporibus cives sui locuti essent; suæ quemque non gentis modo, sed & ætatis sermone contentum esse oportere. Addebant, id eo facilius factu esse hominibus Italis, quod præclara illa Græcorum Latinorumque monumenta jam pleraque omnia in eam linguam, qua vulgo utimur, conversa essent: ut, illo peregrinitatis quasi cortice ac putamine detracto, nucleis vesci, & ut, osse confracto, succum ac medulam ipsam exsugere liceret. A qua opinione quoniam ita dissentio, ut avocandis a Græcæ ac Latinæ linguæ studio adolescentibus ipsa fundamenta disciplinarum convelli ac labefactari putem; neque ullam pestem præsentiorem, aut ullum certius exitium omnibus ingenuis artibus adferri posse arbitrer, quam si linguæ illæ, quæ quasi sacraria quædam earum sunt, negligantur: exponam hoc loco breviter causas judicii mei, efficiamque, si potero, ut linguas quidem illas omni studio dignissimas esse, sed multa hoc tempore in earum tractatione peccari, liquido intelligatis. Duæ præcipue mihi quidem causæ esse videntur, Adolescentes, cur & Græcam & Latinam linguam amare, & in earum utraque præcipuum studium ponere debeamus. Una, quod Græce & Latine, Græce quidem & plures & præstantiores, sed tamen Latine, quoque sat multi ejusmodi viri scripserunt, ut propter admirabilem quamdam sapientiam (qua illi tanto supra cæteros mortales floruerunt, ut aliarum gentium homines cum eis collati, idiotæ quidam & agrestes fuisse videantur) dignissimi sint, ad quos intelligendos omnis ab omnibus elegantioris ingenii hominibus opera conferatur. Nam si Platones, Xenophontes, Aristoteles, Theophrastos, addo huc etiam Plutarchos, Galenos, sed quo plures nomino, eo plures occurrunt digni qui nominentur, si tales etiam viros Italia extulisset, qui cognitiones suas perscripsissent eo sermone, quo vulgo Italia utitur: non ego quidem propterea, ne sic quidem veteres illos sapientes patres ac duces negligendos dicerem; sed tamen æquiore animo ferrem, si quis Græco sermone accuratius discendo supersedere vellet. Nunc cum domi nata & vernacula omnia tanto jaceant infra illorum dignitatem, quanto imæ maximeque depressæ convalles infra editissimorum, cœloque ut poetæ loquuntur, minantium montium cacumina: quis

iste

iſte tam mollis ac delicatus, quis tam ab omni vera pulchritudine averſus eſt, quis laborem non maximum neque fortaſſe tantum quantus vulgo putatur, ad illos maximos viros intelligendos capiendum neget? Quod & ipſum de vetere Latina lingua dictum accipi volo. Nam ita me ille amet omnium præpotens Deus, Auditores, ut ego vobis de meo ſenſu libere atque ingenue loquar. Si ex Latinis ſcriptoribus neminem haberemus præter Ciceronem, Virgilium, Senecam, Livium, Plinium, Tacitum; & conſtat, multos eſſe alios, qui in idem album referri queant: ſed ſi eos ſolos haberemns, juſta tamen mihi cauſa videretur, cur ad eos intelligendos linguam Latinam avide diſceremus. Nunc accedit alia longe graviſſima, quæ nos incendere utriuſque ſtudio debeat. Nam cum earum linguarum, quorum uſus eruditis cum vulgo communis eſt, unaquæque & certis & anguſtis limitibus circumſcripta teneatur, harum de quibus agimus, uſus toto propemodum terrarum orbe diffuſus eſt. Italice loquentem ſoli Itali intelligent; qui tantum Hiſpanice loquatur, inter Germanos pro muto habebitur; Germanus inter Italos nutu ac manibus pro lingua uti cogetur; qui Gallico ſermone peritiſſime ac ſcientiſſime utatur, ubi e Gallia exierit, ſæpe ultro irridebitur; qui Græce Latineque ſciat, is quocumque terrarum venerit, non intelligetur tantum, ſed apud pleroſque admirationi erit. Atque hæc cauſa vel maxima eſt, cur Græce aut Latine potius, quam Italice aut Gallice ſcribere, quicumque id egregie præſtare poſſunt, debeant. Nam qui ſcribunt, aut utilitatem publicam, aut gloriam ſuam ſequuntur. Si utilitatem publicam, certe multo pluribus proderunt, ſi ea lingua ſcribant, quæ apud omnes gentes, quibuſcum modo aliquid nobis uſus aut commercii eſt, intelligatur. Gloriam quoque ſuam longius latiuſque diffundent, ſi ea ſcribant, quorum pulchritudo ab omnibus populis ac gentibus percipi queat. Ut igitur peregrinantibus optabile eſſet reperire genus aliquod nummorum, cujus eadem apud omnes æſtimatio eſſet; multoque libentius uterentur iis, quam illis, qui tertio aut quarto quoque die, cum detrimento & cum moleſtia mutandi ſunt, cum ibi tantum utiles ſint, ubi imperat is Princeps, cujus in ditione cuduntur: ita nemo non videt, quanto commodius ſit uti ea lingua, quæ in omni gente ac natione reperit aliquos,

& qui-

& quidem non ex fece vulgi, sed ex quaque honoratissimos quosque, a quibus sine interprete intelligatur, quam iis, quæ simul atque pedem ex hac aut illa provincia extuleris, alios atque alios interpretes requirunt. Quomodo ex hac florentissima & nobilissima Urbe in omnes terrarum partes, quomodo ex omnibus terrarum partibus in hanc Urbem legationes mitterentur, si aliam linguam, quam eam, cujus apud suos publicus usus est, nemo didicisset? Quomodo in illo augusto ac sacrosancto Cardinalium Collegio de gravissimis rebus, & quas sæpe iis solis notas esse expedit, qui sententię dicendæ jus habent, deliberaretur, si quot ex nationibus consessus ille constat, totidem interpretes adhibendi forent? Qua in re majorem Latinæ quam Græcæ linguæ utilitatem esse fateor: intelligitur enim a pluribus. Itaque ad usum Latina potior est; ad doctrinæ copiam Græca. Argumenta, quibus nituntur, qui contrariam sententiam tuentur, infirma prorsus & imbecilia sunt. Ajunt, veteres illos, qui tanta in admiratione sunt, sua quemque lingua philosophatos. Ego autem ita respondeo: si illis quoque temporibus lingua aliqua fuisset communis omnium, qui ubicumque essent, eruditorum, ignota cæteris, quales hoc tempore Græcam & Latinam esset constat; non est dubium, quin ea potius cogitationes suas explicaturi fuerint, quam ea, quæ vulgo quoque communis esset. Nam ut poetæ, vulgus sibi invisum esse profitentur: ita ipsi quoque ad mysteria philosophiæ turbam admittendam non putabant; ideoque obscurabant ea de industria, alii numeris, alii allegoriis, alii tenebroso quodam dicendi genere, ut ostenderent, se sapientię tantum studiosis scribere: quę causa fuit Aristotelis, cur libros quosdam suos & editos esse, & non editos diceret. Ajunt, Græcam Latinamque linguam jampridem mortuas esse. Ego vero eas nunc demum non tantum vivere & vigere contendo sed, si in translatione perstandum est, firma valetudine uti, postquam esse in potestate plebis desierunt. Quamdiu enim populari imperio regebantur, id est, quamdiu penes populum erat, ut ait Horatius, arbitrium & jus & norma loquendi, assidue agitabantur, fluctuabant, nihil habebant certum, nihil stabile, unum sæculum eodem vultu durare non poterant: nunc ex quo ad optimates, ut ita dicam, redactæ sunt, & certis a scriptoribus petuntur, certis regulis ac præceptionibus continentur, multis jam sęculis fixæ

atque immutabiles permanent. Si in vulgi potestate mansissent, hodie Ciceronem non intelligeremus quemadmodum ne Ciceronis quidem temporibus intelligebantur ea, quæ regnante Romulo aut Numa scripta erant; immo vero ipsas XII. tabularum leges pauci, qui intelligerent, reperiebantur. Et vidimus, quæ vulgari lingua abhinc quadringentos aut quingentos annos scripta sunt, hodie, non intelligi.

Ut sylvæ foliis (ait Horatius) *pronos mutantur in annos,*
Prima cadunt: ita verborum vetus interit ætas,
Et juvenum ritu florent modo nata, vigentque.

Illæ igitur linguæ quotidie moriuntur, quotidie nascuntur quæ pendent ex libidine imperitæ multitudinis: quas autem ex populi servitute eruditorum usus vindicavit, illæ non vivunt tantum, sed immortalitatem quodammodo & immutabilitatem adeptæ sunt. At quod temporis in linguis discendis consumitur, melius rebus ipsis cognoscendis impenderetur. Hoc argumentum ita demum aliquid valeret, si ab aliis scriptoribus verborum elegantia, ab aliis rerum cognitio peteretur. Nunc ita nobis a Deo consultum ac prospectum est, ut qui Græce Latineque politissime scripserunt, iidem etiam sapientissime scripserint: ut non ab aliis verba, ab aliis rerum cognitionem petere oporteat; sed utraque ex iisdem fontibus eodem tempore haurire liceat. At omnia aut e Græco sermone in Latinum, aut etiam ex utroque in eum, qui laniis quoque & salsamentariis notus est, conversa sunt ita, ut aut neutro illorum opus sit, aut certe altero tantum. Heu me miserum! Cur non hujus loci consuetudo fert, ut possim, quantum cuperem, arbitratu meo dicere? Quomodo ego istos acciperem, qui interpretibus fidunt? Sed quando id facere temporis angustiæ prohibent, polliceor vobis, me, quæ dabitur dicendi occasio, in hoc argumento versaturum esse, & ostensurum, quam necesse sit in crassissima rerum ignoratione perpetuo versari eos, qui præsidio interpretum freti, Græcæ ac Latinæ linguæ studia negligunt; simulque indicaturum, quibus in rebus a plerisque in studiorum causa peccetur, quæque veræ causæ sint, cur ætas nostra tantopere veteribus cedat. Vos Auditores, efficite, ne vobis prior illa causa, quam dixi, corpori ac negligentiæ noceat. Afferte huc amorem doctrinæ: afferte diligentiam & attentionem, ego, ut quotidie vobis res attentione dignæ affatim suppetant, providebo. Idque eo magis, quod

in his Ethicorum libris tantum usque a puero studii posui, ut nisi aliquid exspectatione vestra dignum præstitero, recusare non debeam, quin hujus loci amplitudine parum dignus habear. Vos vero, ornatissimi Viri, ignoscite, si, quod a vobis tam benigne auditus sim, ne gratias quidem vobis agendas putem. Nam sive oratio mea vobis molesta fuit, eo molestior erit quo eam longius protraxero; sive, quod magis cupio, quam spero, jucunda, videor jam vobis gratiam aliqua ex parte retulisse.

CUM IN LIBRO I. DE MORIBUS ARISTOTELIS PERVENISSET AD LOCUM CAP. III. QUO JUVENIS NEGATUR IDONEUS ESSE AUDITOR POLITICÆ.

ORATIO XXI.

(*jam addita e Commentar. in Ethic. Aristot. p.* 35.)

ANcipiti hodie & periculoso ac lubrico versamur in loco. Nam cum Aristoteles ab auditione hujus Philosophiæ uno verbo adolescentes arcere ac summovere videatur; vix videmur vitare posse unum de duobus incommodis, quin aut summi Magistri auctoritatem non tanti facere judicemur, quanti eam fieri ab omnibus par est; aut quasi ver tollamus ex anno, ita omnem florentem ætatem ab his disputationibus removere atque ablegare cogamur. Sed & temerarii essemus, si Aristoteli auderemus refragari; & barbari plane atque inhumani, si lectissimorum Adolescentum coronam, a qua tanto studio auditorium hoc celebrari ac frequentari videmus, abscedere, & tanta susceptum alacritate hujus Philosophiæ studium in ipso quasi vestibulo deserere juberemus. Quare mediam quamdam viam tenebimus, ut & Aristoteli tribuamus, hoc est, quantum debemus, quantum plurimum possumus; & incitemus potius vestra studia, quam retardemus, neque quicquam eorum, quæ hic ab Aristotele dicuntur, ad vos hinc aut excludendos aut amovendos pertinere doceamus. Quod dum facere conamur, non tantum quia multa nos, quæ & prosint, & delectent, dicturos esse confidimus, verum etiam, quia vestra res agitur, petimus a vobis, ut nobis, in causa vestra perpetuam, & nullis interruptam aut sibilis aut clamoribus unius

unius horæ attentionem ne denegetis. Primum autem Aristotelis verba sigillatim, ut solemus, interpretabimur; tum, sententiam ipsius presse, breviter, enucleate tractabimus; postremo, quod nobis præcipue propositum est, ostendemus, non esse, quod quisquam vestrum pervulgata illa opinione, qua adolescentes ad percipiendam hanc philosophiam esse idoneos negant, ab illius studio deterreatur.

Ait Aristoteles:

Διό τῆς πολιτικῆς &c.) Quocirca, inquit, Adolescens non est Politices proprius, &, ut ita dicam, germanus Auditor. Nam in iis rebus, quæ geruntur in vita, rudis plane, & inexercitatus est: at ex iis sumuntur, deque iis agunt, quæcunque hìc disputantur.

ἄπειρος) Animadverte, hìc τὸν ἄπειρον opponi τῷ πεπαιδευμένῳ, ut magis intelligas πεπαιδευμένον dici τὸν ἔμπειρον, ἀλλ' οὐ τὸν εἰδότα.

Ἐκ τούτων, καὶ περὶ τούτων) illo dicendi genere principia, hoc conclusiones indicantur.

Ἔτι δὲ) Præterea cum proclivis sit natura ad animi perturbationes sequendas, frustra & inutiliter audiet: quandoquidem finis est non cognitio, sed actio.

Ἐπειδὴ τὸ τέλος) Ἅμα γὰρ εἰδῆσαι βουλόμεθα, καὶ αὐτοὶ εἶναι τοιοῦτοι, ait ipse in magnis Ethicis. Et in Eudemeis: οὐ γὰρ εἰδέναι βουλόμεθα, τί ἐστιν ἀνδρεία, ἀλλ' εἶναι ἀνδρεῖοι. οὐδὲ τί ἐστι δικαιοσύνη, ἀλλ' εἶναι δίκαιοι. Multis quoque locis idem in his ipsis libris confirmat: quos locos citat Themistius ἐν τῷ τεσσαρεσκαιδεκάτῳ λόγῳ. Videtur autem Aristoteles hoc oblique jecisse in Socratem, qui virtutes putabat esse ἐπιστήμας.

Διαφέρει) Nihil autem interest, inquit, ætate juvenis sit quispiam an juvenili ingenio ac moribus. Nam ut juvenes minus apti sint ad disciplinam, non eo fit, quod satis diu non vixerint, sed quod animi permotionem in vivendo sequantur, & ad illius quasi arbitrium singulas res presequantur. Nihil enim hujusmodi homines harum rerum cognitio adjuvat, ut neque incontinentes. At iis, qui appetitiones suas rationi obedientes efficiunt, illiusque præscriptum in agendo sequuntur, harum rerum tractatio mirificos afferet fructus.

διώκειν) Quidam veteres libri, διοικεῖν.

Καὶ περὶ μὲν) Inverso ordine ea, de quibus hactenus disputatum est, ἀνακεφαλαιοῦται.

ἀπο-

ἀποδεκτέον Vetus interpres, ἀποδεικτέον.

Nunc accedamus ad id, quod instituimus, ac primum disputemus de vi vocabuli νέος, ut intelligamus, de quibus hic Aristoteles loquatur. Νέοι interdum vocentur pueri usque ad annum decimum quartum, ut apud Homerum Οδ. τ.

Παῖδα νέον γ᾽ γαῶτα.

Et apud Platonem secundo νόμων, cum ait, τὸ νέον ἅπαν ἡσυχίαν ἄγειν ὐ δυνάσθαι, ἀλλ᾽ ἀεὶ κινεῖσθαι. Hos si quis aptos neget esse ad hanc Philosophiam non repugnabimus. Satis enim est illi ætati, si bene instituatur, & eam disciplinam audiat, quæ, ut alibi diximus constat solis ἀποτελέσμασι. Νέοι dicuntur etiam grandiores, hoc est, usque ad tertiam hebdomadam: ut cum Aristoteles in tertio horum librorum ait ex Homero, ἀνὴς ἐπιθυμεῖν τόν νέον καὶ ἀκμάζοντα. Et veteres Grammatici dicunt, νέον dictum esse ἀπὸ τῦ νήειν, ὅτι νέοι εἰσὶ καὶ πορεύονται πρὸς αὔξησιν. Ut hac ratione, quamdiu adolescunt, tamdiu νέοι vocari possint. Videntur & supra illam etatem νέοι vocari, ut in vetere versu:

Ἔργα νέων, βυλαὶ δ᾽ ἀνδρῶν, εὐχαὶ δέ γερόντων.

Et plane Pollux ait, νεανίσκον vocari ab anno vigesimo primo usque ad vigesimum octavum. Et ita dicit Cicero, se adolescentulum dixisse pro Roscio Amerino: quam causam egit annos natus viginti septem. His positis, ajo, fieri non posse, ut Aristotelis verba περὶ πάντων τῶν νέων intelligantur, contendoque, eos, qui excesserunt jam ex ephebis, neque longe absunt ab a ætate, cum olim in hac urbe toga pure dari solebat, si bene educati sint, ita ut virtutem ament, & bene monentibus libenter pareant, aptos esse ad hanc Philosophiam audiendam? idque probo his argumentis. Primum, quoniam, ut Æschines adversus Demosthenem ait concinere oportere vocem oratoris & vocem legis: ita vitam philosophorum cum ipsorum oratione congruere ac concordare oportet. At illo modo vel maxime discreparent. Etenim omnes antiqui Philosophi semper versati sunt cum adolescentibus, semper in eis ad virtutem & ad honestatem instituendis elaborarunt. Socrates ipse, hujus philosophiæ pater, apud Platonem & apud Xenophontem cum grandioribus natu raro, cum adolescentibus, aut certe adstantibus eis & audientibus, prope semper de virtute disputans inducitur.

duci-

ducitur. Et in ipſis libris πολιτείας diſcendere Cephalum ſenem; Polemarcum autem ejus filium adoleſcentem in ejus locum ſuccedere ac ſubſtitui videmus. Non ergo judicabant, adoleſcentes ad hæc audienda parum idoneos eſſe. Deinde Ariſtoteles ipſe quando tandem hæc præcepta didicit? nonne cum adhuc eſſet τῶν νέων; Ammonius narrat, eum ſeptendecim annos natum Athenas veniſſe, ac itare cœpiſſe ad Socratem, eumque per tiennium audiiſſe, Socratem autem nullam niſi hanc philoſophiæ partem docuiſſe conſtat. Tertio non eſt dubium, quin cognitio philoſophiæ moralis ordine ac tempore antecedat ſtudium juris, cum juriſperiti hinc ducant principia diſputationum ſuarum. At videmus, multos adoleſcentulos aptos ad jus civile perdiſcendum judicari. Itaque Juſtinianus, ut ſcitis, inſcribit Inſtitutiones ſuas ſtudioſæ legum juventuti. Multo igitur magis idonei erunt ad hanc philoſophiam. Addo, ætatem illam non ad diſcendum modo, ſed interdum etiam ad docendum, aptam reperiri. Etenim Nervam filium traditum eſt aut annorum ſeptendecim, aut non multo majorem, de jure publice reſponſitaſſe. Præterea ſi adoleſcentes interdum apti ſunt ad res maximas gerendas, multo magis apti erunt ad hæc præcepta diſcenda. Eſſe autem, documento fuerit vel P. Scipio Æmilianus, qui anno ætatis vigeſimo quarto Conſul creatus ea geſſit, quæ ne hodie quidem ſine admiratione legere poſſumus. Poſtremo, cum hæc tota philoſophia referatur ad actionem, quando agent homines, niſi, quid agendum ſit, in juventute didicerint?

Sed intelligendum eſt, duo eſſe genera Auditorum: unum eorum, qui poſſunt etiam judicare de iis, quæ audiunt; alterum eorum, qui judicare quidem non poſſunt, ſed ſatis eſt, ſi aſſentiantur, & vera credant eſſe ea, quæ docentur; magis ac magis id quotidie, cum ad res gerendas acceſſerint, cogni turi. In illis præcepta hæc evidentiam quamdam efficiunt; in his veram opinionem & aſſenſionem. Non igitur ſimpliciter negat Ariſtoteles, adoleſcentes idoneos eſſe auditores hujus philoſophiæ: ſed tantum negat, eos tales auditores eſſe, ut ea, quæ hic traduntur, perfecte percipere, & de illis judicare poſſint. Quod autem addit, eos ſine fructu audituros, cum animi perturbationes ſequantur, id quomodo accipi debeat, oſtendit ipſe, qui paulo ſupra admonuit, ea quæ dicturus eſſet, non ſemper, neque in omnibus vera eſ-

se sed ὡς ἐπὶ τὸ πολύ. Non autem fatemur quidem plerumque verum esse, quod ait Horatius, juvenes cereos esse ad vitia, monitoribus asperos: multos tamen novimus moderatos, & compositos, & tales, ut eorum adolescentia multorum senectuti exemplo esse possit. Ut ergo indomitis, & effrænatis, & rationis jugum detrectantibus hæc philosophia nihil prodesset: ita non est dubium, quin bene natis, bene educatis, virtutis amantibus, quales hic plerosque omnes esse confido, mirabiliter profutura sit. Ut igitur Plato τοὺς ἀγεωμετρήτους excludebat a schola sua: ita nos non quidem omnes adolescentes, sed eos tantum, qui aut natura pravi sunt, aut mala educatione ac consuetudine depravati, a philosophiæ tractatione excludendos esse censemus.

CUM IN EODEM LIBRO I. NICOMACHEORUM PROGRESSUS ESSET USQUE AD CAPUT VI. UBI MENTIO EST IDEARUM PLATONIS.

ORATIO XXII.

(*transcripta huc e Comment. in Ethic. Arist. pag. 76. seqq.*)

CUm multa sunt in Philosophia, quæ difficiles atque arduos habent explicatus, tum quæstio de Ideis tam multis est, tamque variis dissentientium inter se eruditissimorum hominum agitate contentionibus, ut si quis hodie arbitrum se ac disceptatorem idoneum profiteri audeat, vix ullo pacto apud cordatos & harum rerum intelligentes homines impudentiæ aut potius temeritatis notam effugere posse videatur. A qua quoniam sempar quam longissime abesse studui, & mihi conscius mediocritatis meæ sedulo cavi, ne quid unquam pro certo atque explorato traderem, quod ipsi mihi non satis perceptum ac cognitum esset: servabo eam, cujus me nunquam adhuc pœnituit, consuetudinem, & cum aperte ac dilucide, quantum in me erit, exposuero, quam Platonis, quam Aristotelis fuisse sententiam putem, quid mihi verisimilium videatur, ita proponam, ut & suum cuique, & mihi meum, si quid postea probabilius occurrerit, judicium liberum ac solutum relinquam. Alia fortasse ratio aliis placeat: mihi quidem certe nunquam non incredibiliter

arrisit

arrisit illa in disputando veterum modestia, qui cum abundarent doctrinæ copia, vix tamen unquam de rebus, in quibus aliqua inesset obscuritas, asseveranter & affirmate pronunciabant. Corrupit hoc, ut pleraque alia, sequens ætas, eruditionemque cœpit ex confidentia pendere, eoque paulatim perducta res est, ut homines adolescentes reperias, qui quadriennio aut quinquennio in Philosophiæ studiis utcumque consumpto, quovis facilius adduci possunt, quam ut se ulla de re dubitare fateantur. Me vero & timidum natura finxit, & experientia atque usus rerum timidiorem etiam reddidit, cum sæpenumero mihi usuvenerit, ut quarum me rerum scientiam habere animo conceptam ac comprehensam existimabam, earum me postea ipsarum animadverterim magna in ignoratione versari. Itaque fio indies tardior ad affirmandum, neque ullum fere majorem ex studiorum laboribus fructum capio, quam quod minus quotidie mihi blandior, & si nihil aliud, saltem e duobus ignorantiæ malis altero liberor, cum, quæ nescio, consequor, ut ea nescire me sciam. Non enim tam turpe aut tam incommodum est nescire aliquid, quam si, quod nescias, id te scire opineris. Sed hæc fortassis alieniora sunt. Nunc illuc, quo institui, veniam, eaque, ut potero, explicare ingrediar, quæ de idea boni adversus Platonem Aristoteles disputavit.

Exordiar autem a nobili & admodum celebrata doctissimorum hominum sermonibus quæstione: sitne inter Platonem & Aristotelem verborum tantum, an rerum & sententiarum discrepantia: & num ea, quæ tam multis in locis adversus Platonem disputantur, ad ipsam Platonis sententiam reprehendendam pertineant: an potius adversus eos, qui ex male acceptis Platonis verbis falsam aliquam sententiam elicerent, dirigantur.

Simplicius quidem, cui ex Aristotelicis interpretibus non facile quemquam aut ingenii acumine, aut doctrinæ magnitudine anteposueris, convenire de rebus ipsis inter Platonem & Aristotelem arbitratur, idque cum aliis locis, tum in tertium de cœlo testatur his verbis: Ὃ δὲ πολλάκις εἴωθα, καὶ νῦν εἰπεῖν ἄριστον, ὅτι οὐ πραγματική τις διαφωνία τῶν φιλοσόφων ἐστὶ, ἀλλὰ πρὸς τὸ φαινόμενον τοῦ λόγου τὸ δυνάμενον φαύλως νοεῖσθαι πολλάκις ἀπαντῶν ὁ Ἀριστοτέλης φειδόμενος τῶν ἐπιπολαίως νοούντων τὸν Πλάτωνα,

ἀντιλέγειν φαίνεται πρὸς αὐτόν. id eſt: *Quod autem crebris uſurpare ſermonibus ſoleo, id nunc quoque dicere opera pretium eſt, inter Philoſophos,* (Platonem autem & Ariſtotelem dicit) *nullam quidem eſſe de rebus ipſis diſcrepantiam. Sed Ariſtoteles ſæpenumero, dum occurit ei ſententiæ, quam quis ex male accepta Platonis oratione elicere poſſet, eorum nominibus parcens, qui Platonis verba modo, non ſententias, intelligunt, ipſi Platoni adverſari, ac contra eum dicere videtur.* Sic & in ſecundum Phyſicorum ait, Ariſtotelem non diſputare adverſus ideas, ſed adverſus vulgares opiniones de ideis, πρὸς τὰς δημώδεις περὶ τῶν ἰδεῶν ἐννοίας. In eadem ſententia & Ammonius fuit, & Boethius, qui etiam in librum περὶ ἑρμηνείας ſe de Platonis & Ariſtotelis concordia ſcripturum eſſe profitetur. Et patrum noſtrorum memoria duo admirabili eruditione præditi Viri, Beſſario Cardinalis Nicenus, & Joannes Picus Mirandulanus ad ipſum multis & exquiſitis rationibus confirmare ſtuduerunt.

Ego tamen nullo modo adduci poſſum, ut credam, Ariſtotelem, cum Platonis ſententias probaret, verba tantum illius reprehendiſſe. Moveor autem his argumentis. Primum, quoniam hoc ab Ariſtotelis gravitate maxime alienum foret. Quid enim eſt tam leve, tam nugatorium, tam ſophiſticum, tam Philoſopho indignum, quam cum de rebus gravibus diſputes, cujus ſententiam probes, ejus verba captare ac cavillari? Sophiſtarum hoc eſſe ait Ariſtoteles ipſe in Topicis, ejus, quicum diſputant, verba non ita, ut ab eo dictum eſt, accipere, ſed in aliam aliquam ſententiam detorquere, in qua reprehendenda diſerti ac copioſi eſſe poſſint. Præterea, ſi Ariſtoteles non adverſus Platonem, ſed adverſus eos, quos Platonis verba parum intellecta in errorem aut induxerant, aut inducere poterant, diſputaſſet: videtur hoc, ſi non ubique, at certe alicubi aperte ac diſertis verbis expreſſurus fuiſſe, idque duabus de cauſis. Primum, ut effugeret illam invidiam, in quam ſe incurſurum apud multos Platonis amatores facile proſpicere poterat. Ita enim videtur gratus in magiſtrum fuiſſe, & perſolviſſe ei præclara δίδακτρα, ſi dicta ipſius interpretando, veram ejus ſententiam aperuiſſet. Nunc videtur multis, ut Herculem eſt in fabulis necem attuliſſe Lino, quo magiſtro in muſicis uſus fuerat, ſic Ariſtoteles, a quo philoſophiam didicerat, hoc ei præmium reddidiſſe, ut omnes pro-

pe illius sententias jugulare ac confodere voluerit. Deinde quod ipsemet incideret in eamdem illam culpam, quam in alio reprehenderet. Posset enim non immerito aliquis dicere: Quid in Platone reprehendit Aristoteles? dicendi genus. Quid ita? Quia tale est, ut multis objicere errorem queat. At ipsemet eodem vitio implicatus tenetur, si cum a Platone non dissentiat, ita tamen loquitur, ut vehementissime ab eo dissentire videatur. Quis autem est, cui ista ad reprehendendum via non pateat? aut quis unquam ita proprie atque exquisite locutus est, ut illius oratio nemini prorsus errorem afferre posset? Quam multa sunt in ipsius Aristotelis scriptis, quae, si quis nuda tantum verba consideret, absurdissimas sententias contineant! ut cum in secundo poster. analyt. extremo ait sensum esse τȣ̃ καθόλȣ: aut cum in sexto Ethicorum, sensum esse mentem; aut cum, qui in categoriis species & genera substantias esse dixisset, idem sexto τῆς μετά τά φυσικά docet, nihil commune posse esse substantiam; aut cum in topicis Deum animal esse dicit; aut cum in quinto de generatione animalium, animae plena esse omnia. Quid plura persequar? quamlibet enim multa nullo negotio colligi possunt. Ergo si hoc tantum in Platone reprehendit Aristoteles, quod ex verbis ipsius male intellectis falsa quaedam & absurda colligi possint, suo se ipsemet gladio jugulaverit. Eadem enim reprehensio in ipsum retorqueri potest. Illud quoque non injuria quaesierit aliquis, cur tanto studio Platonicorum princeps Plotinus, Proculus, Simplicius ipse Aristotelis argumentis respondere, & adversus ea Platonis sententiam defendere soleant, si ea nihil ad Platonem pertineant? Nam si contra eos tantum argumentatur Aristoteles, qui Platonem male intelligunt, quid causae est, cur tu, qui Platonicus es, argumenta illius dissolvas? Quasi imperitorum defensionem suscipias, & illorum causa labores. Postremo, si Aristoteles ipse clamat, se Platonem ipsum petere, & ab eo dissentire, & interdum excusat se, ut hoc loco, interdum indicat causas, quae Platonem in errorem impulerunt: quid est, quod quisquam velit ingeniosus esse in conciliandis iis, quorum unus se ab altero dissentire profitetur?

Sed sunt quidam, quibus nefas videtur, duos, quorum de doctrina magna sit opinio, dissentire inter se. Itaque omnia conantur, ut eos etiam invitos, in concordiam redigant:

digant: qualem fuisse dicunt in medendi arte quemdam, cui ex re Conciliatori nomen inditum est, quod efficere voluit, ut inter Galenum & Avicennam perpetuo conveniret. Memini, cum puer in studia juris civilis incumberem, idem factitare solitos magistros meos, qui veteres Jurisconsultos, etiam in iis, in quibus constabat, alium aliter sensisse, aut constitutiones Imperatorum cum responsis prudentum, etiam eas, quibus jus antiquum correctum erat, quoquo modo tamen conciliare nitebantur. Quod idem puto evenisse iis, qui contenderunt, Aristotelem de rebus ipsis idem sensisse, quod Platonem: cum tamen, ut ante dixi, ex ipsius verbis luce meridiana clarius perspici possit, multis in rebus eum a Platonis judicio discrepare. Nisi forte cum in Politicis ita disputat adversus utramque Platonis Rempublicam, ut prope nihil probet eorum, quæ Plato dixerat, verba tantum aucupari, ac non ipsas sententias convellere & labefactare videatur. Quid in libris de anima, cum de oculorum sensu disputat, & videre nos non emittendo, sed accipiendo docet: numquid voculam aliquam Platonis cavillari, an sententiam ipsam reprehendere videtur? Quid in libris de cœlo, cum disputaturus, fueritne mundus ex omni æternitate, an aliquando esse cœperit, ita se diligenter excusat, aitque, in disputatione qua veritas inquiritur, neque amori, neque odio locum esse debere: numquis est, qui putet, illum tam accurata excusatione usurum fuisse, si adversus eos, qui male Platonem ipsum intelligerent, ac non adversus Platonem disserere voluisset? Nam in tertio quidem eorumdem librorum aperte loquitur, & Platonem ait nimio quodam amore Geometriæ multa peccasse; neque minus confidenter loquitur libro primo de sapientia, ubi ait, Platonem ipsum male intellexisse ea, quæ dicebantur a Socrate, & putasse, ab eo constitui ideas quasdam separatas a rebus singulis, ac per se cohærentes, cum tamen ille nihil tale diceret. Nolo hoc loco jactare me in iis omnibus, quæ se offerunt, persequendis. Satis est enim mihi, si doceam, in ea re, quæ nunc agitur, hoc est, in ideis, ita dissensisse eum a magistro, ut non ignis magis aquæ contrarius sit, quam Platonis sententiæ Aristotelis contraria sententia est. Non enim hic tantum adversus eas disputat, sed multo vehementius in libris de sapientia, in physicis, in libris de ortu & interitu,

ac denique ubicumque datur occasio, etiamque quodam loco ait, omnia, quæ a Platonicis de ideis disputantur, κενῶς καὶ λογικῶς λέγεσθαι: & alio loco, esse κενολογίαν καὶ ποιητικὰς μεταφορὰς: & in secundo posteriorum analyticorum, τὰ δὲ εἴδη, inquit, χαιρέτω, τερετίσματα γάρ ἐστιν: & in dialogis σαφέστατα κέκραγεν, ait Proculus, μὴ δύνασθαι τῷ δόγματι τούτῳ συμπαθεῖν, κἄν τις αὐτὸν οἴηται διὰ φιλονεικίαν ἀντιλέγειν. Itaque vere Cicero primo Academ. *Aristoteles*, inquit, *primus species, quas paulo ante dixi, labefactavit, quas mirifice Plato erat amplexatus, ut in iis quiddam divinum esse diceret.*

Satis probatum puto, in disputatione de ideis Aristotelem neque verba Platonis reprehendere, cum sententiam probet; neque adversus eos, qui male Platonem intelligerent, sed adversus Platonem ipsum disputare, atque ab eo quam maxime dissentire. Neque tamen hoc ita accipi velim, ut quisquam ex oratione mea suspicetur, nunquam Aristotelem adversus Platonis verba disputare. Facit enim hoc quoque nonnunquam, ut in libris de anima, cum ostendit, animam non posse esse circulum. Etenim quod senserat Plato, cum animam circulum esse diceret, id Aristoteli quoque ipsi non improbatur; sed exagitat loquendi genus, quod non satis proprium, neque Philosophicæ disputationi conveniens videbatur. At hæc aliis relinquenda sunt. Nunc exponam, quid Plato ideæ nomine intellexerit.

Duo sunt ex sententia Platonis in Timæo genera rerum: unum earum, quæ sensu percipiuntur, alterum earum, quæ mente & intelligentia. Prius illud ait esse nunquam, semper fieri; posterius nunquam fieri, semper esse. Etenim esse ea demum, quæ semper sunt, quæ immutabilia sunt, quæ nunquam neque oriuntur, neque occidunt; fieri autem, non esse, ea, quæ assidue mutantur, quæ & orta sunt, & interitui obnoxia. Jam vero omnia, quæ sub sensum cadunt, & orta & interitura sunt, eademque perpetuo labuntur ac fluunt, neque diutius permanent uno & eodem statu. Itaque veteres Philosophi Protagoras, Heraclitus, Empedocles, cum ad hæc tantum respicerent, omnia fieri, nihil esse dicebant, ut est apud Platonem in Theæteto. Et refertur in Cratylo dictum Heracliti, ὅτι πάντα ῥεῖ, καὶ οὐδὲν μένει· καὶ ὅτι δὶς εἰς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐκ ἂν ἐμβαίης. At species & genera, quibus singulæ res conti-

nentur, & uno verbo τὰ καθόλου, & fuerunt ab omni æternitate, neque unquam esse desinent, neque ulli mutationi obnoxia sunt, sed semper eodem modo se habent. Non enim homo aut animal aut nascitur, aut interit, sed hic homo atque hoc animal. Neque semper verum fuit eritve, Socratem esse animal ratione præditum: at idem de homine ex omni æternitate verum fuit, semperque erit. Neque semper verum est, Aristidis justitiam esse virtutem, non enim semper est Aristides; at semper verum, justitiam esse virtutem. Hoc intuens Plato statuit, τὰ καθόλου sola proprie esse, atque idcirco esse πρῶτα οὐσίας καὶ μάλιστα οὐσίας; cætera autem esse tantum κατὰ μέθεξίν τινα τῶν καθόλου. Hæc autem universa vocabat εἴδη aut ἰδέας, id est, species aut formas rerum & αὐτοέκαστα, ut αὐτοάνθρωπον ideam hominis, αὐτόϊππον, ideam equi. Stoici eadem postea vocarunt οὔτινα, ut οὔτινα ἄνθρωπον non hunc aut illum hominem, sed hominem in genere. Et ex eo vocarunt sophismatum genus quoddam, οὔτινας, quale hoc est: εἴ τίς ἐστιν ἐν ἀθήναις, οὐκ ἔστιν ἐν σπάρτῃ. ἄνθρωπος δέ ἐστιν ἐν ἀθήναις. οὐκ ἔστιν ἄρα ἄνθρωπος ἐν σπάρτῃ. Quorum vitium in eo positum esse dicebant, quod ἐκ τοῦ τινὸς πρὸς τὸν οὔτινα progrederetur argumentatio. Neque tantum substantiarum ideas faciebat Plato, verum etiam, ut nunc loquimur, accidentium, ut αὐτοδίκαιον, αὐτόκαλον, αὐθόμοιον, αὐτανόμοιον & alia, de quibus est in Parmenide. Neque naturalium modo rerum, sed & earum, quæ artificio constant, ut τραπεζότητα & κυαθότητα: de quibus a Diogene aliquando irrisus, eum vicissim amarissimo dicto pupugit, ut narrat Laertius. Addebat, sine ideis neque scientiam, neque memoriam constare posse: nam earum utramque esse rerum stabilium ac permanentium: tale autem nihil esse præter ideas. Atque hic si substitisset Plato, ferri aliquo modo poterat, omniaque illius dicta veram aliquam, & commodam interpretationem recipere videbantur. Nam verum est, res singulas, quæ quidem sub orbem lunæ subjectæ sunt, infinitis mutationibus agitari, ideoque per se sub scientiam non cadere, universa autem & communia æterna esse, & semper eodem modo se habentia. Demonstratio enim & definitio sunt æternorum & immutabilium, ut docetur in posterioribus analyticis. Ferri etiam, dummodo recte intelligeretur, poterat, species & genera substantias esse. Quicquid enim

λέγεται τῷ τί ἐστι, ſubſtantiam quodammodo ſignificare dicitur. Sed & vere dicitur, ex iis, quæ ſunt καθόλου, & memoriam effici, & ſcientiam. Abſtrahit enim animus noſter ab iis, quæ ſub ſenſum cadunt, communis quædam, eaque recondit, atque iis utitur. At quod plerumque uſuvenire hominibus ſolet, ut inventa ſua nimis ament, eaque plus juſto exornare atque amplificare ſtudeant, id Platoni quoque contigit, qui dum ideas quaſi filiolas quaſdam ſuas & proprium ingenii ſui fœtum, quantum plurimum poteſt, omnibus commendare conatur, multa protulit, quæ Ariſtoteles, quæ veritatis amantiſſimus a figmentis autem, & ab allegoriis in tractanda Philoſophia alieniſſimus erat, ferre non potuit. Docuit enim, eas ſubſtantias eſſe ab iis omnibus, quæ ſub ſenſum caderent, non intelligentia tantum, ſed re ipſa ſeparatas, ad quas omnium generationum principia referenda eſſent, in quas tanquam in exemplaria intuens Deus cætera omnia procuderet. Animos etiam noſtros, antequam dimitterentur in corpora, familiariter, ut ita dicam, verſatos eſſe cum ideis, & ex earum intuitu omnium rerum cognitione viguiſſe; poſt cum in perturbatum corporis domicilium commigraſſent, oblitos eſſe eorum, quæ antea ſciverant, reminiſci tamen eorum alios facilius, alios majori negotio, prout cuique major aut minor cum corpore conjunctio eſſet; neque diſcere hìc quicquam nos, ſed reminiſci, & eos, qui docere viderentur, tantum revocare ac redigere in memoriam ea, quæ nobis, antequam naſceremur, cognitiſſima erant. Illas ſpecioſas & plauſibiles fabulas Ariſtoteles repudiandas putavit, in eiſque aperte profeſſus eſt, ſibi cum Platone convenire non poſſe. Denique cum tribus modis dicatur τὸ καθόλου, τὸ πρὸ πολλῶν, τὸ ἐν πολλοῖς, καὶ τὸ μετὰ πολλά, duos poſteriores modos admitti Ariſtoteles, primum fictum ac commentitium eſſe cenſet.

At hæc fortaſſe nimium multa ſunt. Non enim hoc loco diſputationem inſtituit adverſus omnes ideas, ſed tantum adverſus ideam boni, de qua nobis deinceps diſputandum erit, ſi modo hoc docendi munus mihi licebit perſequi: quod futurum necne ſit, addubito. Quia enim Philoſophi, ac præcipue morales, pecuniam contemnere dicuntur, audio clariſſimos & præſtantiſſimos viros, quibus a Principe mandatum eſt, ut præmia profeſſoribus pro ſua cuique digni-

tate constituant, velle periculum facere, ecquid ego Philosophus sim, an esse me simulem. Itaque constituerunt mihi annuam laborum meorum mercedem perexiguam, ut si forte ego id ægre tulero, ex eo convincant, me pecuniam non contemnere, ideoque Philosophum non esse. Ego autem, quamquam non sum ex illis Philosophis, qui pecuniam valde contemnunt, decrevi tamen hac in re philosophice agere, & pecuniam contemnere. Contemnam ergo, nisi ipsi consilium mutaverint, & eam, quæ denegatur, & eam, quæ offertur, ac, si alterutrum necesse sit, gratuitum otium gratuito labori anteponam.

In Studiorum instauratione.

De via ac ratione tradendarum Disciplinarum.

ORATIO XXIII. (*alias* XVIII.)

PLerique eorum, qui quotannis ex loco verba faciunt, laudare litteras, & ingenuas artes, vosque, Adolescentes optimi, ad eas toto pectore amandas, ac colendas exhortari atque incitare consueverunt. Quorum ego neque consilium reprehendo, neque tamen omnia in eo posita esse censeo. Nam ut, si quis bonæ valetudinis commoda exponat, eaque dicendo amplificet, atque exaggeret, & ad eam omni studio conservandam homines cohortetur, neque tamen admoneat, quo genere victus quibusque exercitationibus ea maxime comparari ac contineri debeat, non valde utilis videri possit illius oratio: ita parum prodest aut laudare eas artes, quas certe nemo usque eo perfrictæ frontis est, ut vituperare audeat, aut ad eas cohortari eos, quos illarum studiis deditos esse constat, nisi indicetur etiam via, qua quis ad illas facillime, ac certissime pervenire posse videatur. Ego igitur, quando mihi a te, Laurenti Blanchette, Vir clarissime, munus hoc impositum est, non laudabo litteras: satis eas homines eruditissimi collegæ mei, ex hoc ipso his proximis annis ornate, copioseque laudarunt; ne multum tum quidem temporis ponam in his nobilissimis Adolescentibus ad eas cohortandis: & ipsi per se satis eas amant, neque oratione mea melius incitari possunt, quam

quam si te, Blanchette, intueantur, de te cogitent, in te oculos animumque defigant, cui litterarum tractatio senilem in isto ætatis flore non modo gravitatem, ac prudentiam, sed dignitatem quoque atque auctoritatem comparavit. Quænam igitur orationis meæ futura materia est? quibus de rebus dicens hunc ornatissimorum Virorum, atque hanc honestissimorum Juvenum coronam, quam ex ore meo pendentem video, demulcere, & delinire conabor? Exponam breviter, ac perspicue a carceribus, ut dicitur, ad calcem ei, qui semel imbiberit in litteris & in bonarum artium scientia excellere, quam studiorum viam ac rationem tenendam putem. Quod dum facio, quidam ex vobis decursum jam a se, & confectum curriculum agnoscent, alii, quod iter ad veram gloriam ferat, me monstrante cognoscent. Attente, ut me audiatis, ne orandos quidem esse vos puto. Frustra id postulem, nisi attentionem mihi res ipsa, de qua dicere ingredior, conciliaverit. Principio igitur positum sit, Græcæ, Latinæque linguæ cognitionem instrumentum esse ad parandam doctrinæ copiam hoc quidem tempore plane necessarium. Id qui negant, aut quid verum sit, non vident, aut contendendi studio in oppugnando eo, quod verum est, ostentare ingenii acumen volunt. Quare puer is, quem informare, ac describere ordimur, honesto loco natus, modicis opibus instructus, ea corporis firmitate, ut studiorum laborem perferre possit, ingenio neque agresti, & hispido, nec molli, & effœminato, sed eleganti, & ad honestatem propenso præditus, sextum ætatis ingressus annum Græcarum Latinarumque litterarum formas, nomina, potestatem, per ludum jocumque condiscat, &, ut id libentius faciat, non metu, ac verberibus, sed præmiolis, quibus ætas illa capi solet, identidem excitetur. Ubi annum in eo posuerit, ut & Græce, & Latine satis facile, atque expedite legat, jam septimo primis illis, maximeque grammaticorum utriusque linguæ præceptis imbuatur, nomina, & verba flectere, ac variare, & inter se sine vitio conjungere, ac copulare discat. Huic uni rei annum septimum tribui velim. Octavo incipiat jam aliquid audire, aliquid legere, idque ejusmodi, ut & ad formandos mores nonnihil conferat, & voluptatem potius adferat, quam magnam ullam animi contentionem requirat. In hoc genere apud Græcos excellunt Æsopi fabu-

læ,

læ, & Phocylidis carmina: Latini talium scriptorum inopia laborant, nisi quis easdem illas fabulas ab optimo, & eruditissimo viro Gabriele Faerno Latinis versibus elegantissime expressas, illi ætati proponendas putet, & addendum, si quod exiguum poema puris verbis vitæ præcepta continens reperiatur. Biennium consequens, id est, nonum, ac decimum annum, ita libentissime posuerim, ut puer matutinis quidem horis libros Xenophontis de institutione Cyri, quibus nihil purius, aut suavius reperiri potest, pomeridianis autem Cæsaris potissimum commentarios legat, qui mihi unus ex omnibus Latinis ad illam nitidissimam Xenophontis simplicitatem proxime videtur accedere. Undecimus annus comœdiis detur, ita tamen, ut, ex Terentio Plautoque & multo magis ex Aristophane, quidquid inquinare pueriles animos potest, aut resecetur, aut omittatur. Quod idem de omni scriptorum genere semel a me dictum accipi volo. Duodecimo Theocriti, Moschi, Bionis Idyllia cum Virgilii Bucolicis, Hesiodus cum Georgicis, cum Æneide utrumque Homeri poema copuletur. Neque hos libros totos a præceptoribus exponi arbitror debere. Cum tantum cujusque a præceptore audierit, ut sine cortice, quod ajunt, nare possit, quod reliquum est suo ipse privato studio persequatur. Huic rei biennium suffecturum puto. Illud interea ad magistri curam, & sollicitudinem pertinet, ut puer loquendo quidem quotidie, scribendo autem alternis saltem diebus exerceatur. In ipso pubertatis ingressu primum exercebo eum in eis, quæ Græci vocant progymnasmata, id est, præludia quasi quædam, & præcursiones ad eloquentiam, de quibus exstat aureolus libellus Theonis Sophistæ, qui, si quid ego auctoritate possem, quotannis exponeretur in scholis, & ad præcepta, quæ illic traduntur, juvenes perpetuo exercerentur. Sed & hoc genus exercitationis, & omnis propemodum recta, & antiqua instituendæ juventutis ratio non tantum intermissa jam pridem, sed oblivione obruta, ac sepulta est: quæ si revocaretur, Paucis annis exsisterent homines vere copiosi, & eloquentes; isti autem clamatores, qui nomen eloquentum gesticulatione pantomimica, & volubilitate linguæ, & impudentia sibi pepererunt, ita jacerent, ut eos audire nemo posset. Ita igitur exercitatus adolescens totum se Ciceroni dedat, ingurgitetque se in illum uberrimum, & abundantissimum elo-

quen-

quentiæ fontem, retinens perpetuo illam, quam a principio instituimus, consuetudinem, ut Græca cum Latinis, similia cum similibus conferat. Ciceronis epistolas cum leget, evolvat eodem studio Platonis, Isocratis, Demosthenis, aliorumque Græcorum epistolas, quæ in duo volumina congestæ reperiuntur. Ad libros de Rhetorica scriptos adjungat Aristotelis libros ejusdem argumenti, quæque eadem de re Dionysius Halicarnasseus, Demetrius Alexandrinus, Hermogenes, Longinus, aliique Græci litteris prodiderunt. Ciceronis orationes cum Demosthenis, Æschinis, Lysiæ, aliorumque veterum orationibus comparet; dialogos de Philosophia cum dialogis Xenophontis, & quibusdam Platonis. Interea oblectamentum sibi ex alio genere poetarum petat: Pindarum cum Horatio; Euripidem, Sophoclem, Æschylum cum Seneca; Apollonium cum Valerio Flacco; epigrammata Græca cum Catullo, & Martiale committat. Idem faciat in historicis, Herodotum, Thucydidem, Xenophontem, Polybium cum Livio, Sallustio, Tacito conferens. Et quoniam neque historia, nisi cognito orbis terrarum situ, neque hic sine aliqua mathematicarum artium cognitione percipi potest: his quoque utrisque temporis aliquid impertiat. Cum ad plenam, ut juris auctores loquuntur, pubertatem, id est, ad annos octodecim pervenerit, graviora meditetur: ac primum quidem analytices, & dialectices præcepta non ex barbarorum lacunis, sed ex Aristotele ipso, & Græci Aristotelis interpretibus hauriat in eisque vere, ac serio biennium exerceatur. Hoc modo præcultus, ac præparatus adolescens, si totam ætatem exigere in otio litterario volet, abunde habet quod agat: nunquam deerit, quo pascat animum, etiamsi ei ad multa sæcula vivendi spatium prorogetur. Sin aut ad medicinam, aut ad juris scientiam, aut ad theologiam applicare ingenium cogitat: medicus quidem futurus, in physicis; jurisconsultus, in ethicis, ac politicis; theologus, in utrisque sese prius diligenter exerceat; hic tertius Hebraicas præterea litteras discat; tum eorum quisque ad ea, quæ dixi, studia accedat. Quocunque enim se naturæ suæ ductum secutus contulerit, dubitandum non est, quin ut longissime, antequam annorum illum numerum expleat, quem Lycurgus adamasse dicitur, quique solus post senarium intra centum perfectus est, talis in suo genere futurus sit, qualem in suo fuisse Roscium Cicero

præ-

prædicat, qualem apud inferos eſſe Tireſian ait Homericus Ulyſſes: quem ſolum ſapere dicit, cæteros umbrarum in morem vagari. Expoſui vobis, Adoleſcentes, iter non ad inanem ſcientiæ opinionem, ſed ad veram, & ſolidam eruditionem: arduum illud quidem, & difficile, ſed cogitate, nullo modo fieri poſſe, ut ad excelſa, & ſublimia per plana veniatur; & alioqui credite hoc mihi, ſummum in ſtudiis laborem ſumma voluptate condiri. Quod ſi quis ea, quæ dixi, præſtare omnia non poteſt, præſtet certe quiſque quod poteſt. Cum alia multa, quæ ſæpe ex hoc loco audiſtis ad amandas litteras incitare vos debent, tum mirifica plane, ac ſingularis erga eas Gregorii XIII. optimi, ac maximi Pontificis voluntas. Qui non tantum pulcherrimos fontes aperuit, quibus urbem prius acquæ penuria laborantem multo & ornatiorem, & ſalubriorem, & commodiorem reddidit, ſed alios longe pulchriores, & utiliores fontes diſciplinarum recluſit. Quid enim aliud ſunt tot illa Neophytorum, Græcorum, Germanorum, Britannorum, aliarumque gentium, ac nationum Collegia, quam totidem aperti, & expoſiti omnibus religionis & bonarum artium fontes, ab inexhauſto Pontificiæ liberalitatis fonte manantes? Quid ſcholæ noſtræ, quæ quotidie tot eruditiſſimorum hominum vocibus perſonant, quibus ipſe majora, quam quiſque ante eum Pontifex præmia ſtatuit, quid aliud, quam incredibilem ipſius erga bonas artes amorem, voluntatemque declarant? Quid tanta multitudo hominum, doctrina quam opibus inſtructiorum, quibus ipſe ſubſidia vitæ large prolixeque ſuppeditat? Ut non verius Bononia ſtudiorum mater, quam is civis, quo ipſa maxime gloriatur, ſtudiorum pater vocari queat. At tu, Laurenti Blanchette, vir clariſſime, quando nos ipſe in fide, ac patrocinio tuo eſſe voluit, quantum apud eum potes, quod te plurimum poſſe ſcimus, tantum confer ad paternam ipſius erga nos voluntatem magis magiſque in dies confirmandam. Multa jam ipſius benignitate conſecuti ſumus, ego quidem plura & majora, quam, ut ea me unquam promeriturum eſſe confidam: ſed alia quædam ſunt, nec iniqua, nec inuſitata, quæ, ut alibi conceduntur, ſi hìc quoque concederentur, mirabiliter & profeſſorum, & ſtudioſorum adoleſcentium animi ad omnia egregia accenderentur. Ea tibi cum voles expoſituri ſumus, & per te aliquid nos effecturos eſſe confidimus. Suſcipe cogitationem

te di-

te dignam; para tibi immortalitatem apud omnes litterarum amantes, & gratiam, & gloriam; perfice, ut eæ artes, quæ in te tantum ornamentorum contulerunt, ipsæ vicissim ornamentorum aliquid tibi se debere fateantur.

AD ILLUSTRISSIMOS ET REVERENDISSIMOS S. R. E. CARDINALES, IPSO DIE PASCHÆ CUM SUBROGANDI PONTIFICIS CAUSA CONCLAVE INGRESSURI ESSENT.

ORATIO XXIV. (*alias* XIX.)

Habita Romæ Anno MDLXXXV.

MAgnum vobis hoc tempore negotium impositum est, Patres Amplissimi, & tantopere ad salutem & tranquillitatem universæ Christianæ Reipublicæ pertinens, ut haud sciam, an ullum sit eorum omnium, quorum pro summa dignitate, quam in Ecclesia obtinetis vestra procuratio est, quod singulari quadam & extraordinaria præpotentis Dei ope magis indigere videatur. Declarandum enim vobis ac decernendum quodammodo est, quis Ecclesiæ in terris summo cum imperio præesse ac præsidere; quis in puppi sedens, clavum tenere, & periculosissimæ navigationis cursum regere ac moderari; quis pastores ipsos pascere debeat; cujus, ut supra vulgarem hominum conditionem elati, responsa pro oraculis, nutus pro ratione, jussa pro legibus futura sint. Quamquam igitur ea sapientia estis, vix ut quicquam vobis subjici possit, quod non ipsi animo prius conceptum meditatumque teneatis: non iniquo tamen animo ferre debetis, vos, ex veteri consuetudine, quid in eligendo Pontifice vobis sequendum sit, etiam ab infimis hominibus admoneri. Nam & nemo ita sapiens est, quin audiendo sapientior fiat: & ea est Dei benignitas, ut sæpe rudibus & imperitis ea dicenda suggerat, quæ audita etiam sapientibus prosint. Dicturus igitur tanta de re, obtestor vos, per eum, in cujus nomine huc convenistis, ut mihi exigui temporis attentionem ne denegetis. Atque ut hinc potissimum ordiar, ut arduum ac difficile Episcopi munus est, ita ardua quędam in Episcopo & inventu difficilia requiruntur. *Oportet*, ait sanctus Paulus, *Episcopum talem esse, ut in eo nullus pateat reprehensionis locus*. Quod si in aliis Episcopis requiritur, quan-

quanto magis in eo, qui, quanto Episcopi sacerdotibus, tanto ipse cæteris Episcopis antecellit? Quando autem quisquam reperietur dignus, qui in illum honoris ac dignitatis gradum evehatur, si omnes, in quibus aliquid culpari poterit, repudientur? Sed hoc non ita rigide ac præfracte accipiendum, etiam vetusti Patres monent. Nostra enim omnium, qui vivimus, ex bono maloque permixta natura est: & Angeli essemus, si nulla nos improbitatis macula contaminaret; aut & Deo & hominibus intolerabiles, si nulla vitiorum nostrorum sordes admixta bonitas temperaret. Non igitur quærendus, qui simpliciter omni virtutis genere excellat, nullo, ne levissimo quidem, vitio aspersus: quem ab omni nota ac reprehensione integritas vitæ nullis unquam violata maculis vindicet; nunquam enim res ad exitum perduceretur: sed qui & præcipuis virtutibus inter æquales emineat, & vitiis, ut non omnibus, at iis certe careat, quæ in privatis hominibus singulas familias, in principibus maxima plerumque imperia evertunt. Apud Xenophontem barbarus quidam adolescens, cum equum eximiæ bonitatis, quem habebat, libenter se alicui spectatæ virtuti virodonaturum esse dixisset, idque apud Cyrum professus esset, *Ego vero*, ait Cyrus, *ostendam tibi, quomodo etiam si clausis oculis jeceris, aberrare a tali viro non possis*; simulque eum glebam humo sublatam in confertissimum agmen amicorum, quos assidue circum se habebat, jacere jussit; &, *Quemcumque*, inquit, *ex eis contigeris, illi equum tuum dono dato, neque metus ullus sit, ne aberraveris: omnium eadem est virtus, eadem temperantia, eadem multis spectata documentis fortitudo.* Si de vobis, Patres Amplissimi, idem dici posset, ut e vestro nobilissimo honoratissimoque consessu, nec ætate, nec usu atque experientia rerum, nec auctoritate alius alio magis idoneus esset, ad hujus muneris gravitatem sustinendam, non magna deliberatione opus foret; neque ullam in partem, quis ei ex vobis præficeretur, admodum interesset. Sin verius est, ut in stellis alia aliam nitore & claritate vincit, sic e vobis alium alio esse iis bonis & ornamentis, quæ Pontifici conveniunt, instructiorem ac superiorem: & orandus summis precibus Deus, ut judicia vestra dirigat; & vobis intendenda omni studio mentis acies, ut ex omni numero vestro eum potissime, qui aptissimus & publice utilissimus futurus videtur, deligatis. Ignoscite, quæso, si quid paulo libe-

rius

rius dixero: Non enim ea nunc res agitur, ut auribus serviendum sit; dicenda quæ urgent, quæ tempus, quæ rei magnitudo postulat. Omnis cogitatio cognationis, amicitiæ, utilitatis privatæ, ab hac deliberatione procul abesse debet: ne si quis ita eligitur, & ipse, dum erigitur, corruat, & alios secum in idem exitium præcipites trahat. Si navigaturi de gubernatore navis eligendo consultarent, nemo reperiretur usque eo improvidus, ut eum qui sibi aut amicissimus, aut sanguine conjunctissimus, ac non eum potius, qui intelligentissimus, exercitatissimus esset, ei muneri præfici vellet: & desiperet, si quis in communi naufragio, questiculum aliquem suum sibi salvum ac proprium fore putaret. Una navis, qua omnes vehimur, Ecclesia est: quæ quantis hoc tempore procellis ac tempestatibus agitetur, nemo non videt. Et erit quisquam ita non imprudens modo, sed inhumanus & impius, qui in tantis periculis, publicæ saluti ac tranquillitati quidquam anteferendum putet? Exsulent a vestris omnium animis talia omnia, Patres Amplissimi: &, aliis omnibus circumcisis atque amputatis, ea tantum in futuro Pontifice, quæ bono Pontifici necessaria sunt, requirantur.

Videntur autem quinque præcipua esse, quæ in eo spectari oporteat: Sanctitas morum, Prudentia, Doctrina, Caritas, quæ, ut verissime dixit Apostolus, perfectionis vinculum est, & Auctoritas. De quibus singulis ubi, quam brevissime fieri poterit, dixero, finem dicendi faciam.

Primum igitur requiritur Sanctitas morum. Nam quo ore audebit aliena vitia reprehendere, qui ipse propriis madeat? Quare si quem avarum, si ambitiosum, si crudelem ac sanguinarium, si libidini ac voluptati mancipatum vixisse constaret: ejus ne habenda quidem ratio in his sacrosanctis comitiis esset. Avarus civitates exhauriret, nova quotidie populis onera imponeret, sacra ac profana omnia venalia haberet, omnem turpitudinem congerendæ ac coacervandæ pecuniæ causa susciperet, nihil amplum aut magnificum agitaret animo, non de gloria Dei, aut utilitate publica, sed de arcis & saccis suis implendis perpetuo cogitaret. Non est, Patres Amplissimi, non est ejusdem ingenii, pecuniæ servire, & hominibus imperare. Duos impuros homines Stratoclem & Dromoclidem ajunt olim tractationem Reipublicæ messim auream vocare soli-

tos.

tos. Non est credibile quemquam ex vobis ita animatum esse: sed tamen procul absit a gubernaculis Ecclesiæ, si quis Pontificatum messim sibi ac suis fore auream putat. Ambitiosus omnia perturbaret, nihil usquam quietum esse pateretur, bellis orbem terrarum concuteret; dum suorum titulos, ditionem, dignitatem augeret. Sedis Apostolicæ dignitatem in quodlibet discrimen adduceret. Quid crudelem & recenti semper cruore gaudentem, ultionis cupidum, ignoscendi nescium, cui pro virtute ira sit, pro consilio furor, pro ratione impetus: quommodo blandissimo illi ac lenissimo Patris nomini responsurum esse censetis? Quid, si quis se voluptatibus vinciendum ac constringendum dedit, earumque turpissimo famulatu nexus & irretitus in earum ceno, tanquam sus, perpetuo volutatur, quid ab eo boni sperari, aut quid mali potius non metui potest? Libere, vobis audientibus, de vitiis loquor. Nusquam enim tutius est accusare vitia, quam cum ex eis qui audiunt nemo est, qui ea, quæ dicuntur, suspicari possit ad se pertinere. Si quis igitur est, (quales plerosque omnes ex vestro amplissimo splendidissimoque Collegio esse compertum est: sed tamen fieri nullo modo potest, ut non & e vobis aliqui excellant,) qui tota vita nullam significationem avaritiæ dederit, qui sive in magnis opibus natus, sive e tenuibus ac modicis ad ampliores copiosioresque perductus, omnem pecuniæ fructum in sublevandis egentibus positum duxerit; qui arcam suam nunquam turpiter afferentibus, honeste petentibus semper apertam habuerit; qui ad gloriam suam nihil, ad Dei gloriam omnia perpetuo retulerit; qui ex fuga atque abstinentia voluptatum maximam sibi voluptatem captaverit; qui veram animi magnitudinem in ignoscendis, non in ulciscendis injuriis consistere judicaverit, ejus demum mores aptissimi sunt ad personam illius, qui & harum & omnium virtutum exemplar perfectissimum fuit, in terris sustinendam.

Secundo loco dixi requiri Prudentiam, quam vere Aristoteles ait esse propriam virtutem imperantium. Eam æterna illa veritas Christus Dominus ac Deus noster cum morum integritate ac sinceritate conjunxit, his verbis: *Estote simplices sicut columbæ, & prudentes sicut serpentes.* Sed videndum est, ut, quid prudentia sit, recte intelligamus; neque ita eam accipiamus, ut vulgus solet. Vulgus enim eum prudentem vocat, qui multa simulare ac dissimulare novit,

multa mentiri; eos, quibuscum agit, commodi sui causa, fallere ac circumvenire: &, quod sibi proposuit, multas vias reperire, quibus id quoquo modo adipiscatur. Illa vero prudentia non est, sed calliditas, versutia, malitia; aut, si prudentia est, carnis prudentia est, quam se perditurum minatur Deus, quam mortem esse Paulus affirmat. Vera prudentia est, & cognoscere quid petendum fugiendumque sit: & quibus viis tum ipse eo pervenire, tum alios eodem perducere commodissime possit; nihil temere atque inconsiderate agere, sed unaquaque in re, quid rerum, personarum, locorum, temporum varietas postulet, dijudicare. Miserum qui alium fallit, si se idcirco eo, quem fallit, prudentiorem putat, fallit ipse se, & incidit multo perniciosiorem in laqueum, quam quo implicare alium parat. Quanto prudentior, qui neminem fallit! Deo enim similior est, qui neque fallere, neque falli potest.

Dixi præterea, in Pontifice requiri Charitatem; quam Apostolus & martyrio & fidei montes transferenti anteponit; sine qua nihil Deo acceptum est: Deus enim ipse charitas est. Pontifex autem, cum communis pater & sit & vocetur, hoc ipso nomine admoneri debet, paterna se charitate erga omne hominum genus esse oportere.

Addidi, doctrinam & eruditionem: quam qui Pontifici necessariam non putant, magno in errore versantur. Jubetur Aaron in veteri lege gestare supra pectus suum doctrinam & veritatem; jubetur nunquam in sanctuarium ingredi sine sonitu: quo significatur, voluntatem Dei ab eo debere populis prædicari. *Labia Sacerdotis*, ait Malachias, *custodiunt scientiam*. Paulus ad Thimotheum, Episcopum esse oportere ait aptum ad alios docendos. Hæc, ajunt quidam, Pontifex etiam indoctus per alios obire poterit: isto modo poterit etiam bonus lyricen esse, qui per alium canat; & bonus medicus, qui ægrotos per alium curet. Sed satis sit.

Breviter enim de auctoritate dicendum, quam ultimo loco posui, quæque ex iis, de quibus ante dictum est, efflorescit. Auctoritatem autem voco potentiam, apud Principes & apud populos, firma & diuturna virtutis & doctrinæ opinione quæsitam. Ea Pontifici hoc præcipue tempore necessaria est, propter eas gentes, quæ a fide & obedientia sanctæ Romanæ Ecclesiæ desciverunt, quæ revocari ad sa-

nitatem vix poterunt, nisi ejus, qui præerit, auctoritate moveantur.

Agite igitur, Patres Amplissimi, proponite vobis ante oculos communem nostrum omnium parentem Ecclesiam, ex vestro nutu pendentem, & quid a vobis statuatur, summa cum cura ac sollicitudine exspectantem. Illa vos Christo genuit, illa educavit, illa ad summo proximum honoris gradum provexit; nulla vobis major cognatio, quam cum Ecclesia; omnes omnium charitates una illa complexa est: quæ nunc dilacerata, distracta, divulsa, obsecrat vos, ut aliarum omnium rerum obliti, de sua tantum tranquillitate, qua vestra quoque continetur, cogitetis. Deus omnium bonorum auctor eam vobis omnibus mentem atque animum inspiret, ut non cœco & temerario & invitos etiam, ut interdum fit, ac quid agatur nescios, rapiente paucorum motu, sed certo maturoque judicio, ejusmodi Pontificem concordibus suffragiis quamprimum deligatis, qui dispensa colligat, lapsa erigat, depravata corrigat, infirma corroboret, turbulenta componat, efficiatque, ut neque Pii Quinti admirabilem illam sanctimoniam vitæ, & excelsitatem animi, aut Gregorii Decimitertii inexplebile propagandæ religionis studium, & effusam atque incredibilem & omnibus sæculis deprædicandam in omnes gentes charitatem ac beneficentiam desideremus.

In funere Hippoliti Cardinalis Estensis.

III. *Non. Decemb.* MDLXXII.

ORATIO XXV. (*alias* XX.)

QUod acerbissimum maximeque luctuosum spectaculum nobis omnibus objici poterat, Patres Amplissimi, vosque, cæteri viri ornatissimi, id summi, ac præpotentis Dei voluntate, & inevitabili humanæ conditionis necessitate nobis hodie in hoc templo constitutum videmus. Jacentem enim eum intuemur, qui nos omnes jacentes erigere; exanimem, qui exanimatis aliquo casu nobis animum addere solebat; vita carentem, qui nobis aliisque quamplurimis vitæ subsidia benignissime, ac liberalissime subministrabat. Merito igitur lacrymis omnium oculi madent; merito undique

omnia

omnia suspiriis, gemitibus, lamentationibusque circumsonant; merito non homines modo, sed ipsi hujus ædis sacræ parietes omnia mœroris, ac tristitiæ insignia ostentant. Sed quoniam neque conquestionibus nostris quidquam proficere jam possumus, & divinæ providentiæ decreta æquo animo ferre debemus: repetamus aliunde aliquam hujus ægritudinis, ac miseriæ levationem; & Hippolyti Estensis communis nostrum omnium parentis, ac patroni virtutibus, ac laudibus grata commemoratione renovandis, dolorem ex ipsius morte conceptum, si possumus, leniamus. Misera quidem hæc ipsa, & acerba consolatio est; quanto enim magis ejus, quod amissum est, excellentia perspicitur, tanto plus doloris ex illius amissione percipitur: sed neque animus ulla in cogitatione conquiescere hoc tempore facilius potest; & rerum ab eo præclare gestarum recordatio hoc saltem nobis solatium afferet, quod magis nos confirmabit in ea spe, quam merito omnes concepimus, ut eum non tam nobis ablatum, quam a te, Deus Optime Maxime, ad meliorem vitam vocatum esse credamus. Atque utinam doloris magnitudo disertos ac copiosos faceret! non dubitanter me, Patrone optime, ac clementissime, dignam plurimis, ac maximis tuis erga me beneficiis orationem habiturum esse profiterer. Nunc mihi misero omnia, præter egregium celebrandi, ac prædicandi tui studium, desunt; ægritudine obstupefactus est animus; oculi lacrymando defessi; vox ipsa pectore, ac faucibus interclusis exitum reperire vix potest; si quid in me ingenii fuerat, si quam modicam dicendi facultatem exercitatio attulerat, quæ tibi majora veris pro amore erga me tuo videbantur, ea, moriente te, omnia conciderunt. Connitar tamen quantum potero, & omnem difficultatem pietate superare conabor. Sive enim aliquid effecero, gratus erga te, quoquo modo potui, fuisse dicar; sive etiam in medio cursu defecero, hoc ipsum mihi gloriæ ducam, quod de tuis laudibus dicere cupientem obruerit atque oppresserit dolor. Nunc, quæso, obtestorque vos, quicumque adestis, ut ad breve tempus intermittatis gemitus vestros, mihique ex innumerabili copia eorum, quæ de illo dici possunt, pauca libanti abductos tantisper, & avocatos ab atrocitate tanti vulneris animos abdhibeatis. Primum igitur, si splendorem, & claritatem generis ad commendationem pertinere volumus,

Quod ita fere natura comparatum est, ut qua in familia multi præclari, virtuteque, & rerum gestarum gloria insignes viri floruerunt, ex eadem qui sunt, eorum vestigia cupide persequantur: quæ tota Italia gens Estensium Principum familia, vel illustrium virorum multitudine, vel traditi a majoribus imperii magnitudine, & antiquitate anteponi potest? Sed in hac parte non immorabor: nam plura dicere & in re tam nota supervacaneum est, & temporis angustiæ prohibent, & qui suis ac propriis laudibus abundat, ei ornando aliena conquirere, alienum atque absurdum videtur. Quamlibet obscura, & abjecta familia natus fuisset Hippolytus, eam ipse illustrare, & ad summum dignitatis culmen extollere potuisset. Illustrissima autem, & splendidissima natus cum esset, ita se gessit, ut non minus ipse lucis ac dignitatis majoribus suis attulisse, quam ab eis accepisse videatur. Cum autem in eo jam tum puerulo mirifica quædam, & ad omnem virtutem & præcipuæ ad prudentiam indoles emineret: ita eum Pater optimus, ac sapientissimus Princeps diligebat, ut nulla de re majoris momenti, nisi adhibito filiolo, deliberaret. Eo præsente legatos ad se missos audiebat: eo præsente legationes decernebat: interesse eum volebat, quoties de bello, de pace, aliisque maximi momenti negotiis consilia caperentur. In illa igitur sapientiæ scola atque officina educatus, brevi tempore tantam sibi cognitionem, atque intelligentiam eorum, quæ ad populos recte gubernandos pertinent, comparavit, ut adhuc adolescens exercitatissimos senes consilii maturitate superaret. Itaque cum in Galliam confirmata jam ætate profectus esset, apud Franciscum Regem, non solum nomine, sed omnibus regiis virtutibus omnium nostræ memoriæ Regum facile Primum, non tam propter gentis nobilitatem, aut propter affinitatem, quam propter singularem quamdam tractandarum rerum scientiam, tantum auctoritatis consecutus est, ut in illo amplissimo, & opulentissimo regno, secundum Regem de Hippolyti potissimum Estensis consilio, & sententia omnia gererentur. Neque vero minus apud Henricum Secundum valuit, qui ministros omnes per universam Italiam suos, sive legatos, sive exercituum præfectos, uno verbo, cujuscumque generis essent, ex ejusdem nutu, ac voluntate pendere, neque quidquam, nisi eo consulto, quod quidem alicujus momenti esset, admi-

administrare voluit. Illam vero nobilissimam, totique Christianæ Reipublicæ salutarem legationem, qua in Gallia difficillimis, ac periculosissimis temporibus functus est, quomodo aut silentio prætermittere, aut de ea pro dignitate verba facere potero? Grassabatur per totam Galliam infinita quædam facinorosorum hominum colluvies, qui, capta occasione propter teneram Caroli Regis ætatem, impune sibi omnia licere arbitrati capitales ac nefarias de religione opiniones publice in vulgus disseminabant. Jamque res eo progressa erat, ut non infimæ, tantum plebis animos suis illis venenis imbuissent: sed & ex ipsis Principibus non paucos eadem errorum fœditate contaminassent. Exponebantur propalam, & omnium manibus tenebantur Lutheri, Calvini, & aliorum impiorum hominum scripta. Hieronymi vero, & Augustini, & Gregorii, & Ambrosii saluberrimæ lucubrationes ab omnibus propemodum & officinis, & bibliothecis exsulabant; in ipsa aula, ac comitatu regio quotidie habebantur hæreticorum frequentissimæ conciones: omnia exsecrandis illorum cantionibus perstrepebant. Detestandis in Deum, & in Divos illarum pestium vocibus Catholicorum aures assidue verberabantur. In tam perturbato, ac periculoso rerum omnium statu Pius Quartus Pontifex Maximus divino, ut credibile est, instinctu nihil satius esse judicavit, quam ut Hippolytus Cardinalis Ferrariensis, primo quoque tempore legatus in Galliam mitteretur. Suscepit onus legationis Princeps maximo animo præditus: neque deterritus est aut imbecillitate valetudinis, aut longitudine itineris, aut anni tempore, (erat enim ardentissima æstas, qua tempestate etiam qui firmissimi sunt, neque Romam venire, neque Roma exire tutum putant) aut periculis, quæ sibi noctesque diesque, & aperta vi, & ex insidiis ab hæreticis imminere intelligebat, in ea legatione alios ex hæreticis auctoritate deterruit, alios ostensa aliqua spe commodorum eo unde abierant reduxit; multa dissimulavit, multa pertulit, multa palam & directo, multa latenter & artificiose molitus est, quæ ad illius regni salutem pertinebant; neque prius destitit, quam pulsis ex aula hæreticis, revocatis autem iis, quorum & erga Deum, & erga Regem fides constiterat, bellum denique apertum hæreticis indiceretur. Itaque ut in seminibus arborum causa est: ita omnium, quæ postea in Gallia pro reli-

gione fortiter, ac feliciter gesta sunt, illa legatio caput ac principium fuit. Illud autem admirabile est, quod cum alii gravissimi, & prudentissimi homines, toto, quod ajunt, cœlo in illius negotii tractandi ratione ab eo dissentirent, ipse adversus aliorum omnium sententiam suo unius consilio usus, ipso rerum exitu docuit, multo se quam illos plura vidisse, multoque prudentius cogitasse. Vellicabatur interea invidorum sermonibus, ac rumusculis, qui modo patientiam illius, ac lenitudinem reprehendebant, modo etiam quædam ab eo, optimo animo, & sapientissimo consilio facta in deteriorem partem interpretabantur. Quos ille despiciens, & operi proposito constanter instans, eorum maledicentiam ipso rerum exitu ita refutavit, ut verissime de eo dici illa possint:

Unus homo nobis cunctando restituit rem;
Non ponebat enim rumores ante salutem;
Ergo magisque magisque viri nunc gloria claret.

Sed in hac temporis angustia multa breviter attingenda sunt, quæ singula integros libros desiderarent. Atque hæc quidem, quæ hactenus dixi, ad declarandam ipsius prudentiam pertinent. Quod? cæteræ virtutes, quales in eo, & quam in singulares fuerunt? Quis unquam illo in tota ratione vivendi splendidior, ac magnificentior fuit? Quæ in Gallia, quæ in Italia, & quam sumptuosa ædificia exstruxit! Quam multa ingeniose, & solerter excogitata ab antiquis, sed postea per posterorum ignaviam, oblivione obruta quasique sepulta revocavit! quam multos egregios artifices ad nova excogitanda propositis præmiis excitavit! quis unquam Princeps, quis Principis alicujus Legatus, quis denique magnus, clarusque vir apud eum diversatus est, quin sibi non a splendido Cardinali, sed a præpotenti aliquo Rege exceptus videretur? Et interea in pauperes & egentes homines quam liberalis, ac munificus fuerit, scitis ipsi, Cives Tiburtes, qui, ut illa perpetua, & quotidiana taceantur, meministis, cum quotannis, cum morbi, ut fit, æstate in vulgus grassarentur, quotidie mittere solitum, qui omnes ægrotantium domos circumirent, neque eorum quæ aut ad valetudinem recuperandam, aut ad alendam interea familiam necessaria essent, quidquam eis deesse paterentur. Meminimus & ipsi, ut se hac quoque in parte legatus in Gallia gesserit, cum quicquid pecuniæ

ex

ex legatione provenerat, nummum ex eo nullum attigit, sed totum in pauperes erogandum, distribuendumque mandavit. Eruditos autem, & excultos litteris homines nemo unquam amavit ardentius, nemo plures domi habuit, nemo largius, aut prolixius fovit. Horum disputationibus epulas suas condiebat, in eis audiendis quicquid a gravioribus curis dabatur otii, studiosissime collocabat. Jam & in eos, & in omnes domesticos, ac familiares suos tanta erat facilitate ac comitate, ut communis videretur omnium parens. Cum eis familiarissime colloquebatur, urbanissime jocabatur; peccantes paterna potius charitate, quam herili potestate atque imperio, corrigebat. Nullius autem rei æque facile obliviscebatur, atque injuriarum. Scimus quicumque cum eo paulo familiarius viximus, multo, a quibus ipse pro summis beneficiis summas injurias retulerat, cum eos sine ulla molestia; arbitratu suo posset ulcisci, novis postea beneficiis auctos ab eo, & cumulatos fuisse. Pietatis autem, & religionis in Deum, & plurima toto reliquo vitæ tempore, & certissima, ac luculentissima testimonia morti proximus dedit. Qui cum sibi ex hac vita migrandum esse sentiret, nihil territus, Sacerdotem accersi jussit, cui peccata sua ita confessus, ut eorum vere se, atque ex animo pœnitere, omnemque spem sibi in divina bonitate, ac misericordia constitutam esse ostenderet, interjectis aliquot horis sacrosanctum Domini nostri Jesu Christi Corpus religiosissime accepit. Inde cum testamentum, nisi quantum certorum hominum invidia impediit, benevolentiæ, ac charitatis erga omnes suos plenissimum condidisset, posteaque viribus magis, ac magis deficientibus sacro oleo, adhibitis, ex ritu Christiano precibus, inunctus esset; languida, & moribunda voce ex Davidicorum psalmorum versibus, qui interea recitabantur, cum plura non posset, extrema saltem quæque verba pronuncians, cum incredibili eorum omnium, qui aderant, dolore extremum Deo spiritum reddidit. O me infelicem, quanto mihi res secus cecidit, quam a principio cogitaram? Brevis enim hæc virtutum ipsius commemoratio, quam mihi levationi fore speraveram, ea mihi pectus effodit, ea vulnus adegit altius, ea dolorem dolore cumulavit. Quid aliud agere possumus, quicumque tali patrono orbati ac destituti sumus, quam ut lugea-

geamus, ut modis omnibus testemur dolorem nostrum, ut quod vitę reliquum est, in mœrore, ac lacrymis transigamus? Immo vero aliud & possumus, & debemus. Quamvis enim qui tam pie, tamque Christiane & vixerit, & diem suum obierit, eum Cœlo jam receptum ad sperandum est: quia tamen rari admodum ita puri egrediuntur ex corporis vinculis, ut non eis pœnarum aliquid post mortem luendum supersit; earumque tum aliis piis actionibus, tum præcipue fusis ex animo precibus, & tempus contrahi, & ardor mitigari potest: facere omnes omnia debemus ut ei modis omnibus opitulemur. Agite igitur quicumque Hippolytum Cardinalem Ferrariensem & vivum amastis, & mortuum amatis, conjungite mecum preces vestras, & sublatis in Cœlum manibus ac mentibus, liberationem ipsius ex loco purgandis post mortem animis destinato, si forte ibi adhuc detinetur, a Deo Optimo Maximo efflagitate. Nullius enim mortuo auxilium desit, cujus vivi nulli unquam auxilium defuit. Christe Jesu humani generis conditor, & assertor, qui nos alios pro aliis orare voluisti, qui tuorum preces, nunquam irritas fore pollicitus es, respice hanc multitudinem afflictam, ac dolore confectam, & per illa vulnera, quæ pro nobis pertulisti, per illum sanguinem, quem pro nobis in ara Crucis effudisti; per illam mortem ignominiæ plenam, quam pro nobis sponte subiisti, tribue hoc nostris omnium concordibus votis, ut famulum tuum Hippolytum Cardinalem Ferrariensem a pœnis, si quibus adhuc obnoxius est, liberatum, eum in locum quam primum perducas, ubi æternis tecum gaudiis perfruatur. Ite domum Cives Tiburtes, nunciate liberis vestris, nunquam neque ipsos, neque ipsorum liberos cujusquam majoris, aut omni ex parte præstantioris Cardinalis exsequias esse visuros.

IN FUNERE JOANNIS EPISCOPII MILITIÆ MELITENSIS MAGNI MAGISTRI.

ORATIO XXVI. (*alias* XXI.)

PRæclare a vobis & ex dignitate vestri ordinis factum est, nobilissimi & fortissimi Milites, quod optimo Principi Joanni Episcopio, Magno sodalitatis vestræ Magistro, funus quibuscumque potuistis rebus ornatissimum amplissimumque duxistis, quodque & pietatis in eum vestræ, & doloris, quem vobis mors ipsius objecit, plurimas maximeque luculentas significationes dedistis: Quamquam enim ille & ea tum manu tum consilio gesserat, & ad eos honores virtute pervenerat, ut abunde ad gloriam vixisse videretur; & eo progressus erat ætatis ut a vita tanquam ex arbore, non per vim evulsus, sed suo tempore ipsa maturitate collapsus esse videatur: quorum tamen vita quo diuturnior, eo publice utilior visa est, eorum mors nunquam non acerba & immatura videri potest. Sed quando parens ac procreator rerum omnium Deus universum hominum genus eadem mortalitatis lege devinxit; ostensaque, si per ipsius præcepta gradiamur, certa spe melioris vitæ, commorandi nobis hic diversorium, non habitandi dedit: grates ei potius agere debetis, quod talem vobis Ducem ac Rectorem dederit, quodque vos illius virtute, ac bonitate tam diu frui voluerit, quam iniquiore animo ferre, quod eum quamquam viridi & cruda senectute, consumptis tamen corporis viribus, tot laboribus, periculisque jactatum, ex hoc inquieto ac turbulento salo, in illum, ut quidem spes est, placidissimum portum perpetuæ quietis ac tranquillitatis eduxerit. Nemo eo animo navigat, ut semper naviget; nemo militare discit, ut nunquam militare desinat; nemo ea mente laborem suscipit, ut alios ex aliis labores perpetuo excipiat: sed & qui navigat, portum, & qui militat, victoriam, & qui laborat, quietem atque otium spectat: quo qui pervenire, gratulari eis amici, non dolere illorum vicem solent. Vita hæc jactationis ac periculi plena navigatio est; militia omni ærumnarum ac laborum genere exercita; inexhausta molestiarum undique succrescentium seges: quam ut quisque optime

novit ita minimi facit; quam is demum tutissime possidet, qui de ea, cum Deus voluerit, ponenda sæpissime cogitat; quæ neque stultis unquam longa est, neque sapientibus brevis. Non ut in ea diu maneamus, sed, ut ex ea feliciter exeamus, optandum est. Nunquam viveremus, si hìc perpetuo viveremus. Et tamen non tantum venia tribuenda est illis lacrymis, quas obitus majorum virtute præstantium ex illorum, qui cum eis conjuncte, amanterque vixerunt, oculis elicit, sed etiam laudanda ac deprædicanda eorum pietas, qui quacumque ratione possunt, funera ipsorum ornare & cohonestare conantur, Nam & se, quibus artibus illi floruerunt, earumdem studio flagrare declarant, & cæterorum animos ad cupiditatem ejusdem gloriæ inflammant. Quæ cum a vobis abunde & cumulate Joanni Episcopio præstita sint, nondum tamen vestræ in eum pietati satisfactum esse duxistis, nisi exsisteret aliquis, qui hodierno die publice verborum aliquid faceret: ne quid omnino, quod ad exornandam ac celebrandam ipsius memoriam a vobis prætermissum diceretur. Id munus quum a me potissimum obiri volueritis, parebo voluntati vestræ, & summa tantum capita strictim ac modice attingam, laudes ipsius brevi ac perspicua oratione complectar. Primum igitur ex sodalitatis vestræ legibus, atque institutis, certissimum ac firmissimum argumentum capere posse videor, quo eum & antiquo ac nobili ortum genere, & eximia quadam, minimeque vulgari virtute præditum fuisse confirmem. Nam cum legibus vestris cautum sit, ne quis in ordinem vestrum admittatur, quin prius eum & æque ab atavis & paterna & materna stirpe nobilem esse liquido constiterit: quis est, qui cujus in pectore aut in humero candidam illam Crucem, velamentum atque insigne ordinis Hierosolymitani, videat, quemque suffragiis jus habere in comitiis vestris sciat, de illius nobilitate dubitare amplius possit? eodemque modo de virtute argumentari licet. Nam cum in mandandis honoribus, in eoque præsertim deligendo, qui vobis summo cum imperio præsit, nullius rei præterquam cognitæ spectatæque virtutis rationem habere soleatis: dubitari de Magni Magistri virtute non potest, quin eadem opera de vestra in ferendis suffragiis fide ac religione dubitetur. Sed hæc quidem quamquam magna sunt, huic tamen cum multis aliis communia sunt, Illa propria, quod septemdecim annos natus,
(quæ

(quæ ipsa ætas Romanis olim moribus ad auspicandam militiam constituta erat) cum immanissimus hostis Rhodum ita obsessam teneret, vix ut illius servandæ spes jam amplius ulla superesset; generosus adolescens, cui virtus & pietas tenerum pectus acribus stimulis perpetuo foderent, relicta patria, relictis suis, iter ingressus est, eo animo ut cum Rhodum venisset, aut opis aliquid pro virili parte afferret obsessis, aut cum eis adversus barbaros dimicans, juvenili sanguine Christo humanæ salutis auctori litaret. Quo in itinere Messanam advectus, cum conscensa triremi adversis usus tempestatibus, cursum tenere nequisset, venit interea in Siciliam, amissa Rhodo, vir æterna memoria dignissimus Liladamus vestræ sodalitatis illo tempore Magister; qui adolescentuli virtutem efferentem se, & foras emicantem admiratus, adactum sacramento, & cruce candida ornatum, ritu vestro inauguravit, posteaque cum in Romam, cum in Galliam, cum in Hispaniam, cum in Melitam proficisceretur, nunquam a latere suo discedere passus est. Quid virtutis, quid constantiæ, quid militaris disciplinæ ex assiduo ac diuturno talis viri contubernio avidissimum per se omnis honestatis juvenem hausisse credendum est? Mortuo Lalidamo alumnus illius disciplinæ Episcopius totos sexaginta annos ita in cœtu vestro versatus est, nulla ut interea adversus hostes Christiani nominis expeditio suscepta sit, cui ipse non interfuerit; in qua egregiam operam Reipublicæ non navaverit; in qua non ita se gesserit, ut semper inter paucos singularis ipsius virtus emineret. Testatur illius virtutem Peloponnesus; testatur Africa; quæ illum, altera in Methonis, Cononis, Naupacti; altera in Tunetis & Turris Regiæ expugnatione, & in illo calamitoso Cirtensi prelio spargentem in hostes funera, nec illorum, nec suo sanguini parcentem viderunt. Sed & postea, cum in Gallia esset & Melitam obsideri audiisset, tanta celeritate, ut evolvasse eum, non iter fecisse diceres, per mediam ostium classem cum aliquot militibus, quibus ipse præerat, in insulam magno cum periculo, sed majori etiam hostium admiratione, penetravit. Multa properanti prætermittenda sunt, quæ vel singula nisi copia obstaret satis amplam ad dicendum materiam suppeditare possent. Dandis igitur assiduis industriæ virtutisque documen-

men-

mentis, & multis maximi momenti publicis muneribus, fortiter, prudenter, feliciter obeundis, ita sibi conciliavit omnium animos, ut qui maximus honos suffragiis vestris deferri potest, anno post salutem hominibus restitutam 1572. pridie Kalend. Februarii sine ullo ambitum absens communi consensu delectus sit, qui summam potestatem in universam sodalitatem obtineret. Quo ex tempore patentiorem campum exercendæ virtutis suæ nactus, ita implevit omnes boni principis numeros, ut vestram in eligendo sapientiam, ipsius in regendo sapientia comprobarit. Nam ut a cultu divini Numinis principium ducam, quod fundamentum omnis virtutis est, nunquam ille ullum diem abire passus est, quo non rei divinæ interesset, quo non ipse manibus suis cibum tredecim egenis hominibus porrigeret ac ministraret. Templum etiam pecunia sua amplissimum & ornatissimum exstruxit, sacerdotibusque, qui rem divinam quotidie in eo templo facerent, mille ducentos aureos nummos annuos adtribuit, ibidemque in monumento pulcherrimo eorum, qui ante se in eodem magistratu fuerant, corpora condidit ac collocavit. Et pietas igitur ipsius, & magnificentia cum ex eis, quæ dixi, tum e multis ejusdem generis aliis percipi potest. Quid ego nunc comitatem, affabilitatem, humanitatem prædicem? quæ tanta erat, ut neminem aut aspectu aut colloquio suo arceret, omnium postulata libenter cognosceret, nihil justa petentibus denegaret. Si quid negare cogebatur, ea tamen utebatur lenitate sermonis, ut eos quoque, quibus negabat, æquos a se placatosque dimitteret. Liberalitatem autem ipsius multis & privatim & publice salutarem fuisse constat: nam & suis opibus multorum inopiam sublevavit, & viduarum, ac pupillorum quasi communis parens fuit, & multas virgines, multasque mulieres honesto loco natas, quæ propter paupertatem, conditionem reperire non poterant, dote de suo data collocavit. Quin etiam cum intelligeret, a multis inhonestis mulieribus filias ali, quas, cum adolevissent, in eamdem turpitudinem sibi constituerent: occurrendum manifesto periculo ratus, puellas tota insula conquiri ac comprehendi jussit, & in exstructum a se ejus rei causa cœnobium includi, ut illic sancte ac pudice educatæ, suo tempore, aut perpetuam virginitatem Deo voverent, aut nuptum, si ita mallent, traderentur. Quid jam Xenodochia, Nosocomia,

mia, Orphanotrophia ab illo vel instituta vel reditibus aucta commemorem? Vox me citius, aut dies, quam materia, deficiat, si singula persequi vellem. In annonæ vero difficultate, sæpe magnam vim pecuniæ egentibus tradidit, sæpe cum magnam frumenti copiam e remotis locis compo tandam curasset, eodem illud pretio distribuit, quo ibi unde adductum erat, vendebatur. Injuriam vero neque facere ipse, neque eos, qui facerent, perpeti poterat. Judex insontibus optabilis; iis, qui vel per errorem, vel metu aliquo ac calore animi deliquissent, placabilis; in eos, qui certa & obstinata malitia ac pravitate peccassent, plane inexorabilis. Qua se veritate, simulque aliis quibusdam, quæ silentio involvere satius duco, (neque enim ita eum laudare institui, ut cujusquam errata detegam) cum in se nonnullorum odia concitasset, effectum est, ut propter quasdam suspiciones, exacta jam ætate, Romam a summo Pontifice vocaretur. Sed ut exoriente Sole nebulas dissipari, & evanescere videmus; sic ipso adventante, omnes illæ nubeculæ suspicionum evanuerunt. In Urbem igitur ingressus est eo concursu omnium ordinum, ea pompa & celebritate, cum ipse etiam Pontifex eum quam honorificentissime excipi jussit, ut non ad dicendam causam venire, sed jam tum pulcherrimum de obtrectatoribus suis triumphum agere videretur. Divertit ad illud decus, & ornamentum amplissimi ordinis Aloysium Cardinalem Estensem, qui, ut sanguine regio editus, ita animo plane regio præditus, eo cultu atque apparatu, dignitatis ac venerationis plenissimum senem apud se habuit, ut admiratio etiam eos caperet, qui, quæ in aliis admirabilia videntur, ea Cardinali Estensi usitata & quotidiana esse noverunt. Itaque interdum auditus est optimus senex cum jocans (ut secura innocentia est) diceret, magnam se gratiam debere obtrectatoribus suis: illorum enim opera sibi eos honores Romæ habitos, quos ipse nunquam optare ausus esset; plus multo eos sibi profuisse odio, quam obsequio prodesse potuissent. Ergo cum eum tota civitas in sinu atque oculis ferret; cum quacumque incesserat, quasi exemplum quoddam antiquæ virtutis ac probitatis spectaculo esset, cum eum Pontifex libenter audiret, libenter videret, eximia quadam charitate complecteretur: dolore lateris correptus & intra paucos dies absumptus est, tam placide ac leniter, tanta cum testificatione pietatis Christianæ, ut

ma-

magnam ſpem omnibus fecerit, non tam illam mortem, quam migrationem ex mortalitate ad immortalitatem fuiſſe. Quem enim paulo ante iis, a quibus graviter læſus erat, agnito errore veniam petentibus, tam facile ignoviſſe meminimus; ejus quoque peccatis facile a divina bonitate ignotum eſſe confidimus. Quod ſi quid, ut humana fragilitas fert, in ipſo vitæ exitu expiandum adhuc eluendumque ſuperfuit, certo ſperamus fore, ut tam multis Eccleſiæ precibus, tam multis eleemoſynis, tam multis oblationibus & tempus pœnæ contrahatur, & ardor mitigetur. Nunc vos, Milites fortiſſimi, qui & vivum tantopere amaſtis, & ereptum tam multis honoribus proſecuti eſtis, unum etiam quiddam illius nomini ac memoriæ tribuite, idque non me, ſed ipſum vivum adhuc & ſpirantem a nobis petere exiſtimate. Fuit antiquitus apud multos conſuetudo, quæ quiſque vivus maxime amaverat, ea cum illo mortuo, aut cremandi aut ſepeliendi. Vos contra facite. Quæ magnus hic non ſodalitatis modo veſtræ, ſed virtutis & officii Magiſter cariſſima, dum vixit, habuit, ea ut perpetuo conſervetis, operam date. A quibus autem illum toto animo abhorruiſſe ſcitis, eorum reliquias omnes eodem quo ille tegitur tumulo, condite, eorum fibras elidite, ſemina exſtinguite. Amavit ille cum alia honeſta omnia tum concordiam in primis, & animorum conſenſionem: inteſtina autem odia, & diſcordias ac diſſenſiones ſemper capitales Reipublicæ peſtes judicavit. Agite igitur, Viri fortiſſimi, flores ex omni Chriſtiana Nobilitate delecti, columnia virtutis, terrores Turcarum firmamenta ac propugnacula Chriſtianorum, deponite omne ſtudium contentionis, delete omnem memoriam offenſionum, conſentientibus ac conſpirantibus animis ad defenſionem Chriſtianæ Religionis incumbite; omnem iram, omne odium, omnem ulciſcendi cupiditatem in hoſtes illius effundite, quæ tam multis hodie tamque ſævis tempeſtatibus agitata, in veſtra virtute, ſi concordes ſitis, non minimum ſibi eſſe præſidium putat. Sepelite cum illo mortuo ea, quæ ut in perpetuum ſepelirentur, ſepeliri jam pridem ipſe voluiſſet. Diſſenſionibus enim maxima imperia labefactantur ac corruunt: mutuæ caritatis vinculo etiam, quæ per ſe parum firma ſunt, continentur.

FRAN-

FRANCISCI BENCII, E SOCIETATE JESU ORATIO

IN FUNERE MARCI ANTONII MURETI.

TRiſte ſane atque acerbum, ſed ſolemne tamen ac juſtum, Cardinales Illuſtriſſimi, inſigni pro veſtra pietate, atque egregia erga eum voluntate, qui vos vivens perpetuo obſervavit, officium ſolvitis, M. Antonio Mureto mortuo; cujus vel ipſo commemorato nomine ſingularis quædam ſpecies omnis eruditionis, atque eloquentiæ animis audientium occurrit. Nihil videlicet prætermittitis, quod pertineat ad viri illius mortem celebrandam, qui cum viveret, ſummorum virorum funera laudationibus perſæpe ampliſſimis honeſtavit. Quo in officio, etſi ſapienter illud etiam cogitaſtis, ut quemadmodum homines plerumque quibus vivi florebant maxime, iis mortui honoribus afficiuntur; ſic etiam princeps ille oratorum non careret cultu aliquo orationis, & qui dicendo tam multa tractavit argumenta, fieret ipſe dicendi argumentum. Ego tamen qui & veſtra auctoritate, & ſuperiorum meorum permiſſu, & mea etiam nonnulla, ingenue ut fatear, inclinatione voluntatis, atque ut ipſe interpretor, erga magiſtrum meum pietate, hoc dicendi onus non poſtulavi quidem, ſed oblatum non recuſavi, vereor ne & præter expectationem veſtram, & contra voluntatem meam, mea apud vos infantia, mortui deſiderium non minuam, ſed augeam: neque illud tantum dicendo confirmem, quod vos vel nemine dicente intelligitis, ad Muretum laudandum, eo ipſo qui laudatur, laudatore opus fuiſſe, ſed admoneam etiam eloquentiam ipſam deceſſiſſe cum homine eloquentiſſimo. Sed quoniam æquiſſimum eſt, ut qui plurimum debet, etiam ſi reddere non poſſit quantum debet, velit reddere quantulum poteſt, illud in hoc præſtando futurum mihi perſuadeo, ut ſi minus eloquens ac prudens, at certe benevolus habear, & pius; cum oſtendam illud unum, quod ſciunt permulti, hujus vocis, qualiſcumque tandem eſt, fru-

ctum,

ctum ei potissimum deberi, qui illam aliquamdiu hortatu præceptisque conformavit. Incitant præterea currentem diversis stimulis, & amor, & dolor, qui mihi non tantum a vobis veniam impetrabunt, sed per se etiam afferent, ut spero opem. Nam si amor, ut est in veteri proverbio, musicam docet, docebit fortasse & lamentationem; & si doloris magnitudini vis quædam dicendi proportione respondet, patefaciet ille se quidem in oratione maximum, ut debet: ac simul aperiet non elegantis quemdam dictionis ornatum, quem aspernatur, ac respuit, sed gratum dicentis animum, atque eximiam voluntatem. Amor porro erga Muretum meus is est, quem per ipsos duos & viginti annos spectata amplissimi viri virtus, & erga me benevolentia excitavit, dolor vero ex ejus desiderio tantus, ut cum emineat e vultu atque extet, nihil opus sit, cur id faciam, quod olim histrio Polus, qui ad verum dolorem imitandum, in scenam filii ossa & urnam dicitur intulisse; cum præcipue sanctissimum hoc templum, in quo condi testamento voluit, ipsum mihi videatur ante oculos, ac prope in conspectu constituere. Dicam igitur, quando ita res tulit, paucas quasdam e pluribus Marci Antonii Mureti laudibus: neque enim possunt tam brevi tempore numerari omnes: atque ad ejus formam & præscripta me fingens, ea utar ratione dicendi, quam ille præsens esset corpore, quem animo intueor, probaturus videretur. Vos autem, Auditores, quibus pleraque nota sunt omnia, totos enim annos quinque & viginti, vir omni honore ac laude dignissimus in hac urbe vixit, idest in hac luce ingeniorum, in hoc clarissimo orbis terrarum theatro, & quidem cum esset primarum partium; nolite quæso ex iis rebus potius quæ a me dicuntur, quam ex iis, quæ sciuntur a vobis, ejus laudes ponderare, qui fuit ingenio, doctrina, eloquentia, ratione vitæ mirabili ad laudem ac prope singulari. Sed hoc agite. Quæcumque a me non ponentur in oratione mea, ea vos taciti mentibus vestris subjicite: & quarum rerum quasi capita breviter attingam ac si in formula & carmine præirem voce, eas excipientes, reliquias assensu & cogitatione prosequimini. Unde igitur in te ornando & laudando, quominus tam multis præsentibus reprehendar ipse, Murete, incipiam? an a patria, & genere, & parentibus? hæc certe talia sunt, ut

ut cum ipsa magnam tibi attulerint laudem, tum vero etiam a te acceperint non minorem. Natus est enim, Auditores, Marcus Antonius anno post Christum natum MDXXVI. mense Aprili in Gallia, in pago suburbano Lemovici, cui Mureto nomen, loco honestissimo, patre jurisconsulto, genere perantiquo & nobili: quippe quod & pagum illum antiquitus possederit, unde etiam familiæ nomen: & quadringentis abhinc annis tulerit Stephanum Grandimontensium ordinis auctorem, virum sanctissimum, atque hominem in corporis afflictatione singularem, cujus dies festus in Idus Februarias incurrit. Sed non nititur majorum meritis Muretus; talis enim fuit ac tantus, ut etiamsi præclari generis ornamenta defuissent, summum ipse generi ornamentum esse posset: & suarum splendore virtutum afferret lucem majoribus, etiam obscurissimis. At si hoc omittimus, dicemusne, quod est proximum, de bonis corporis, & quadam oris dignitate? At turpe, dicebat quidam e Romanis Imperatoribus, cum animum habeat homo, laudem captare ex corpore. Itaque hæc etiam prætermittantur; non quidem, quod non præstanti specie ac decora forma fuerit ipse, taisl nempe, qualem eum plerique vidistis; ut videretur pulcherrima ejus anima aptissimum sibi diversorium, in quo habitaret, vel optasse, vel finxisse; sed quod multo major atque excellentior animi pulchritudo rapiat atque absorbeat orationem meam, quæ etiam ut hæc minora relinquam, hortatur. At in præstantissimis ejus animi virtutibus, quas potissimum delibabo, ut magis prædicandas: quas etiam in hisce angustiis temporis minore jactura præteribo? Nimirum hoc illud est, quod ante audiveram æque magnum esse, ac difficile, eum laudare, in quo maximæ sunt laudes, atque eum, in quo nullæ: quod in altero res ipsæ desint orationi, in altero rebus ipsa desit oratio. Perstringamne paucis ipsius initia discendi; atque educationem puerilem? Sed vereor ne si dicam id quod res est, videar multa quidem veritati tribuere, sed plura benevolentiæ. Quod tamen nemo existimare debet. Egone hoc suscepto vitæ instituto, in hoc templo, in tam nobili consessu, in tam ampla ma-

teria atque uberi, ea sciens dicam, quæ sciam posse vel tacentium judicio refelli? Velimne tam multos viros prima ios esse cupiditati meæ ac mendacio conscios? quam multi e vobis verum esse illud sciunt, quod vix verisimile aliis fortasse videatur, ab ipsa pueritia Muretum nostrum tam admirabili fuisse ingenii magnitudine, vix ut ullam desideraverit disciplinam? ut pœne prius discipulos habere cœperit, quam magistros? Nam ut primum imbutus est litteris, quibus informari ad humanitatem ætas puerilis solet, in patria sua, Lemovici primum, deinde vero Agini, quæ est urbs in Aquitania pene princeps, ea docere incœpit cum esset adolescentulus, aut potius puer, quæ nunc quidem communi more atque usitato, ea ætate si quis disceret, in summa laude poneremus: quippe ut ingenio doctrinam, sic etiam usu præcurrebat ætatem, Agini vero eodem tempore usus est suorum duce, & adjutore studiorum Julio Cæsare Scaligero, viro in omni eruditionis atque humanitatis genere perfecto ac perpolito. Hunc ille ut parentem colebat, a quo etiam ut filius diligebatur: admirabatur enim vir omnino admirabilis excellentissimum ingenium adolescentis: eique volens, ac libens rectam ac brevem, quæ ad rerum scientiam ferret, viam monstrabat: quo sua eum natura ducebat. In qua tamen bonitate naturæ, atque ingenii abundantia (rem admirabilem) tanta utebatur contentione animi atque industria, quanta utendum est homini, qui quominus ingenio potest, subsidio sibi comparat diligentiam, ut & ingeniosos diligentia vinceret, & ingenio diligentes: & totum illud sibi tempus perire crederet, in quo non aut doceret aliquid, aut disceret, cum igitur aliquamdiu Agini fuisset, ejusque doctrina atque ingenium omnium fama & oratione celebraretur, ad illud domicilium doctrinarum, & ut ita dicam, orbis terræ Musæum Lutetiam profectus est; ubi cum itidem explicaret divitias illas ingenii, nec latere posset in tanto urbis splendore, tam illustre lumen eloquentiæ, non magno negotio omnium ad se studia atque ora convertit. Novus videbatur exortus Demosthenes Christianis Athenis: ita docente Mureto, & quidem adhuc peradolescente, concursus audiendi caussa ex tota urbe fiebant, magna hominum frequentia

gymna-

gymnasium celebrabatur, loci ipsi in gymnasio occupabantur, aditus complebantur, nec spes quidem relinquebatur præ maxima auditorum multitudine, ubi pedem doctor ipse ponere posset: ita per illorum humeros quasi per undas gradiebatur ad suggestum: e quo etsi magno ab omnibus audiebatur studio ac silentio, nihil magis timentibus, quam ne cito faceret dicendi finem, ubi tamen fecerat finem, mirifico omnium clamore & plausu excipiebatur. Quid plura? nihil ferme aliud erat Lutetiæ magis eo tempore in hominum sermonibus quam Muretus; quem ipse etiam rex aliquando & regina; at bone Deus, qui rex, & quæ regina! ut quod fama & auditione acceperant, re ipsa experirentur, audire voluerunt. Onerasset profecto alium tam mirabilis omnium expectatio & sermo: at M. Antonius, quasi jam non cum aliis, sed secum ipse certaret, quotidie sese admirabilior fiebat, & melior. Ut quanta ad diligentiam & doctrinam; tanta ad famam ejus, & gloriam, fieret accessio. Multa mihi necessario, Auditores, prætermittenda sunt, ut servem certum aliquem & laudandi, & dicendi modum: quamquam difficile est admodum servare modum dicendo in iis laudibus, quæ modum re ipsa superaverunt: cum & qui eas cognitas habent, alia potius quam ea quæ dicuntur, dici potuisse: & qui incognitas, ne ea quidem debuisse, quæ majora sint hominum opinione ac fide, arbitrentur: ut & ex horum sententia afficta nonnulla, & ex illorum, detracta non pauca videantur. Vestram hic ego Pictavienses, Burdigalenses, Auscitani, Tolosani: nam Tolosæ ille juris civilis docendi primum quidem facultatem, deinde vero etiam potestatem accepit: sed tamen vestram ego, omnes quos dixi, universæ Galliæ populi nobilissimi, imploro & auctoritatem, & fidem: non ne cum juvenem excellentem, omnique laude cumulatum videbatis, cum ejus voce ac doctrina fruebamini, Mercurii vobis filium, ut nonnulli e vestris, ex ipsius litteris nominis apte trajiciendis, sciteque connectendis quasi omen conjicientes ingenii, dixerunt, aut ipsum potius Mercurium, ut dicebant alii, videre, & audire videbamini? Et fuerunt fortasse qui adolescentis gloriæ, quæ ita se extollebat, ut aliquorum luminibus officeret,

vel detraherent occulte, vel inviderent aperte. Semper enim nascentis gloriæ comes fuit invidia, ut solis umbra. Quæ tamen gloria progressione usa admirabili, & cursu pene incredibili, ut sol cum est in altissimo cœli vertice, umbram, sic ipsa cum pervenisset ad summum, invidiam plane omnem extinxit, ut quoniam cum sole virum clarissimum comparavi, consequens illud fuerit, ut posteaquam omnem prope Galliam illuminarat, suam illam lucem diffunderet in Italiam. Itaque Venetias, idest, ad illam urbem, quæ veterem hujus urbis splendorem, ac speciem æmulatur, cum annum ageret duodetricesimum, venit. Neque vero hìc latuit diutius: statim enim præclara ejus eloquentia, ut Phidiæ statua, & perspecta, & probata est: quæ etiam habita est in aliorum comparatione præclarior. Venetiis vero apud Lauredanos, Bembos, Contarenos, Sorianos, Manutios, ac cæteros clarissimos viros, tanto in honore, ac pretio fuit, ut dulcis quædam inter eos contentio nasceretur, qui maxime amarent Muretum, aut admirarentur: incerti omnes, utrumne ipsi admirarentur magis, an amarent: admiratio enim e virtutibus nascebatur, ex admiratione amor: ut e Thaumante Irim, ex Iri amorem nasci poetæ voluerunt. Paulo post concessit Patavium in optimam illam & vetustissimam in Italia officinam ingenuarum disciplinarum & artium. Neque hìc etiam diu versatus est. Anno enim ætatis circiter quarto & tricesimo honestissimis conditionibus invitatus, ad summum illum doctorum Mæcenatem Hippolytum Cardinalem Estensem se contulit: in cujus comitatu & cohorte cum rediisset in Galliam, mox, etiam in Italiam, Romæ tandem, anno MDLXIII. ipsius Cardinalis suasu, atque eorum rogatu, quorum consiliis litterarum studia regebantur, Aristotelis Ethicen docere publice incœpit, tanta, ut memini, hominum voluptate, ac frequentia, ut Aristoteles quidem ipse Romæ docere, sed nostra lingua, & lux quædam huic urbi reddita videretur veteris eloquentiæ. Non licet Auditores, sed ne decet quidem, cum Romæ loquamur, de iis rebus agere, quæ Romæ per hosce annos unum & viginti, tot enim annos Romæ docuit vir præstanti sapientia, agebatur a Mureto. Quid docuerit brevi-

breviter, ego ſtrictimque perſtringam: quo enim modo docuerit, vobiſcum ipſi recordamini. Docuit videlicet annos quatuor libros Ariſtotelis de moribus, totidem jus civile, ne vulgari ſane via, ſpinoſas illas juriſconſultorum concertationes cum ſermonis nitore conjungens: reliquos poſtremo annos, uſque ad annum ætatis undeſexageſimum, qui fuit annus ſuperior, Gregorii XIII. cujus mortui gloria vivet ſemper in memoria vivorum, auctoritate & liberalitate permotus, in eorum librorum, qui non ſolum acuere, ſed alere etiam ingenium ſolent, ut Platonis, Senecæ, Horatii, Taciti, Ciceronis explicatione collocavit. Quo interim tempore, cum a Stephano Bathoreo Sereniſſimo Polonorum Rege, qui & conſiliis, & factis, Romanorum veterem Imperatorum æquare videtur gloriam, in Poloniam accerſeretur ampliſſimis præmiis; morem geſſiſſet optimi Principis voluntati; niſi cum eo, quem Romani gymnaſii lumen & columen appellabat, egiſſet idem Gregorius, ne diſcederet: atque id quidem tum ſua ſponte, tum Romanorum monitu magiſtratuum, qui Mureto ipſi aliquot ante annis ultro detulerant jus Romanæ Civitatis. Qua etiam ratione effectum eſt, ut tantum ſtipendium decerneretur homini ampliſſimo, quantum haud ſcio, an, unquam antea nemini. Parcite Cardinales Illuſtriſſimi properanti: parcite etiam dicenti: tam enim variam & mulplicem laudationem ſuppeditat nobis Mureti laudum ſeges & copia, ut & oporteat properare, & nonnulla tamen attingere ſit neceſſe. Diximus nonnihil de iis, quæ docuit: de iis quæ ſcripſit, in quibus ejus ſpirat imago atque ingenium, adhuc quidem nihil, de quibus etiam nihil eſt, quod multa dicamus cum in promptu ſint omnia omnibus. Quid enim variis ejus lectionibus, ut inde potiſſimum incipiam, uberius? quid pictius? quid omni lepore conditius? Quid magnificentius aut grandius orationibus? Quid magis pium aut eruditum verſibus? Iis dico verſibus quo Romæ cum eſſet, compoſuit; illa namque poematia, quæ cum eſſet annorum circiter viginti; juventis quodam calore atque impetu profudit in Gallia, & convenienti quodam nomine appellavit Juvenilia, Juvenilia inquam, dicam clarius, ut melius exaudiar ab omnibus: ſæpe mihi in ſermone dice-

bat, sibi adeo non placere, ut ea tanquam sua, non modo probaret, sed ne agnosceret quidem. Et cupiebat hujusce suæ voluntatis, si vita suppeteret, extare testimonium. Quod ego nunc ipse opportuno sane loco & tempore, aperte testificor, planeque denuntio. Quid igitur senilibus Mureti versibus magis pium, eruditum, addo etiam jucundum? Quid subtilius atque elegantius iis disputationibus, quas scripsit de jure civili? Quid dulcius epistolis? Quid verius iis notis & scholiis, quæ scripsit ad auctores utriusque linguæ probatissimos? Hæc certe omnia ea sunt, ut jam non septem Thebarum portæ, non pyramides Ægyptiorum, non Romanorum trophæa ac monumenta, quorum hodie vix cadavera projecta jacent, ad tam diuturnam posteritatis memoriam pertinuerint, ad quantam ipsa pertinebunt. Quæ quidem omnia, ut flumina, quæ eo magis augentur, quo longius e fontibus & capitibus suis recesserunt, temporis beneficio fient non suis modo virtutibus, sed alienis etiam vitiis (liceat enim hoc mihi dicere, quandoquidem jam fervent omnes ac feruntur scribendi studio) præstantiora. In quibus tamen scribendis utrum admirer magis maximam scribendi elegantiam, an incredibilem ejusdem, sive facultatem, sive copiam? Multi credite, Auditores, loquor enim quod non opinor, sed scio: non accepi auribus sed oculis: neque semel atque iterum, sed quoties se offerebat occasio: ut omnis non tantum assentationis, sed amplificationis etiam suspicio abesse debeat. Nihil unquam bis scribebat Muretus, cum tam multa scribebat. Vix adeo bis legebat idipsum quod scripserat: raro interpolabat: non sæpe mutabat aliquid, aut emendabat: rarius demebat, delebat: ita cum uno quasi tenore fluerent omnia, nihil nisi aptum & accommodatum ad manum mentemque veniebat, ut multo meliora fortuito illi exciderent, quam alii qui assiduo opere eamdem tundant incudem, extundant, atque excudant labore. Accipe quodvis unum de præclaris ipsius voluminibus, non dico ex iis, quæ adhibito acriore studio scripsit ac diligentia, sed ex iis, quæ effudit ludibundus: una cujuslibet argumenti sententiola, non dico pagina: una cujuslibet paginæ vocula, non dico comprehensio, manifeste

feste ostendet nihil fieri potuisse Mureto in scribendo perfectius: ut non sine causa inventi sint, qui, cum esset morti proximus, quasi quiritantium more opem implorarint Romanorum Civium: quod Metellus fecit Macedonicus mortuo Aphricano: non eam quidem ob causam, quod Romanæ Urbis mœnia essent aversa, ut dicebat ille; sed quod Romanæ eloquentiæ splendor extingueretur. Quæ omnia ut ad summam faciunt laudem viri ornatissimi, ita communem augent nostrum omnium dolorem. Accipite enim, Auditores, quod etsi erit auditu acerbissimum, erit tamen & dictu verissimum nec fortasse ingratissimum scitu. Cum in divinum hominis ingenium & in diuturnam ejus ac pene incredibilem industriam, qua vim sibi & prope mortem afferre visus est: ad summum enim singulis noctibus somno quinas horas, quaternas plerumque, aut etiam ternas tribuebat: cum in aureum illud, ut ita dicam, flumen eloquentiæ, animum mentemque converto, cum & quæ olim pepererit cogito, & quæ jam diu parturiret, etsi lamsi magna & multa ab eo exierunt, ea tamen omnia haud posse conferri existimo cum iis quæ parabat, ut non tantum Mureti mortem, qui vivere poterat diutius sed ejus etiam operum, quæ ut dicebat Sappho, æterno quodam vere florere potuissent, lamentari, ac dolere possimus. Nam quis tandem nobis Aristotelis Ethicen, Rhetoricen, Politicen, quis Platonis de Republica libros ac de Legibus, in quæ fere omnia inchoatos habebat commentarios; quis insignes illas, quas meditabatur, notas ad Herodotum, Thucydidem, Xenophontem, Plutarchum, Livium, Plinium, Tacitum, ad juris civilis auctores, ad eos denique quos evolvit libros(quos autem non evolvit) representabit? O vita iis quidem, qui nihil agunt, persæpe longa; Mureto certe, qui nunquam non agebat aliquid, nimium brevis? Agebat ille quidem cum est mortuus, annum sexagesimum: qua ætate qui essent etiam decennio minores a Theracis non lugebantur, quasi vixissent diu. Sed ego tamen sic arbitror semper acerbam esse eorum mortem, qui immortale aliquid cogitant, ut prosint omnibus mortalibus, etiamsi vitam duxerint quam longissimam. Etsi tu quidem Murete si spectamus quod

facere poteras, parum vixisti, si quod fecisti, satis: si præclari memoriam nominis quam reliquisti, semper victurus es. Semper enim vivunt, etiam mortui, qui quamdiu vixerunt, vixerunt bene. Bene autem vivere iis dicendi sunt, qui in omnia vita prosunt aliis, potius quam sibi, & in ea sunt cogitatione defixi, ut sibi perpetuo migrandum putent ad unum illum qui omnia audit & videt, Deum. Quæ duo quoniam hunc in locum incidit oratio, ut prætermittenda non sint, ita exstiterunt in Mureto, ut non admirationi magis, quam imitationi esse possit. Nam quod pertinet ad benignitatem, quis tandem fuit non dico e summis viris ac principibus, quales vos estis Cardinales Illustrissimi, quibus ille omnibus fuit tum propter summam doctrinam & eloquentiam: tum vero propter suavitatem morum & elegantiam longe carissimus; sed e mediis, sed ex infimis etiam hominibus, non dico ex illis, qui ei essent familiares & cogniti, sed ex ignotis atque externis, quorum nonnulli vel ex ultima Europa hominis conveniendi & consulendi causa Romam confluebant: qui tamen profitebantur omnes, atque aperte prædicabant omnia se majora re ipsa comperisse, quam fama: quis fuit inquam ex omnibus, quin si vellet, ejus auxilio uteretur & consilio? Eccui unquam suam ille domum, bibliothecam, quam habebat instructissimam, aures, arcam denique patere noluit? cui non aut opera benigne fecit, aut pecunia? Tribunorum olim domus in hac urbe nunquam claudebantur, ut essent portus quidam ac perfugium omni civitati: simile quiddam mihi videntur Mureti ædes fuisse, quem nunquam fere solum, aut vacuum invenires: quasi a Deo esset, uti erat ad communem omnium utilitatem datus. Rogares, ut perobscurum aliquem, aut Latini scriptoris, aut Græci declararet locum? declarabat; ut carmen corrigeret, aut orationem? corrigebat; ut epigramma inscriberet in sepulchro? inscribebat; ut epistolam scriberet? scribebat: ut elogium in ponte, aut in basi statuæ ponendum excogitaret? excogitabat: ut hæc ipsa recognosceret? recognoscebat, ut interdum mihi diceret (sæpe enim mecum perquam familiariter loquebatur) sibi non licere vivere. Et vivebat quidem ipse, sed, ut dixi, vivebat magis aliis quam sibi. Docebat enim

quæ

quæ poterat, id eſt, quæ diſcere velles, omnia: quid enim velles diſcere, quin poſſet docere? ab eo vero quem docebat, nullam omnino mercedem exigebat, ne illam quidem, quam Thales Mileſius a Mandrayto Priennenſi, quem docuerat quanta eſſet ſolis magnitudo, exegiſſe dicitur, cum ab eo cavit, ut ipſum tantummodo tam præclari inventi laudaret auctorem: ut non mirum fuerit, ſi invenirentur interdum, qui quæ a Mureto gratis acceperant, pro ſuis venditarent. Atque hæc pauca de benignitate in homines. Quid de religione ac pietate in Deum? Nolite expectare auditores, dum commemorem quod plerique meminiſtis, catholicam ſemper ab eo ſervatam, ſervatam, dico, imo vero etiam defenſam, & pro virili parte ornatam, religionem ac fidem: cum tamen non defuiſſent in Gallia homines nequiſſimi, qui omni machinatione admirabile illud ingenium ad ſuas partes adducere conarentur. Itaque propiora videamus. Hic vero mihi quam multa occurrunt, quam ingentia? quot conturbant in hac ipſa extrema, in qua verſamur oratione, dicentem? cum & videam multa eſſe omittenda, & unumquodque quod occurrit, præcerpendum eſſe videatur? Novem jam ſunt anni, Auditores, cum ſacris eſt initiatus M. Antonius ac ſacerdos factus: ex quo tempore tam ſæpe, tam religioſe, tam ſancte fecit rem divinam, ut inter ſacrificandum, nec lacrymas teneret ipſe, & eaſdem etiam audientibus excuteret. Sacras vero quotidianas precationes quam diligenter, ac ſedulo obibat? aut ſe aſſidue ad Sanctorum, & Chriſti exempla limabat? quam ſolicite in ſe inquirebat? quam attente videbat, ne quid aut faceret, aut diceret, quod aut reprehenſum, aut vocatum vellet? Quid? quod ſæpe mecum (credo etiam cum aliis) de morte tanquam de migratione loquebatur? quod cum laboraret moleſto morbo ac difficili pedum, jam jamque ſibi eſſe cedendum domo, cujus jam labarent fundamenta, prædicebat? quod cum ei requietem ſuaderem atque otium, nec tamen perſuaderem, requietem ſibi æternam adeſſe proprius præſagiebat? Et certe tam inſignis vita, quaſi fabula, quæ tam præſtantes habuit cæteras partes, extremo debuit actu præſtantiſſimo terminari: qui talis fuit, ut haud ſciam, an meliorem nos ipſi exitum optare poſſimus. Mortuus eſt enim ille, ſi tamen

mori-

moritur, qui consequitur immortalitatem, ornatus omni instrumento, & viatico, quod Christiana religio tribuere homini atque impertiri solet, quem parat ad mortem: a Sisto etiam Quinto Pontifice Maximo non privatim modo veniam peccatorum impetravit, sed ad eorum expiationem, ejusdem etiam illam publicam adhibuit indulgentiam, qua qui rite uteretur, ei vero non liberationem modo culpæ sed remissionem etiam pœnæ Christi Vicarius benignissime concedebat: ut scilicet Muretanæ illam mortis opportunitatem, non lamentatione & misericordia, sed gratulatione & benevolentia prosequi debeamus. Sed effodit mihi pectus memoria illius diei, post quem diem obiit die tertio: quo cum esset Sacrosanctum Christi Corpus Christiano more suscepturus, omnibus qui eo convenerant præsentibus atque audientibus, longo exordio supplex veniam a familiaribus petiit, atque ut sibi ignoscerent postulavit: quod eo fecit animi sensu, ac dolore, ut ex illo numero, qui sibi a lacrymis temperaret, invenires neminem. Post quem diem, toto eo tempore, quo potuit loqui, in magnis totius corporis doloribus, illas modo voces interruptis suspiriis, o Jesu, o Deus, moribundus iterabat; ut quoniam interpres mentis est lingua; cum constet aliud nihil eo tempore, in quo potissimum moriente corpore disceptabat animi salus, habuisse in mente, nisi illum, quem habebat in ore, cum quo, & ad quem ut confidimus, evolavit. Hem M. Antoni Murete vir clarissime: ut vere es natus ad omnem dignitatem & gloriam: contemnebas illam ut quidem inter homines, illis etiam temporibus, cum eras gloriatione dignissimus, cum in sacrosancto purpuratorum patrum senatu, in illo sanctitatis ac religionis domicilio in illa arce regum ac nationum omnium, fulminabas, tonabas, splendidissimorum verborum, & pulcherrimarum rerum, & gravissimarum sententiarum flumina effundebas: sed nunc tandem æternam istam atque immortalem, quam sperabas, Dei munere & concessu, pro summa tua erga eum pietate, atque erga homines benignitate, es consecutus. Nos autem, nos inquam, afflicti jacemus ac mœrentes desiderio tui, quod longinquitas temporis non leniet, sed duplicabit. Et conati quidem sumus, ut horum Illustrissimorum Principum obsequeremur studiis, tuarum aliquot suscipere laudum comme-

memorationem. Sed earum pondere oppressi, nostrarum ostendimus virium imbecillitatem. In quo tamen, illa nos cogitatio consolatur, quod illud fecimus, quod potuimus, quod voluimus, quod debuimus: quod etiam haud scimus, an unquam postea, viro eruditiori, atque homini eloquentiori, officium simile præstare possimus. DIXI.

ORATIONUM FINIS.

INDEX ORATIONUM VOLUMINIS I.

XVIII. De

VOLUMINIS II.

X. Cum

FINIS.

zo

in

re
le
in

ll'

a-

te
e-
ri-

